

การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ
**A STUDY OF NĀGASENATHERA'S ROLES IN AND METHODS
OF THE PROPAGATION OF BUDDHISM**

พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพงจิตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ

พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพงจิตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF NĀGASENATHERA'S ROLES IN AND METHODS
OF THE PROPAGATION OF BUDDHISM**

Phramaha Saipetch Vajiravedi (Hongpangjit)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระสุธีวรญาณ)

.....กรรมการ

(พระราชสิทธิมนี)

.....กรรมการ

(พระศรีสิทธิมนี)

.....กรรมการ

(รศ.ดร. สมาน งามสนิท)

.....กรรมการ

(ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์   พระราชสิทธิมนี   ประธานกรรมการ

พระศรีสิทธิมนี   กรรมการ

ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร   กรรมการ

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ของพระนาคเสนเถระ

ผู้วิจัย : พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพ่งจิตร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระราชสิทธิมูณี ป.ธ.๙, พธ.บ., อ.ม.
- : พระศรีสิทธิมูณี ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., M.A., M.Phil., Ph.D.
- : ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา : มีนาคม ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและวิธีการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏในมิลินทปัญหา วิธีการใช้ปฏิภาณโวหาร และบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยการศึกษาจากหลักธรรม และวิธีการได้ตอบปัญหา ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหา เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับสังคมยุคปัจจุบัน

ผลของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้พบว่า พระนาคเสนผู้เป็นพระเถระที่เชี่ยวชาญในปริยัติ และเป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ได้อธิบายหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหอย่างละเอียดและลึกซึ้ง พร้อมทั้งยกอุปมาอุปไมยประกอบการอธิบาย และยังใช้ปฏิภาณโวหารในการได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ จนทำให้พระองค์หมดสิ้นความสงสัย เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ ทำให้ทราบถึงบทบาทหน้าที่ของนักเผยแผ่ที่ดี ที่ต้องมีทั้งปัญญาความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ สามารถนำมาใช้ในการเผยแผ่เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด และผู้เผยแผ่ต้องมีวัตรปฏิบัติเป็นที่น่าเลื่อมใส จึงจะทำให้ผู้ฟัง

มีศรัทธา และนำไปปฏิบัติตามความเข้าใจได้เป็นอย่างดี พระนาเคนธมีรูปแบบและวิธีการในการเผยแผ่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ การใช้ปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบปัญหาที่หลากหลายกับพระเจ้ามิลินท์ ทั้งที่เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่เป็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า และปัญหาอื่น ๆ โดยทั่วไป

ผลสืบเนื่องที่ได้ทราบจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ อิทธิพลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาเคนธ ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการเผยแผ่ให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น ทั้งในด้านเนื้อหาสาระ และวิธีการนำเสนอ ในการเผยแผ่แต่ละครั้งควรจะทำให้ผู้ฟังได้รับความแจ่มแจ้ง เกิดแรงจูงใจ อยากนำไปปฏิบัติ และได้รับความเพลิดเพลินด้วย ไม่ว่าจะเป็นการเผยแผ่แบบอธิบายรูปเดียว หรือแบบสนทนาโต้ตอบกัน ล้วนแต่ทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์มาก จึงนับว่าเป็นคุณูปการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

นอกจากนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาเคนธ โดยการโต้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ ทำให้เกิดการรวบรวมประมวลหลักธรรมที่มีการอธิบาย มีการสนทนาโต้ตอบกันไว้ในคัมภีร์ที่ชื่อว่า มิลินทปัญหา และคัมภีร์นี้ก็ยังเป็นต้นแบบของการนำไปอธิบายอ้างอิงในคัมภีร์รุ่นหลังอีกหลายคัมภีร์

Thesis Title : A Study of Nāgasenathera's Roles in and Methods of the Propagation of Buddhism

Researcher : Phramaha Saipetch Vajiravedi (Hongpangjit)

Degree : Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phraraja Siddhimuni Pali IX, B.A., M.A.

: Phra Srisiddhimuni Pali IX, B.A., M.A., M.Phil., Ph.D.

: Dr. Samiddhipol Netnimit Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : MARCH 2007

ABSTRACT

This thesis aims at studying Ven. Phra Nāgasena Thera's roles in and methods of explaining the Buddhist doctrinal principles appearing in the book called "Milindapañhā", the method of using promptitude including the flowery and idiomatic languages and his roles in propagating Buddhism, the results of which help Buddhism spread out far and wide. The study is carried out by studying the doctrinal principles and the method of answering questions appearing in the book called "Milindapañhā" in order to apply them to the method of spreading Buddhism in the present societies.

From the research, it is found that Ven. Phra Nāgasena Thera was the monk who was well versed in the Scriptures and the noble monk attaining the 4 types discriminating knowledge. He explained in detail and deeply the doctrinal principles appearing in Milindapañhā Scripture, quoting the figures of speech and the metaphors to support his explanation. He also made use of the promptitude and the flowery language in answering questions asked by King Milinda in such a way that the King

had no doubt in his mind, and as a result respected and admired Buddhism more and more.

Ven. Phra Nāgasena Thera's propagating Buddhism enables us to understand the duty to be held by the good propagator who has to be possessed of both wisdom and the full knowledge of what to be known that can be most utilized in the useful way. On the other hand, the propagator must have the pleasurable modes of conduct to cause the listeners to be faithful and put the doctrinal principle into practice according to the well understanding. Ven. Phra Nāgasena Thera had a personal model and the method of propagating Buddhism of his own. This is to say, he could use his personal tactics and promptitude in answering questions asked by King Milinda, both in connection with the doctrinal principles in Buddhism and the Buddha's conduct including general problems.

From the research, one can know Ven. Phra Nāgasena's influence in propagating Buddhism which enables one to be more interested, both in the essence and the proposed method. At each time of propagation, it is better to help the listeners get clarity, persuading power and wishing to put into practice and at last receiving pleasure in practice. No matter whether it is the way of conversation or explaining alone, all cause the listeners to receive much profit. Thus, it is the useful factor in spreading Buddhism.

In addition to what has been mentioned, Ven. Nāgasena Thera's method of spreading Buddhism by way of argument and answering question with King Milinda, causes the collection of doctrinal principles and the explaining the conversation on the Dhamma to arise, all of which were collected and written as a scripture called "Milindapañhā". This scripture was the exemplary type of explanations and quotations found in many later scriptures.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงด้วยดี เพราะได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษา ทั้ง ๓ ท่าน คือ พระเดชพระคุณพระราชสิทธิมนี พระเดชพระคุณพระศรีสิทธิมนี และ ดร. สมทิธิพล เนตรนิมิตร ที่คอยให้คำปรึกษา แนะนำแก้ไขงานวิจัยตลอดมา และขอขอบคุณ รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยแก้ไขบทคัดย่อให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระธรรมสุธี (พีร สุชาโต ป.ธ.๕, พธ.ค.) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร ที่ได้ให้โอกาสในการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดี กราบขอบพระคุณหลวงพ่อดุสิตสารสุนทร (สิงห์ ชยสารโร) เจ้าอาวาสวัดเวฬุวนาราม เจ้าคณะเขตดอนเมือง-หลักสี่ ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนส่งเสริม ให้การอุปถัมภ์ในการศึกษาเล่าเรียนด้วยดีเสมอมา จนประสบความสำเร็จในวันนี้ ขอขอบคุณเพื่อนสหธรรมิก และขออนุโมทนาแด่ญาติพี่น้องทุกท่าน อีกทั้งญาติโยมสาธุชนที่มีส่วนส่งเสริมในด้านการศึกษา ทำให้มีโอกาสดำเนินการศึกษาลำบากในระดับที่สูงขึ้นไป

อานิสงส์ที่จะพึงเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอบอกลาเป็นเครื่องบรรณาการบูชาพระรัตนตรัย พระคุณของบิดามารดา พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ประสาธวิชาความรู้ และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพงจิตร)

มีนาคม ๒๕๕๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ หลักธรรมในมิลินทปัญหา	๘
๒.๑ หมวดธรรมของคฤหัสถ์	๘
๒.๑.๑ หลักธรรมเกี่ยวกับบุญและบาป	๘
๒.๑.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับสังสารวัฏ	๑๘
๒.๑.๓ หลักธรรมเกี่ยวกับพุทธรักษาและพุทธรุณ	๓๐
๒.๒ หมวดธรรมของบรรพชิต	๕๖
๒.๒.๑ หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ	๕๖
๒.๒.๒ หลักปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล	๖๖
๒.๒.๓ วิชชาข้อสงสัยในพระธรรมวินัย	๗๔

๒.๓	หมวดธรรมเกี่ยวกับพระนิพพาน	๙๕
๒.๓.๑	แนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน	๙๕
๒.๓.๒	สภาวะของพระนิพพาน	๙๒
๒.๔	หมวดปกิณณกรรม	๙๕
บทที่ ๓	วิธีการใช้ปฏิภาณโวร	๑๐๑
๓.๑	ความสำคัญของปฏิภาณโวร	๑๐๑
๓.๑.๑	ความหมายคำว่า ปฏิภาณโวร	๑๐๑
๓.๑.๒	ประเภทของปฏิภาณโวร	๑๐๓
๓.๑.๓	หลักการและวิธีเกี่ยวกับปฏิภาณโวร	๑๒๕
(๑)	หลักการสร้างปฏิภาณ	๑๒๕
(๒)	วิธีการใช้ปฏิภาณ	๑๓๓
๓.๒	การใช้ปฏิภาณโวรในพระไตรปิฎก	๑๔๐
๓.๒.๑	ปฏิภาณโวรของพระพุทธเจ้า	๑๔๐
(๑)	พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิภาณโวรกับสังกนิครนถบุตร	๑๔๐
(๒)	พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิภาณโวรกับอุบาลีคหบดี	๑๔๔
๓.๒.๒	ปฏิภาณโวรของพระสาวก	๑๔๘
	พระกุมารกัสสปเถระใช้ปฏิภาณโวรกับเจ้าชายสิ	๑๔๕
๓.๓	บุคลิภาพของพระนาคเสน	๑๕๕
๓.๓.๑	บุคลิภาพด้านการศึกษา	๑๕๕
๓.๓.๒	บุคลิภาพด้านสติปัญญา	๑๖๒
(๑)	ปฏิภาณโวรในอัตตนิปาตปัญหา	๑๖๓
(๒)	ปฏิภาณโวรในเมตตากาวานานิสังสปัญหา	๑๖๕
บทที่ ๔	บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ	๑๗๐
๔.๑	วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๗๐
๔.๑.๑	วิธีการเผยแผ่พุทธธรรม	๑๗๓
๔.๑.๒	รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรม	๑๗๕

๔.๒ ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๘๒
๔.๓ อิทธิพลของพระนาคเสนที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๘๓
๔.๓.๑ เป็นหนังสืออ้างอิงของคัมภีร์รุ่นหลัง	๑๘๔
๔.๓.๒ เป็นแบบอย่างปจฺฉาวิสัยนาพระธรรมเทศนา	๑๘๖
๔.๓.๓ เป็นแบบอย่างการไต่ถามที่	๑๘๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๘๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๘
๕.๑ ข้อเสนอแนะ	๑๘๙
บรรณานุกรม	๑๙๕
ภาคผนวก ก.	๒๐๔
- ประวัติพระนาคเสนเถระและพระเจ้ามิลินท์	๒๐๔
ภาคผนวก ข.	๒๑๒
- คัมภีร์มิลินทปัญหา ; ประวัติความเป็นมา	๒๑๒
ภาคผนวก ค.	๒๒๑
- มหานุรุธลักษณะ ๓๒ ประการ	๒๒๑
- อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ	๒๒๓
- พุทธคุณ ๑๐๐ บท	๒๒๖
- ศิลปศาสตร์ ๑๘ แขนง	๒๓๐
- โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ	๒๓๑
- จตุเวสารัชชญาณ	๒๓๓
- จฬาสารณญาณ	๒๓๓
- ทศพลญาณ	๒๓๔
- พุทธญาณ ๑๔ ประการ	๒๓๕
- อัญญารสพุทธธรรม	๒๓๖
ประวัติผู้วิจัย	๒๓๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ ดังนี้ :-

พระวินัยปิฎก

วิ. มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ. มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ. ม.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ. ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ. จ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	จุพวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ. จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุพวรรค	(ภาษาไทย)
วิ. ป.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	ปริวารปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ. ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	บริวาร	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที. ส.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนุรคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที. ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนุรคคปาติ	(ภาษาไทย)
ที. ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที. ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที. ป.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที. ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม. ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม. ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)

ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณาสก	(ภาษาไทย)
ล.ส.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	สคาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ล.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	สคาวรรค	(ภาษาไทย)
ล.น.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	นิทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ล.น.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ล.ข.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	ขณฺธวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ล.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	ขณฺธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ล.สพ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	สพายตนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ล.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ล.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	มหาวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ล.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัษฺยุตตนิคาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ติก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.ฉก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ฉกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.สตตก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิคาย	สตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิคาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.อฏฺฐก. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	อฏฺฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺฐก. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิคาย	อฏฺฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.นวก. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิคาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิคาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	เอกาทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิคาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ขุทฺทกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ขุทฺทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อุทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อิติวุตฺตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อิติวุตฺตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	สุตฺตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	สุตฺตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	จูฬนิตฺเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	จูฬนิตเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ปฏฺิสมฺภิตามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ปฏฺิสมฺภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (บาลี) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (ไทย) =	สูตรนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺตฺปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

มิลินท.	(บาลี)	=	มิลินทปญฺหาปกรณ์	(ภาษาบาลี)
มิลินท.	(ไทย)	=	มิลินทปัญหาคำอธิบาย	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทธิธรรมคำอธิบาย	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก สมฺมุตฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺท-สังฆาทิเสสาทิ มหาวคฺคทิกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฑ์-สังฆาติเสสาทิ มหาวรรคทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมํจฺลวิลาสินี สีตชนฺชวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาส สีตชนชวรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมํจฺลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาส มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมํจฺลวิลาสินี ปาฏิกวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาส ปาฏิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉินนิกาย ปปัญจสูทนี มุตปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มชฺฉินนิกาย ปปัญจสูทนี มุตปณฺณาสกอฏฺฐกถา(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉินนิกาย ปปัญจสูทนี มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	=	มชฺฉินนิกาย ปปัญจสูทนี มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
ส.ข.อ. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถุปกาสินี นิตาน-ชนฺธวารวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ส.ข.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถุปกาสินี นิตาน-ชนฺธวารวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถุปกาสินี สฬายตน-มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ส.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถุปกาสินี สฬายตน-มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ เอกกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ เอกกนิบาตอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ทุกาทินิบาตอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
อง.ปญฺจก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ปญฺจกาทินิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อง.ปญฺจก.อ. (ไทย)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ปญฺจกาทินิบาตอฏฺฐกถา (ภาษาไทย)
อง.อฏฺฐก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณฺปุรณิ ปญฺจกาทินิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อ.อ.อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย มโนรปฐนี ปัญจกาทินิบาตอรรคถา (ภาษาไทย)
อ.อ.อ. (บาลี)	=	อังกุตรนิกาย ธรรมปทอรรคถา (ภาษาบาลี)
อ.อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ธรรมบพอรรคถา (ภาษาไทย)
อ.อ.อ. (บาลี)	=	อังกุตรนิกาย ปรมตถโชติกา สุตตนิบาตอรรคถา (ภาษาบาลี)
อ.อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ปรมตถโชติกา สุตตนิบาตอรรคถา (ภาษาไทย)
อ.อ.อ. (บาลี)	=	อังกุตรนิกาย ชาตอรรคถา (ภาษาบาลี)
อ.อ.อ. (ไทย)	=	อังกุตรนิกาย ชาตอรรคถา (ภาษาไทย)

อรรคถาพระอภิธรรมปิฎก

อ.อ.อ. (บาลี)	=	อภิมมปิฎก ธรรมสังคณี อัฐสาธินิอรรคถา (ภาษาบาลี)
อ.อ.อ. (ไทย)	=	อภิมมปิฎก ธรรมสังคณี อัฐสาธินิอรรคถา (ภาษาไทย)
อ.อ.อ. (บาลี)	=	อภิมมปิฎก วิภังค สมุททนิบาตอรรคถา (ภาษาบาลี)
อ.อ.อ. (ไทย)	=	อภิมมปิฎก วิภังค สัมมทนิบาตอรรคถา (ภาษาไทย)

อรรคถาปกรณ์วิเสส

ม.ล.น.อ. (บาลี)	=	ม.ล.น.อ.อรรคถา (ภาษาบาลี)
ม.ล.น.อ. (ไทย)	=	ม.ล.น.อ.อรรคถา (ภาษาไทย)

๒. การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หลังคำย่อ ชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๕๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคค ปาติ เล่ม ๑๐ ข้อ ๑๖๘ หน้า ๕๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อ / หน้า หลังคำย่อ ชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐ ข้อ ๑๖๘ หน้า ๑๑๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

การใช้หมายเลขอ้างอิงคัมภีร์มิลินทปัญหา จะแจ้งข้อ / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น มิลินท. ๒/๕๐ หมายถึง มิลินทปัญหา ข้อ ๒ หน้า ๕๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๐

การใช้หมายเลขอ้างอิงปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค จะแจ้งเล่ม / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น วิสุทธิ. ๑/๑๔๐ หมายถึง วิสุทธิมรรค เล่ม ๑ หน้า ๑๔๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา จะแจ้งเล่ม / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น พุ.ธ.อ. ๑/๑๓๑ หมายถึง อรรถกถา พุทธกนิกาเย เล่ม ๑ หน้า ๑๓๑ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยพระธรรมและพระวินัย เป็นหลักให้พุทธบริษัทได้ศึกษาเล่าเรียน และนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา และเพื่อนำมาประกาศเผยแผ่ให้แก่คนทุกหมู่เหล่าเข้าถึงหลักคำสอนของพระองค์ การกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชน ก็คือการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธเจ้า และสามารถโต้ตอบกับปรีวาทภายนอกพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับมารผู้มากราบทูลให้พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานว่า พระองค์จะยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก้แค้น ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปรีวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้^{*} พระพุทธดำรัสนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า บุคคลที่เป็นศาสนทายาทจะต้องมีความพร้อมทั้งวิชาและจรณะ มีศักยภาพในการเผยแผ่ สามารถปราบปรามปรีวาทของลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ได้ทรงแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกโปรดปัญจวัคคีย์ นับว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปพร้อมกันอีกด้วย และในคราวที่พระองค์ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในครั้งแรกด้วยพระดำรัสว่า ให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไป เพื่อประโยชน์สุข

^{*} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๔, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๕๓.

แก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพ และมนุษย์ แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงครบถ้วน แม้พระองค์ก็เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^๒ พระพุทธพจน์นี้ เป็นการประกาศหลักการที่ชัดเจนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธบริษัทได้ถือเป็นแนวปฏิบัติกันสืบต่อมาเพื่อความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงของพระธรรมวินัย

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยนั้น กระทำกันหลายรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตนให้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจ และการแสดงธรรม เป็นต้น โดยที่พระพุทธเจ้าประทานหลักในการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการแสดงธรรม คือ ให้มีเนื้อหาต่อเนื่องกันไปตามลำดับ ชี้แจงแสดงเหตุผลให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น แสดงธรรมเพราะอาศัยความเอ็นดูต่อสรรพสัตว์ มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง แสดงธรรมเพราะไม่เห็นแก่อามิสสินจ้าง และไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น^๓

พระนาคเสนเป็นพระสาวกยุคหลังพุทธกาล ท่านเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธปรินิพพาน เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติโดดเด่น เฉลียวฉลาด แดกจกานในพระธรรมวินัย มีปฏิภาณโวหารสามารถชี้แจงให้ผู้ที่มีความสงสัยเรื่องราวในพระพุทธศาสนาเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน เนื่องจากท่านมีวิธีการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมแก่ยุคสมัย โดยอาศัยหลักที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่าง มีเทคนิคและวิธีการสอนที่หลากหลาย คือ สอนจากง่ายไปหายาก อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพราะธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง ยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะชั้นสูง จำเป็นต้องใช้กลวิธีอันแยบยลในการเผยแผ่ อัจฉริยภาพของพระนาคเสนที่ชาวพุทธทราบกันดี คือการได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ จนสามารถชี้แจงให้พระเจ้ามิลินท์หมดสิ้นความสงสัย หันมานับถือพระพุทธศาสนา

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐, วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

^๓ อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓, อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๕/๑๓๔-๑๓๕.

การใช้ปฏิภาณโวหารโต้ตอบปัญหา ถือว่าเป็นเทคนิคสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะการสนทนาโต้ตอบกันจะต้องมีไหวพริบรู้เท่าทันคู่สนทนา เช่น ในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงสนทนากับสัจจนิครนถ์ เรื่องขันธ ๕ เป็นอตตะ หรือเป็นอนัตตา ด้วยหลักตรรกวิทยา คือ การหาเหตุผลที่มองเห็นได้ พระองค์ทรงซักถามจนสัจจนิครนถ์ตอบไม่ได้ และยังทรงตำทับว่าคำของสัจจนิครนถ์หาสาระไม่ได้^๔ การใช้ปฏิภาณโวหารต้องมีความละเอียดรอบคอบ มีวิจารณ์ญาณที่ดี เช่น การสนทนากันระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ เกี่ยวกับเรื่องรูปนามว่า อะไรชื่อนาคเสน อาการ ๓๒ หรือว่าขันธ ๕ ซึ่งพระนาคเสนก็ตอบปฏิเสธทั้งหมด และอธิบายว่าอาศัยการประกอบกันเข้าทั้งนามและรูป จึงมีการบัญญัติชื่อเรียกบุคคล หรือวัตถุสิ่งของ เปรียบเหมือนพระองค์เสด็จมาด้วยรถ จะกล่าวว่า เรือน งอน เผลา หรือล้อ ชื่อว่ารถ ก็ไม่ได้เหมือนกัน แต่เมื่อรวมอุปกรณ์ทุกอย่างเข้าด้วยกัน จึงเรียกรถ พระนาคเสนจึงสรุปว่า ในลักษณะเดียวกัน เมื่อรวมนามและรูปเข้าด้วยกันแล้ว จึงสมมติเรียกว่า นาคเสนบ้าง อย่างอื่นบ้าง แต่เมื่อว่าโดยปรมาตถ์แล้ว ไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นหาได้ในชื่อนั้น^๕

พระนาคเสนใช้ปฏิภาณโวหารโต้ตอบกับพระเจ้ามิลินท์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นพหุสูตร ความเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา การใช้วาตะโต้ตอบกับฝ่ายลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ปฏิภาณของท่านจึงเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เพื่อต้องการทราบว่า พระนาคเสนมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไร ปฏิภาณโวหารการสนทนาโต้ตอบของท่านควรถือเป็นแบบอย่างของนักเผยแผ่ทั่วไป แม้ท่านจะเป็นพระสาวกยุคภายหลังพุทธปรินิพพาน แต่ก็มีอิทธิพลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และวิธีการของพระนาคเสนก็สามารถนำมาประยุกต์เป็นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๕๓/๓๑๖.

^๕ วสิน อินทสระ, อธิบายมิลินทปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏในมิลินทปัญหา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการใช้ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ พระนาคเสนเถระมีวิธีการอธิบายหลักธรรมอย่างไร
- ๑.๓.๒ ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสนมียุทธวิธีอย่างไร
- ๑.๓.๓ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระมีอิทธิพลอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ปฏิภาณ หมายถึง การโต้ตอบได้ทันทีทันควัน ปัญญาแก่การฉะเจาะเฉพาะหน้า ความคิดที่ทันการ หรือเข้าในการกล่าวแก้หรือโต้ตอบเป็นต้นได้ฉับพลันทันทีและแยบคาย

โวหาร หมายถึง ชื่นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือพูด

ปฏิภาณโวหาร หมายถึง การกล่าวเหมาะสมด้วยเหตุผลในทันที

มิลินทปัญหา หมายถึง คัมภีร์สำคัญ บันทึกคำสนทนาตอบปัญหาธรรมระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์

นาคเสน หมายถึง พระอรหันตเถระผู้ได้วาทะชนะพระยามิลินท์ กษัตริย์แห่งสากลประเทศ ท่านเกิดหลังพุทธกาลประมาณ ๔๐๐ ปี ที่หมู่บ้านกชังคะในหิมาวันตประเทศ เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อโสณุตตระ ท่านเป็นผู้ชำนาญในพระเวทและต่อมาได้อุปสมบท โดยมีพระโรหณะเป็นพระอุปัชฌาย์

มิลินท์ หมายถึง มหากษัตริย์เชื้อชาติกรีก แห่งสากลประเทศในชมพูทวีป ผู้เป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ ได้วาทะชนะนักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยนั้น จนในที่สุดได้พบกับพระนาคเสน ขอมเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนา และเป็นองค์อุปถัมภ์สำคัญ พระนามภาษากรีกว่า พระเจ้าเมนันเดอร์ ครองราชย์ พ.ศ. ๔๒๓ สวรรคต พ.ศ. ๔๕๓

เผยแผ่ หมายถึง ขยายออกไป หรือทำให้ขยายออกไปมากกว่าเดิม

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ ปุ้ย แสงฉาย กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “พุทธปฏิภาณ” สรุปได้ว่า ปฏิภาณเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งต่อคนทั้งหลาย ทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ยิ่งผู้เป็นใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้า ผู้สอนศาสนา ผู้เป็นทูต ผู้เป็นนักการเมือง หรือผู้เป็นนักเทศน์ด้วยแล้ว ก็ยังมีปฏิภาณเป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่ง พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงล้างวาทะ อุปวาทะของเทพยดานุชย์ทั้งหลายที่เป็นเลี่ยนหนาม หลักรดต่อพระพุทธศาสนาโดยชอบธรรมแล้วเป็นอันมาก และทำให้เห็นว่าผู้ที่เลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา ด้วยยอมจำนนต่อปฏิภาณของพระพุทธเจ้านั้นมีมาก

พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเรา และพระสาวกของพระพุทธเจ้านั้นล้วนแต่เป็นผู้มีปฏิภาณดีทั้งนั้น ไม่มีศาสดาใด หรือสาวกของศาสดาใดในโลกจะเสมอเหมือนหรือใกล้เคียงกันเลย จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาถูกชักฟอกมาจนบริสุทธิ์สิ้นเชิงแล้ว เป็นพระศาสนาที่เปิดโอกาสให้มีผู้รู้จักใช้ใกล้เคียงมาแล้ว ไม่ใช่เป็นศาสนาที่ไม่มีผู้รู้ได้ชักใช้ใกล้เคียงเลย ส่วนผลอันเกิดจากความคิด ความเห็น ความเลื่อมใสก็จักมีเป็นอนันตสนันต์สุดที่จะพรรณนา^๖

๑.๕.๒ พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหลา) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” สรุปได้ว่า พระสารีบุตรเป็นพระสาวกองค์หนึ่งที่ยึดมั่นอยู่ในหลักการเผยแผ่ที่พระพุทธเจ้าทรงได้ประทานให้พระสาวกยึดถือปฏิบัติ จึงทำให้ท่านมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ จนได้รับตำแหน่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีปัญญาเลิศ บทบาทของพระสารีบุตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรอง ๆ ในประเด็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง และมั่นคงสืบต่อมาได้จนถึงปัจจุบันนี้^๗

^๖ ปุ้ย แสงฉาย, **พุทธปฏิภาณ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๐)

^๗ พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหลา), “การศึกษามโนทัศน์ของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

๑.๕.๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “พุทธวิธีในการสอน” สรุปได้ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง วิธีการตอบปัญหา ก็เป็นอีกแบบหนึ่งที่น่าสนใจ เพราะผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้อับจน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธรองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม^๔

๑.๕.๔ พระมหาวิศิษฐ์ ปญฺญาวฑฒโน (ภคฺยว) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาอุปไมยในมิลินทปัญหา” สรุปได้ว่า คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นเรื่องราวการโต้ตอบปัญหาระหว่าง พระเจ้ามิลินท์ผู้ถามกับพระนาคเสนผู้ตอบ เป็นคัมภีร์ที่สำคัญยิ่งคัมภีร์หนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระอรรถกถาจารย์ในลังกาโดยเฉพาะ พระพุทธโฆษาจารย์ มักอ้างอิงข้อคิดเห็นในคัมภีร์นี้เป็นหลักฐาน ยืนยันการตีความหมายพุทธธรรมในงานของท่าน

คัมภีร์มิลินทปัญหา มีคุณค่าทั้งในด้านเนื้อหาสาระที่สอดคล้องตามบาลีพระไตรปิฎก และในด้านอรรถรสแห่งวรรณคดีบาลี เป็นคัมภีร์พุทธปรัชญาที่มีลีลาการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม เช่นเดียวกับบทสนทนาของพลาโต (Dialogues of Plato) ลักษณะเด่นของคัมภีร์ คือการใช้อุปมาอุปไมย ปัญหาที่ไม่ชัดเจนก็ทำให้ชัดเจน สิ่งที่เป็นนามธรรมก็สามารถนำมาเปรียบเทียบให้เป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน^๕

๑.๕.๕ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยพระพุทธศาสนา” สรุปได้ว่า พระนาคเสนเมื่อสมัยอยู่ครองฆราวาสวิสัยมีสติปัญญาเฉียบแหลม เจริญกาย มีปฏิภาณโวหารเป็นเลิศ ศึกษาไตรเพทจนแตกฉานสามารถเป็นครูบาอาจารย์ได้อย่างสบาย นอกจากนี้แล้วยังมีความรอบรู้ในศาสตร์ร่วมสมัยอีกมากมายหลายสาขา ต่อมาเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุโดยการ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖)

^๕ พระมหาวิศิษฐ์ ปญฺญาวฑฒโน (ภคฺยว), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาอุปไมยในมิลินทปัญหา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

ชักชวนของพระโรหณะเถระ บวชแล้วได้ศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ในสำนักของพระอัสสสุตเถระ เมื่อมีความแตกฉานในพระไตรปิฎกจนเป็นที่พอใจของตัวเองและครูบาอาจารย์แล้วก็ได้ย้ายมาพำนักที่วัดสังเขยยะในเมืองสาละ ซึ่ง ณ อารามแห่งนี้เองที่ท่านได้พบกับพระยามิลินท์หรือกษัตริย์เมณห์เศรษฐีผู้ลือนามเป็นที่เกรงขามไปทั้งชมพูทวีป ดำเนินการสัประยุทธ์ทางปัญญาที่พระปิฎกจุฬาลักษณ์มาร้อยเรียงเป็นมิลินทปัญหาเริ่มต้นขึ้นที่อารามอันเป็นที่พำนักของท่านแห่งนี้เอง^{๑๑}

๑.๕.๖ พระมหาสมณ สุนติโก (เกษมญาติ) กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” สรุปได้ว่า พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านมีปฏิภาณไหวพริบชี้แจงเหตุผลให้หายข้องใจได้ เช่น การตอบปัญหาแก่พราหมณ์อารามทัณฑะ โดยพราหมณ์ได้ถามถึงเหตุปัจจัยความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล ท่านตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีความขัดแย้งกัน เพราะยึดมั่นในกามราคะ ตกอยู่ในอำนาจกามราคะ และมีความกำหนัดยินดีในกามราคะ เป็นต้น พราหมณ์อารามทัณฑะหายข้องใจเกิดความเลื่อมใส จึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระนั้น มีลักษณะเด่นกว่าสาวกรูปอื่น ๆ คือ ได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระองค์ เพราะเห็นว่าท่านมีความรู้ ความสามารถในการใช้โวหาร สามารถพูดและแสดงธรรมให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเข้าใจเนื้อความได้ง่าย จึงทำให้แคว้นอวันตีเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่งในสมัยนั้น^{๑๒}

๑.๕.๗ วสิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “อธิบายมิลินทปัญหา” สรุปได้ว่า พระนาคเสนเป็นพระอรหันต์ ที่ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา คือ ความแตกฉานในอรรถ ความแตกฉานในธรรม ความแตกฉานในภาษา และความแตกฉานในปฏิภาณ ได้ได้ตอบ

^{๑๑} พระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี, ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๔๖)

^{๑๒} พระมหาสมณ สุนติโก (เกษมญาติ), “การศึกษามหาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

ปัญหาพระยามิณห์ด้วยความฉลาดรอบรู้และแหลมคม มีอุปมาอุปไมยอันเหมาะสมเจาะหาที่เปรียบได้ยาก ทำให้พระยามิณห์ได้ทรงทราบถึงสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารในพระพุทธศาสนา หาคความสงสัยในพระรัตนตรัยอย่างสิ้นเชิง^{๑๒}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการ ดังนี้

- ๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากมิณห์ปัญหา
- ๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
- ๑.๖.๓ ศึกษา วิเคราะห์ข้อมูล
- ๑.๖.๔ เรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบวิธีการอธิบายหลักธรรมที่ปรากฏในมิณห์ปัญหา
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบวิธีการใช้ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสน
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบบทบาทของพระนาคเสนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

---

^{๑๒} วศิน อินทสระ, อธิบายมิณห์ปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘)

บทที่ ๒

หลักธรรมในมิลินทปัญหา

การอธิบายธรรมและการโต้ตอบปัญหาของพระนาคเสนในมิลินทปัญหา เป็นการวิเสชาไปตามลำดับขั้นตอนของปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม หลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระเป็นอันเดียวกัน จึงไม่ได้ปรากฏอยู่ตามลำดับขั้นตอนในวรรคเดียวกัน แต่กระจายกระจายอยู่ในวรรคต่าง ๆ ดังนั้น การจัดหมวดธรรมในมิลินทปัญหาให้เป็นไปตามลำดับการศึกษาและปฏิบัติ จากข้อปฏิบัติเบื้องต้นไปจนถึงข้อปฏิบัติขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อน้อมนำจิตใจของผู้ใคร่ต่อการศึกษา ให้เกิดความอุตสาหะพยายามที่จะศึกษาค้นคว้าให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาหมวดธรรมที่มีเนื้อหาสาระแตกต่างกัน ซึ่งกระจายอยู่ในแต่ละวรรคจัดรวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน รวบรวมเอาหลักธรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกันมาให้เข้ามาอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า และเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติ

๒.๑ หมวดธรรมของคฤหัสถ์

๒.๑.๑ หลักธรรมเกี่ยวกับบุญและบาป

วัสสสตปัญหา^{*} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ทำอกุศลกรรมถึง ๑๐๐ ปี เมื่อใกล้จะตาย กลับได้สดีระลึกถึงพระพุทธคุณ จักเกิดในสวรรค์ได้หรือไม่

อธิบายว่า บุคคลกระทำอกุศลกรรมจนถึงอายุ ๑๐๐ ปี เมื่อใกล้จะตาย ระลึกถึงพระพุทธคุณเพียงครั้งเดียว หลังจากตายก็ไปเกิดในสวรรค์ได้ และผู้ที่ทำปาณาติบาตแม้เพียงครั้งเดียว ก็ย่อมไปเกิดในนรกได้เหมือนกัน ดูก่อนหินก้อนเล็ก ๆ ที่เขาวางไว้บนน้ำย่อมจมลงไป

^{*} มิลินท. ๒/๕๐. เป็น พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา.

ในน้ำทันที แต่ถ้านามาวางไว้บนเรือลำใหญ่ แม้ก้อนหินจะมีหลายก้อนก็ไม่จม ก้อนหินเปรียบเหมือนอกุศลกรรม ส่วนเรือเปรียบเหมือนกุศลกรรม

ปาปปญฺญพหุตรปฺปญหา^๒ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุญกับบาป อะไรมีกำลังมากกว่ากัน

อธิบายว่า บุญมีกำลังมากกว่าบาป เพราะคนทำบาปย่อมได้รับความเดือดร้อนใจ และบาปก็ไม่เป็นที่เจริญใจ มีแต่จะทำให้เกิดความหดหู่ใจ ส่วนคนทำบุญย่อมไม่ได้รับความเดือดร้อนใจ มีแต่ความเบิกบานใจ และเกิดปิติ ซึ่งเป็นเหตุทำให้จิตใจสงบ เมื่อจิตสงบก็จะพบความสุข จิตที่เป็นสุขก็จะตั้งมั่นเป็นสมาธิ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิก็ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง บุญจึงมีแต่ความเจริญโดยส่วนเดียว

ชานอชานปฺปญหา^๓ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลรู้อยู่แล้วจึงกระทำความบาปกรรม กับบุคคลไม่รู้อยู่แล้วจึงกระทำความบาปกรรม ใครจะมีบาปมากกว่ากัน

อธิบายว่า บุคคลที่รู้แล้วว่าบาปแล้วจึงทำลงไปย่อมเป็นบาปน้อยกว่า ส่วนผู้ไม่รู้แล้วว่าบาปแล้วจึงทำลงไปย่อมเป็นบาปมากกว่า เปรียบเหมือนบุคคลรู้ว่าก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผาเป็นของร้อน เมื่อจะเอามือจับก้อนเหล็ก ก็หาวิธีจับที่จะทำให้ความร้อนเผาฝ่ามือน้อยที่สุด ส่วนผู้ที่ไม่รู้ว่าก้อนเหล็กนั้นร้อนแล้วจับเต็มฝ่ามือ ก็จะทำให้ความร้อนแผดเผาฝ่ามืออย่างเต็มที่

อชานโตปาปกรณอปฺปญฺญปฺปญหา^๔ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ไม่รู้อยู่แล้วจึงกระทำความบาปผิด ย่อมยังอกุศลที่มีกำลังกล้าให้เกิดขึ้น เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า อาบัติย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้ไม่รู้^๕

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสพุทธพจน์นี้ว่า บุคคลผู้ไม่รู้แล้วจึงกระทำความบาปผิด ย่อมยังอกุศลมีกำลังกล้าให้เกิด ก็เพื่อให้พุทธบริษัทได้สำรวมตนไม่หลงกระทำอกุศลกรรม มีบาปผิดเป็นต้น ส่วนในพระวินัยบัญญัติ พระองค์ตรัสว่า อาบัติย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้ไม่รู้ ก็เพราะในพระพุทธพจน์นี้มีเนื้อความพิเศษอยู่ คือ อาบัติมีทั้งที่เป็นสัญญาวิโมกข์ (พ้นด้วย

^๒ มิลินท. ๗/๕๔. เป็น ปาปปญฺญานังอัปปานัปปกาวปฺปญหา.

^๓ มิลินท. ๘/๕๕. เป็น อชานันตชานันตปาปกรณปฺปญหา.

^๔ มิลินท. ๖/๑๗๐. เป็น อปฺปญฺญปฺปญหา.

^๕ วิมหา. (ไทย) ๑/๗๕/๖๔, วิมหา. (บาลี) ๑/๗๕/๕๑.

สัญญา) ทั้งที่เป็นโนสัญญาวิโมกข์ (ไม่พ้นด้วยสัญญา) พระองค์ทรงปรารถนาปฏิบัติที่เป็นสัญญาวิโมกข์ (พ้นด้วยสัญญา) จึงตรัสไว้อย่างนั้น

มุสาวาทครุฬหุภาวปัญหา^๖ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก เพราะสัมปชานมุสาวาท คือ การกล่าวเท็จในขณะที่รู้ตัว เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสภายหลังอีกว่า ภิกษุต้องอาบัติเบาเพราะสัมปชานมุสาวาท อาจแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปเดียวได้ เพื่อให้พ้นจากอาบัตินั้น

อธิบายว่า พระพุทธพจน์ทั้งสอง เป็นคำแสดงโทษหนักและเบาตามอำนาจของวัตถุ เพราะภิกษุกล่าวเท็จ หลอกลวงทำให้ผู้อื่นเสียทรัพย์ หรือถึงแก่ความตาย ต้องอาบัติปาราชิก แต่ถ้าภิกษุกล่าวเท็จแล้ว ไม่ทำให้ผู้อื่นเสียหายเป็นอาบัติเบา สามารถกระทำคืนได้ด้วยการแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุอีกรูปหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษทำร้ายผู้อื่นด้วยฝ่ามือ ฟิงได้รับโทษโดยการถูกปรับกดหาลบหนึ่ง เพราะมิได้ขอมาคืน ส่วนบุรุษผู้ลอบทำร้ายพระมหากษัตริย์ด้วยฝ่ามือ ฟิงได้รับโทษโดยการถูกตัดมือ ตัดเท้า ตัดศีรษะ หรือถูกประหารถึง ๗ ชั่วโมง

อัตตนิปาตณปัญหา^๗ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ภิกษุไม่พึงกระทำการปลงชีวิตตัวเอง เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรม เพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โดยปริยายเป็นอันมาก และทรงสรรเสริญภิกษุผู้ก้าวล่วง ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โดยปริยายเป็นอันมาก ในการแสดงธรรมนั้น พระองค์ทรงห้ามทั้งทรงชักชวน เพราะเหตุในการแสดงธรรมของพระองค์มีอยู่ และเพราะภิกษุผู้มีศีลบริบูรณ์มีคุณเป็นอันมาก สามารถทำลายกิเลสของตนได้ และสามารถสั่งสอนคนอื่นให้เกิดความเข้าใจในธรรมได้ พระองค์จึงทรงห้ามไม่ให้ภิกษุปลงชีวิตตนเอง สัตว์ทั้งหลายย่อมเสวยทุกข์อยู่ในวัฏสงสาร เพราะอาศัยขันธปัญจ^๘ ถ้าบุคคลปราศจากขันธปัญจก็ย่อมเป็นสุข เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงคุณแห่งความไม่มีขันธปัญจ และภัยในขันธปัญจ จึงทรงชักชวน

^๖ มลีนท. ๓/๒๐๔.

^๗ มลีนท. ๕/๒๐๖.

^๘ ขันธปัญจก หมายถึง ขันธ ๕ ประกอบด้วย (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ. (ส.บ. (ไทย) ๑๓/๕๔/๑๓๘, ส.บ. (บาลี) ๑๓/๕๔/๑๑๐)

สาวกเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพื่อความก้าวล่วงชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยประการ
ทั้งปวง

ทวินนังปิณฑปาตานังมหัพผลาวิปัญหา^๕ พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ปิณฑปาต
ทั้งสองคราว มีอานิสงส์มากเสมอกัน เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าเมื่อเสวยพระอาหารที่นาย
จุนทกัมมารบุตรถวาย จึงประจวบหน้าจวนเจียนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน^๖

อธิบายว่า ปิณฑปาตที่มีผลเสมอกัน วิบากเสมอกัน มีผลมากกว่าและมีอานิสงส์
มากกว่าปิณฑปาตอื่นอย่างมาก มีอยู่ ๒ ครั้ง^๗ คือ

- (๑) ปิณฑปาตของนางสุชาดาที่พระองค์เสวยแล้ว ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
- (๒) ปิณฑปาตของนายจุนทกัมมารบุตรที่พระองค์เสวยแล้ว เสด็จดับ
ขันธปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

ปิณฑปาตครั้งสุดท้าย นอกจากจะมีอานิสงส์มากแล้ว เหวดยังชื่นชม ต่างมีจิต
เลื่อมใสว่า เป็นปิณฑปาตครั้งสุดท้ายของพระองค์ จึงแทรกโอชาทิพย์ลงในสุกรมัททวะ
โอชาทิพย์เป็นของแปรโดยชอบ แปรเร็ว เป็นที่ยังใจให้ยินดี มีรสมาก เกื้อกูลแก่เตโชธาตุใน
พระอุทร ไรคอะไร ๆ ที่ยังไม่เกิดแก่พระองค์ ย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะโอชาทิพย์นั้น แต่เพราะ
พระสรีระของพระองค์ทพผลาพอยู่แล้ว พระชนมายุสังขารก็เสื่อม เมื่อโรคเกิดขึ้นก็ยังทำให้
กำเริบหนักขึ้นอีก เพราะฉะนั้น การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า จึงไม่ได้เกิดขึ้น
เพราะปิณฑปาตครั้งสุดท้าย อนึ่ง ปิณฑปาตทั้งสองมีผลเสมอกัน มีอานิสงส์มากกว่า
ปิณฑปาตอื่น ก็ด้วยอำนาจความถึงพร้อมแห่งธรรม คือ ด้วยอำนาจแห่งการเข้าอนุภพวิหาร
สมาบัติ ๘ ประการ^๘ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม

^๕ มลลินท. ๖/๑๘๖. เป็น ปิณฑปาตมหัพผลาวิปัญหา.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๑๓๕, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๐/๑๑๓. พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๒๗, พุ.อุ. (บาลี)
๒๕/๓๕/๒๑๖.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๑๔๖-๑๔๗, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๓/๑๒๐. พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๓๐, พุ.อุ.
(บาลี) ๒๕/๓๕/๒๑๕.

^๘ อนุภพวิหารสมาบัติ ๘ ประการ คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติฌาน (๓) ตติฌาน (๔) จตุตถฌาน
(๕) อากาสัญญายตนะ (๖) วิญญัญญายตนะ (๗) อาภิญญายตนะ (๘) เนวสัญญานาสัญญายตนะ (๙)
สัญญาเวทิตนโรธ. (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๔๒๖, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๕/๒๗๕. อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๕๓,
อง.นวก. (บาลี) ๒๓/๓๑/๓๓๕)

พุทธปธานุญญาตปัญหา^{๑๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย เพื่อจะบูชาพระสรีระของพระองค์ เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสสอนให้พุทธบริษัทบูชาธาตุของบุคคลผู้ควรแก่การบูชา ซึ่งเป็นเหตุให้ไปสู่สวรรค์

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า การบูชาธาตุของบุคคลผู้ควรแก่การบูชา ไม่ได้ตรัสไว้สำหรับคนทั่วไป พระองค์ทรงปรารภเฉพาะภิกษุ จึงตรัสสอนให้เป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย เพื่อจะบูชาพระสรีระของพระองค์ เพราะการบูชาเช่นนั้นไม่ใช่หน้าที่ของภิกษุ การพิจารณาสังขารทั้งหลาย การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย โดยอุบายที่ชอบ การพิจารณาสติปัญญานเนื่อง ๆ เพื่อให้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด เป็นหน้าที่ของภิกษุ ส่วนการบูชาธาตุของบุคคลผู้ควรแก่การบูชานั้น เป็นหน้าที่ของเทวดาและมนุษย์ ถ้าพระองค์ไม่ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้ ภิกษุก็จะพึงรวบรวมแม้บาตรและจีวรของตนกระทำพุทธบูชาอย่างเดียวนั่น

โคตมวิตถทานปัญหา^{๑๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่สงฆ์ แทนการถวายให้แก่พระองค์

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสบอกให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีถวายผ้าแก่สงฆ์ เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันบูชาพระองค์และพระสงฆ์^{๑๕} การที่พระองค์ตรัสอย่างนั้น ไม่ใช่เพราะความที่ทานของผู้น้อมถวายเฉพาะพระองค์เป็นของมีอานิสงส์น้อย หรือเพราะความที่พระองค์มิใช่ทักษิณบุคคลยิ่งกว่าพระสังฆรัตนะ แต่พระองค์ทรงดำริว่า ในอนาคตเมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไป สงฆ์จักเป็นผู้ที่บริษัทควรกระทำความยำเกรง จึงทรงมีพระประสงค์จะยกย่องคุณของสงฆ์ที่มีอยู่ตามความเป็นจริง เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และเพื่อความอนุเคราะห์ เปรียบเหมือนพระราชกาลถวายยกย่องคุณของพระราชโอรสที่มีอยู่จริง ในราชสำนักท่ามกลางอำมาตย์ราชบริพารด้วยทรงดำริว่า เมื่อพระราชโอรสได้รับการแต่งตั้งในที่นี้แล้ว จักเป็นผู้ที่คนทั้งหลายบูชาในอนาคตต่อไป

^{๑๓} มลินท. ๓/๑๘๕. เป็น พุทธปธานุญญาตปัญหา.

^{๑๔} มลินท. ๓/๒๕๑.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๖/๔๒๕, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๓๖/๓๒๑.

อหิงสานิคคหปัญหา^{๑๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้นับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นของเรา เทียวไปในโลกโดยไม่เบียดเบียน จักเป็นที่รักของชาวโลก^{๑๗} เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง^{๑๘}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้ นับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นของเรา เทียวไปในโลกโดยไม่เบียดเบียน จักเป็นที่รักของชาวโลก เป็นการอนุมัตติของพระพุทธเจ้าทั้งปวง พระวาจานั้นเป็นเครื่องพราสาสน เป็นเครื่องแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เพราะว่าธรรมมีความไม่เบียดเบียนเป็นลักษณะ แต่พระองค์ตรัสว่า พึงข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง เป็นเครื่องกล่าวตามสภาพความเป็นเองของบุคคลหรือสิ่งที่พึงข่มและยกย่อง เช่น จิตที่พึงชานควรข่ม จิตที่หัดหุควรระครอง บุคคลผู้ปฏิบัติผิดควรข่ม ผู้ปฏิบัติชอบควรยกย่อง บุคคลผู้ไม่ใช่อริยะควรข่ม ผู้ที่เป็นอริยะควรยกย่อง เปรียบเหมือนโจรเมื่อถูกจับได้ พึงถูกลงโทษหลายสถาน มีการปรับสินไหม การเนรเทศ หรือการประหารชีวิต เป็นต้น ก็การประหารชีวิต ไม่ได้เป็นการอนุมัตติของพระพุทธเจ้า แต่เป็นโทษของความผิดที่ตนกระทำไว้

อิทธิยากัมมวิปากพลวตฺรปัญหา^{๑๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระมหาโมคคัลลานเถระได้รับยกย่องว่า เป็นผู้มิเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านมฤตธรรม^{๒๐} เพราะเหตุไร ท่านจึงถูกพวกโจรทุบตีจนทำให้ท่านต้องปรินิพพาน

อธิบายว่า การปรินิพพานของพระมหาโมคคัลลานเถระ ด้วยการถูกพวกโจรทุบตีด้วยตะบอง เพราะถูกกรรมเก่าเข้าครอบงำและให้ผล อนึ่ง วิสัยแห่งฤทธิ์ของบุคคลผู้มีฤทธิ์ และวิบากแห่งกรรมย่อมเป็นอจินไตย คือ เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด แม้ทั้งสองอย่างนั้นเป็นอจินไตยเหมือนกัน แต่ก็ไม่สามารถลบล้างกันได้ เพราะวิบากแห่งกรรมมีมาตราบียงกว่า มีกำลังมากกว่า เหมือนพระราชาในแผ่นดินมีชาติเสมอกัน บรรดาพระราชาที่มีชาติเสมอกันเหล่านั้น พระราชาองค์หนึ่งสามารถแผ่ขยายพระราชอำนาจออกไปข่มพระราชาทั้งหลายไว้ได้ บรรดา

^{๑๖} มติณฺท. ๑๑/๑๕๗.

^{๑๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๓/๓๔๖, พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๔๓/๒๓๑.

^{๑๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕/๕๕๗, พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๕/๔๒๘.

^{๑๙} มติณฺท. ๑/๒๐๐.

^{๒๐} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๒๓, อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๕๐/๒๓.

อจินไตยทั้ง ๔ ประการ^{๒๑} กรรมวิบากอย่างเดียวกันเท่านั้น มีมาตรยิ่งกว่า มีกำลังมากกว่า เพราะสามารถยังอาชญาให้เป็นไปข่มอจินไตยทั้งหลายไว้ได้ ทำให้อจินไตยนอกนั้นไม่ได้โอกาสที่จะให้ผลแก่บุคคลผู้ที่ถูกกรรมครอบงำแล้ว

เมตตานิสัยปัญหา^{๒๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เมตตาที่เป็นเจโตวิมุตติที่บุคคลให้เจริญ กระทำให้มาก ย่อมมีอานิสงส์ ๑๑ ประการ^{๒๓} เพราะเหตุไร พระสุวรรณสาม^{๒๔} ผู้เจริญเมตตาอยู่เป็นประจำ จึงถูกพระยาปิลยักขยังด้วยลูกศรอาบยาพิษ

อธิบายว่า อานิสงส์ทั้งหลาย เป็นคุณของเมตตาภาวนา คือ การทำให้เมตตาเจริญขึ้นในตนเอง พระสุวรรณสามแบกหม้อน้ำไปในขณะนั้น เป็นผู้ประมาทในเมตตาภาวนา ไม่ได้เจริญเมตตาให้เกิดขึ้น จึงถูกพระยาปิลยักขยังด้วยลูกศรอาบยาพิษ ก็บุคคลผู้เจริญเมตตาในขณะใด เพลิง ยาพิษ หรือศัสตราวุธ ย่อมไม่สามารถที่จะตกลงไปในกายของเขาได้ในขณะนั้น บุคคลผู้ประสงค์จะทำลาย หรือก่อความเสียหายแก่บุคคลผู้เจริญเมตตาภาวนา เมื่อเข้าไปใกล้แล้ว ย่อมมองไม่เห็น หรือไม่ได้โอกาส เพราะฉะนั้น อานิสงส์ทั้งหลายจึงมิใช่เป็นคุณของบุคคล แต่เป็นคุณของเมตตาภาวนา ก็เมตตาภาวนานี้เป็นเครื่องห้ามบาปทั้งปวงสามารถนำกุศลและคุณทั้งปวงมาให้แก่บุคคลผู้เกื้อกูลบ้าง ผู้ไม่เกื้อกูลบ้าง เมตตาภาวนามีอานิสงส์มากแก่สัตว์ทั้งหลาย จึงควรส้องเสพไว้ในใจเนื่องนิรันดร์

^{๒๑} อจินไตย ๔ ประการ คือ (๑) พุทธวิสัย วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒) ฌานวิสัย วิสัยของผู้ได้ฌาน ผู้มีฤทธิ์ (๓) กรรมวิบาก ผลแห่งกรรม (๔) โลกจินตา ความคิดเรื่องโลก. (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๑๒๒, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗/๕๑)

^{๒๒} มลินท. ๖/๒๐๕. เป็น เมตตาภาวนานิสังสปัญหา.

^{๒๓} อานิสงส์ของเมตตา ๑๑ ประการ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ำกรายไม่ได้ (๘) จิตตั้งมั่นได้เร็ว (๙) สีหน้าสดใส (๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย (๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก. (อง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕, อง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔)

^{๒๔} พระสุวรรณสาม คือ พระโพธิสัตว์ผู้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีเลี้ยงดูบิดามารดาผู้เป็นคาบสตาบอดอยู่ในป่า ถูกพระเจ้าปิลยักขยังด้วยลูกศรก่อนจะสลบล้มลงไปได้ทูลขอร้องให้พระองค์ช่วยเหลือเลี้ยงดูบิดามารดาแทนตน พระเจ้าปิลยักขยังเข้าพระทัยว่าสุวรรณสามตายแล้ว จึงเสด็จไปนำบิดามารดาของสุวรรณสามมาดูแล เมื่อท่านทั้ง ๒ จำได้ว่าเป็นบุตรของตนจริง จึงร้องไห้คร่ำครวญ จากนั้นก็ได้ทำสังกิริยาขอให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม เมื่อสุวรรณสามฟื้นจากสลบแล้วจำความต่าง ๆ ได้ จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักขยังและให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ส่วนพระโพธิสัตว์ปรนนิบัติบิดามารดาจนท่านทั้ง ๒ สิ้นชีวิต จึงได้ดับขันธไปสู่พรหมโลก. (จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๕๖-๔๒๐/๒๕๖-๒๕๕, จุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๒๕๖-๔๒๐/๑๕๔-๑๖๕)

ฉุการปัญห^{๒๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เรือนของช่างหม้อซื้อฉุการ มีอากาศเป็นหลังคาตลอด ๓ เดือน แต่ฝนก็ไม่ร่ำ^{๒๖} เพราะเหตุไร ฤทธิของพระกัสสปพุทธเจ้า ฝนจึงร่ำ

อธิบายว่า นายช่างหม้อซื้อฉุการเป็นคนมีศีลมีธรรมอันงาม เลี้ยงดูมารดาและบิดา ผู้แก่เฒ่าและตาบอด คนทั้งหลายนำหญ้าในเรือนของนายช่างไปมุงฤทธิของพระกัสสปพุทธเจ้าโดยมิได้บอกกล่าวเขาก่อน แทนที่เขาจะโกรธหรือเสียใจ กลับได้ปีติอันไม่หวนไหว ตั้งมั่นด้วยดีแล้ว สรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้ามากมายหลายประการ จึงทำให้ฝนไม่ร่ำ หลังคาของเขา เพราะวิบากอันเป็นไปในทิฏฐธรรมนั่นเอง ส่วนฤทธิของพระกัสสปพุทธเจ้าฝน ร่ำได้ ก็ด้วยความอนุเคราะห์ชนหมู่มา ธรรมดาพระพุทเจ้าเมื่อพิจารณาเห็นอำนาจ ประโยชน์ ๒ ประการ คือ

(๑) พระศาสดาทรงเป็นทักษิณบุคลลอันเลิศ เทวดาและมนุษย์ถวายปัจจัยแด่ พระองค์ จะพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

(๒) บุคคลอย่าพึงคิดเตียนว่า พระพุทเจ้าแสดงปาฏิหาริย์เพื่อแสวงหาเครื่อง เลี้ยงชีพ

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงส้องเสพปัจจัยที่ทรงนิรมิตด้วยพระองค์เอง หากท้าวสักกะ หรือพรหม หรือแม้แต่พระองค์เอง พึงใช้ปาฏิหาริย์เพื่อกระทำฤทธิไม่ให้ฝนร่ำ การกระทำเช่นนั้นก็จะเป็นสาวิชชะ มีโทษอันบุคลลพึงข่มขีว่า พระพุทเจ้ากระทำความรอน หนาย ยังชาวโลกให้หลงไหล กระทำความที่บุคลลทั่วไปกระทำกันอยู่แล้ว เพราะเหตุ นั้น กรรมนั้นจึงควรเว้น พระพุทเจ้าย่อมไม่ขอสิ่งของ จึงไม่ควรถูกบริภาษในเพราะการไม่ขอ สิ่งของ

กุสลากุสลาณังพลวาพลวปัญห^{๒๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง วิบากของกุส ลกรรมต่างจากอกุสลกรรม คือ กุสลกรรมมีวิบากเป็นสุข ส่วนอกุสลกรรมมีวิบากเป็นทุกข์ เพราะเหตุไร พระเทวทัตผู้กระทำแต่อกุสลกรรมโดยส่วนเดียว กลับเป็นผู้เสมอกันกับพระ โพธิสัตว์ และในบางภพกลับเป็นผู้ยิ่งกว่าพระโพธิสัตว์เสียอีก

^{๒๕} มลินท. ๓/๒๓๓.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๑/๓๔๘, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๕๑/๒๖๖.

^{๒๗} มลินท. ๓/๒๑๑. เป็ กุสลากุสลสมวิสมปัญห.

อธิบายว่า อกุศลกรรมบางอย่างย่อมให้ผลในปัจจุบัน ส่วนบุคคลผู้ทำกุศลกรรมบางคนก็ได้รับผลในปัจจุบัน บางคนก็ได้รับผลในภพต่อ ๆ ไป คือ ยังไม่ได้รับผลทันตาเห็น ความดีให้ผลช้าเพราะมีสภาพใหญ่ ส่วนความชั่วให้ผลเร็วเพราะมีสภาพเล็กน้อย เปรียบเหมือนการปลูกข้าวเบาหวานลงในนา ใช้เวลาประมาณ ๒ - ๓ เดือน ก็ได้รับผล ส่วนการปลูกข้าวชั้นดีจะต้องใช้เวลาถึง ๑๐ เดือน หรือ ๑ ปี จึงจะได้รับผล

เปตอพุทธิสผลปัญหา^{๒๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ทายกทำทานอุทิศให้แก่ญาติผู้วายชนม์ ญาติจะได้รับผลของทานอุทิศหรือไม่

อธิบายว่า เมื่อทายกทำทานอุทิศให้แก่ญาติผู้วายชนม์ บางพวกก็ได้รับ แต่บางพวกก็ไม่ได้รับ สัตว์ผู้เกิดในนรก ผู้ไปสู่สวรรค์ ผู้ไปในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ย่อมไม่ได้รับผลทาน^{๒๙} บรรดาเปรตทั้ง ๔ จำพวก เปรต ๓ จำพวก คือ วันตาสิกเปรต^{๓๐} ขุปปิปาสิกเปรต^{๓๑} นิขฌามัตถิกเปรต^{๓๒} ก็ไม่ได้รับผลทานเหมือนกัน ส่วนปรตตูปชีวีเปรต^{๓๓} จำพวกเดียวเท่านั้น เมื่อระลึกถึงอยู่ย่อมได้รับผลทาน อนึ่ง ทานที่ทายกอุทิศไปให้แก่ญาติผู้วายชนม์ แม้พวกเขาจะไม่ได้รับ แต่ทานนั้นก็จะเป็นของไม่มีผลไม่มีวิบาก เพราะทายกยอมเป็นผู้เสวยผลทานโดยแท้ เปรียบเหมือนบุคคลจัดสำหรับข้าวปลาอาหารและของควรเคี้ยวนำไปสู่ตระกูลญาติ แม้ญาติจะไม่รับของฝากที่นำไปให้ ของฝากก็ไม่ไร้ผลและไม่เสียหาย ยังคงเป็นของเจ้าของนั่นเอง

กุสลากุสลาณังมหันตามันตภาวปัญหา^{๓๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ทายกให้ทานและอุทิศผลทานไปให้ญาติผู้วายชนม์ พวกญาติย่อมได้เสวยผลทานที่อุทิศไปให้ ถ้าบุคคลผู้กระทำความบาปผิด มีความโลภ มีใจโหดร้าย มีความดำริในใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว ฆ่ามนุษย์ กระทำกรรมชั่วร้ายแล้ว อุทิศผลกรรมที่ตนทำไปให้ญาติผู้วายชนม์ พวกญาติจะได้รับผลกรรมชั่วหรือไม่

^{๒๘} มิลินท. ๔/๓๐๔. เป็น ปุพเพตตาสปัญหา.

^{๒๙} อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕, อญ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๗/๒๒๒.

^{๓๐} วันตาสิกเปรต คือ เปรตที่อาศัยของที่กินเข้าไปออกมาหมดทุกครั้ง. (มิลินท.อญ ๔/๓๗๑)

^{๓๑} ขุปปิปาสิกเปรต คือ เปรตที่มีความกระหายน้ำ แต่ไม่อาจดื่มน้ำเข้าไปได้. (มิลินท.อญ ๔/๓๗๑)

^{๓๒} นิขฌามัตถิกเปรต คือ เปรตที่มีความอยากแผดเผาร่างกาย. (มิลินท.อญ ๔/๓๗๑)

^{๓๓} ปรตตูปชีวีเปรต คือ เปรตที่อาศัยบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้เป็นเครื่องเลี้ยงชีพ. (มิลินท.อญ ๔/๓๗๑)

^{๓๔} มิลินท. ๓/๓๐๐. เป็น กุสลากุสลาพลวตฺรปัญหา.

อธิบายว่า ญาติผู้วายชนม์ย่อมไม่ได้รับผลกระทบชั่วร้าย ที่บุคคลกระทำแล้วอุทิศไปให้ ก็บาปกรรมไม่อาจแบ่งปันให้แก่คนผู้ไม่ได้กระทำด้วยตัวเอง ส่วนบุคคลผู้ไม่มีบาปกรรมมีบุญเป็นประมาณ เปรียบเหมือนบุคคลนำน้ำไปด้วยอุปกรณ์เครื่องนํ้า ก็ทำให้น้ำสามารถไปสู่ที่ไกล ส่วนกุศลเสลาแห่งทิบใคร ๆ ไม่สามารถจะนำไปตามความต้องการด้วยอุปกรณ์เครื่องนํ้าไป เพราะฉะนั้น กุศลจึงอาจแบ่งปันให้แก่กันได้ ส่วนอกุศลไม่อาจแบ่งปันได้อีกอย่างหนึ่ง อกุศลเป็นของเล็กน้อย ส่วนกุศลเป็นของมาก เพราะความที่อกุศลเป็นของน้อย จึงครอบงำแต่ผู้กระทำเพียงผู้เดียว และเพราะความที่กุศลเป็นของมาก จึงครอบคลุมโลกพร้อมทั้งเทวโลกไว้ได้

จากการศึกษาพบว่า พระนาเคนสอนตอบปัญหาเรื่องบุญและบาปในมิลินทปัญหา เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า ชีวิตของแต่ละบุคคลที่เกิดมา ดำรงอยู่ได้เพราะอำนาจแห่งบุญกุศลและบาปกรรมที่ตนสั่งสมไว้ ซึ่งทำให้ชีวิต จิตใจ ร่างกายของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน เพราะฉะนั้น บุคคลจะเกิดความเชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงต้องมีความเข้าใจในเรื่องของกรรม กฏแห่งกรรม และกรรมวิบาก เป็นเบื้องต้น ถ้ามีความเข้าใจในเรื่องของความดีและความชั่วอย่างถูกต้อง ก็สามารถที่จะจำแนกถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เพราะบุญกับบาปที่ตนกระทำลงไปย่อมให้ผลต่างกัน แม้กำลังของบุญและบาปก็ยังมีกำลังต่างกัน คือบุญย่อมมีกำลังมากกว่าบาป เพราะทำให้บุคคลมีความเอิบอาบในจิตใจ

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา แต่การบูชาทั้งสองอย่าง หาเป็นสิ่งที่ไร้ค่าแก่ผู้ปฏิบัติไม่ ปฏิบัติบูชาย่อมควรแก่บรรพชิตผู้ปรารถนาความหลุดพ้นเพื่อบรรลุพระอรหันต์ ส่วนอามิสบูชาสมควรแก่คฤหัสถ์ผู้หวังความสุขกายสบายใจในดำรงชีวิตอยู่ และการบำเพ็ญบุญกุศลของคฤหัสถ์ก็เพื่อเป็นการอนุเคราะห์บรรพชิต

๒.๑.๒ หลักธรรมเกี่ยวกับสังสารวัฏ

ปฏิสนธิคณปัญหา^{๓๕} พระนาเคนสอนตอบคำถามเรื่อง คนที่ตายไปแล้วไม่เกิดอีก มีอยู่หรือไม่

อธิบายว่า สัตว์โลกเกิดขึ้นมาเพราะนามรูปให้ปฏิสนธิ นามรูปที่วานั้นไม่ใช่นามรูปที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่เป็นนามรูปอีกอันหนึ่งต่างหาก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะบุญและบาป

^{๓๕} มิลินท. ๖/๔๘. เป็น นามรูปเอกัตตณานัตตปัญหา.

ที่ได้กระทำไว้ก่อนแล้ว ถ้าบุคคลไม่เกิดอีกต่อไปก็แสดงว่าหนีพ้นจากบาปกรรม แต่ถ้ายังต้อง
มาเกิดอีกก็แสดงว่าหนีไม่พ้น ก็บุคคลไม่สามารถที่จะเอานามรูปอื่นข้างหน้ามาเป็นเหตุอ้างว่า
เป็นคนละนามรูปกัน เพื่อให้พ้นจากบาปกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาตินี้ เหมือนคนขโมย
มะม่วงถูกเจ้าของจับได้ เมื่อคดีถึงศาลจำเลยจะแก้ตัวว่า มะม่วงนั้น โจรทักมิได้ปลุกไว้ แต่เป็น
คนอื่นปลุก เพราะฉะนั้น มะม่วงที่จำเลยขโมยไปจึงเป็นของคนอื่นไม่ใช่เป็นของโจรทัก
เมื่อแก้ตัวอย่างนี้ จำเลยก็ยังมีความผิดฐานลักขโมยอยู่ดี แม้จะปฏิเสธข้อกล่าวหาของโจรทัก
แต่ก็ยังถือว่ารับสารภาพในความผิดที่ตนได้กระทำไว้ฐานขโมยอยู่นั่นเอง

นามรูปปฏิสนธิคณปัญหา พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง การเกิดของนามรูป
อันเนื่องมาจากผลกรรม

อธิบายว่า นามธรรม คือ จิตและเจตสิกเป็นตัวส่งให้บุคคลมาเกิด โดยนามธรรม
และรูปธรรมอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น ไม่ใช่นามธรรมอย่างเดียวเท่านั้นที่ส่งให้มาเกิด
เปรียบเหมือนไก่อ่อนจะเกิดเป็นตัว ก็ต้องอาศัยเชื้อตัวผู้ผสมแล้วเกิดมาเป็นฟองไข่ อาศัย
ความอบอุ่นที่แม่ไก่ฟัก จึงจะทำให้เกิดมาเป็นตัวไก่

ปุณปฏิสนธิคณปัญหา^{๓๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ถ้าบุคคลยังมีอุปาทานอยู่
ก็จักปฏิสนธิ แต่ถ้าไม่มีอุปาทานก็จักไม่ปฏิสนธิ

อธิบายว่า คนที่ยังมีกิเลสอยู่ก็จะกลับมาเกิดอีก ส่วนคนที่หมดกิเลสก็ไม่กลับมาเกิด
อีก เพราะบุคคลย่อมรู้ตัวเองว่า เหตุปัจจัยแห่งการเกิดยังมีอยู่ หรือว่าหมดไปแล้ว
เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งทำความดีความชอบถวายพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงยินดี
และพระราชทานบำเหน็จแก่บุรุษนั้น เขาบำเรอตนให้เอบอ้อมบริบูรณ์ด้วยกามคุณทั้ง ๕
ประการ^{๓๗} เพราะบำเหน็จที่ได้รับพระราชทาน หากเขานั้นจะบอกแก่คนทั่วไปว่า พระเจ้า
แผ่นดินไม่ทรงตอบแทนเขาแม้สักนิดเดียว การกระทำของเขา ก็จะเชื่อว่าเป็นการกระทำไม่
ถูกต้อง จะมีประโยชน์อะไรกับคำถามที่ถามแล้ว ซึ่งบุคคลก็กล่าวจะจงที่เดียวแล้วว่า ถ้าเขา
ยังมีอุปาทานก็จักปฏิสนธิอีก แต่ถ้าไม่มีอุปาทานก็จักไม่ปฏิสนธิอีก

นามรูปปัญหา^{๓๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง อะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูป

^{๓๖} มิตินท. ๓/๕๑. เป็น เถรปฏิสันททนาปฏิสันททนปัญหา.

^{๓๗} กามคุณ ๕ ประการ คือ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ. (ม.ม. (ไทย) ๑๒/
๑๖๖/๑๖๗-๑๖๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๖/๑๖๘)

^{๓๘} มิตินท. ๘/๕๒. เป็น นามรูปปฏิสันททนปัญหา.

อธิบายว่า สิ่งที่ไม่ปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย เพราะเป็นของละเอียด หรือเป็นของไม่มีตัวไม่มีตน เช่น จิตและเจตสิก จัดเป็นนาม ส่วนสิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยตาเป็นต้น เพราะเป็นของหยาบ จัดเป็นรูป นามอย่างเดียวหรือรูปอย่างเดียวไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้ เพราะทั้งสองอย่างต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนไก่อ่อนจะเกิดเป็นตัวไก่ ก็ต้องเป็นฟองไข่มาก่อน และอาศัยความอบอุ่นที่แม่ไก่ฟัก จึงเกิดเป็นตัวไก่ได้

ธัมมสันตติปัญหา^{๓๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ความสืบทอดแห่งธรรม คือ มนุษย์และสัตว์แรกเกิดมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อเจริญเติบโตขึ้นจะมีลักษณะเป็นอย่างอื่นหรือไม่

อธิบายว่า บุคคลผู้ที่ตายไปแล้วและกลับไปเกิดอีก จะว่าเป็นบุคคลเดิมก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นบุคคลใหม่ก็ไม่เชิง เปรียบเหมือนบุคคลเมื่อครั้งเป็นเด็กเยาว์วัยนอนอยู่ในอุ้งและเจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ในบัดนี้ คือ บุคคลคนเดียวกันนั่นเอง คนเดิมนี่เองที่เป็นทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เพราะอาศัยร่างกายเดียวกันจึงนับว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน เหมือนการจุดโคมไฟไว้ตลอดคืนย่นรุ่ง จะกล่าวว่าเปลวไฟในยามที่ ๑ กับในยามที่ ๒ เป็นเปลวไฟอันเดียวกันก็ไม่ได้ หรือเปลวไฟในยามที่ ๒ กับในยามที่ ๓ เป็นเปลวไฟอันเดียวกันก็ไม่ได้ แต่เมื่อจะบอกว่าเป็นเปลวไฟคนละอย่างต่างชนิดกัน ก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน ความสืบทอดแห่งนามรูปเป็นฉันทัน

นปปฏิสนธิคณปัญหา^{๓๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้จักไม่มาเกิดอีก จะรู้ตัวหรือไม่ ว่าจักไม่มาเกิดอีก

อธิบายว่า บุคคลผู้ไม่กลับมาเกิดอีกย่อมรู้ตัวเอง เพราะเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดต่อไปดับไปหมดแล้ว เขาจึงรู้ตัวเองว่าจะไม่เกิดอีก เหมือนชาวนาทำนาได้ผลอย่างเต็มที่ในปีแรก และในปีต่อไปก็เริ่มทำนาหว่านข้าวเหมือนเดิม ถ้าน้ำดีข้าวกล้าไม่เสียหาย เขาย่อมรู้ว่าจะต้องได้ผลอย่างเต็มที่แน่นอน

กัมมณานาครณปัญหา^{๓๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เหตุที่ทำให้คนเกิดมาไม่เหมือนกัน

^{๓๕} มลีนท. ๑/๔๒.

^{๓๖} มลีนท. ๒/๔๓. เป็น ปฏิสนทหนปัญหา.

^{๓๗} มลีนท. ๔/๗๑.

อธิบายว่า บุคคลผู้เกิดมาย่อมแตกต่างกัน คือ รูปร่างหน้าตา สติปัญญา ไม่เหมือนกัน บางคนมีอายุยืน บางคนมีอายุสั้น บางคนมีผิวพรรณงดงาม บางคนมีผิวพรรณหยาบ บางคนมีปัญญาน้อย บางคนมีปัญญามาก เป็นต้น เพราะกรรมดีและกรรมชั่วที่แต่ละบุคคลได้กระทำไว้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๔๒} เหมือนดินไม่ยังมีรสไม่เสมอกัน คือ บางพวกมีรสเปรี้ยว บางพวกมีรสเค็ม บางพวกมีรสเผ็ด บางพวกมีรสขม บางพวกมีรสฝาด และบางพวกมีรสหวาน

ปกติอัคคีโตนิรยัคคีนังอุณหการปัญหา^{๔๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ไฟในนรกร้อนกว่าไฟตามปกติธรรมดา

อธิบายว่า ไฟในนรกร้อนแรงกว่าไฟธรรมดาในมนุษย์ เพราะไฟปกติธรรมดาในโลกมนุษย์ แม้บุคคลจะทิ้งก้อนหินขนาดย่อม ๆ ลงไป ถูกไฟเผาอยู่ก็ไม่ละลาย ส่วนไฟในนรก แม้บุคคลจะทิ้งก้อนหินขนาดใหญ่เท่าปราสาทเรือนยอดใส่ลงไป ก็ย่อมย่อยยับไปเพียงครู่เดียวเท่านั้น การที่สัตว์นรกไม่ย่อยยับไปกับไฟในนรก เพราะมีกรรมเป็นเครื่องรักษาไว้ สัตว์นรกจะยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป^{๔๔} เหมือนอาหาร ก้อนกรวด ก้อนหิน ที่สัตว์ทั้งหลายมีเปิด ไข่ เป็นต้น กลืนกินเข้าไปก็ย่อยสลายหมดไป ส่วนไข่ไก่เป็นต้น ซึ่งอยู่ในท้องไก่เหมือนกัน กลับไม่ย่อยสลายไปเหมือนกับสิ่งที่กลืนกินเข้าไปในท้อง

นจสังกมติปฏิสันทหนปัญหา^{๔๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์จะไปเกิดใหม่ โดยที่ไม่ได้ย่างก้าวเดินไป ได้หรือไม่

อธิบายว่า เมื่อวิญญาณจะไปเกิดใหม่ ไม่ต้องก้าวย่าง ไม่ต้องเดินไป สามารถที่จะไปเกิดได้ทันที เหมือนการจุดไฟโดยต่อมาจากไฟอีกดวงหนึ่ง จะกล่าวว่าไฟดวงที่ถูกต่อก้าวมายังไฟดวงที่ต่อใหม่ก็ไม่ได้ หรือเหมือนศิษย์เรียนวิชาจากอาจารย์ วิชาที่ไม่ได้หาขุดไปจากตัวอาจารย์แล้วเข้ามาอยู่ในตัวศิษย์แทน แต่วิชาที่ศิษย์เรียนมาจากตัวอาจารย์นั่นเอง

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๕, ๒๕๓/๓๕๐, ๓๕๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๔๕, ๒๕๓/๒๖๒, ๒๖๘.

^{๔๓} มิตินุท. ๖/๗๓. เป็น เนรยัคคิอุณหการปัญหา.

^{๔๔} ม.อ. ๑๔/๒๖๓/๓๑๔, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๓/๒๓๖. อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๕๔, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๖/๑๓๖.

^{๔๕} มิตินุท. ๕/๗๘. เป็น อสังกมนปฏิสันทหนปัญหา.

อิมมहाกายาอัญญกายังสังกมนปัญหา^{๔๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์ผู้เคลื่อนออกจากกายนี้แล้วไปสู่กายอื่นมีอยู่หรือไม่

อธิบายว่า ไม่มีสัตว์ผู้เคลื่อนออกจากกายนี้แล้วไปสู่กายอื่น ส่วนการจะพ้นหรือไม่พ้นจากบาปกรรมต้องพิจารณาว่า ถ้าสัตว์ไม่ถือปฏิสนธิอีกก็จักพ้นจากบาปกรรม แต่ถ้าสัตว์ยังถือปฏิสนธิอีกก็จักไม่พ้น บุคคลทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิขึ้น เพราะกรรมที่ได้กระทำไว้ เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งขโมยผลไม้ของบุรุษอีกคนหนึ่ง เขาต้องถูกลงโทษอย่างแน่นอน แม้จะอ้างว่าไม่ได้ขโมยผลไม้ที่บุรุษคนนั้นเพาะปลูก เพราะเหตุไร จึงต้องถูกลงโทษด้วย แต่การอ้างก็ไม่ใช่เหตุให้พ้นโทษ เพราะผลไม้ที่เขาขโมยไปอาศัยผลไม้ที่บุรุษคนนั้นเพาะปลูก จึงทำให้เกิดผลขึ้นมาได้ เพราะเหตุนั้น เขาจึงต้องถูกลงโทษ

กัมมผลอรรถิภาวปัญหา^{๔๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่บุคคลกระทำไว้จะปรากฏอยู่ที่ไหน

อธิบายว่า กรรมดีและกรรมชั่วที่บุคคลกระทำไว้ จะติดตามตัวเขาไปทุกที่ เหมือนเงาที่ติดตามตัวไปอยู่ตลอดเวลา และไม่สามารถชี้ได้ว่ากรรมปรากฏอยู่ที่ไหน เหมือนต้นไม้ที่ยังไม่ผลิดอกออกผล ก็ไม่สามารถชี้ได้ว่าผลของต้นไม้ อยู่ที่ตรงนี้ หรืออยู่ที่ตรงนั้น

อุปปัญชนานนปัญหา^{๔๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ที่จะไปเกิดรู้ตัวหรือไม่

อธิบายว่า บุคคลที่จะไปเกิดอีกย่อมรู้ตัวเอง เปรียบเหมือนชาวนาหว่านข้าวลงไปนานแล้ว ถ้าฝนตกสม่ำเสมอ และมีน้ำพอดี เขาย่อมรู้ได้ว่า รัชชาติที่หว่านลงไปจักออกรวงอย่างแน่นอน

ปรโลกคณิลปีตาทิวันณคตปัญหา พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้จะไปเกิดในโลกอื่น ไปด้วยดีและเพศอะไร

อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงไว้ว่า สัตว์ผู้ที่จะไปเกิดยังโลกหน้า ไปเกิดด้วยดีสันวรรณะอย่างไร แต่ไม่ได้ทรงประสงค์จะให้เข้าใจว่าโลกหน้าไม่มีปรากฏ สัตว์ผู้ไปเกิดในโลกหน้ามีอยู่อย่างแน่นอน เพียงแต่ไม่ปรากฏดีสันวรรณะเท่านั้น เหมือนกับเสียงที่

^{๔๖} มิลินท. ๓/๓๕. เป็น อัญญกาสังกมนปัญหา.

^{๔๗} มิลินท. ๘/๘๐.

^{๔๘} มิลินท. ๘/๘๐. เป็น อุปปัญชนานนปัญหา.

เปล่งออกไปก็ไม่มีสีสังวรณะปรากฏ แต่สามารถเข้าไปยังโสตประสาทของผู้ฟังได้ คติของสัตว์ก็เหมือนกัน เมื่อจะไปเกิดในโลกหน้าก็มิได้ปรากฏว่ามีสีเขียว เหลือง ขาว หรือมีรูปทรงลักษณะเหมือนช้าง ม้า เป็นต้น ร่างกายที่มีปรากฏอยู่ในโลกนี้ไม่มีส่วนใดตามไปเกิดในโลกหน้า และไม่มีร่างกายที่เกิดขึ้นเองอีกร่างหนึ่งต่างหาก เหมือนรวงข้าวในนา จะเกิดขึ้นมาเองโดยลำพังไม่ได้ ต้องอาศัยพืชพันธุ์ที่ชาวนาหว่านลงไป จึงจะเกิดรวงใหม่ขึ้นมา

มาตุกัจฉปิฎกสนธิปัญหา พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์เมื่อจะปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ปฏิสนธิโดยทวารไหน

อธิบายว่า สัตว์ผู้จะไปถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา ไม่ปรากฏว่าเข้าไปถือปฏิสนธิทางทวารใดทวารหนึ่ง เหมือนจิตที่เข้าไปในหีบแก้ว ไม่ปรากฏว่าจิตดวงนั้นเข้าไปทางใด เพราะไม่มีช่องทางสำหรับส่งจิตเข้าไป การที่จิตเข้าไปรู้เห็นสิ่งที่อยู่ในหีบแก้วก็เนื่องด้วยจิตหมายรู้ตามที่ได้รู้แจ้งประจักษ์มาก่อน

สัตตานิยมัจจุโนภายนปัญหา^{๔๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์ทุกประเภทย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ ย่อมหวาดกลัวความตาย^{๕๐} เพราะเหตุไร พระอรหันต์จึงก้าวล่วงภัยทั้งปวง

อธิบายว่า สัตว์ทุกประเภทยังมีกิเลส มีทิฐิ^{๕๑}ไปตามตนเอง คือ เห็นว่าเป็นตัวเป็นตน มีประมาณยิ่ง และย่อมฟูขึ้นและยุบลงเพราะสุขและทุกข์ จึงสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ หวาดกลัวความตาย ส่วนพระอรหันต์เลิกถอนกิเลสได้หมดสิ้น จึงไม่หวาดกลัวความตาย แม้สัตว์นรกผู้เสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จะเบียดเบียนต่อการถูกทรมานก็จริง แต่ก็ยังกลัวตายอยู่นั่นเอง เพราะเหตุปัจจัยแห่งความกลัวยังคงมีอยู่

มัจจุปาสมุตติปัญหา^{๕๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลจะดำรงอยู่ในที่ใด ๆ ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งมัจจุราช เพราะเหตุไร พระปริตร^{๕๓}จึงเป็นเครื่องป้องกันบ่วงแห่งมัจจุราช

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระปริตรเป็นเครื่องป้องกัน สำหรับคนผู้มีอายุยังเหลืออยู่ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัย มีกรรมเครื่องห้ามกั้นไปปราศจากแล้ว สำหรับคนสิ้นอายุแล้ว กิจที่ต้องทำ หรือความพยายามเพื่อความดำรงอยู่แห่งชีวิตย่อมไม่มี เพราะถ้าบุคคลหมดอายุขัย

^{๔๙} มิตินท. ๓/๑๕๘. เป็น มัจจุภายนภายนปัญหา.

^{๕๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๒๕/๗๒, พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๒๕/๔๐.

^{๕๑} มิตินท. ๔/๑๖๓.

^{๕๒} พระปริตร คือ พระพุทธมนต์สำหรับเป็นเครื่องป้องกันอุปัทวันตรายทั้งปวง.

แล้ว ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันได้ เหมือนต้นไม้ที่ตายแล้ว บุคคลจะเอาน้ำไปรดตั้งร้อยหม้อ หรือพันหม้อ ก็ไม่สามารถที่จะชุ่มชื้นกลับคืนมามีใบผลิดอกออกผลได้ พระปริตรไม่อาจคุ้มครองรักษาได้ เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

- (๑) กัมมวารณะ เครื่องขวางกั้นคือกรรม
- (๒) กิเลสวารณะ เครื่องขวางกั้นคือกิเลส
- (๓) อสัททหนตา ความไม่เชื่อถือในพระปริตร

เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระปริตร ไม่ได้ทรงมุ่งหมายว่าเป็นอุบายให้หนีพ้นจากความตาย บุคคลผู้ถึงคราวตายย่อมไม่มีอะไรเป็นเครื่องป้องกันได้ แม้จะเหาะไปในอากาศ ดำลงไปสู่ใจกลางทะเล หรือเข้าไปหลบตัวในซอกเขา ก็ไม่พ้นจากความตาย เพราะไม่มีแผ่นดินสักผืนหนึ่งที่บุคคลดำรงอยู่แล้ว จะไม่ถูกความตายครอบงำได้^{๕๓}

กาลากาลมรณปัญหา^{๕๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์ผู้ที่จะต้องตายย่อมตายในเวลาที่สมควร หรือตายในเวลาที่ไม่สมควร

อธิบายว่า สัตว์บางพวกย่อมตายในเวลาที่เหมาะสม ส่วนบางพวกย่อมตายในเวลาที่ไม่สมควร สัตว์ที่ถูกกำลังความชรากำจัดแล้วตาย ชื่อว่าย่อมตายในเวลาที่เหมาะสม และที่ตายด้วยกรรมชักนำ คติชักนำ หรือกิริยาชักนำ ชื่อว่าย่อมตายในเวลาที่เหมาะสมเหมือนกัน ก็บุคคล ๗ จำพวก คือ

- (๑) บุคคลผู้หิวจัด ไม่ได้อาหาร
- (๒) บุคคลผู้กระหายจัด ไม่ได้น้ำดื่ม
- (๓) บุคคลผู้ถูกงูกัด ไม่ได้รับการบำบัดรักษา
- (๔) บุคคลผู้ดื่มยาพิษ ไม่ได้กินยาแก้พิษ
- (๕) บุคคลผู้ถูกไฟเผาอยู่ ไม่ได้ใช้น้ำดับไฟ
- (๖) บุคคลผู้ตกน้ำ ไม่ได้ที่ยึดเกาะ
- (๗) บุคคลผู้ถูกประหารด้วยหอก ไม่ได้ห่มผ้าตัดรักษา

บุคคลเหล่านี้แม้มีอายุยืน ก็ชื่อว่าตายในเวลาที่ไม่สมควร ถ้าสัตว์บางพวกตายด้วยวิบากแห่งอกุศลกรรมที่เคยกระทำไว้ในกาลก่อน เช่น ในชาติก่อนเคยให้เขาอดอาหาร อดน้ำ จนถึงแก่ความตาย เมื่อเกิดมาในชาตินี้หิวอาหาร กระหายน้ำ ไม่ได้ในสิ่งที่ตนต้องการจนเป็น

^{๕๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๘/๓๑, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๘/๓๕.

^{๕๔} มลลินท. ๖/๓๑๑.

เหตุให้ถึงแก่ความตาย ก็นับว่าเป็นการตายในเวลาที่เหมาะสม อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมตายด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ

- (๑) โรคมืดมเป็นสมุฏฐาน
- (๒) โรคมืดเป็นสมุฏฐาน
- (๓) โรคมืดเสมหะเป็นสมุฏฐาน
- (๔) โรคมืดสันนิบาตเป็นสมุฏฐาน
- (๕) ความแปรปรวนแห่งฤดู
- (๖) การบริหารอิริยาบถที่ไม่สม่ำเสมอ
- (๗) ความเพียรพยายามของบุคคลอื่น
- (๘) วิบากกรรม

การตายด้วยวิบากกรรมเท่านั้น เป็นการตายในเวลาที่เหมาะสม ส่วนการตายที่เหลือ
นอกนั้น เป็นการตายในเวลาที่ไม่เหมาะสม เหมือนผลไม้ที่สุกงอม หลุดร่วงหล่นลงมาจากต้น
เป็นการหล่นในเวลาที่เหมาะสม ส่วนผลไม้ที่เหลือ บางผลก็ถูกหนอนไชร่วงหล่นไป บางผลถูก
พวกนกกาตีตกหล่นไป บางผลก็ถูกลมพัดหล่นลงไป บางผลก็เน่าในเป็นเหตุให้หล่นไป
นับว่าเป็นการหล่นในเวลาที่ไม่เหมาะสม

ที่มัทธานปัญหา^{๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง กาลไกลอันยืดยาว

อธิบายว่า กาลไกลทั้งหมดมีทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน บรรดากาลไกล
เหล่านั้นบางอย่างก็มี แต่บางอย่างก็ไม่มี สังขารทั้งหลายที่เป็นอดีต ล่วงลับ ดับไป แปรปรวน
ไป กาลไกลอย่างนี้ไม่มี ธรรมที่เป็นวิบาก ธรรมที่มีวิบากเป็นธรรมดา และธรรมที่ให้ปฏิสนธิ
ในภพอื่น กาลไกลอย่างนี้จึงมีอยู่ สัตว์ที่ตายไปเกิดในภพอื่น เป็นเหตุทำให้กาลไกลยังคงมีอยู่
แต่สัตว์ที่ปรินิพพานแล้ว ก็เป็นเหตุทำให้กาลไกลไม่มี เพราะกาลไกลนั้นดับไปแล้ว

อัทธานปัญหา^{๕๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง อะไรเป็นมูลเหตุของกาลไกลที่เป็น
อดีต อนาคต และปัจจุบัน

อธิบายว่า อวิชชาเป็นมูลเหตุของกาลไกลที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน สังขาร
เกิดมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดมีเพราะสฬายตนะ

^{๕๕} มลินท. ๘/๕๒ เป็น อัทธานปัญหา.

^{๕๖} มลินท. ๑/๕๓ เป็น อัทธานมูลปัญหา.

เป็นปัจจัย เวทนาเกิดมีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดมีเพราะเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดมีอุปาทานเป็นปัจจัยชาติเกิดมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสะเกิดมีเพราะชาติเป็นปัจจัย^{๕๗} ส่วนปลายสุดข้างต้นแห่งกาลไกลแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมไม่ปรากฏ ด้วยอาการอย่างนี้

ปฐิมโกฏีปัญหา^{๕๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เหตุที่ปลายสุดข้างต้นไม่ปรากฏ อธิบายว่า ปลายสุดข้างต้นของกาลไกลไม่ปรากฏ เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่ง เพาะปลูกพืชลงในแผ่นดิน หน่อก็จะแตกออกจากพืชแล้วเจริญงอกงามไพบูลย์โดยลำดับจนผลัดผล เขานำเอาเมล็ดพืชจากต้นนั้นไปเพาะปลูกอีก หน่อก็แทงขึ้นมาถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์จนผลัดผล ที่สุดของความสืบต่อย่อมไม่มี ด้วยอาการอย่างนี้ เหมือนฟองไข่เกิดจากแม่ไก่ แม่ไก่ก็เกิดจากฟองไข่ และฟองไข่ก็เกิดจากแม่ไก่อีกเหมือนเดิม เมื่อเป็นอย่างนั้น ที่สุดของความสืบต่อย่อมไม่มี หรือเหมือนจักรซึ่งมีรูปเป็นวงกลม ที่สุดของจักรก็ไม่มีปรากฏ จักรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ก็เหมือนกัน คือ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตากับรูป โสตวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูกับเสียง จ्ञานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกกับกลิ่น ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นกับรส กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายกับโผฏฐัพพะ มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจกับธรรม ความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ ประการ^{๕๙} เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด^{๖๐} ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน และอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ย่อมเกิดขึ้นแต่กรรมนั้นอีก เมื่อเป็นเช่นนั้น ที่สุดของความสืบต่อจึงไม่ปรากฏ ด้วยอาการอย่างนี้ ปลายสุดข้างต้นแห่งกาลไกลก็ไม่ปรากฏเหมือนกัน

โกฏีปัญญานปัญหา^{๖๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง อะไร คือ ปลายสุดข้างต้นที่ไม่ปรากฏ

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑.

^{๕๘} มลิตนท. ๒/๕๓.

^{๕๙} ความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) จักขุ คือ ประสาทตา (๒) รูป คือ ภาพที่มองเห็น (๓) จักขุวิญญาณ คือ การเห็นภาพ. (มลิตนท.อฎ. ๒/๑๔๑)

^{๖๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘-๘๙, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๓/๖๕, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๑๕-๑๒๐, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๐๖/๘๑.

^{๖๑} มลิตนท. ๓/๕๔.

อธิบายว่า ปลายสุดข้างต้นที่ไม่ปรากฏ คือ กาลไกลที่เป็นอดีต ก็ปลายสุดข้างต้นนั้นบางอย่างปรากฏ แต่บางอย่างก็ไม่ปรากฏ ก่อนหน้านี้ อวิชชาไม่ได้มีโดยสิ้นเชิง โดยประการทั้งปวง เชื่อว่า ปลายสุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ ส่วนสิ่งใดที่ยังไม่มีย่อมเกิดมี ที่มีแล้วกลับไปปราศ เชื่อว่า ปลายสุดข้างต้นย่อมปรากฏ แม้สิ่งใดที่ยังไม่มีย่อมเกิดมี ที่มีแล้วกลับไปปราศ สิ่งนั้นถือว่าขาดทั้งสองข้าง คือ ข้างเกิด และข้างดับ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ แต่สิ่งที่ขาดแล้วทั้งสองข้างก็ยังสามารถเชื่อมต่อได้ เพราะปลายสุดสามารถเชื่อมต่อได้ด้วยปลายสุดเหมือนกัน เหมือนต้นไม้มิแรกปลูกยังไม่มีใบไม่มีดอก เมื่อเกิดมีลำต้นก็ทำให้มีใบมีดอกด้วยอำนาจของลำต้น ใบและดอกจึงเกิดติดต่อกันขึ้นมา และในที่สุดก็ร่วงหล่นไปตามกาลเวลา จะเหลืออยู่ก็เพียงลำต้นเท่านั้น เมื่อถึงฤดูกาลใหม่ใบและดอกก็จะเกิดขึ้นมาอีกครั้ง เพราะฉะนั้น จันทรทั้งหลายจึงเป็นพีชแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น

สังสารปัญหา^{๖๒} พระนาคนเสนตอบคำถามเรื่อง สังสารวัฏ

อธิบายว่า สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด บุคคลเกิดมาในที่นี้และก็ตายในที่นี้ เมื่อตายจากที่นี่ก็ไปเกิดในที่อื่น เมื่อเกิดในที่นั้นก็ตายในที่นั้นนั่นเอง เมื่อตายจากที่นั้นก็ไปเกิดขึ้นในที่อื่นต่อไป การเกิดเวียนว่ายตายเกิดอย่างนี้แหละ เชื่อว่า สังสารวัฏ เปรียบเหมือนบุคคลบริโภคมะม่วงสุกแล้ว นำเอาเมล็ดไปเพาะพันธุ์จนกลายเป็นมะม่วงต้นใหญ่เจริญเติบโต ผลิดอกออกผล เขาเก็บมาบริโภคอีก และนำไปเพาะพันธุ์ใหม่ จนถึงผลิดอกเป็นลำดับมา ปลายสุดของต้นมะม่วงมิได้ปรากฏ ด้วยอาการที่สืบเนื่องต่อกันมา

สังขารชาชนปัญหา^{๖๓} พระนาคนเสนตอบคำถามเรื่อง สังขารบางอย่างที่เกิดอยู่มีหรือไม่

อธิบายว่า สังขารบางอย่างที่เกิดอยู่ที่ย่อมมีอยู่ คือ เมื่อตาและรูปมี จักขุวิญญาณก็ย่อมเกิดมี เมื่อจักขุวิญญาณมีจักขุสัมผัสก็ย่อมเกิดมี เมื่อจักขุสัมผัสมีเวทนามีก็ย่อมเกิดมี เมื่อเวทนามีต้นหาก็ย่อมเกิดมี เมื่อต้นหามีอุปาทานก็ย่อมเกิดมี เมื่ออุปาทานมีภพก็ย่อมเกิดมี เมื่อภพมีชาติก็ย่อมเกิดมี เมื่อชาติมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสะก็ย่อมเกิดมี กองทุกข์ทั้งสินนี้ย่อมเกิดมีด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อตาและรูปไม่มีจักขุวิญญาณก็ไม่มี เมื่อจักขุวิญญาณไม่มีจักขุสัมผัสก็ไม่มี เมื่อจักขุสัมผัสไม่มีเวทนามีก็ไม่มี เมื่อเวทนามีไม่มีต้นหาก็ไม่มี เมื่อต้นหามีไม่มีอุปาทานก็ไม่มี เมื่ออุปาทานไม่มีภพก็ไม่มี เมื่อภพไม่มีชาติก็ไม่มี เมื่อชาติไม่มี

^{๖๒} มิลินท. ๘/๘๖.

^{๖๓} มิลินท. ๔/๕๕.

ชราภณะโสกะปริเทวะทุกขโทมนัสอุปายาสะก็ไม่มี กองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมดับไปด้วยอาการอย่างนี้

ภวันตสังขารปัญหา^{๖๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สังขารบางอย่างที่ไม่เคยเกิดมีมาก่อน จะเกิดมีขึ้นหรือไม่

อธิบายว่า สังขารบางอย่างที่ไม่เคยเกิดย่อมไม่เกิดขึ้น สังขารที่เคยเกิดขึ้นแล้วเท่านั้นจึงจะเกิดขึ้นได้ เหมือนพืชคามและภฏคามบางอย่างที่ปลูกบนผืนดิน ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์โดยลำดับ เผล็ดดอกออกผล ต้นไม้เหล่านั้น ไม่ใช่จะไม่เคยเกิดมาก่อนแล้วถึงมาเกิดทีหลัง แต่ล้วนเคยเกิดมาก่อนแล้วทั้งสิ้น จึงทำให้เกิดขึ้นมา

เวทกุปัญหา^{๖๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เวทกุ

อธิบายว่า สภาวะที่เรียกว่า เวทกุ คือ อาศัยตาเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ อาศัยหูกับเสียงเกิดโสตวิญญาณ อาศัยจมูกกับกลิ่นเกิดฆานวิญญาณ อาศัยลิ้นกับรสเกิดชีวาวิญญาณ อาศัยกายกับโผฏฐัพพะเกิดกายวิญญาณ อาศัยใจกับธรรมเกิดมโนวิญญาณ ธรรมเหล่านี้ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกกตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ ซึ่งเกิดพร้อมกับวิญญาณย่อมเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอย่างนี้ หนึ่ง เจตภูต (เวทกุ) ไม่มีอยู่ในธรรมเหล่านี้

เวทกุปัญหา^{๖๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เจตภูตมีอยู่หรือไม่

อธิบายว่า เจตภูตไม่มีอยู่โดยปรมาตม

ปัญจายตนกัมมนิพัตตปัญหา^{๖๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง आयตนะทั้ง ๕ อย่าง เกิดขึ้นจากกรรมต่างกัน หรือกรรมอย่างเดียวกัน

อธิบายว่า आयตนะทั้ง ๕ อย่าง เกิดขึ้นจากกรรมที่ต่างกัน ไม่ได้เกิดขึ้นจากกรรมอย่างเดียวกัน เปรียบเหมือนบุคคลหว่านพืชต่างชนิดกันลงในไร่เดียวกัน ผลของพืชที่ต่างกัน ก็จะยังคงเกิดขึ้นต่างกันอย่างนั้นเอง

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสงสาร ถ้าบุคคลยังมีกิเลสเป็นเหตุให้ต้องทำกรรม ก็ต้องเสวยวิบากกรรมอย่างไม่สิ้นสุด แม้บุคคลผู้

^{๖๔} มลินท. ๕/๕๖. เป็น ภวันตสังขารชาขมานปัญหา.

^{๖๕} มลินท. ๖/๕๘.

^{๖๖} มลินท. ๖/๗๕.

^{๖๗} มลินท. ๓/๗๐.

ตามไปอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะเห็นที่สุดและเบื้องต้นสังสารวัฏได้ เพราะเป็นสภาพที่ยาวนานจนไม่สามารถกำหนดได้ว่าเริ่มต้นมาจากไหน และจะไปสิ้นสุดลงที่ไหน กรรมที่แต่ละบุคคลกระทำไว้จะติดตามตัวไปในทุกภพทุกชาติ เหมือนเงาที่คอยติดตามตัวอยู่ตลอดเวลา ทุกคนที่เกิดขึ้นมาล้วนมีกรรมเป็นของตัวเองทั้งนั้น ต่างกันก็แต่เพียงว่ามากหรือน้อย เลวหรือดี เพราะกรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดี^{๖๘} บุคคลผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว อนึ่ง สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์เป็นไปตามกรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้แล่นไปอยู่^{๖๙} เพราะฉะนั้น กรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธศาสนา บุคคลควรศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง

ความหมายของคำว่า กรรม โดยนัยหมายถึง กระบวนการสืบเนื่องแห่งพฤติกรรมของบุคคล ซึ่งเป็นพลังทำให้โลกส่วนตัวและโลกส่วนรวม สามารถดำเนินไปได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^{๗๐} กรรมเป็นพฤติกรรมสากลที่เป็นตัวหมุนโลก ไม่ใช่เพียงแค่การกระทำทางกาย วาจา หรือใจ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โลกจำเป็นต้องอาศัยสัตว์ที่สามารถแสดงพฤติกรรมเพื่อเป็นตัวหมุนโลก เหมือนรถยนต์วิ่งได้เพราะอาศัยเครื่องยนต์ ซึ่งมีอะไหล่แต่ละตัวคอยทำหน้าที่ของตน นอกจากนั้น กรรมยังหมายถึง แหล่งรวมพฤติกรรมของสัตว์โลกที่เคยกระทำไว้ในอดีต กรรมที่สั่งสมไว้ในอดีตจะกลายมาเป็นตัวกำหนดชีวิตตั้งแต่เริ่มต้นไปจนจบ แก้วไขก็ไม่ได้หรือทำกลับคืนก็ไม่ได้ เพราะชีวิตถูกลิขิตด้วยกรรม

กรรมนิยามในพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

(๑) กฎศีลธรรม คือ กฎแห่งกรรม หมายถึง บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว^{๗๑} แสดงถึงการกระทำกรรมและผลของกรรมว่ามีสภาพเหมือนกัน ไม่แตกต่างกัน บุคคลกระทำความชั่วไรก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้นเป็นการตอบแทน กรรมดีให้ผลเป็นสุข กรรมชั่วให้ผลเป็นทุกข์ ซึ่งเป็นการอธิบายตามหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนา

^{๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๕, ๒๕๖/๓๕๐, ๓๕๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๕๕, ๒๕๖/๒๖๒, ๒๖๘.

^{๖๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๕๒, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๕๒, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒. “กัมมุนา วตฺตติ โลโก”.

^{๗๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๖/๒๓๓.

(๒) กฎธรรมชาติ คือ กฎแห่งเหตุผล หมายถึง เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป^{๒๒} แสดงถึงกฎทั่วไปของธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ไม่มีผู้กระทำความกรรม ไม่มีผู้รับผลของกรรม และไม่มีผู้ที่จะมาดลบันดาลให้คนเราดีหรือชั่ว เพราะขึ้นอยู่กับกฎแห่งเหตุผล ซึ่งเป็นการอธิบายกระบวนการแห่งเหตุและผลตามหลักสากล

กรรมในพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ พระพุทธศาสนามีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องกรรมว่า กรรมที่กระทำไว้ในอดีตทั้งหมด ไม่สามารถจะกำหนดวิถีชีวิตของคนเราได้หมด แต่กำหนดได้เพียงบางส่วน แม้บุคคลจะไม่สามารถแก้ไขกรรมที่เคยกระทำไว้ในอดีต แต่สามารถกระทำความดีให้เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้กรรมดีปรากฏผลออกมามาก ก็ทำให้กรรมในอดีตที่ไม่ดีรอคอยเวลาที่จะให้ผล เมื่อเวลาล่วงเลยไป ผลของกรรมที่ไม่ดีก็จะเจือจางเบาบางลงกลายเป็นอโหสิกรรม

๒.๑.๓ หลักธรรมเกี่ยวกับพุทธจริยาและพุทธคุณ

พุทธอรรถกถาติภาวปัญหา^{๒๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้ามีอยู่จริงหรือไม่

อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามีอยู่จริง แม้ตัวเราและบุคคลอื่นจะไม่เคยเห็น แต่มีเหตุที่สามารถเป็นเครื่องพิสูจน์ คือ โลกุตตรธรรม ๘ ประการ^{๒๔} ซึ่งเป็นธรรมขั้นสูงสุดพ้นวิสัยที่คนธรรมดาสามัญจะพึงคิดเห็นได้เอง บุคคลผู้ที่มีบารมีอันเต็มเปี่ยม และมีสติปัญญาแก่กล้าเท่านั้น จึงจะสามารถตรัสรู้ธรรมเหล่านั้นได้ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว นำเอาธรรมเหล่านั้นมาประกาศเผยแผ่ให้พุทธบริษัทได้รู้แจ้งเห็นจริงตาม จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่จริง

^{๒๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑/๒๘.

^{๒๓} มลีนท. ๑/๗๖.

^{๒๔} โลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือ (๑) โสคาปัตติมรรค (๒) โสคาปัตติผล (๓) สกทาคามิมรรค (๔) สกทาคามีผล (๕) อนาคามิมรรค (๖) อนาคามีผล (๗) อรหัตมรรค (๘) อรหัตผล (๙) พระนิพพาน. (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๐/๓๗๕, อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑๐๐/๒๕๖)

เปรียบเหมือนแม่น้ำอูหนาทิ^{๓๕} ที่ป่าหิมพานต์ แม่น้ำบุคคลและบรรพบุรุษของเขาจะไม่เคยเห็น แต่แม่น้ำก็มีอยู่จริง

พุทธานุตรภาวปัญหา^{๓๖} พระนาคเสนตอบปัญหาเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่มีใครจะยิ่งเกินกว่าพระองค์

อธิบายว่า แม่น้ำบุคคลผู้ไม่เคยพบเห็นพระพุทธเจ้า แต่เมื่อฟังคำสั่งสอนของพระองค์ หรือพบเห็นพระพุทธสาวกผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และที่ปรินิพพานแล้ว ก็ทำให้ได้รับความสุข กายสุขใจ จึงสามารถรู้ได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐอย่างแท้จริง เหมือนคนที่ยังไม่เคยเห็นทะเล เมื่อมีคนพูดถึงทะเลก็จะรู้สึตรงกันว่า ทะเลมีความกว้างใหญ่ไพศาลสุดที่จะพรรณนา ยกที่จะหยั่งถึง เพราะแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย คือ (๑) คงคา (๒) ยมุนา (๓) อจิรวดี (๔) สรรภู (๕) มหิ ย่อมไหลไปสู่มหาสมุทรอย่างไม่ขาดสาย ทำให้มหาสมุทรไม่พร่องหรือเต็ม ขึ้นกว่าเก่า

พุทธานุตรภาวชาวนาปัญหา^{๓๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลอื่นจะรู้หรือไม่ว่า ไม่มีใครยิ่งเกินกว่าพระพุทธเจ้า

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยธรรม ที่กระทำให้พระองค์เป็นผู้เลิศเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ให้เป็นแนวทางสำหรับผู้ปฏิบัติตาม และผู้ที่ได้พบเห็นพระพุทธองค์ผู้ทรงพุทธคุณ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมจริง เรื่องเคยมีมาแล้วว่า พระติสสเถระเป็นอาจารย์สอนหนังสือ ท่านเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในครั้งนั้น แม้ท่านมรณภาพไปนานแล้ว แต่กิตติศัพท์ของท่านยังคงปรากฏอยู่ เพราะลายมือที่ปรากฏอยู่ในหนังสือนั่นเอง ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระธรรมเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงแสดงไว้ดีแล้ว

พุทธนิทสสนปัญหา^{๓๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เมื่อพระพุทธเจ้ามีอยู่จริง พระองค์ประทับอยู่ที่ไหน

^{๓๕} แม่น้ำอูหนาทิ คือ แม่น้ำที่ไหลแยกออกจากสระอโนดาตบนภูเขาหิมพานต์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำคงคา (Bhikkhu Pesala, (ed.). **The Debate Of King Milinda**. (Delhi : Motilal Banarsidass Private Limited. 1998), p. 22)

^{๓๖} มลีนุท. ๒/๗๗.

^{๓๗} มลีนุท. ๓/๗๗.

^{๓๘} มลีนุท. ๑๐/๘๑.

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่สามารถที่จะชี้ได้ว่า พระองค์ประทับอยู่ที่นี้หรือที่นั่น เหมือนปลวแห่งกองไฟใหญ่ซึ่งถูกโพลงอยู่แล้วดับไป ไม่สามารถชี้ได้ว่าปลวไฟนั้นอยู่ที่นี้หรือที่นั่น เพราะปลวไฟดับไปแล้ว ถึงความไม่มีบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงมีอยู่จริง แต่เพราะพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพาน ชาติ จึงไม่สามารถชี้ได้ว่าประทับอยู่ที่ไหน ถึงอย่างนั้น ก็สามารถชี้ได้ด้วยธรรมกาย^{๓๕} ซึ่งเป็น ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

วัตถุดังสมหาปฐิสลักขณปัญหา^{๓๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรง ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ^{๓๗} และรุ่งเรื่องด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ^{๓๘} จริงหรือไม่

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ รุ่งเรื่อง ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระฉวีวรรณผุดผ่องดุจทองคำ มีพระรัศมีแผ่ออกจาก พระวรกายประมาณว่าหนึ่ง พระองค์ทรงมีพระลักษณะไม่เหมือนพระพระราชบิดาและ พระราชมารดา เพราะเกิดจากบุญบารมีที่พระองค์ทรงอบรมสั่งสมมาตั้งแต่ในอดีต แม้ธรรมคาบุตรจะต้องมีรูปร่างหน้าตาคล้ายบิดามารดาคนใดคนหนึ่ง หรือคล้ายทั้งสองคน แต่พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษ เป็นบุคคลประเสริฐที่สุดในโลก จึงไม่จำเป็นต้องมีพระลักษณะ คล้ายพระราชบิดาหรือพระราชมารดา เหมือนบัวที่เกิดจากเปือกตมแช่อยู่ในน้ำ ก็ไม่ จำเป็นต้องมีสี มีกลิ่น และมีรส เหมือนกับเปือกตมและน้ำที่บัวได้อาศัยเกิดขึ้นมา

พรหมจารีปัญหา^{๓๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงเป็นพรหมจารี แสดงว่าพระองค์ทรงเป็นศิษย์ของพระพรหมหรือไม่

อธิบายว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงประพฤติดังพรหม ไม่ได้แสดงว่าพระองค์ทรง เป็นศิษย์ของพรหม แต่ทรงมีฉาน หรือประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมเหมือนอย่างพรหม เท่านั้น เหมือนช้างที่บางครั้งาร้องเหมือนนกกระเรียน ก็ไม่ได้แสดงว่าช้างเป็นศิษย์ของ

^{๓๕} คำว่า ธรรมกาย หมายถึง แหล่งเป็นที่รวมแห่งธรรม ๓ อย่าง มีพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม. (มิลินท.อฎ. ๑๐/๑๓๑)

^{๓๖} มิลินท. ๓/๘๓. เป็น มหาปฐิสลักขณปัญหา.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๒๑.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๒๓.

^{๓๙} มิลินท. ๔/๘๔. เป็น ภควโตพรหมจารีปัญหา.

นกระเรียน เพราะอาศัยเหตุที่มีเสียงร้องคล้ายคลึงกัน อีกอย่างหนึ่ง การที่พรหมเป็นผู้มีความรู้ ก็แสดงว่าพรหมเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้า หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

อุปสัมปन्नปัญหา^{๔๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง อุปสัมปทาของพระพุทธเจ้า มีหรือไม่

อธิบายว่า การอุปสมบทเป็นเรื่องที่ดี เพราะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อุปสมบท แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงผนวชเหมือนกัน แต่พระองค์ทรงผนวชที่โคนแห่งต้นโพธิ์ พร้อมกับเวลาที่ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ การผนวชของพระองค์ไม่มีใครเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ เหมือนพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ให้เป็นพระบัญญัติที่สาวกไม่ควรล่วงละเมิดตลอดชีพ

อรุปวัตถถาวทุกกรปัญหา^{๔๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจที่บุคคลอื่นกระทำได้ยากยิ่งนัก

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจที่บุคคลอื่นกระทำได้โดยยากอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ตรัสจำแนกอุปธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายที่เป็นไปในอารมณ์อันเดียวกันว่า นี่ผัสสะ นี่เวทนา นี่สัญญา นี่เจตนา นี่จิต เปรียบเหมือนนุรุษดักน้ำมาจากมหาสมุทรแล้วชิมรสดู ย่อมเป็นการยากที่จะรู้ว่า น้ำนี้มาจากแม่น้ำคงคา น้ำนี้มาจากแม่น้ำยมุนา น้ำนี้มาจากแม่น้ำอจิรวดี น้ำนี้มาจากแม่น้ำสรวฐ น้ำนี้มาจากแม่น้ำมहि

พุทธอาจริยานาจริยปัญหา^{๔๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้เสมอเหมือน ไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลก^{๔๗} เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรเป็นอาจารย์ของพระองค์ ตั้งพระองค์ผู้เป็นอันเตวาสิกให้เสมอกับตน และบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างดี^{๔๘}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงหมายเอาความที่อาฬารดาบสกาลามโคตร เป็นอาจารย์ของพระองค์เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

^{๔๔} มลินท. ๕/๘๔. เป็น ภควโตอุปสัมปทาปัญหา.

^{๔๕} มลินท. ๑๖/๕๕. เป็น อรุปัมมวัตถถาวทุกกรปัญหา.

^{๔๖} มลินท. ๑/๒๔๕. เป็น อาจริยานาจริยปัญหา.

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑/๑๗, วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑/๑. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๕/๒๔๖.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๗, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๑/๓๓๓. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๕/๖๐๒, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๗๕/๔๖๕.

ในกาลก่อนแต่การตรัสรู้ อาจารย์ของพระพุทธเจ้าในสมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้มีอยู่ ๕ คน คือ

- (๑) พราหมณ์ ๘ คน^{๔๙} ที่ทำนายพระลักษณะ
- (๒) สรรพมิตรพราหมณ์
- (๓) เทวดาที่ยังพระโพธิสัตว์ให้เกิดความสังเวช
- (๔) อาฬารดาบสกาลามโคตร
- (๕) อุททกดาบสรามบุตร

อาจารย์เหล่านี้เป็นธรรมอาจารย์ชั้น โลเกียะ ส่วนพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณโดยชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีอาจารย์ผู้สั่งสอนเพื่อให้แทงตลอดในโลกุตระธรรม และไม่มีใครยิ่งเกินกว่าพระองค์

สัพพัญญุตปัญญา^{๕๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงละอกุศลธรรมได้ทั้งหมด หรือทรงละอกุศลธรรมได้เพียงบางส่วนเท่านั้น โดยที่ยังมีบางส่วนเหลืออยู่แล้วจึงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญู

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงละอกุศลธรรมได้ทั้งหมด ไม่ใช่ละได้เพียงบางส่วนเท่านั้น พระองค์ทรงเคยเสวยทุกขเวทนาที่ถูกสะกิดศิลากระเด็นจากก้อนศิลาไปกระทบพระบาทจนทำให้พระโลหิตห้อในเมืองราชคฤห์^{๕๑} การเสวยทุกขเวทนาย่อมเกิดจากกรรม มีกรรมเป็นมูลที่ตั้ง บุคคลเสวยเวทนาเพราะกรรมที่เดียว อนึ่ง บุคคลย่อมเสวยเวทนาด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ^{๕๒}

- (๑) มีลมเป็นสมุฏฐาน
- (๒) มีดีเป็นสมุฏฐาน
- (๓) มีเสมหะเป็นสมุฏฐาน
- (๔) ลม ดี เสมหะ ประชุมกันเข้า
- (๕) ความแปรเปลี่ยนฤดู

^{๔๙} พราหมณ์ ๘ คน คือ (๑) รามพราหมณ์ (๒) ธชพราหมณ์ (๓) ลักขณพราหมณ์ (๔) มันทิพราหมณ์ (๕) ชัญญพราหมณ์ (๖) สุยามพราหมณ์ (๗) สโกชพราหมณ์ (๘) สุทัตตพราหมณ์.

^{๕๐} มิลินท. ๘/๑๔๖. เป็น อุกุศลัจเจตปัญญา.

^{๕๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๑/๑๕๑, วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๔๑/๑๓๑.

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๕/๓๐๑, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๖๕/๒๑๑.

- (๖) การบริหารอริยาบถไม่สม่ำเสมอเกิดขึ้น
- (๗) ความเพียรพยายามของผู้อื่นเป็นสมุฏฐาน
- (๘) กรรมวิบาก

เวทนาที่เกิดจากกรรมวิบาก และการบริหารอริยาบถไม่สม่ำเสมอ ย่อมไม่มีแค่พระพุทธเจ้า เวทนาที่เกิดจากเหตุอย่างอื่นมีลมเป็นต้นเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้นได้ แต่ไม่อาจที่จะปลงพระชนม์ชีพได้ เหมือนแผ่นดินใหญ่ที่ถูกขุด ก็ไม่ได้เกิดจากกรรมที่แผ่นดินกระทำไว้ในกาลก่อน

ตถาคตอุตตรกิริยาภาวปัญหา^{๕๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง กิจที่พระพุทธเจ้าจะพึงกระทำทั้งหมด พระองค์ทรงกระทำให้เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจทุกอย่างเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่คราวที่พระองค์ตรัสรู้ที่ควงแห่งคันโฑ จึงไม่มีกิจที่จะต้องกระทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก แต่การที่พระองค์เสด็จออกปลีกเร้นอยู่ลำพังเพียงพระองค์เดียวตลอด ๓ เดือน^{๕๔} เพราะการปลีกออกเร้นอยู่แต่ผู้เดียวเป็นกิจที่มีคุณมาก แม้พระพุทธเจ้าทั้งปวงก็ทรงปฏิบัติเช่นนี้ จึงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญู และทรงหวนระลึกถึงการปลีกออกเร้นอยู่แต่ผู้เดียวว่า เป็นเหตุให้บรรลุคุณความดีหลายอย่าง เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าเสด็จปลีกออกเร้นอยู่แต่ผู้เดียว จึงไม่ใช่กิจที่จะต้องกระทำ หรือไม่ใช่ว่าการสร้างเพิ่มเติมกิจที่พระองค์ทรงเคยกระทำ แต่เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเห็นคุณพิเศษโดยส่วนเดียว เปรียบเหมือนบุรุษได้รับพรจากพระมหากษัตริย์แล้ว ร่ำรวยโภคทรัพย์ ก็หวนระลึกถึงพระคุณของพระองค์ว่าเป็นผู้ได้กระทำคุณแก่ตน จึงหมั่นไปสู่ที่บำรุงของพระองค์เนื่องนิตย์

ภควโตปาปปปกูปิตตปัญหา^{๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ใด ๆ ก็ตาม จะมีแผ่นดินใหญ่ซึ่งไม่มีเจตนาปรับพื้นที่ให้ราบเรียบเสมอกัน คือ พื้นที่ลุ่มย่อมฟูขึ้น พื้นที่ดอนย่อมยุบลง เพราะเหตุไร สะเก็ดศิลาที่ตกลงมาจึงกระทบพระบาทของพระองค์ แทนที่จะหลบหลีกออกจากพระบาท

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จไปที่ใด ๆ ก็ตาม จะมีแผ่นดินใหญ่ปรับพื้นที่ให้ราบเรียบเสมอกัน ส่วนสะเก็ดศิลาที่ตกลงมากระทบพระบาทของพระองค์ ไม่ได้ตกลงมาตาม

^{๕๓} มลีนท. ๕/๑๕๐. เป็น อุตตรกิริยาภาวปัญหา.

^{๕๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๕/๘๕, วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๖๕/๕๐.

^{๕๕} มลีนท. ๘/๑๕๑. เป็น ปาปสกลิกาหตปัญหา.

ธรรมดาของตน แต่ตกลงมาด้วยความเพียรพยายามของพระเทวทัตผู้ผูกอาฆาตในพระองค์ พระเทวทัตคิดจะกลิ้งศิลาใหญ่ มีขนาดเท่าเรือนยอดให้ตกลงเบี้องบนพระองค์ จึงกลิ้งศิลาลงไป แต่มีภูเขาสองลูกผุดขึ้นจากแผ่นดินรองรับไว้ ทำให้กะเทาะแตกจากศิลาเพราะถูกภูเขาสองลูกกระทบกันเข้า เมื่อสะเก็ดศิลาลงตกลงไปก็ไม่มีกำหนดสถานที่ ๆ จะตก จึงตกลงที่พระบาทขององค์ เหมือนน้ำที่บุคคลเอาฝ่ามือรองไว้ ย่อมร่วงไหลออกตามระหว่างนิ้วมือ อนึ่ง การที่สะเก็ดศิลาลงที่พระบาท ก็เพราะความที่พระเทวทัตเป็นผู้ก่อคดี เป็นคนกระด้าง จะต้องได้รับผลของการกระทำ คือ การเสวยทุกข์ต่อไป

คาถากิตติโกชนทานกถากณปัญหา^{๕๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่บริโภคโภชนะที่ได้มาด้วยการกล่าวคาถา เพราะเหตุไร เมื่อพระองค์จะทรงแสดงอนุบุพพิกขาแก่บริษัท จึงทรงแสดงทานกถาก่อนแล้วแสดงสีกถาภายหลัง ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาทานถวายพระองค์

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยอาชีวปาริสุทธิธรรม หรือสุจริตธรรม จึงไม่ทรงแสวงหาโภชนะที่ได้มาด้วยการกล่าวคาถา นำมาเป็นเครื่องเลี้ยงพระชนม์ชีพ การเสวยโภชนะที่เกิดจากการขับพระคาถาย่อมไม่เป็นธรรม คือ ไม่เป็นจารีตประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้พิจารณาเห็นรอบคอบอยู่ พระพุทธเจ้าย่อมบรรเทา คือ ห้ามเสีย ไม่เสวยโภชนะที่พระองค์ขับแล้วด้วยพระคาถา^{๕๗} ส่วนการดำรงพระชนม์ชีพอยู่ด้วยอาชีวปาริสุทธิธรรม เป็นจารีตประเพณีของพระพุทธเจ้า อนึ่ง การแสดงทานกถาก่อน นับเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะยังจิตของทายกให้ยินดียิ่งในทาน และตั้งตนอยู่ในศีลเป็นลำดับต่อไป เมื่อจิตของทายกก่อนสนิท ก็จักตามถึงฝั่งแห่งสาคร คือ สังสารวัฏด้วยสะพานคือทาน ด้วยเรือคือทาน เปรียบเหมือนบุคคลเมื่อให้สิ่งของแก่เด็กทารก ย่อมให้สิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ เสียก่อน เช่น กังหันน้อย ๆ รดน้อย ๆ ธนูน้อย ๆ เป็นต้น พวกเด็กทารกก็จะประกอบการงานของตน ๆ ในภายหลัง พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภูมิแห่งกรรมแก่ทายกด้วยอาการอย่างนี้ ทำให้พระองค์ไม่ทรงต้องวิญญูติเพราะเป็นการสั่งสอนธรรม เพราะฉะนั้น การสั่งสอนธรรมด้วยทานกถา จึงไม่เป็นการกระทำวิญญูติ คือ การออกปากขอวัตถุสิ่งของกับบุคคลผู้มีวิญญูติ และบุคคลผู้มีได้พิจารณาไว้

^{๕๖} มลีนท. ๘/๒๓๘. เป็น คาถากิตติโกชนกถาปัญหา.

^{๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๔/๒๓๔, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๔/๒๐๐. พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๑,๔๘๕/๕๑๕,๖๐๕, พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๑,๔๘๕/๓๕๑,๔๒๕.

ภควโธธัมมเทศนาอัปโปสุกตภาวปัญหา^{๕๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมาตั้ง ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัลป์ เพื่อจะช่วยสัตว์โลกให้พ้น จากทุกข์ในสังสารวัฏ เพราะเหตุใด เมื่อพระองค์ทรงบรรลุเป็นพระสัพพัญญูแล้ว จึงทรงน้อม พระทัยไปเพื่อความเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อที่จะทรงแสดงธรรม^{๕๙}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเป็นสภาวะลึกซึ้ง ละเอียดยาก สุขุม และเป็นกรยากที่บุคคลจะสามารถเห็นตามได้ ตรัสรู้ตามได้ จึงทรงมีพระทัยน้อมไปเพื่อ ความเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อที่จะทรงแสดงธรรม อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายยังยินดี อยู่ในความอหังการ มีสັกกายทิฐิตั้งมั่น แม้พระองค์จะทรงมีพระทัยน้อมไปเพื่อความเป็นผู้มี ความขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อที่จะทรงแสดงธรรม แต่ก็ทรงคิดถึงการบรรลุธรรมของสัตว์ อยู่ตลอดเวลา เมื่อทำวสทัมบตีพรหมกราบทูลวิงวอน พระองค์จึงทรงแสดงธรรม เพราะ พรหมเป็นที่นับถือของเทวดาและมนุษย์ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นประโยชน์ในการแสดงธรรมอย่าง มาก เพราะเทวดาและมนุษย์จักนอบน้อม เชื่อถือ และน้อมใจไปตามพระธรรมเทศนา

ภควโธอัปปาพารปัญหา^{๖๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ ประเสริฐที่สุดกว่าสัตว์ทั้งปวง เพราะเหตุใด พระองค์จึงทรงยกย่องพระพาคะกว่าเป็นผู้เลิศ กว่าภิกษุทั้งหลาย ในด้านมีอาพาธน้อย^{๖๑}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ควรที่ヤากจะฟังขอ มีฝ่าพระหัตถ์อันทรงชำระแล้ว ทรงไว้ซึ่งพระสรีระอันมีในที่สุด ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นหมอผู้รักษา และเป็นแพทย์ผู้เชิด ลูกศร^{๖๒} พระองค์เป็นผู้ไม่มีใครยิ่งเกินกว่าโดยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ ทัสสนะ ทศพลญาณ^{๖๓} จตุเวสารัชญาณ^{๖๔} อัญญารสพุทธธรรม^{๖๕} และจฬาสาธารณญาณ^{๖๖}

^{๕๘} มลินท. ๑๐/๒๔๒. เป็น ธัมมเทศนาอัปโปสุกตภาวปัญหา.

^{๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๗, วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๑๒. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕-๖๗/๓๖-๓๘, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๖๕- ๖๗/๓๒-๓๓.

^{๖๐} มลินท. ๓/๒๒๕. เป็น พุทธอัปปาพารปัญหา.

^{๖๑} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒๖/๒๕, อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๒๖/๒๕.

^{๖๒} จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗, จุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๑๕.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๔.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๓.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๖.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๓.

พระองค์ทรงอาศัยพระญาณเหล่านั้น ซึ่งมีอยู่ในพุทธวิสัยโดยสิ้นเชิง จึงตรัสอย่างนั้น ส่วนพระพาลุละเป็นผู้มีอาพาธน้อยด้วยอำนาจแห่งอภินิหาร ในคราวที่ท่านเป็นคาบส บำบัดรักษาพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า และพระวิปัสสีพุทธเจ้า พร้อมทั้งภิกษุอีกประมาณ ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป^{๑๐๓} จึงทำให้ท่านเป็นผู้มีอาพาธน้อย และได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศกว่า ภิกษุทั้งหลายในด้านมีอาพาธน้อย พระพุทธเจ้าแม้จะทรงประจวร หรือไม่ทรงประจวร แม้จะ ทรงถือธุดงค์ หรือไม่ทรงถือธุดงค์ ก็ไม่มีใครที่จะเสมอเหมือนพระองค์ สมดังที่พระองค์ทรง ภาษิตไว้ในสังยุตตนิกาย ซึ่งเป็นคุณพระราชนิพนธ์อันประเสริฐว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มี มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่าสัตว์มี ประมาณเท่านั้น”^{๑๐๔}

อนุปปีนนมักคอุปปาตปัญหา^{๑๐๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงยัง มรรคที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ^{๑๐๖} เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า พระตถาคตพบมรรคเก่า ทางเก่า ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จพระราชดำเนินแล้วเนื่องๆ^{๑๐๗}

อธิบายว่า พระพุทธพจน์แม้ทั้งสอง เป็นการตรัสโดยสภาพทีเดียว คือ พระพุทธเจ้า องค์ก่อน ๆ พออันตรธานไป ก็ไม่มีใครจะสั่งสอนสืบต่อมา มรรคจึงชื่อว่าอันตรธานแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาจักขุ ทรงเห็นมรรคที่ชำรุด ทรุคโทรม ถูกความ มีดปิดบังไว้ ไม่เป็นที่สัญจร ที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จพระราชดำเนินเนื่องนิตย์ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่า พระตถาคตพุทธเจ้าทรงยังมรรคที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ เหมือนมณีนีลนทีที่ซ่อนอยู่ในระหว่างยอดเขา พอพระเจ้าจักรพรรดิองค์เก่าเสด็จสวรรคต ก็เป็นอันสูญหายไป เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์ใหม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มณีนีลนทีดวงนั้นก็ตก เป็นของพระองค์ มณีนีลนทีที่พระเจ้าจักรพรรดิองค์ใหม่ทรงครอบครองไม่ใช่ดวงใหม่ที่สร้าง

^{๑๐๓} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๘๖-๔๑๘/๖๓๕-๖๓๕, จุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๘๖-๔๑๘/๔๖๑-๔๖๔.

^{๑๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๗๒, ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๓๕/๓๕.

^{๑๐๕} มิลินท. ๔/๒๒๗. เป็น มักคอุปปาตปัญหา.

^{๑๐๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๘๕, ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๗๕/๕๕.

^{๑๐๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๕/๑๐๓.

ขึ้นมา แต่เป็นดวงเดิมที่ตั้งอยู่โดยปกติ พอพระเจ้าจักรพรรดิองค์ใหม่เป็นผู้ถือครอบครอง ก็เชื่อว่าเป็นผู้ยังมณีนะดวงนั้นให้เกิดขึ้น

รัชฌาวัชฌปัญหา^{๑๑๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง การบูชาที่ทายกกระทำแด่ พระพุทธรูปเป็นหมัน คือ ไม่มีผล จริงหรือไม่

อธิบายว่า พวกเดียรถีย์พูดกันว่า ถ้าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงยินดีการบูชาอยู่ ก็เชื่อว่า ยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังเกี่ยวข้องอยู่ในโลกและยังเป็นผู้เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ การบูชาพระพุทธรูปเจ้านั้นย่อมเป็นหมัน คือ ไม่มีผล แต่ถ้าพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วไม่เกี่ยวข้องด้วยโลก ออกไปจากภพทั้งปวงแล้ว การบูชาอย่างนั้น ก็ไม่สมควรยอมเป็น หมัน คือ ไม่มีผลเหมือนกัน เพราะพระองค์ไม่ทรงยินดี จริงอยู่พระพุทธรูปเจ้าทรงดับกิเลสแล้ว ไม่ทรงยินดีการบูชา ทรงละความยินดีและความยินร้าย ตั้งแต่คราวที่พระองค์ประทับอยู่ที่ ฌตถันโพธิ์ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงพระองค์ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน ชาติ เทวดาและมนุษย์ผู้ทำสักการะด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาโดยมุ่งถึงพุทธคุณ ย่อมได้ สมบัติ ๓ ประการ^{๑๑๓} การบูชาจึงเชื่อว่าไม่เป็นหมัน ผลของการบูชามีอยู่เหมือนเดิม เหมือนกองไฟใหญ่แม้กำลังลูกโพล่งอยู่ ก็ไม่ยินดีเชื้อเพลิงที่ใส่เข้าไป เมื่อกองไฟดับสงบลง ก็ยังไม่มี ความยินดี แม้กองไฟดับลงสงบแล้ว แต่ไฟยังไม่สูญไปจากโลกนี้ บุคคลผู้ต้องการไฟ นำเอาไม้มาเสกกันเพื่อให้เกิดไฟ ย่อมทำกิจของตนได้ด้วยไฟนั้น

พุทธสัพพัญญูภาวปัญหา^{๑๑๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็น พระสัพพัญญูจริงหรือไม่

อธิบายว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นสัพพัญญูผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แม้พระองค์จะทรงเป็น พระสัพพัญญู แต่พระญาณที่เป็นเหตุให้รู้เห็น ย่อมไม่ปรากฏแก่พระองค์อย่างฉับพลันทันที เพราะพระสัพพัญญุตญาณเนื่องด้วยการนึก เมื่อทรงนึกแล้วย่อมรู้ได้ตามพุทธประสงค์ เหมือนต้นไม้แม้มีพวงผลห้อยย้อยอยู่เต็มต้น แต่ก็ไม่มีผลร่วงหล่นแม้เพียงผลเดียวในที่นั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น บุคคลไม่อาจกล่าวว่าต้นไม้ไม่มีผล ด้วยความบกพร่องที่ผลยังไม่ร่วงหล่น เมื่อผลร่วงหล่นแล้ว บุคคลก็ย่อมรู้ได้ตามความปรารถนา

^{๑๑๒} มลีนท. ๑/๑๐๕. เป็น กตาทิการสผลปัญหา.

^{๑๑๓} สมบัติ ๓ ประการ คือ (๑) มนุษย์สมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในเทวโลก (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติ คือ พระนิพพาน. (พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๕, พ.พ. (บาลี) ๒๕/๑๓/๑๓)

^{๑๑๔} มลีนท. ๒/๑๑๕.

เทวทัตตปฺปพาสิตปัญฺหา^{๑๑๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระเทวทัตใครเป็นผู้ให้บวช และเมื่อบวชเข้ามาแล้วจะทำลายสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงรู้หรือไม่

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาคุณต่อสรรพสัตว์ และทรงเป็นพระสัพพัญญู พระองค์ทรงโปรดให้พระเทวทัตบวช โดยที่ทรงทราบว่าพระเทวทัตบวชเข้ามาแล้วจะทำลายสงฆ์ พระองค์ทรงพิจารณาคุณของพระเทวทัตด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ทอดพระเนตรเห็นพระเทวทัต ผู้จะสั่งสมกรรมซึ่งจะให้ผลในภพต่อ ๆ ไปอย่างไม่มีสิ้นสุด หลุดจากนรกไปสู่นรก หลุดจากวินิบาตไปสู่วินิบาต สิ้นแสนโกฏิแห่งกลับเป็นอันมาก จึงทรงดำริว่า กรรมของพระเทวทัตจักไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าเขอบวชแล้วก็จักทำกรรมนั้นให้มีที่สิ้นสุดได้ เมื่อเทียบกับกรรมก่อน ทุกข์ยังจักมีที่สิ้นสุดลง ทำให้เขอดกนรกสิ้นกลับหนึ่งเท่านั้น พระองค์จึงโปรดให้พระเทวทัตบวช ด้วยพระมหากรุณาคุณ พระองค์จึงทรงชื่อว่า ทรงดีแล้วทรงทำให้ด้วยน้ำมือ ทรงทำให้ตกเหวแล้วยื่นพระหัตถ์ประทาน ทรงฆ่าให้ตายแล้วแสวงหาชีวิตใหม่ให้ เพราะทรงก่อกุศลให้ก่อนแล้วจึงจัดสุขให้ในภายหลัง

ภิกขุปณามปัญฺหา^{๑๑๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่ทรงมีความโกรธ เป็นผู้ ปราศจากกิเลสจตุระปุตฺตริงใจ^{๑๑๗} เพราะเหตุใด พระองค์จึงทรงประณามพระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระกับทั้งบริษัท^{๑๑๘}

อธิบายว่า แม้พระพุทธเจ้าจะทรงประณามพระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระกับทั้งบริษัท แต่ไม่ได้ทรงประณามด้วยความโกรธ เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงมีความโกรธหรือความเลื่อมใส พ้นจากความเอ็นดูและความโกรธเคือง พระเถระเหล่านั้นถูกพระองค์ทรงประณามขับไล่ เพราะความผิดของตนที่กระทำแล้วทีเดียว เปรียบเหมือนบุรุษบางคนก้าวพลาดสะดุดล้มลงที่รากไม้ หรือก้อนหิน จะดำนิว่าแผ่นดินโกรธตัวเองจึงทำให้ตนล้มลงไป ย่อมไม่สมควรที่จะกล่าวอย่างนั้น เพราะแผ่นดินไม่มีความโกรธหรือความเลื่อมใส พ้นจากความเอ็นดูและความโกรธเคือง ก็บุรุษนั้นพลาดล้มลงเองไม่มีใครทำให้ล้ม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงประณามขับไล่เพื่อให้พระเถระได้รับ

^{๑๑๕} มลฺลินท. ๓/๑๒๑.

^{๑๑๖} มลฺลินท. ๑๒/๑๕๘. ภิกขุปณามิตปัญฺหา.

^{๑๑๗} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๕๐๒, ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๕/๓๓๕.

^{๑๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๑๓๓-๑๓๔, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๕๓/๑๓๐.

ประโยชน์เกื้อกูล ความสุข และความหมดจด ด้วยทรงประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านี้จักพ้นจากความ
เกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ด้วยอุบายอย่างนี้

สัพพัญญูสยปณามปัญหา^{๑๑๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ภิกษุสงฆ์
มีพระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นประธาน ถูกพระพุทธเจ้าทรงประณาม
เมื่อเจ้าศากยะชาวบ้านจาดูมาจับทำวสหมัมบดีพรหม แสดงพิษูปมาคือ เปรียบด้วยพิษอ่อน
และวจจตรณูปมาคือ เปรียบด้วยลูกโครุ่ม ทำให้พระองค์ทรงเลื่อมใสยกโทษให้^{๑๑๖} พระองค์
ทรงทราบอุปมาเหล่านั้นหรือไม่ หรือพระองค์ทรงข่มเหง ทรงประณามเพราะไม่ทรงมีความ
กรุณา

อธิบายว่า พระตถาคตพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู พระองค์ทรงเลื่อมใส
อนุโมทนาสาธุการแก่เจ้าศากยะชาวบ้านจาดูมาและทำวสหมัมบดีพรหม ทรงยกโทษให้
พระเถระด้วยอุปมาเหล่านี้ เพราะพระองค์ทรงเป็นธรรมสามี คือ เจ้าของแห่งธรรม ไม่ใช่
เพราะทรงรู้ไม่เท่าทันถึงคติของคนเหล่านั้น เทวดาและมนุษย์ต่างก็น้อมนำเอาธรรม
ที่พระองค์ที่ทรงแสดงไว้ มาเปรียบถวายให้ทรงยินดี เหมือนสตรีนำทรัพย์ของสามีมาตั้ง
เรียงรายไว้ เพื่อให้สามีเกิดยินดีเลื่อมใสในทรัพย์อันเป็นของตน

อุทรสังขมปัญหา^{๑๑๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ภิกษุไม่พึงประมาท
ในภินทบาตที่ตนลุกขึ้นยืนรับอยู่ที่ประตูเรือน^{๑๑๘} พึงเป็นผู้สำรวมท้อง เพราะเหตุไร
พระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า บางครั้งพระองค์เสวยพระกระยาหารเสมอขอบปากบาตรนี้บ้าง
ยิ่งกว่านี้บ้าง^{๑๑๙}

อธิบายว่า พระพุทธพจน์ที่ว่าภิกษุพึงสำรวมท้อง เป็นเครื่องกล่าวโดยสภาวะ
คือ กล่าวเหตุไม่มีส่วนเหลือ กล่าวโดยนิปริยาย กล่าวเหตุตามความเป็นจริง ไม่ผิดแปลก
เป็นคำของฤาษีและมุนีทั้งหลาย เป็นพระพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ พระปัจเจก
พุทธเจ้า บุคคลผู้ไม่สำรวมท้องย่อมเป็นเหตุให้กระทำความผิดต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์

^{๑๑๕} มลีนท. ๑๐/๒๒๐. เป็น พุทธสัพพัญญูภาวปัญหา.

^{๑๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๓-๑๖๐/๑๗๓-๑๘๒, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๕๓-๑๖๐/๑๓๑-๑๓๓.

^{๑๑๗} มลีนท. ๒/๒๒๓.

^{๑๑๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๖๘/๘๕, พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๖๘/๔๗.

^{๑๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๒/๒๘๖, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๒/๒๑๗.

ประพตติผิดในกาม กล่าวเท็จ คม่น้ำเมา หรือกระทำอนันตริยกรรม^{๑๒๔} แต่บุคคลผู้สำรวมทอ้ง ย่อมบรรลุนเหตุแห่งคุณธรรม มีการตรัสรู้จตุราริยสัจ ชำนาญในจตุปฏิสัมภทา อัญญสมาบัติ และลพัญญา บำเพ็ญสมณธรรมอย่างสิ้นเชิง การที่พระพุทธเจ้าเสวยพระกระยาหารเสมอ ขอบบาตรบ้าง หรือยิ่งกว่านั้นบ้าง เพราะพระองค์มีกิจที่ทรงกระทำแล้ว มีภริยาสำเร็จแล้ว มีประโยชน์สำเร็จแล้ว มีกาลเป็นที่สุดแล้ว ห้ามกิเลสได้แล้ว เป็นพระสัพพัญญูผู้เป็นเอง เป็นการตรัสหมายเอาเฉพาะพระองค์เพียงผู้เดียวเท่านั้น

อิทธิบาทพลทสสนปัญหา^{๑๒๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง อิทธิบาท ๔ ประการ^{๑๒๖}สามารถทำให้บุคคลผู้เจริญ กระทำให้มาก มีอายุดำรงอยู่ตลอดกัลป์หนึ่งบ้าง เกิน กัลป์หนึ่งบ้าง เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า จากนั้นไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน^{๑๒๗}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า อิทธิบาท ๔ ประการ อันตถาคตเจริญ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่น สัมมไไว้แล้ว ปราภคิแล้ว หากตถาคตยัง ทรงมุ่งหวัง พึงดำรงพระชนม์อยู่ได้กัลป์หนึ่งบ้าง เกินกว่ากัลป์หนึ่งบ้าง^{๑๒๘} พระองค์ตรัสอย่าง นั้น เพราะจะทรงสรรเสริญกำลังแห่งอิทธิบาท ไม่ใช่จะทรงสรรเสริญกำลังของพระองค์ เหมือนพระรามีม้าอาชาไนยที่มีฝีเท้าเร็ว เขาไววจุลม เมื่อพระองค์จะทรงอวดกำลังของม้า อาชาไนย จึงตรัสในท่ามกลางมหาชนว่า ม้าประเสริฐตัวนี้เมื่อต้องการจะเที่ยวไป พึงเที่ยวไป ตลอดแผ่นดินที่มีน้ำในสาครเป็นที่สุด กลับมาในที่นี้เพียงชั่วพริบตาเดียวเท่านั้น เพื่อแสดง ความว่องไวของม้าที่มีปรากฏอยู่ ไม่ใช่แสดงถึงความว่องไวของพระองค์ในท่ามกลางมหาชน อนึ่ง พระพุทธเจ้าไม่มีความต้องการด้วยภพทั้งปวง เพราะทรงพิจารณาเห็นภพ คติ และกำเนิด ทั้งปวงเสมอด้วยคลุ่ จึงไม่ทรงอาศัยกำลังแห่งฤทธิ์เพื่อทรงกระทำความยินดี หรือความพอใจ ในภพทั้งหลายต่อไป

^{๑๒๔} อนันตริยกรรม คือ อกุศลกรรมที่หนักที่สุดซึ่งให้ผลทันที มี ๕ ประการ คือ (๑) มาตุฆาต ฆาตมารดา (๒) ปิตุฆาต ฆาตบิดา (๓) อรหันตฆาต ฆาตพระอรหันต์ (๔) โลหิตุปบาท ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ ขึ้น (๕) สังฆฆาต ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน. (อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕, อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๒๕/๑๓๗)

^{๑๒๕} มลินท. ๑๐/๑๕๒. เป็น อิทธิพลทสสนปัญหา.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๑.

^{๑๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๖, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๕๕.

^{๑๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๗/๕๒.

ฐปณียพยากรณ์ปัญหา^{๑๒๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่ทรงมี
อจาริยมุณฺณิ^{๑๓๐}ในธรรมทั้งหลาย^{๑๓๑} เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่
พระมาลากยบุตรทูลถาม

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าไม่มีความลับและไม่ปิดบังความรู้ เหตุที่พระองค์ไม่ทรง
พยากรณ์ปัญหาของพระมาลากยบุตร ไม่ใช่จะทรงกระทำด้วยความไม่รู้ หรือโดยการปิดบัง
ซ่อนเร้นไว้ แต่เพราะปัญหานั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น และเป็นไปเพื่อ
การถกเถียงกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ มีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๑๓๒}

- (๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาควรตอบโดยนัยเดียว
- (๒) วิทฺธพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ
- (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม
- (๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ควรตรงตอบ

พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ควรด้นั้น (ฐปณียปัญหา) แก่พระ
มาลากยบุตร และปัญหานั้นควรด้นเพราะเหตุหรือการณเพื่อจะแสดงปัญหาไม่มี เพราะฉะนั้น
ปัญหานี้จึงควรด้นไว้ อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะไม่เปล่งวาจาที่ไม่มีเหตุไม่มีการณ

ภควโตลาภันตรายปัญหา^{๑๓๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พุทธเจ้าทรงได้จิวร
บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช^{๑๓๔} เพราะเหตุไร พระองค์เมื่อเสด็จไปบิณฑบาตที่บ้าน
พราหมณ์ชื่อปัญจสาละจึงไม่ได้วัตุอะไร ๆ

^{๑๒๙} มลินท. ๒/๑๕๖. เป็น อพยากรณ์ปัญหา.

^{๑๓๐} อจาริยมุณฺณิ แปลว่า กำมือของอาจารย์ หมายถึง มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอก
พระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้จะ
ตายเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงถือตามคตินี้. (ที.ม.อ. ๑๖๔/๑๕๐, ส.ม.อ. ๓/๓๗๕/๒๓๖)

^{๑๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๕๐. ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๗๕/๒๒๓, ส.ม. (บาลี)
๑๕/๓๗๕/๑๓๓.

^{๑๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔. อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๓๐,
อญ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๑.

^{๑๓๓} มลินท. ๕/๑๖๖. เป็น พุทธลาภันตรายปัญหา.

^{๑๓๔} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๑๕๓, พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๔/๑๐๓.

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านพราหมณ์ปัญจสาละ แต่ไม่ได้วัตถุอะไร ๆ ทรงแต่บาตรเปล่าเสด็จออกจากบ้านนั้น^{๑๓๕} เพราะเหตุแห่งมารผู้มีบาปเข้าสิงพราหมณ์และกลุ่บดิดจึงทำให้พระองค์ไม่ได้อาหารบิณฑบาต อย่างไรก็ตาม แม้มารจะมีฤทธิ์คลุใจชาวบ้านไม่ให้ถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้า แต่ก็ยังมีกำลังวิเศษน้อยกว่ากำลังของพระองค์ เพราะอภุศลจะมีกำลังมากกว่ากุศลด้วยเหตุเพียงเท่านั้นก็หาไม่ เปรียบเหมือนบุรุษจะนำเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถูกทหารผู้รักษาประตูห้ามไม่ให้เข้าไปโดยการบังคับและขู่เข็ญ ทำให้เขาเกิดความกลัวต่ออาชญา จึงนำเครื่องบรรณาการกลับไป พระเจ้าจักรพรรดิจะเชื่อว่าเป็นผู้มีกำลังน้อยกว่าทหารผู้รักษาประตูก็หาไม่ ก็อันตรายมีอยู่ ๔ ประการ คือ

(๑) อทิฏฐันตราย	อันตรายด้วยความไม่เห็น
(๒) อุทิสสกตันตราย	อันตรายกับโทษนะที่บุคคลกระทำไว้แล้วเฉพาะ
(๓) อุปักขตันตราย	อันตรายกับวัตถุที่บุคคลเตรียมไว้แล้ว
(๔) ปริโกถันตราย	อันตรายในวัตถุเครื่องใช้สอย

มารกระทำอันตรายด้วยความไม่เห็น และไม่ได้กระทำเฉพาะพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น แม้ชนที่มาในวันนั้นก็ไม่ได้โทษนะเหมือนกัน เพราะถ้าบุคคลจะพึงกระทำอันตรายกับเครื่องบริโภคะที่บุคคลเตรียมไว้ถวายพระพุทธเจ้าด้วยความริษยา ศิริยะของเขาพึงแตกออกเป็นร้อยส่วน หรือพันส่วน

สัพพัตตานังหิตจณปัญหา^{๑๓๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้านำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลออก เข้าไปตั้งสิ่งที่เป็ประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงแสดงอัคคิขัน โธปมสูตร^{๑๓๗} ซึ่งเป็นเหตุทำให้โลหิตอุ่นพุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ผู้กำลังฟังพระสูตรอยู่

อธิบายว่า ความเร้าร้อนที่เกิดขึ้นในกาย จนทำให้โลหิตอุ่นพุ่งออกจากปากของภิกษุเหล่านั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการกระทำของพระพุทธเจ้า แต่เกิดขึ้นเพราะการกระทำของภิกษุนั่นเอง ความผิดที่ภิกษุกระทำ คือ การปฏิบัติผิดพระธรรมวินัย เมื่อพระองค์จะทรงแสดงธรรมไม่ทรงกระทำความเอนดูและความโกรธเคือง เพราะทรงพ้นจากความเอนดูและความ

^{๑๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๕๓-๑๕๔, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๔/๑๓๘.

^{๑๓๖} มลิตินท. ๒/๑๓๗.

^{๑๓๗} อง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๓๒/๑๕๘, อง.สตุตถ. (บาลี) ๒๓/๓๒/๑๐๕.

โกรธเคือง บุคคลผู้ปฏิบัติชอบในธรรมย่อมตรัสรู้ได้ ส่วนผู้ปฏิบัติผิดย่อมตกไป ไม่สามารถที่จะบรรลุมรรคผล เปรียบเหมือนบุรุษสันตันทมะม่วง หรือต้นชมพู ผลไม้ที่มีขั้วมันคงย่อมไม่หลุดจากต้น ส่วนผลไม้ที่มีโคนก้านเน่า มีขั้วเปราะบางก็จะร่วงหล่นจากต้นไป หากพระองค์ทรงคำนึงถึงความสูญเสียชีวิต ย่อมไม่อาจที่จะยังสัตว์ให้ตรัสรู้ได้ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้สมควรจะตรัสรู้ย่อมตรัสรู้ด้วยอภิญญา ส่วนบุคคลผู้ไม่สมควรก็ย่อมตกไปจากอภิญญา

เสฏฐธัมมปัญหา^{๑๓๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ธรรมเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด เพราะเหตุไร คฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันจึงกราบไหว้ภิกษุสามเณรที่ยังเป็นปุถุชน

อธิบายว่า โลกุตระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๑๓๙} คฤหัสถ์แม้เป็นพระโสดาบันก็ต้องกราบไหว้ ลูกขึ้นยืนรับภิกษุสามเณรผู้เป็นปุถุชน เพราะภิกษุสามเณรประกอบด้วยสมณกรรม ๒๐ ประการ^{๑๔๐} และเพศอันอุดม ๒ ประการ^{๑๔๑} อีกอย่างหนึ่ง ภูมิของภิกษุเป็นภูมิใหญ่ไพศาล ไม่มีภูมิอื่นเสมอโดยปริยาย คฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบันเมื่อบรรลุประอรหัตตมรรคมีคติ ๒ อย่าง คือ (๑) จะต้องปรินิพพาน (๒) จะต้องบวชเป็นภิกษุในวันนั้น

ตถาคัตถสอเภชปรีตปัญหา^{๑๔๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้ามีบริษัทที่ไม่แตกแยกกัน^{๑๔๓} เพราะเหตุไร ภิกษุ ๕๐๐ รูป จึงถูกพระเทวทัตทำลายคราวเดียวกัน

อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามีบริษัทที่พร้อมเพรียงกัน ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะทำลายได้

^{๑๓๘} มลลินท. ๑/๑๗๔.

^{๑๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๖/๘๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๖/๗๑.

^{๑๔๐} สมณกรรม ๒๐ ประการ คือ (๑) เสฏโฐ ธรรมาราม มีธรรมเป็นที่ยินดีประเสริฐที่สุด (๒) อคฺโค นิยม มีความนิยมในกิจอันเลิศ (๓) จาโร มีความประพฤติดีงาม (๔) วิหาโร มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ (๕) สญฺญโม มีความสำรวมอินทรีย์ (๖) สํวโร มีความระวังในศีล (๗) ขนฺติ มีความอดทน (๘) โสโรจฺจํ มีความสงบเสงี่ยม (๙) เอกนฺตาทิรติ มีความยินดีในธรรม (๑๐) เอกนฺตจริยา มีการประพฤติธรรม (๑๑) ปฏิสลฺลี มีการอยู่ในที่หลักเรือน (๑๒) หิริ มีความละอายต่อบาป (๑๓) โอตฺตปฺป มีความเกรงกลัวต่อบาป (๑๔) วิริยํ มีความเพียร (๑๕) อปฺปมาโท มีความไม่ประมาท (๑๖) สิกฺขาปทานํ อุทฺเทโส มีการศึกษาเล่าเรียนสิกขาบท (๑๗) ปริปฺจฺจา มีการสอบถามข้อสงสัย (๑๘) สีลาทิกิริติ มีความยินดีในศีล เป็นต้น (๑๙) นีราลยคา ไม่มีความอาลัย (๒๐) สิกฺขาปทปาริปุรํ มีสิกขาบทบริบูรณ์.

^{๑๔๑} เพศอันอุดม ๒ ประการ คือ (๑) ญฺณทกฺกาโว นุ่งห่มผ้ากาสาวัตร (๒) ญฺณทกฺกาโว ความเป็นผู้มีศีระไล่น.

^{๑๔๒} มลลินท. ๘/๑๗๓. เป็น อเภชปรีตปัญหา.

^{๑๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๔/๑๕๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๓๔/๑๔๕.

ก็ภิกษุ ๕๐๐ รูป ถูกพระเทวทัตทำลาย^{๑๔๔} โดยการแยกหมู่แยกคณะออกไปต่างหาก เหตุนี้
เกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งเหตุเป็นเครื่องทำลาย เพราะเมื่อเหตุเป็นเครื่องทำลายมีอยู่ ใคร ๆ ก็อาจที่
จะถูกทำลายได้ทั้งนั้น แม้มารดาบิดาย่อมแตกกันกับบุตรธิดา หรือบุตรธิดาย่อมแตกกันกับ
มารดาบิดาได้ แม้พี่ชายน้องชายย่อมแตกกันกับพี่สาวน้องสาว หรือพี่สาวน้องสาวย่อมแตก
กันกับพี่ชายน้องชายได้ แม้แต่เรือที่ต่อขึ้นด้วยไม้ต่าง ๆ ก็ย่อมแตกกันด้วยกำลังแห่งคลื่นทะเล
ที่ซัดเข้าไ้ เพราะฉะนั้น การจะให้บริษัของพระพุทธเจ้าถูกบุคคลอื่นทำลายนั้น ไม่ใช่ความ
ประสงค์ของวิญญูชน ไม่ใช่การนิกน้อมพระทัยของพระพุทธเจ้า และไม่ใช่ความพอใจของ
บัณฑิตที่ต้องการจะให้เป็นอย่างนั้น

ภิกษุขอเพิกขปัญหา^{๑๔๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าไม่ทรงมี
พระประสงค์จะเป็นผู้บริหารภิกษุสงฆ์ต่อไป หรือให้ภิกษุสงฆ์ยึดพระองค์ท่านนั้นเป็นหลัก^{๑๔๖}
เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า พระศรีอาริยมตไตรยจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
และจะทรงบริหารสงฆ์หลายพันรูป เหมือนตถาคตทรงบริหารสงฆ์หลายร้อยรูปในบัดนี้^{๑๔๗}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงดำเนินแบบอย่างตามบริษัท มีแต่บริษัทที่ดำเนิน
รอยตามพระองค์ แม้พระวาจาของพระองค์ที่ตรัสว่าเรา ว่าของเรา ก็เป็นแต่เพียงการสมมติ
เท่านั้น เพราะวาจานี้มิใช่เป็นพระวาจาโดยปรมาตม พระพุทธองค์ทรงปราศจากความรัก ความ
เยื่อใยโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์จะไม่ทรงมีความยึดถือว่าเรา ว่าของเรา แต่ก็ยัง
ทรงมีความยึดเหนี่ยวในสรรพสัตว์ เหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ แต่ก็ไม่ได้เพ่ง
พิจารณาว่าสัตว์เหล่านี้เป็นของเรา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งปวง
โดยแท้ แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรงคำนึงว่าสัตว์เหล่านี้เป็นของเรา

^{๑๔๔} วิ.ญ. (ไทย) ๗/๓๔๔/๒๐๖, วิ.ญ. (บาลี) ๗/๓๔๔/๑๔๐.

^{๑๔๕} มลินท. ๗/๑๗๑. เป็น ภิกษุสังฆปริณายก.

^{๑๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๐๐, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๕๑.

^{๑๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๕, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๐๗/๖๕.

วัตถุกุญหนิทัสสนปัญหา^{๔๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง การสำรวมกาย วาจา และใจ เป็นการดี การสำรวมในที่ทั้งปวงก็เป็นการดี^{๔๙} เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงทรง แสดงพระคุณฐาน คือ อวัยวะอันเร้นอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์^{๕๐} ในท่ามกลางบริษัท ๔

อธิบายว่า บุคคลผู้เกิดความสงสัยในพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงแสดง พระวรกายที่มีส่วนเปรียบด้วยอวัยวะนั้นด้วยฤทธิ์ เพื่อจะให้เราได้รับรู้และหายสงสัย บุคคลที่ อยู่ในที่นั้น จะไม่มีใครเห็นอวัยวะอันเร้นอยู่ในฝักของพระองค์ เสลพราหมณ์เท่านั้นที่ สามารถมองเห็นได้ด้วยพุทธปาฏิหาริย์ ที่ทรงแสดงพระฉายด้วยฤทธิ์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ เจ็บป่วยบางคนมีญาติมิตรมาแวดล้อมเฝ้าดูอาการ แม้เขาจะได้รับทุกขเวทนาสักเพียงใด แต่ ญาติมิตรก็มองไม่เห็นเวทนาของเขา เขาเสวยทุกขเวทนาอยู่แต่เพียงผู้เดียว พระพุทธเจ้าไม่ได้ ทรงแสดงอวัยวะที่จะพึงซ่อนเร้นด้วยอวัยวะจริง แต่ทรงแสดงพระฉายด้วยฤทธิ์ เพื่อเป็นการ โปรดเสลพราหมณ์ให้ได้บรรลุธรรม เพราะสัตว์ที่ควรตรัสรู้ จะตรัสรู้ได้ด้วยอุบายที่พระองค์ ทรงประกอบขึ้น

ตถาคตผรุสวาทนัตถิติปัญหา^{๕๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ มีวิจิตรสมาจารบริสุทธิ ไม่ทรงมีวิจิตรจริตที่พระองค์จะต้องรักษาโดยตั้งพระทัยว่า คนอื่นอย่ารู้ วิจิตรจริตของเรา^{๕๒} เพราะเหตุไร เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติปาราชิก เพราะความผิดของ พระสุทิน จึงทรงร้องเรียกด้วยวาตะว่าโมฆบุรุษ ซึ่งเป็นวาทะหาบ^{๕๓}

อธิบายว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงร้องเรียกพระสุทินด้วยวาตะโมฆบุรุษ พระองค์ ไม่ได้ทรงร้องเรียกด้วยจิตอันโทษประทุษร้าย และไม่ได้ทรงร้องเรียกด้วยเหตุคิดจะข่ม หรือกระทำการอวดอ้างอำนาจ แต่ทรงร้องเรียกด้วยลักษณะตามที่ปรากฏเป็นจริง คือ บุคคลผู้ ไม่อาจตรัสรู้อรียสัจ ๔ ในอรรถาพนี้ ความเป็นบุรุษของเขาก็ถือว่าเป็นสภาพว่างเปล่า หรือเขา

^{๔๘} มลีนท. ๓/๑๘๐.

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๖/๑๓๕, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๖/๘๘. พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๑/๑๔๖, พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๖๑/๘๐.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๕๔, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๘/๓๘๓. พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๕๓/๖๓๔, พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๕๓/๔๔๖.

^{๕๑} มลีนท. ๔/๑๘๓. เป็น ผรุสวาทาภาปัญหา.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๕. อ.ง.สตต. (ไทย) ๒๓/๕๘/๑๑๒, อ.ง.สตต. (บาลี) ๒๓/๕๘/๖๘.

^{๕๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๕/๒๓, วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๕/๒๕.

สนใจที่จะกระทำแต่กิจอย่างอื่นให้สำเร็จ โดยไม่สนใจที่จะนำตนเองให้พ้นจากความทุกข์ เพราะฉะนั้น กิริยาที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำย่อมไม่เป็นกิริยาเสียหาย และเมื่อจะทรงกระทำก็ทรงกระทำด้วยอาการที่เหมาะสม มนุษย์และเทวดาย่อมละอายต่อพระองค์อย่างยิ่ง ด้วยการฟัง ด้วยการเห็น ด้วยการเข้าไปหา และด้วยการนั่งใกล้ที่ยิ่งขึ้นไปกว่าการได้เห็น วาจาของพระองค์แม้จะหยาบ แต่ก็มีประโยชน์ประกอบด้วยพระกรุณา และยังเป็นเครื่องละกิเลส เหมือนยาที่มีรสฝืนจนมกคลับประทานแล้ว ย่อมกำจัดความเจ็บป่วยของสัตว์ได้

วันณณปัญหา^{๕๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เมื่อบุคคลพวกอื่นกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ สาวกไม่ควรปลาบปลื้มใจ หรือกระหยิ่มใจ^{๕๕} เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า เมื่อเสลพราหมณ์สรรเสริญพระองค์ตามความเป็นจริง พระองค์ทรงดีพระทัย และยังตรัสระบุพระคุณของพระองค์ยิ่งขึ้นไปอีก

อธิบายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงสภาวะที่มีลักษณะพร้อมทั้งรส ตามความเป็นจริงที่ไม่คลาดเคลื่อน ที่มีความเป็นของจริงแท้แห่งพระธรรม จึงตรัสก่อนว่า เมื่อบุคคลอื่นกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ภิกษุไม่ควรปลาบปลื้มใจ หรือกระหยิ่มใจ และตรัสอีกว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญพระคุณตามความเป็นจริง พระองค์ยังตรัสย้ำระบุพระคุณแก่เสลพราหมณ์ยิ่งขึ้นไปอีกว่า พระองค์เป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้^{๕๖} การที่พระองค์ตรัสอย่างนี้ไม่ได้ตรัสเพราะเหตุแห่งลาภ เพราะเหตุแห่งยศ เพราะเหตุแห่งฝักฝาย หรือเพราะความเป็นผู้ต้องการอันเตวาลิก แต่ตรัสด้วยความอนุเคราะห์ ด้วยความกรุณา และด้วยอำนาจแห่งประโยชน์เกื้อกูลว่า เสลพราหมณ์และมาณพ ๓๐๐ คน จักตรัสรู้ธรรมโดยอุบายอย่างนี้

โพธิสัตว์ตัสสธัมมดาปัญหา^{๕๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระราชมารดา พระราชบิดาของพระโพธิสัตว์แน่นอนแล้ว การตรัสรู้ก็แน่นอน อัครสาวกก็แน่นอน พระราช

^{๕๔} มลินท. ๑๐/๑๕๕.

^{๕๕} ที.ที. (ไทย) ๘/๖/๓, ที.ที. (บาลี) ๘/๖/๓.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๕๖, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๕/๓๘๔. ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๖๐/๖๓๖, ขุ.สุ. (บาลี) ๑๓/๕๖๐/๔๔๗.

^{๕๗} มลินท. ๔/๒๐๕.

โอรสก็แน่นอน อุปัฏฐากก็แน่นอน เพราะเหตุไร พระโพธิสัตว์จึงทรงเลือกมหาวิโลกนะ ๘ ประการ^{๕๕} ก่อนที่จะประสูติ

อธิบายว่า การที่พระโพธิสัตว์ทรงเลือกมหาวิโลกนะ ๘ ประการ ถือว่าเป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลจะไปยังสถานที่ ๆ ไม่เคยไปไม่เคยมา ก็ต้องตรวจดูก่อนแล้วจึงไป หรือบุคคลจะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่เคยกระทำมาก่อน ก็ต้องพิจารณาก่อนแล้วจึงทำ เมื่อพระโพธิสัตว์จะหยั่งลงสู่ตระกูล ก็ต้องพิจารณาดูก่อนว่า ตระกูลนี้เป็นตระกูลกษัตริย์ หรือเป็นตระกูลพราหมณ์

โลกัสสปปัญหา^{๕๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย^{๕๗} เพราะเหตุไร เมื่อคราวที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นโลกัสสปฤาษี^{๕๘} เห็นนางจันทวดีกัญญา จึงฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากเพื่อบูชามหาอัย

อธิบายว่า โลกัสสปฤาษีเป็นผู้มีสัญญาวิปาส มาสัตว์เพื่อบูชามหาอัยด้วยอำนาจแห่งราคะ ไม่ได้มีเจตนาฆ่าสัตว์บูชาเป็นปกติ ก็คนที่ฆ่าสัตว์เป็นปกติมีอยู่ ๘ จำพวก คือ

- (๑) คนกำหนดข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งราคะ
- (๒) คนโกรธเคืองข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งโทสะ
- (๓) คนหลงข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งโมหะ
- (๔) คนถือตัวข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งมานะ
- (๕) คนโลภข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งความโลภะ
- (๖) คนขาดแคลนทรัพย์ข่มฆ่าสัตว์เพื่อเลี้ยงชีพ
- (๗) คนพาลข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งความไม่รู้
- (๘) พระราชาข่มฆ่าสัตว์ด้วยอำนาจแห่งกฏหมาย

^{๕๕} มหาวิโลกนะ ๘ ประการ คือ (๑) กาล วิโลกิตี เลือกกาล (๒) ที่ปี วิโลกิตี เลือกทวีป (๓) เทส วิโลกิตี เลือกประเทศ (๔) กุล วิโลกิตี เลือกตระกูล (๕) ชนคติ วิโลกิตี เลือกพระชนนี (๖) อายุ วิโลกิตี เลือกอายุ (๗) มาส วิโลกิตี เลือกเดือน (๘) เนกขมม วิโลกิตี เลือกมหาภิเนษกรรมณ์.

^{๕๖} มลินท. ๕/๒๒๕. เป็น พุทธวิเวกปัญหา.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๖/๑๔๔, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๖/๑๔๓.

^{๕๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๐-๖๘/๓๑๐-๓๑๑, พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๖๐-๖๘/๒๐๒-๒๐๓.

บาปที่บุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่านกระทำแล้ว ย่อมไม่มีโทษมากทั้งในปัจจุบันและในสัมปรายภพ คนบ้าที่กระทำความผิดจะต้องโทษประหารชีวิต โทษนั้นก็จะเหลือเพียงแค่ถูกโบยและถูกเนรเทศเท่านั้น การถูกโบยและถูกเนรเทศ ถือว่าเป็นโทษของคนบ้า เพราะเหตุนี้คนบ้าที่กระทำความผิดจึงไม่มีโทษ เป็นผู้ที่ยังพอแก้ไขได้ต่อไป โลกก็สสพฤทัยมีความสำคัญผิด มีจิตฟุ้งซ่านกำหนดแล้ว พร้อมทั้งได้เห็นนางราชกัญญาชื่อนันทา จึงทำให้สามารถฆ่าสัตว์บูชายัญด้วยจิตฟุ้งซ่านและมัวเมา ต่อมาภายหลังโลกก็สสพฤทัยกลับได้สติมีจิตเป็นปกติตามเดิม จึงออกบวชยังอภิญญาให้เกิด เป็นผู้เข้าสู่พรหมโลกในกาลนั้น

ฉันทันตโชติपालอารพปัญหา^{๑๖๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างชื่อฉันทันตจันนายพรานช้างด้วยหมายใจว่า เราจักฆ่ามัน พอเห็นผ้ากาสาพัสตร์อันเป็นธงชัยแห่งฤทัยทั้งหลาย ทั้ง ๆ ที่ได้รับทุกขเวทนา แต่ก็ยังเกิดสัญญาขึ้นว่า บุคคลผู้ทรงธงชัยแห่งพระอรหันต์ สัตบุรุษไม่ควรฆ่า^{๑๖๓} เพราะเหตุไร พระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นโชติपालมานพ จึงดำบริภาษพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยวาจาหยาบคาย^{๑๖๔}

อธิบายว่า การดำและการบริภาษของโชติपालมานพ เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งชาติและตระกูล เพราะเขาเกิดในตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มารดาบิดาญาติพี่น้องเป็นผู้นับถือพระพรหม พราหมณ์เท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐสูงสุด จึงเกลียดชังบรรพชิต ต่อมาโชติपालมานพเข้าไปนับถือพระพุทธรเจ้า รู้ทั่วถึงคุณของพระองค์ เป็นราวกะเด็กผู้บวชในพระศาสนาของพระชินพุทธรเจ้า ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้วเข้าสู่พรหมโลก

ภควโตราชปัญหา^{๑๖๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธรเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การขอ^{๑๖๖} เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสกะเสลพราหมณ์ว่า พระองค์เป็นพระราชา^{๑๖๗}

^{๑๖๒} มลินท. ๖/๒๓๑.

^{๑๖๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๒๑/๕๕๘, พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๑๒๑/๓๕๘.

^{๑๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๓/๓๓๘, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๘๓/๒๕๕. พุ.อป. (ไทย) ๑๒/๕๒/๕๗๓, พุ.อป. (บาลี) ๑๒/๕๒/๔๒๐.

^{๑๖๕} มลินท. ๘/๒๓๔. เป็น พราหมณราชวาทปัญหา.

^{๑๖๖} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๓, พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๑๕.

^{๑๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๕๖, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๕/๓๘๔. พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๖๐/๖๓๖, พุ.สุ. (บาลี) ๑๓/๕๖๐/๔๔๗.

อธิบายว่า ธรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลทั้งปวงพระพุทธเจ้าทรงลอย ทรงละ ทรงเลิก ถอนแล้ว ธรรมเหล่านั้นถึงความฉิบหาย สิ้นไป ดับไป เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้รับการขนานพระนามว่าพราหมณ์ ก็พราหมณ์ออกจากภพและคติทั้งปวง พ้นจากมลทิน และละออง เป็นผู้เลิศประเสริฐสุด แม้พระพุทธเจ้าก็ออกจากภพและคติทั้งปวง พ้นจากมลทิน คือกิเลส เป็นผู้ประเสริฐสูงสุด คำว่า พราหมณ์ของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระนามที่พระราชบิดา พระราชมารดา หรือบุคคลอื่นตั้งให้ แต่เป็นพระนามที่มีในที่สุดแห่งวิโมกข์ เพราะพระนาม นั้น ปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกับการขจัดมารและเสนาแห่งมาร การบรรลุสุัพพัญญุตญาณ ที่โคนแห่งไม้โพธิ์ ส่วนบุคคลผู้ให้กระทำความเป็นพระราชาสั่งสอนคนทั้งโลกชื่อว่า พระราชา พระพุทธเจ้าทรงให้กระทำความเป็นพระราชโดยธรรมในหมื่นโลกธาตุ สั่งสอน โลกกับทั้งเทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เพราะเหตุนี้ บัณฑิต จึงขนานพระพระพุทธเจ้าว่า พระราชา

ทวินนังพุทธานังโลเกอุปปัชฌนาปัญหา^{๑๖๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เป็นไป ไม่ได้ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติพร้อมกันในโลกธาตุ เดียวกัน^{๑๖๙}

อธิบายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ก็ทรงแสดงธรรมมีในฝ่ายแห่ง ปัญญาเครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการ^{๑๗๐} เมื่อตรัสก็ตรัสอริยสัจ ๔ เมื่อให้ศึกษาก็ให้ศึกษาใน ไตรสิกขา เมื่อพราสอนก็พราสอนเพื่อการปฏิบัติในความไม่ประมาท หมื่นโลกธาตุนี้ย่อมทรง พระคุณของพระพุทธเจ้าไว้ได้เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ที่สองจะพึง เสด็จอุบัติ หมื่นโลกธาตุนี้อาจจะทรงไว้ได้ พึงขยับเขยื้อน หวั่นไหว เอนไป ทรุดลง จนไม่สามารถจะทรงอยู่ได้ อนึ่ง ถ้าพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติในขณะเดียวกัน ความวิวาทจะพึงเกิดขึ้นแก่บริษัทว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา จะทำ ให้บริษัทแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย และถ้าพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติในคราวเดียวกัน ก็จะเป็นการขัดแย้งกันกับคำที่ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้เลิศ เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด วิเศษที่สุด สูงสุด ไม่มีผู้เสมอเหมือน ไม่มีผู้เปรียบได้ ไม่มีผู้ทัดเทียม เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้า

^{๑๖๘} มลินท. ๒/๒๔๘. เป็น ทวินนังพุทธานังอุปปัชฌนาปัญหา.

^{๑๖๙} ที.ปา. ๑๑/๑๖๑/๑๒๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๖๑/๕๕. ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๓, ม.อุ. (บาลี) ๑๔/ ๑๒๕/๑๑๕. อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๗/๓๔, อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๓๗/๒๕.

^{๑๗๐} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๑.

เสด็จอุบัติในโลกพระองค์เดียว จึงเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะความที่พระคุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญูเป็นคุณอันยิ่งใหญ่

เวสสันดรปัญหา^{๑๑๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ พระราชนานพระโอรสและพระเทวีเหมือนกันหมด หรือว่าพระเวสสันดรพระองค์เดียวเท่านั้นที่พระราชนาน และเมื่อจะพระราชนาน ได้พระราชนานโดยความเห็นชอบของพระโอรสและพระเทวีหรือไม่

อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์พระราชนานพระโอรสและพระเทวีเหมือนกันหมดทุกพระองค์ ไม่ใช่แต่พระเวสสันดรเท่านั้น และเมื่อพระเวสสันดรพระราชนาน พระเทวีก็ทรงยินยอมตามพระเวสสันดร ส่วนพระโอรสและพระธิดาทั้งสองคร่ำครวญอยู่ เพราะความที่ยังเล็กไม่รู้เดียงสา ถ้าทั้งสองพระองค์จะพึงรู้ว่าเป็นประโยชน์ก็จะอนุโมทนา และจะไม่ทรงคร่ำครวญ พระโพธิสัตว์ทรงกระทำกิจที่ทำได้ยากอย่างยิ่งอย่างนี้ จึงทำให้เกิดคติศัพท์ของพระองค์ฟุ้งขจรไปในหมื่นโลกธาตุ เหล่าเทวดาและมนุษย์ ครุฑ นาค ยักษ์ ต่างสรรเสริญในภพของตนโดยสืบทอดกันมา แต่เมื่อเกิดคติศัพท์ของพระโพธิสัตว์สืบทอดมาถึงในยุคสมัยของพวกเราในปัจจุบัน พวกเราก็นับสรรเสริญพระองค์เชิงก่อนขอควา การบริจาคนพระโอรสและพระเทวีเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ได้พระราชนานโดยชอบ หรือพระราชนานโดยมิชอบ

พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาละเอียด สามารถรู้ได้อย่างแจ่มแจ้ง แสดงให้เห็นถึงคุณธรรม ๑๐ ประการ คือ

- (๑) ความเป็นผู้ไม่โลภ
- (๒) ความเป็นผู้ไม่มีอาลัย
- (๓) การบริจาคน
- (๔) การละกิเลส
- (๕) ความเป็นผู้ไม่เวียนมาอีก
- (๖) ความเป็นผู้สุขุม
- (๗) ความเป็นผู้ใหญ่
- (๘) ความเป็นผู้อันบุคคลรู้ตามได้โดยยาก
- (๙) ความเป็นผู้อันบุคคลได้โดยยาก

^{๑๑๑} มลทินท. ๑/๒๘๕.

(๑๐) ความเป็นผู้มีธรรมรู้แล้วหาบุคคลอื่นผู้เช่นกับด้วยพระองค์ไม่ได้

บัณฑิตยกย่องสรรเสริญพระเวสสันดร ที่ทรงบริจาคทานอันยิ่งในหมื่นโลกธาตุ ซึ่งทำให้พระองค์ตรัสรู้และเป็นผู้เลิศในโลกรวมทั้งเทวโลกในกาลบัดนี้ ก็เมื่อบุคคลจะให้ทานควรพิจารณาก่อนแล้วจึงค่อยให้แก่พระทักษิณบุคคล แต่ยังมีทานบางอย่างที่จัดว่าไม่เป็นทานในโลกนี้^{๑๑๒} และบุคคลผู้ให้ทานเหล่านี้จักไปสู่อบายภูมิ อีกอย่างหนึ่ง พระเวสสันดรทรงสละพระโอรสและพระธิดาทั้งสองแก่พราหมณ์ ด้วยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ คือ (๑) หนทางแห่งทานของเราจักไม่เสื่อมสูญ เมื่อลูกน้อยทั้งสองถึงความลำบากด้วยรากไม้ผลไม้ในป่า พระอัยกาจักทรงเปลี่ยนเหตุแห่งความลำบากนี้ (๒) พระองค์ทรงทราบดีว่า ไม่มีใครที่จะใช้งานทารกทั้งสองเยี่ยงทาสได้ และพระอัยกาจักทรงไถ่ทารกทั้งสองนี้ไว้ เมื่อเป็นอย่างนั้น พระเวสสันดรก็จักกลับเข้าสู่เมืองตามเดิม

ทุกกรการิกปัญหา^{๑๑๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ทรงกระทำกิจที่ทำได้ยากเหมือนกันหมด หรือว่าพระโคดมโพธิสัตว์พระองค์เดียวเท่านั้น ที่ทรงกระทำกิจที่ทำได้ยาก

อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ไม่มีกิจที่ทรงกระทำได้ยาก พระโคดมโพธิสัตว์พระองค์เดียวเท่านั้นที่ทรงกระทำกิจที่ทำได้ยาก เพราะความมีประมาณต่างกัน ระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระโพธิสัตว์ ย่อมมีโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

- (๑) กุลเวมุตตดา ความมีประมาณต่างกันแห่งตระกูล
- (๒) ปธานเวมุตตดา ความมีประมาณต่างกันแห่งการบำเพ็ญเพียร
- (๓) อายุเวมุตตดา ความมีประมาณต่างกันแห่งอายุ
- (๔) ปมาณเวมุตตดา ความมีประมาณต่างกันแห่งความประมาณ

^{๑๑๒} อทานสมมตานิ (ทานที่ไม่จัดว่าเป็นทาน) มี ๑๐ ประการ คือ (๑) มัชชทาน การให้น้ำเมา (๒) สมัชชทาน การให้มหรสพ (๓) อิตถิทาน การให้สตรี (๔) อุตสททาน การให้โค (๕) จิตตกัมมทาน การให้จิตรกรรม (๖) สัตตทาน การให้สัตว์ (๗) วิสทาน การให้ยาพิษ (๘) สังขลิกทาน การให้เครื่องจองจำ (๙) กุกกุฏสุกรทาน การให้ไก่และสุกร (๑๐) ตูลาภูฏมานภูฏทาน การให้โกงด้วยการชั่งและโกงด้วยการนับ

^{๑๑๓} มลลินท. ๒/๒๕๕.

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่มีความมีประมาณต่างกันเพราะรูป สีล สมณิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ จตุเวสารัชชญาณ^{๑๑๔} ทศพลญาณ^{๑๑๕} อสาศารณญาณ ๖^{๑๑๖} พุทธญาณ ๑๔^{๑๑๗} และพุทธคุณทั้งสิ้น เพราะทุกพระองค์เป็นผู้เสมอเหมือนกันโดยพุทธธรรม เหตุที่พระโคตมโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญทุกกรกิริยา ตั้งแต่การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงการอบรมพระญาณให้มีความแก่กล้า โดยที่ไม่ต้องรอให้พระญาณแก่กล้าก่อนแล้วจึงเสด็จออกมหาภิเนษกรรม เพราะทรงพิจารณาเห็นเรื่อน คือ สตรีเป็นของวิปริตจึงทำให้เกิดความเดือดร้อนพระทัย อีกทั้งเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่มารคิดจะมาบรรเทาความไม่สบายพระทัยของพระองค์ว่า ท่านอย่ากระสันขึ้นเลย ในวันที่เจ็ดแต่วันนี้ จักรรัตนอันเป็นทิพย์จักปรากฏแก่ท่าน คำของเทวดาแทนที่จะบรรเทาความกระสันวุ่นวายพระทัย กลับทำให้พระองค์สลดพระทัยยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนอยู่ ถูกเติมเข้าไปด้วยเชื้อเพลิง คือ ไม้แห้ง ยิ่งลุกโพล่งมากขึ้น เพราะเหตุนั้น พระโคตมโพธิสัตว์จึงทรงกระทำกิจที่ทำได้ยาก

อนุমানปัญหา^{๑๑๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้ามีอยู่จริงหรือ

อธิบายว่า พระพุทธเจ้ามีอยู่จริง แม้คนในปัจจุบันจะไม่เคยเห็นพระองค์ หรืออาจารย์ของคนเหล่านั้นจะไม่เคยเห็น แต่ก็ไม่ใช่เหตุทำให้เชื่อว่าพระพุทธเจ้าไม่มีอยู่จริง เหตุที่ทำให้บุคคลเชื่อแน่ว่าพระองค์มีอยู่จริง เพราะเครื่องพุทธบริภคทั้งหลายที่พระองค์ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเคยใช้สอยมีอยู่ คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค ๘ เพราะฉะนั้น โลกพร้อมทั้งเทวโลกจึงเชื่อแน่ว่าพระองค์มีอยู่จริง บุคคลพึงทราบโดยเหตุ โดยปัจจัย โดยนัย โดยอนุমানนี้ เปรียบเหมือนปฐมบรมมหากษัตริย์ของราชวงศ์มีอยู่จริง แม้พระมหากษัตริย์ในปัจจุบันจะไม่เคยทอดพระเนตร หรือปฏิเสธ เสนาบดี อำมาตย์ผู้วินิจฉัยจะไม่เคยเห็น แต่ก็ไม่ได้ทำให้เชื่อว่าปฐมบรมมหากษัตริย์นั้นไม่มีอยู่จริง เพราะเครื่องราชูปโภคของปฐมบรมกษัตริย์ ที่ทรงเคยใช้สอยยังปรากฏอยู่ คือ เสวตฉัตร มงกุฎ ฉลองพระบาท วาลวิชนี พระขรรค์แก้ว จึงเชื่อแน่ว่าปฐมบรมกษัตริย์นั้นมีอยู่จริง โดยการอนุমানอย่างนี้

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๓.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๔.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๓.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๕.

^{๑๑๘} มลีนท. ๑/๓๓๘.

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบว่า พระพุทธเจ้ามีอยู่จริง ซึ่งปรากฏตามหลักฐานเป็นเครื่องพิสูจน์หลายอย่าง ตามเหตุการณ์ สถานที่ และบุคคล พระองค์ทรงเป็นบุคคลที่มีลักษณะพิเศษเหนือกว่าบุคคลธรรมดา อันเกิดจากการบำเพ็ญพระบารมีเป็นเวลาดัง ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์ จึงทำให้พระองค์มีพระลักษณะไม่เหมือนทั้งพระราชาบิดาและพระราชมารดา

พระพุทธเจ้าทรงประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อต้องการยังประโยชน์เกื้อกูลให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ แม้จะถูกบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาหมิ่นทำลายและทำร้าย ก็ไม่ทรงท้อพระทัยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กลับทำให้พระคุณของพระองค์ปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่มหาชน และเป็นการเพิ่มศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น เมื่อมหาชนหมดความสงสัยในพุทธจริยา ย่อมเชื่อมั่นในพระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ และมหากรุณาคุณ ปุณชนคนมีปัญญาเบาบางอาจคิดว่าพุทธจริยาบางอย่างไม่สอดคล้องกับสิ่งที่พระองค์ทรงสั่งสอนไว้ แต่เมื่อพิจารณาใคร่ครวญด้วยเหตุผลอย่างดีแล้ว ย่อมรู้ว่าเป็นการยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นกับมหาชนโดยแท้

หลักธรรมคำสั่งสอนที่พระองค์ทรงแสดงไว้ เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้ามีอยู่จริง ไม่ใช่เป็นเพียงการสมมติเพื่อให้คนเชื่อเท่านั้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ทนต่อการพิสูจน์ มาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ปัจจุบันก็ยังมี การพิสูจน์กันอยู่ตลอดเวลา เป็นการพิสูจน์ด้วยการศึกษาเล่าเรียนและการปฏิบัติธรรม ผลของการศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติเป็นอย่างไร บุคคลผู้ผ่านวิธีการดังกล่าว ก็คงจะได้รับรู้ถึงผลเป็นอย่างดี พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้ ถือว่าเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา แทนพระองค์ ดังที่พระองค์ตรัสกะพระอานนท์ว่า พวกเธออย่าพึงเห็นอย่างนี้ว่า ปาพจน์^{๑๗๕} มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย^{๑๗๖} นี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระศาสดายังคงปรากฏอยู่จนถึงทุกวันนี้

^{๑๗๕} ปาพจน์ หมายถึง พระธรรมและพระวินัย.

^{๑๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔.

๒.๒ หมวดธรรมของบรรพชิต

๒.๒.๑ หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ

ศีลปติภูฐานลักษณะปัญหา^{๑๘๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของศีลอันเป็นพื้นฐานพระนิพพาน

อธิบายว่า ศีลมีลักษณะเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นที่อาศัยแห่งอินทรีย์ พลละ โภชนงค์ มรรค สติปฏิกฐาน สัมมปปชาน อธิบาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ พระโยคาวจรดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญอินทรีย์ ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้เกิดขึ้น จะทำให้กุศลธรรมทั้งปวงไม่เสื่อมสูญ เหมือนพืชคามและภุคคามต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่เพาะปลูก จึงจะเจริญงอกงามไพบูลย์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ที่จะเจริญคุณความดีอย่างอื่นให้เกิดขึ้น ก็ต้องรักษาศีลให้เป็นพื้นฐานก่อน แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้วเจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้^{๑๘๒}

สัทธาหลักขณปัญหา^{๑๘๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของศรัทธา

อธิบายว่า ศรัทธามีลักษณะ ๒ ประการคือ

(๑) มีลักษณะทำจิตใจให้ผ่องใส

(๒) มีลักษณะจงใจ

ศรัทธาที่มีลักษณะทำจิตใจให้ผ่องใส คือ เมื่อเกิดขึ้นย่อมขับไล่นิวรณ์ให้ออกไป ทำให้จิตที่ปราศจากนิวรณ์มีความผ่องใส เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จข้ามลำน้ำ ทำให้ลำน้ำชุ่มฉ่ำมีโคลนตม เมื่อพระองค์ต้องการจะเสวยน้ำ จึงรับสั่งให้ราชบุรุษนำดวงแก้วมณีสำหรับแช่น้ำให้ใสแช่ลงในน้ำ เมื่อแช่ลงไปแล้วสาหร่ายจอกแหน ก็หลีกลอยไป โคลนตมก็จมลงไปได้ น้ำ ทำให้น้ำผ่องใสไม่ชุ่มฉ่ำ บุคคลผู้มีปัญญาควรเห็นว่าจิตเหมือนน้ำ พระโยคาวจรเหมือนราชบุรุษ กิเลสเหมือนสาหร่ายจอกแหนและ โคลนตม ศรัทธาเหมือนดวงแก้วมณี

^{๑๘๑} มลีนท. ๘/๓๔. เป็น ศีลหลักขณปัญหา.

^{๑๘๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓, ๑๕๒/๒๗, ๒๗๑, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓, ๑๕๒/๑๖, ๑๕๘.

^{๑๘๓} มลีนท. ๑๐-๑๑/๓๕-๓๖. เป็น สัมปสาทนหลักขณสัทธาปัญหา และ สัมปิกขันทนหลักขณสัทธาปัญหา.

ส่วนศรัทธาที่มีลักษณะงูใจ เหมือนพระโยคาวจรเห็นจิตของผู้อื่นที่พ้นจากกิเลส ย่อมชักจูงไปในโศดาปัตติผลบ้าง สกทาคามิผลบ้าง อนาคามิผลบ้าง อรหัตผลบ้าง กระทำ ความเพียรเพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ เหมือนมหาเมฆยังฝนให้ตกลงมาบนยอดเขา น้ำย่อมไหลลงมารวมกันทำให้แม่น้ำเต็มเปี่ยม เมื่อคนมาถึงแม่น้ำสายนั้นแล้ว ไม่อาจทราบว่ แม่น้ำตื้นหรือลึกจึงไม่กล้าที่จะข้าม เมื่อเป็นอย่างนั้น บุรุษคนหนึ่งมาถึงที่นั่น กำหนดริ้วแรง และกำลังของตนว่าสามารถจะข้ามได้ จึงเดินข้ามแม่น้ำไป เมื่อคนเหล่านั้นเห็นเขาข้ามไปได้ ก็เดินข้ามแม่น้ำตามไปด้วย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังยุตตนิกายว่า บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วย ปัญญา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิได้ด้วย ปัญญา^{๑๘๔}

วิธีลักษณะปัญหา^{๑๘๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของวิธีะ

อธิบายว่า วิธีะมีลักษณะจำนนวนี่ คือ กุศลธรรมที่วิธีะจำนนวนี่ย่อมไม่เสื่อม หายไป เหมือนเรือนที่จวนจะล้ม บุรุษก็เอาไม้ไปค้ำไว้ทำให้เรือนไม่ล้ม หรือเปรียบเหมือน กองทัพใหญ่ยกทัพเข้าตีกองทัพน้อยให้แตกพ่ายไป ต่อมาพระราชาทรงจัดกองทัพอื่น ๆ ส่งเป็นกองหนุนเพิ่มเติม เมื่อกองทัพน้อยสมทบเข้ากับกองทัพที่ยกหนุนไป อาจกำชัย ตีกองทัพใหญ่ให้แตกพ่ายได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า อริยสาวกผู้มีความเพียรยอมละอกุศล เจริญกุศล ละธรรมที่มีโทษเจริญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์^{๑๘๖}

สติลักษณะปัญหา^{๑๘๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของสติ

อธิบายว่า สติมีลักษณะให้นึกได้ และมีลักษณะถือไว้ สติที่มีลักษณะให้นึกได้ คือ เมื่อสติเกิดขึ้นทำให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและ ประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาว และทำให้นึกได้ว่า นี่สติปัญฐาน ๔ นี่สัมมปปธาน ๔ นี่อิทธิบาท ๔ นี่อินทรีย์ ๕ นี่พละ ๕ นี่โพชฌงค์ ๗ นี่อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่สมณะ นี่วิปัสสนา นี่วิชชา นี่วิมุตติ พระโยคาวจรก็จะเลือกเสพธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรม ที่ไม่ควรเสพ เลือกคบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ส่วนสติที่มีลักษณะถือไว้ คือ สติเมื่อเกิดขึ้นก็จะค้นหาที่ไปแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ทำให้รู้ว่า

^{๑๘๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๘.

^{๑๘๕} มลินท. ๑๒/๓๗.

^{๑๘๖} อ.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๖๗/๑๔๐, อ.ส.ต.ต. (บาลี) ๒๓/๖๗/๕๐.

^{๑๘๗} มลินท. ๑๓/๓๘.

กรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ หรือเป็นอุปการะ ไม่เป็นอุปการะ พระโยคาวจรจะคิดกันกรรมที่ไม่เป็นประโยชน์ ถือไว้แต่กรรมที่เป็นประโยชน์ คิดกันกรรมที่ไม่เป็นอุปการะ ถือไว้แต่กรรมที่เป็นอุปการะ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เรากล่าวสติว่าจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน^{๔๘}

จิรกตสณปัญหา^{๔๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลระลึกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว และสิ่งที่ทำไว้นาน ๆ ด้วยอะไร

อธิบายว่า บุคคลระลึกถึงกิจที่ทำ หรือคำที่พูดไว้นาน ๆ ได้ และนึกถึงเหตุการณ์ที่ล่วงแล้วมาปรากฏขึ้นได้ด้วยสติ ไม่ใช่ด้วยจิต เพราะสติเป็นตัวระลึกนึกถึง ส่วนจิตเป็นแต่เพียงตัวคิดเท่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลพยายามนึกถึงสิ่งที่เคยกระทำไว้ซึ่งผ่านมานานแล้ว แต่ไม่อาจจะระลึกได้ เพราะในขณะที่กระทำเขาไม่มีสติ แต่ว่าจิตของเขายังคงมีอยู่พร้อม

สติอภิขานนปัญหา^{๕๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สติเกิดขึ้นแต่ความรู้เอง หรือมีบุคคลอื่นเตือนสติจึงจะเกิดขึ้น

อธิบายว่า สติเกิดขึ้นจากความรู้เองบ้าง เกิดขึ้นเมื่อมีผู้อื่นเตือนบ้าง เพราะถ้าสติเกิดขึ้นจากความรู้เองเพียงอย่างเดียว ก็จะไม่มีการที่ควรกระทำด้วยการทำงานหรือศิลปวิทยา และอาจารย์ก็จะไม่มีประโยชน์ แต่เพราะสติเกิดขึ้นเมื่อมีผู้อื่นเตือน จึงทำให้มีการที่ควรกระทำด้วยการทำงานหรือศิลปวิทยา และทำให้คนยังต้องมีอาจารย์คอยสั่งสอนศิลปวิทยา

สติอาการปัญหา^{๕๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สติเกิดขึ้นด้วยอาการเท่าไร

อธิบายว่า สติเกิดขึ้นด้วยอาการ ๑๗ อย่าง คือ

- (๑) เพราะความรู้ยิ่ง
- (๒) เพราะมีผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ทำไปแล้ว
- (๓) เพราะวิญญานหายาบ
- (๔) เพราะวิญญานที่เกื้อกูล
- (๕) เพราะวิญญานที่ไม่เกื้อกูล
- (๖) เพราะนิमितที่มีส่วนเหมือนกัน

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๓๔/๑๗๔, ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๓๔/๑๐๒.

^{๔๙} มลิตนท. ๑๐/๘๗.

^{๕๐} มลิตนท. ๑๑/๘๗. เป็น อภิขานนตสติปัญหา.

^{๕๑} มลิตนท. ๑/๘๘. เป็น สติอุปปัชชปัญหา.

- (๓) เพราะนิมิตที่มีส่วนผิดกัน
- (๔) เพราะการเข้าใจคำพูด
- (๕) เพราะลักษณะ
- (๑๐) เพราะการถูกผู้อื่นบอกให้ระลึก
- (๑๑) เพราะมีวิธีบันทึก
- (๑๒) เพราะมีวิธีนับ
- (๑๓) เพราะมีวิธีทรงจำ
- (๑๔) เพราะภavana
- (๑๕) เพราะค่านิพนธ์ในคัมภีร์
- (๑๖) เพราะการเก็บไว้
- (๑๗) เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวย

สมาธิลักษณะปัญหา^{๑๕๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของสมาธิ

อธิบายว่า สมาธิมีลักษณะเป็นประธาน กุศลธรรมทั้งหลายล้วนมีสมาธิเป็นประธาน น้อมไปในสมาธิ เหมือนกลอนของเรือนที่มียอด กลอนเหล่านั้นก็จะน้อมไปหายอด มียอดเป็นที่ชุมนุม คนทั้งหลายจึงกล่าวว่ายอดเป็นประธานของกลอน หรือเปรียบเหมือนพระราชเสด็จเข้าสู่สงครามพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลราบ เหล่ากองทัพทั้งหมดย่อมตามเสด็จห้อมล้อมพระราชามีพระราชเป็นประธาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จงทำสมาธิให้เกิด เพราะว่าภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมรู้แจ้งตามความเป็นจริง^{๑๕๓}

ปัญญาลักษณะปัญหา^{๑๕๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของปัญญา

อธิบายว่า ปัญญามีลักษณะตัดให้ขาด และมีลักษณะส่องให้สว่าง ปัญญาที่มีลักษณะส่องให้สว่าง คือ เมื่อปัญญาเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืด คือ อวิชชา และทำความสว่าง คือ วิชชาให้เกิด ส่องแสง คือ ญาณ ทำอริยสัจให้ปรากฏ พระโยคาวจรก็จะเห็นด้วยปัญญา

^{๑๕๒} มลีนท. ๑๔/๔๐.

^{๑๕๓} ต.บ. (ไทย) ๑๗/๕/๑๗, ต.บ. (บาลี) ๑๗/๕/๑๒, ต.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๕/๑๑๐, ต.สพ. (บาลี) ๑๕/๕๕/๓๖, ต.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๗๑/๕๘๓, ต.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๗๑/๓๖๑.

^{๑๕๔} มลีนท. ๑๕/๔๐.

อันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัวตน เปรียบเหมือนบุรุษถือโคมไฟเข้าไปในเรือนมืด ไฟก็จะกำจัดความมืด และทำให้เกิดความสว่าง ส่องแสงเข้าไปทำให้รูปปรากฏ

ปัญญานิรุทธปัญหา^{๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ความเหมือนกันระหว่าง ญาณกับปัญญา และการดับของปัญญา

อธิบายว่า ญาณเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ปัญญาก็เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น เพราะญาณกับปัญญาเป็นอันเดียวกัน บุคคลผู้มีญาณหรือปัญญาย่อมหลงในที่บางแห่ง เช่น ในศิลปะที่ตนยังไม่เคยเรียน ในทิศที่ตนยังไม่เคยไป ในภาษาที่ตนยังไม่เคยฟัง แต่จะไม่หลงในสิ่งที่ปัญญาได้กระทำไว้ เช่น สิ่งนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะเมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วโมหะก็จะดับไปทันที เปรียบเหมือนบุรุษส่องไฟเข้าไปในที่มืด ทำให้ความมืดหายไปแสงสว่างปรากฏขึ้นมาแทนที่ ส่วนปัญญาเมื่อทำกิจของตนเสร็จแล้ว ก็จะดับไปในที่นั่นนั่นเอง จะเหลืออยู่แต่สิ่งที่ปัญญาได้กระทำไว้ซึ่งมิได้ดับไปด้วย เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะส่งจดหมายในกลางคืน จึงจุดไฟแล้วเขียนจดหมาย เมื่อเขียนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ดับไฟ แม้ไฟจะดับไปแล้วข้อความในจดหมายก็มีได้หายไปด้วย

ปัญญายปคิณฐานปัญหา^{๕๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ปัญญาอยู่ที่ไหน

อธิบายว่า ปัญญาไม่ปรากฏว่าอยู่ที่ไหน หรือมีรูปร่างอย่างไร แม้ปัญญาจะไม่ปรากฏที่อยู่ให้เห็น แต่ก็ยังคงมีอยู่เหมือนเดิมไม่ใช่ว่าไม่มี เหมือนลมซึ่งไม่ปรากฏที่อยู่

สุขุมัจฉะปัญหา^{๕๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลอาจตัดสิ่งของที่ละเอียดทั้งหมดได้หรือไม่

อธิบายว่า แม้สิ่งของที่ละเอียดจะมีอยู่มากมาย แต่ธรรมชื่อว่ามีความละเอียดกว่าสิ่งของทั้งปวง ธรรมมีสภาวะละเอียดและหยาบแตกต่างกันไป บุคคลอาจตัดสิ่งของที่หยาบตัดได้ด้วยปัญญา เพราะไม่มีเครื่องตัดที่รองลงมาจากปัญญา

มนสิการปัญหา^{๕๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลจักไม่เกิดอีกเพราะโยนิโสมนสิการใช่หรือไม่

^{๕๕} มิลินท. ๓/๔๔. เป็น ญาณปัญญาปัญหา.

^{๕๖} มิลินท. ๘/๘๖.

^{๕๗} มิลินท. ๑๔/๕๘. เป็น สุขุมปัญหา.

^{๕๘} มิลินท. ๗/๓๓. เป็น โยนิโสมนสิการปัญหา.

อธิบายว่า บุคคลจักไม่กลับมาเกิดอีกเพราะโยนิโสมนสิการ ปัญญา และกุศลกรรม เหล่าอื่น โยนิโสมนสิการกับปัญญาเป็นคนละอย่างกันไม่ใช่เป็นอย่างเดียวกัน สัตว์ทั้งหลาย เช่น แพะ แกะ โค กระบือ อุฐ ลา เป็นต้น ย่อมมีมนสิการ แต่ไม่มีปัญญา

มนสิการลักษณะปัญหา^{๑๙๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของมนสิการ และ ลักษณะของปัญญา

อธิบายว่า มนสิการมีลักษณะยกขึ้น ปัญญามีลักษณะตัด พระโยคาวจรคุมใจไว้ด้วย มนสิการแล้วตัดกิเลสด้วยปัญญา เปรียบเหมือนชาวนาเมื่อจะเกี่ยวข้าว ก็เอามือขวาจับเกี่ยวไว้ เอามือซ้ายจับกำข้าวแล้วก็ตัดกำข้าวด้วยเคียว

มนสิการลักษณะปัญหา พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของมนสิการ
อธิบายว่า มนสิการมีลักษณะนี้

วิญญูณาตินานัตถภาวปัญหา^{๒๐๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ คือ วิญญูณ ปัญญา เจตภูต มีอรรถและพยัญชนะต่างกันหรือเหมือนกัน

อธิบายว่า วิญญูณมีอันรู้แจ้งเป็นลักษณะ ปัญญามีอันรู้ทั่วถึงเป็นลักษณะ ส่วนเจตภูตบัณฑิตค้นหาไม่ได้โดยปรมาตย์ เพราะฉะนั้น เจตภูตจึงไม่ใช่สิ่งที่เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูตด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ ด้วยใจ ถ้าเจตภูตเห็นรูปด้วยตา ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ เมื่อทวารทั้งหลายถูกเพิกถอนหมด ก็จะฟังเห็นหน้าอกกายนอกอากาศอันกว้างใหญ่ เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูตด้วยใจ ชัดเจนดีขึ้น แต่เจตภูตไม่ได้เป็นอย่างนั้น จึงเข้าไปค้นหาไม่ได้โดยปรมาตย์

สัตตโปชณกปัญหา^{๒๐๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง โปชณก ๗ ประการ^{๒๐๒}

อธิบายว่า โปชณกที่เป็นองค์ตรัสรู้ริบมรรคอรุณผล มีอยู่ ๗ ประการ พระพุทธเจ้า ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยธัมมวิจยสัมโปชณกอย่างเดียว ส่วนเหตุที่เรียกว่า โปชณก ๗ ประการ ก็เพราะเว้นจากธัมมวิจยสัมโปชณก พระองค์จะตรัสรู้ไม่ได้โดยลำพัง

^{๑๙๙} มลินท. ๘/๓๓.

^{๒๐๐} มลินท. ๑๕/๕๘.

^{๒๐๑} มลินท. ๖/๕๔.

^{๒๐๒} โปชณก ๗ ประการ คือ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจย ความเพียรธรรม (๓) วิริย ความเพียร (๔) ปีติ ความอิ่มใจ (๕) ปัสสทธิ ความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิ ความตั้งจิตมั่น (๗) อุเบกขา ความวางใจ เป็นกลาง. (อภ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๒๖/๔๐, อภ.สตุตท. (บาลี) ๒๓/๒๖/๒๑)

โพชฌงค์ ๖ ประการ เหมือนดาบที่สอดอยู่ในฝัก ถ้าไม่เอามือจับไว้ก็จักไม่อาจตัดสิ่งของให้ขาด ด้วยเหตุนี้ ธรรมวิยสัมโพชฌงค์จึงเป็นเหมือนตัวดาบ ส่วนโพชฌงค์ ๖ ประการ นอกนั้นก็เหมือนฝักดาบ

นานาเอกกิจจกรณปัญหา^{๒๐๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ธรรมที่มีลักษณะต่างกัน จะยังผลให้สำเร็จเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่

อธิบายว่า แม้ธรรมจะมีลักษณะต่างกัน แต่ก็ทำประโยชน์ให้สำเร็จเป็นอันเดียวกัน คือ กำจัดกิเลส เหมือนกองทัพแม้จะประกอบด้วยพลรบที่ต่างกัน มีพลช้าง พลม้า พลรถ พลราบ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกัน แต่ก็ทำประโยชน์ให้สำเร็จเป็นอย่างเดียวกัน คือ เอาชนะกองทัพข้าศึกในสงคราม

สุขเวทนาปัญหา^{๒๐๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สุขเวทนาเป็นกุศล อกุศล หรือ อปฺยาการุต

อธิบายว่า สุขเวทนา คือ ความสุขทางกายและความสุขทางใจ เป็นได้ทั้ง ๓ อย่าง คือ (๑) เป็นกุศล (๒) เป็นอกุศล (๓) เป็นอปฺยาการุต แม้ตามธรรมคากุศลจะเป็นสุข อกุศลจะเป็นทุกข์ แต่การที่สุขเวทนาเป็นได้ทั้ง ๓ อย่าง ก็เปรียบเหมือนบุคคลเอาก้อนเหล็กที่ร้อนวางลงในมือข้างขวา แล้วเอาก้อนน้ำแข็งที่เย็นวางลงในมือข้างซ้าย จะทำให้บุคคลนั้นรู้สึกทั้งร้อนทั้งเย็น อย่างไรก็ตาม แม้บุคคลจะมีความรู้สึกทั้งร้อนทั้งเย็น แต่ก็ไม่ทำให้ร้อนทั้งสองมือหรือเย็นทั้งสองมือพร้อมกัน คือ มือข้างขวาร้อน ส่วนมือข้างซ้ายเย็น สุขเวทนามีลักษณะอย่างนั้น คือ จะมีความรู้สึกเป็นกุศลอย่างเดียวกันก็ไม่ใช่ ย่อมมีทั้งกุศล อกุศล และอปฺยาการุต

ผัสสลักษณะปัญหา^{๒๐๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของผัสสะ

อธิบายว่า มโนวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด ธรรมเหล่านี้ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิตก วิจาร ก็เกิดขึ้นในที่นั้น อนึ่ง ธรรมทั้งหมดที่มีผัสสะเป็นประธาน ก็เกิดขึ้นในที่นั้นเหมือนกัน ผัสสะมีลักษณะถูกต้องสัมผัส เหมือนแคะ ๒ ตัว จะชนกัน แคะตัวหนึ่งเป็นเหมือนตา อีกตัวหนึ่งเป็นเหมือนรูป การถูกต้องกันของแคะทั้ง ๒ ตัว คือ ผัสสะ

เวทนาลักษณปัญหา^{๒๐๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของเวทนา

^{๒๐๓} มิลินท. ๑๖/๔๑. เป็น นานาธัมมานังเอกกิจจกรณินิปาตนาปัญหา.

^{๒๐๔} มิลินท. ๕/๔๗. เป็น เวทนาปัญหา.

^{๒๐๕} มิลินท. ๘/๖๔.

^{๒๐๖} มิลินท. ๘/๖๕.

อธิบายว่า เวทนามีลักษณะรู้สึกลึก และมีลักษณะเสวยอารมณ์ เปรียบเหมือนบุรุษ กระทำความดีความชอบถวายพระราช ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยยิ่งนัก จึงได้รับพระราชทานบำเหน็จ เขามำเรอตนให้เอบอิมบริบูรณ์ด้วยกามคุณทั้ง ๕ เพราะบำเหน็จนั้น จึงมาใคร่ครวญรู้ว่า เรากระทำความดีความชอบถวายพระราช ในกาลก่อน จนทำให้พระองค์ ทรงยินดีแล้ว พระราชทานบำเหน็จแก่เรา ทำให้เราได้เสวยสุขถึงเพียงนี้ ซึ่งเกิดจากการทำ ความดีความชอบเป็นเหตุ

สัญญาลักษณปัญหา^{๒๐๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของสัญญา

อธิบายว่า สัญญามีลักษณะกำหนดรู้ คือ กำหนดรู้สีเขียว สีเหลือง สีแดง เป็นต้น ว่ามีลักษณะสีเป็นอย่างนั้น ๆ เปรียบเหมือนเจ้าพนักงานพระคลังหลวงเข้าไปในพระคลัง หลวง เห็นเครื่องราชูปโภคทั้งหลายที่มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง เป็นต้น ก็กำหนดรู้ได้

เจตนาลักษณปัญหา^{๒๐๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของเจตนา

อธิบายว่า เจตนามีลักษณะดำริ และมีลักษณะปรุงแต่ง ความจงใจเป็นลักษณะของ เจตนา ที่เป็นเครื่องแสดงว่ามีเจตนาเกิดขึ้น ก็เจตนาเรียกว่า กรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ว่าเรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา ใจ^{๒๐๙} บุคคล บางคนดำริอกุศลกรรมด้วยเจตนา เมื่อสิ้นชีพแล้วจึงเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แม้บุคคล ผู้ศึกษาตามเขา เมื่อสิ้นชีพแล้วก็เกิดในอบายภูมิเหมือนกัน เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งปรุงยา พิชแล้วดื่มเองบ้าง ให้คนอื่นดื่มบ้าง เขาก็จะพึงเสวยทุกข์ด้วยตัวเอง แม้บุคคลอื่นก็เสวยทุกข์ เหมือนกัน ส่วนบุคคลบางคนดำริกุศลกรรมด้วยเจตนา เมื่อสิ้นชีพแล้วจึงเกิดในสุคติโลก สวรรค์ แม้บุคคลผู้ศึกษาตามเขา เมื่อสิ้นชีพแล้วก็เกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งปรุงเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ให้มีรสกลมกล่อมแล้วดื่มเองบ้าง ให้คนอื่นดื่มบ้าง เขาก็จะพึงเสวยสุขด้วยตัวเอง แม้บุคคลอื่นก็เสวยสุขเหมือนกัน

วิญญูลักษณปัญหา^{๒๑๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของวิญญู

^{๒๐๗} มลิตนท. ๑๐/๖๖.

^{๒๐๘} มลิตนท. ๑๑/๖๖.

^{๒๐๙} อญ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗, อญ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕. “เจตนาหิ ภิกขเว กมฺมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเย เจตสา”.

^{๒๑๐} มลิตนท. ๑๒/๖๗.

อธิบายว่า วิญญาณมีลักษณะรู้แจ้ง บุคคลผู้เห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ย่อมรู้แจ้งอารมณ์เหล่านั้น ได้ด้วยวิญญาณ เปรียบเหมือนคนผู้นั่งอยู่ที่ถนนสี่แพร่ง สามารถที่จะเห็นคนที่มาจากทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือได้

จักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหา^{๒๑๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณ

อธิบายว่า จักขุวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นในที่นั้น จักขุวิญญาณจะเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณเกิดขึ้นในภายหลัง เหตุที่เป็นเช่นนั้น ไม่ได้เกิดจากการเจรจาตกลงกันแห่งวิญญาณทั้งหลาย คือ จักขุวิญญาณไม่ได้สั่งมโนวิญญาณว่า เราเกิดขึ้นในที่ใดท่านก็จงเกิดขึ้นในที่นั้น และมโนวิญญาณก็ไม่ได้สั่งจักขุวิญญาณว่า ท่านเกิดขึ้นในที่ใด เราก็จักเกิดขึ้นในที่นั้นเหมือนกัน แต่เพราะมโนวิญญาณเป็นดุจที่ลุ่ม ดุจประตู่ เป็นที่เคยชิน และเป็นที่ชำนาญ เหมือนฝนเมื่อตกลงมา น้ำก็จะไหลไปสู่ที่ลุ่ม เมื่อฝนตกลงมาอีกก็จะไหลไปสู่ที่เดิม เพราะน้ำคราวก่อนไหลไปทางใด น้ำคราวหลังก็จะไหลไปทางนั้น โดยมีได้มีการเจรจาหรือสั่งบังคับกัน

วิตกกถาปัญหา^{๒๑๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของวิตก

อธิบายว่า วิตกมีลักษณะแนบติดกับจิต เหมือนช่างไม้เข้าหน้าไม้ที่ขัดเกล่าเป็นอย่างดี ทำให้หน้าไม้เข้ากันได้แนบสนิท

วิจารณ์ปัญหา^{๒๑๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลักษณะของวิจารณ์

อธิบายว่า วิจารณ์มีลักษณะตามคลุกเคล้าอารมณ์ เหมือนกังสดาลที่ถูกเคาะแล้ว ก็ยังครวญครางอยู่ วิตกเหมือนการเคาะ ส่วนวิจารณ์เหมือนการครวญคราง

เอกภาวคตปัญหา^{๒๑๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ธรรมที่อยู่ร่วมกัน อาจแยกออกแล้วบัญญัติให้ต่างกันได้อย่างไร

อธิบายว่า ธรรมที่อยู่ร่วมกัน ไม่อาจแยกออกแล้วบัญญัติให้ต่างกันว่า นี่ผัสสะ นี่เวทนา นี่สัญญา นี่เจตนา นี่วิญญาณ นี่วิตก นี่เป็นวิจารณ์ แต่ธรรมเหล่านั้นก็ปรากฏชัดตาม

^{๒๑๑} มลีนท. ๗/๖๑. เป็น จักขุวิญญาณาภิปัญหา.

^{๒๑๒} มลีนท. ๑๓/๖๗.

^{๒๑๓} มลีนท. ๑๔/๖๘.

^{๒๑๔} มลีนท. ๒/๗๐. เป็น ผัสสาทวินิพยุชนปัญหา.

ลักษณะของตัวเอง เปรียบเหมือนพ่อครัวปรุงอาหารใส่เครื่องปรุง มีเกลือ จิง ผักชี พริก และเครื่องปรุงอื่น ๆ เมื่อปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ไม่อาจแยกรสที่ปรุงเข้าด้วยกันออกมาได้ เช่น รสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสหวาน และรสอื่น ๆ แต่รสของเครื่องปรุงก็ยังปรากฏชัดเจนตามลักษณะของตัวเองเหมือนเดิม

นาคเสนปัญหา^{๒๑๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เกลือเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วย จักขุวิญญานหรือไม่

อธิบายว่า เกลือไม่อาจรู้ได้ด้วยจักขุวิญญาน แต่รู้ได้ด้วยลิ้นเพียงอย่างเดียว การที่ โคต้องบริบูรณ์ทุกน้ำหน้าเกลือมาด้วยเกวียน โดยที่ไม่นำเอาแต่เกลือเพียงอย่างเดียวมา เพราะเกลือกับน้ำหน้ารวมเป็นอันเดียวกัน ต่างกันโดยความเป็นอารมณ์ และคนก็ไม่อาจชั่ง เกลือด้วยตาชั่งได้ ชั่งได้แต่น้ำหนักเท่านั้นเอง

ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า ในมิลินทปัญหามีหลักธรรมที่สำคัญปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก จึงรวบรวมหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติมารวมไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน ธรรมที่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ ได้แก่ ศีล ความสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย เพราะศีลจะเป็นบันไดให้ก้าวขึ้นไปสู่คุณธรรมชั้นสูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ถ้าปราศจากศีลก็ไม่สามารถยกตน จินสู่คุณธรรมเบื้องสูงได้ หรือถ้าก้าวขึ้นได้ก็จะกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ เปรียบเหมือนโจรที่ทำการปล้นฆ่าชาวบ้าน แสดงถึงความเป็นผู้ไม่มีศีล แต่โจรมีสมาธิมีใจจดจ่อในการปล้น และปัญญาคิดหาวิธีการในการปล้นให้สำเร็จ ซึ่งล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฎฐิตั้งนั้น

พระนาคเสนอธิบายหมวดธรรมในมิลินทปัญหา คือ พลละ ๕^{๒๑๖} หรืออินทรี ๕ ซึ่งประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน การปฏิบัติธรรมเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขแก่ผู้ปฏิบัติโดยตรง แต่ถ้าปฏิบัติโดยขาดการพิจารณาให้รอบคอบ จะเป็นการปฏิบัติธรรมที่ไม่สมควรแก่ธรรม แทนที่จะเป็นคุณ ก็กลายเป็นโทษได้

เพราะฉะนั้น ศรัทธากับปัญญาต้องปรับให้เสมอกัน ผู้มีศรัทธามากแต่มีปัญญาน้อย ก็จะมีใจเลื่อมใสอย่างมกมาย ไม่เลื่อมใสอย่างแน่วแน่ และเลื่อมใสในสิ่งที่ไม่ใช่เรื่อง ส่วนผู้มีปัญญามากแต่มีศรัทธา น้อย ก็จะโน้มไปทางฝ่ายเกร โอ้อวด ไม่สามารถจะแก้ไขได้

^{๒๑๕} มิลินท. ๒/๗๐.

^{๒๑๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗, อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๓/๕.

เหมือนโรคที่เกิดขึ้นจากยาที่รักษาให้หาย แต่เพราะศรัทธากับปัญญาสม่ำเสมอ กัน จึงทำให้เสื่อมใสในสิ่งที่ถูกต้องเสมอ สมานกับวิริยะก็ต้องปรับให้เสมอกัน ผู้มีสมาธิมากแต่มี วิริยะน้อยจะถูกความเกียจคร้านครอบงำ เพราะสมาธิเป็นฝักฝ่ายของความเกียจคร้าน ส่วนผู้มี วิริยะมากแต่มีสมาธิน้อยจะถูกความฟุ้งซ่านครอบงำ เพราะวิริยะเป็นฝักฝ่ายของอุทธัจจะ แต่ถ้าสมาธิที่ประกอบเข้ากับวิริยะแล้วจะไม่ตกไปในความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบเข้ากับ เข้ากับสมาธิแล้วก็จะไม่ตกไปในอุทธัจจะ ส่วนสติฝึกให้มีกำลังมากเท่าไรยังเป็นการดี เพราะสติรักษากุศลจิตไม่ให้ตกไปในนิรวณ^{๒๑๗} จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับกิจทุกอย่าง เหมือนเกลือป่นจำต้องปรารภนาในกับข้าวทุกชนิด จิตมีสติเป็นเครื่องเตือนให้ระลึก และสติ มีการรักษาเป็นอาการปรากฏ การยกจิตและการข่มจิตถ้าเว้นจากสติแล้วย่อมทำไม่ได้

๒.๒.๒ หลักปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล

ปัพพัชชาปัญหา^{๒๑๘} พระนาคเสน ตอบคำถามเรื่อง ประโยชน์ของการบวช

อธิบายว่า การบวชมีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นวิธีการดับความทุกข์ที่มีอยู่ และความทุกข์อย่างอื่นก็จะไม่เกิดขึ้น คุณของการบวชที่พึงประสงค์ คือ การบรรลุนุปาทาน นิพพาน (การดับหมดเชื้อ) ลักษณะของคนบวชก็มีหลายประเภท บางพวกบวชเพื่อจะหนี พระเจ้าแผ่นดิน หรือหนีโจร บางพวกบวชตามพระราชานุมัติ บางพวกบวชเพื่อหลบหนีสิน บางพวกบวชเพื่อจะอาศัยเลี้ยงชีพ บางพวกบวชเพราะกลัวภัย แต่บางพวกบวชเพื่อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบด้วยมุ่งหวังประโยชน์ดังกล่าว

ปฏิกิจเจววยามกรณปัญหา^{๒๑๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สาเหตุที่คนพยายาม ทำความทุกข์ให้หมดสิ้นไป และไม่ให้ทุกข์อื่นเกิดขึ้น โดยไม่ยอมให้ความทุกข์เกิดขึ้นก่อน จึงจะพยายามทีหลัง

อธิบายว่า เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นแล้ว บุคคลพยายามหาหนทางดับทุกข์ แม้จะ พยายามก็ไม่สามารถทำกิจของตนให้สำเร็จได้ ส่วนผู้ที่พยายามไว้ล่วงหน้า ก่อนความทุกข์ จะเกิดขึ้น จะสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จได้ตามความปรารถนา เปรียบเหมือนพระราช าทรงกระหน่ำน้ำจึงตรัสสั่งให้ขุดบ่อน้ำในเวลานั้น จะไม่ทำให้สามารถเสวยน้ำได้ตามพระราช

^{๒๑๗} วัสุทฺธิ. ๑/๑๔๐-๑๔๑.

^{๒๑๘} มลฺลนฺท. ๕/๓๑.

^{๒๑๙} มลฺลนฺท. ๕/๗๑. เป็น วายามกรณปัญหา.

ประสงค์ พระองค์ควรตรัสสั่งให้ขุดบ่อน้ำไว้ล่วงหน้า ก่อนที่จะทรงหิวกระหาย จึงจะทำให้ได้เสวยน้ำตามพระราชประสงค์

ธัมมทิลกปัญหา^{๒๒๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง การได้เห็นธรรม

อธิบายว่า พุทธสาวกต้องประพฤติตามแบบแผน และพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า จนกว่าจะสิ้นชีวิต

กายอัปปียปัญหา^{๒๒๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ร่างกายเป็นที่รักของบรรพชิตหรือไม่

อธิบายว่า ร่างกายย่อมไม่เป็นที่รักของบรรพชิต แต่เหตุที่บรรพชิตต้องบำรุงรักษาร่างกาย ก็เพื่อสะดวกต่อการประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำการที่เป็นประโยชน์สุขต่อส่วนรวม เปรียบเหมือนทหารถูกอาวุธของข้าศึกในสงคราม จำเป็นต้องใส่ยา ทาแผล หรือพันแผลไว้ การที่ต้องรักษาแผลให้หาย มิใช่เพราะแผลเป็นที่รักของทหาร แต่เพื่อให้เนื้ออกขึ้นมาดังเดิม แผลจะได้หายจากการบาดเจ็บ จะได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า กายนี้มีทวารเก้า มีแผลใหญ่ มีหนังสดปกปิดไว้ ไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็น คายของโสโครกออกมาโดยรอบ^{๒๒๒}

รสปฏิสังเวทิปัญหา^{๒๒๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง คนที่ยังมีราคะกับคนที่ไม่มีราคะ ต่างกันอย่างไร

อธิบายว่า คนที่มีราคะอยู่ยังมีความต้องการ ส่วนคนที่ไม่มีราคะจะไม่มีความต้องการ บุคคลทั้งสองชอบบริโภคอาหารที่ดี มีรสอร่อยเหมือนกัน แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างกัน คือ คนที่มีราคะย่อมรู้สึกในรส และรู้สึกติดใจในรส ส่วนคนที่ไม่มีราคะจะรู้สึกในรสเท่านั้น แต่ไม่รู้สึกติดใจในรส

^{๒๒๐} มลีนท. ๔/๗๘.

^{๒๒๑} มลีนท. ๑/๘๑. เป็น กายปิยาชนปัญหา.

^{๒๒๒} วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๑.

^{๒๒๓} มลีนท. ๗/๘๕. เป็น สราควิตราคนานากรรมปัญหา.

อัครคณิศสมณปัญหา^{๒๒๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะความที่อาสวะทั้งหลายสิ้นไป^{๒๒๕} เพราะเหตุไร บัณฑิตจึงกล่าวว่า บุคคลผู้ประกอบด้วย ธรรม ๔ ประการ^{๒๒๖} เป็นสมณะแท้ในโลก

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า บัณฑิตกล่าวคนผู้พร้อมเพียงด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นสมณะแท้ในโลก เป็นการตรัสด้วยอำนาจแห่งคุณของบุคคลเหล่านั้น ส่วนคำที่ว่า บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะเพราะความที่อาสวะทั้งหลายสิ้นไป เป็นคำกล่าวโดยไม่มีส่วนเหลือ คือ กล่าวโดยส่วนสุด พระองค์ทรงคัดสรรบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อความเข้าไประงับกิเลส และตรัสเรียกสมณะผู้สิ้นอาสวะแล้วว่าเป็นยอดแห่งสมณะ เหมือนบรรดาดอกไม้ที่เกิดขึ้นในน้ำและเกิดบนบก มหาชนย่อมกล่าวดอกมะลิว่าเป็นยอดแห่งดอกไม้

สันถวปัญหา^{๒๒๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ภัยเกิดจากความเชยชิด รุติ คือ รากะ โทสะ โมหะ เกิดจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ความไม่มีกิเลส ไม่มีความเชยชิด นั้นแล เป็นลักษณะของมุนี^{๒๒๘} เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายเป็นกุญแจผู้พหุสูติให้อยู่ในที่นี้เกิด^{๒๒๙}

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงภัยที่เกิดจากความเชยชิด และความเศร้าหมองใจ ที่เกิดจากรุติ คือ รากะ โทสะ โมหะ พระพุทธพจน์นี้เหมาะสมแก่สมณะโดยนิตินัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีส่วนเหลือ เป็นปฏิปทาของสมณะโดยแท้ แต่ที่พระองค์ทรงอนุญาตให้สร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายเป็นกุญแจได้ เพราะทรงพิจารณาเห็นประโยชน์ ๒ ประการ คือ

- (๑) พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญวิหารทาน ทายกถวายวิหารแล้วย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย
- (๒) กุญแจจักอยู่ในที่ ๆ กำหนดไว้ให้ ทำให้ง่ายสำหรับบุคคลผู้มาพบ

^{๒๒๔} มลทินท. ๕/๑๕๔. เป็น อัครคณิศสมณปัญหา.

^{๒๒๕} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๖๕, ม.ญ. (บาลี) ๑๒/๔๓๕/๓๘๓.

^{๒๒๖} ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ขนฺติ ความอดทน (๒) อปฺปหารตา ความเป็นผู้มีอาหารน้อย (๓) รติ วิปฺปหานํ การละความยินดีเสีย (๔) อาภิชฺชณฺณํ ความเป็นผู้ไม่มีความกังวล. (บุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๒/๓๒๖, บุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๓๒/๒๑๕)

^{๒๒๗} มลทินท. ๑/๒๒๒.

^{๒๒๘} บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๕๔๘, บุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๐๕/๓๗๓.

^{๒๒๙} วิ.จู. (ไทย) ๓/๓๑๕/๑๓๑, วิ.จู. (บาลี) ๓/๓๑๕/๘๖.

อนิเกตานาถกรณปัญหา พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ความไม่ติดที่อยู่อ่ และความไม่มีอาลัย เป็นลักษณะของมุนี เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสว่า ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหุสูติให้อยู่ในที่นี้เถิด

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงความไม่ติดในที่อยู่อ่ และความไม่มีอาลัย เป็นลักษณะของมุนี ซึ่งเป็นคำแสดงโดยสภาวะของภิกษุ เป็นคำกล่าวเหตุโดยไม่มีส่วนเหลือ เป็นคำสมควรแก่สมณะ เหมือนเนื้อที่อยู่อ่ในป่าไม่มีความอาลัยที่อยู่อ่ ไม่ติดที่อยู่อ่ ย่อมเที่ยวไปได้ตามความปรารถนา แต่ที่พระองค์ทรงอนุญาตให้สร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุได้ เพราะทรงพิจารณาเห็นประโยชน์ ๒ ประการ คือ

(๑) พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญวิหารทาน ทายกถวายวิหารแล้วย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย

(๒) ภิกษุจักเป็นผู้ปรากฏอยู่ เมื่อคนต้องการมาพบก็จะพบได้ง่าย

จินาสวอภายนปัญหา^{๒๓๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากความกลัวและความสะดุ้งหวาดหวั่น เพราะเหตุไร พระจินาสพ ๕๐๐ องค์ เมื่อเห็นช้างชนปาลกะวิ่งเข้ามาใกล้พระพุทธเจ้าจึงละทิ้งพระองค์ เว้นไว้แต่พระอาณนทองค์เดียวเท่านั้น^{๒๓๑}

อธิบายว่า การที่พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ หลีกไปจากพระพุทธเจ้า ไม่ได้เป็นเพราะความกลัว หรือเพราะต้องการที่จะให้พระพุทธเจ้าทรงล้มลง แต่พระอรหันต์มีความปริวิตกว่า เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเสด็จเข้าไปสู่เมือง ช้างชื่อชนปาลกะจักประทุษร้าย พระองค์ที่ถนบน พระอาณนทเถระผู้เป็นพุทธปฏิมาจักไม่ละทิ้งพระองค์อย่างแน่นอน ถ้าพระอรหันต์ไม่หลีกไปจากพระองค์ คุณของพระอาณนทก็จักไม่ปรากฏ อีกทั้งช้างก็จักไม่วิ่งเข้าไปใกล้พระองค์แน่นอน พระอรหันต์เป็นผู้เลิกลอนเหตุแห่งความกลัว หรือความสะดุ้งหวาดหวั่นได้เด็ดขาด จึงไม่มีความหวาดกลัวอะไร ๆ เหมือนแผ่นดินใหญ่เมื่อถูกขุดทำลายอยู่ก็ไม่มี ความกลัว หรือความสะดุ้งหวาดหวั่น

ปฏิบัติทาโทสปัญหา^{๒๓๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างมาก แต่กลับไม่ได้ความยินดีแม้เพียงเล็กน้อย ทำให้ทรงเบื่อหน่าย ต่อมา

^{๒๓๐} มลินท. ๕/๒๑๘. เป็น อรหันตอภายนปัญหา.

^{๒๓๑} พุ.ธ.อ. ๑/๑๓๑.

^{๒๓๒} มลินท. ๕/๒๕๖.

พระองค์ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณด้วยมรรคอย่างอื่น เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงพร่ำสอนพระสาวกด้วยปฏิปทานั้นอีกว่า ท่านทั้งหลายจงพากเพียร บากบั่น ขวนขวายในคำสอนของพระพุทธเจ้า กำจัดเสนาของพญามัจจุราชเสีย เหมือนกฤษรทำลายเรือนไม้้อ^{๒๓๓}

อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทรงดำเนินตามปฏิปทา ที่มีอยู่ในอดีตและปัจจุบันจนบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ในคราวแรกพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรมากเกินไป ไม่เสวยพระกระยาหาร ทำให้จิตมีกำลังอ่อนกระสับกระส่ายไม่เป็นเอกัคตารมณ์ จึงไม่ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ การไม่บรรลุสัพพัญญุตญาณในคราวนั้น ไม่ใช่โทษของความเพียรเป็นเหตุริเริ่ม หรือความเพียรเป็นเหตุก้าวหน้า อีกทั้งไม่ใช่โทษของการผจญกิเลส แต่เป็นโทษของการอดพระกระยาหารเท่านั้น เมื่อพระองค์เสวยพระกระยาหารแต่พอประมาณ จึงทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณด้วยปฏิปทานั้น เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกลด้วยความเร็วเกินไป จึงทำให้เขาขาไปครึ่งตัว หรือกลายเป็นคนปลกเปลี้ย เดินทางต่อไปไม่ได้ เหตุที่เขาต้องเป็นอย่างนั้น ไม่ใช่โทษของมหาปฐวี แต่เป็นโทษของความพยายามที่มากเกินไป

นิปปัญาจารย์^{๒๓๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุให้เป็นผู้มีความยินดีในนิปปัญาจารย์^{๒๓๕} เพราะเหตุไร ภิกษุจึงแสดงและไต่ถามนวัคคัตถุศาสน์^{๒๓๖} และกังวลอยู่ด้วยนวัคคกรรมมีการให้และการบูชา เป็นต้น

อธิบายว่า ภิกษุผู้แสดงและไต่ถามนวัคคัตถุศาสน์ และผู้ที่กังวลอยู่ด้วยนวัคคกรรม คือ การให้และการบูชา ชื่อว่าเป็นผู้กระทำความเพียรเพื่อถึงนิปปัญาจารย์ท่านเหล่านั้นเป็นผู้บริสุทธแล้วโดยสภาพ มีวาสนาอบรมมาแล้ว สามารถทำให้นิปปัญาจารย์เกิดขึ้นได้โดยขณะแห่งจิตดวงเดียว ส่วนภิกษุผู้มีธุลี คือกิเลสในนัยน์ต่าย่อมเป็นผู้มีนิปปัญาจารย์ด้วยความเพียรพยายาม เพราะเหตุนี้ อุทเทส ปริจจาคะ และนวัคคกรรม เป็นสิ่งมีอุปการะมากในกิจที่ตนควรกระทำ เปรียบเหมือนบุรุษผู้จะเข้ารับราชการ

^{๒๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๒๕๘, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๕/๑๕๘. พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๕๖/๓๕๐, พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๕๖/๓๑๑.

^{๒๓๔} มติ.น.ท. ๑/๒๗๓.

^{๒๓๕} นิปปัญาจารย์ หมายถึง ธรรมไม่มีเครื่องเน้นซ้ำ มีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) โสคาปัตติผล (๒) สกทาคามิผล (๓) อนาคามิผล (๔) อรหัตตผล. (ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๘๘/๔๖๑, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๘๘/๓๒๖)

^{๒๓๖} นวัคคัตถุศาสน์ หมายถึง คำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๘ ประการ คือ (๑) สุตตะ (๒) เกยยะ (๓) เวชยการณะ (๔) คาทา (๕) อุทาน (๖) อิติวุตตะกะ (๗) ชาตกะ (๘) อัญญุตธรรม (๙) เวทัลละ. (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕/๑๑, วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๕/๑๐)

ปฏิบัติราชกิจอยู่กับพวกราชบุรุษ คือ อำมาตย์ราชภัฏ เมื่อกิจที่ตนควรกระทำยังไม่เกิดขึ้น ราชบุรุษย่อมเชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เขา

คิหิอรรถคดีปัญหา^{๒๓๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง คฤหัสถ์เมื่อบรรลुพระอรหันต์แล้ว เพราะเหตุไร ท่านจึงต้องบวชในวันนั้น

อธิบายว่า คฤหัสถ์ผู้บรรลุพระอรหันต์ มีคติ ๒ อย่าง คือ

(๑) จะต้องบวชในวันนั้น

(๒) ถ้าไม่สามารถบวชได้ ก็จะต้องปรินิพพานในวันนั้น

คฤหัสถ์ผู้บรรลุพระอรหันต์จำเป็นจะต้องบวชในวันนั้น เพราะเพศแห่งคฤหัสถ์ ไม่เสมอภาคกับคุณธรรม คือ บรรลุพระอรหันต์ในเพศที่ไม่เสมอภาคกับคุณธรรมที่ตนบรรลु การที่คฤหัสถ์ผู้บรรลุพระอรหันต์จะต้องปรินิพพาน ไม่ใช่โทษของความเป็นพระอรหันต์ แต่เป็นโทษที่มีเพศเป็นคฤหัสถ์ เพราะเพศคฤหัสถ์มีสภาพทรุพล ไม่สามารถจะทรงคุณธรรมชั้นสูงไว้ได้ จึงต้องปรินิพพานในวันนั้น เหมือนโภชนะที่เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงอายุ และรักษาชีวิตของสัตว์ ย่อมเผาผลาญชีวิตของบุคคลผู้มีกระเพาะอาหารไม่ปกติ มีกำลังน้อยและอ่อนกำลัง ซึ่งไม่สามารถย่อยอาหารได้

คิหิปปพชิตปฏิปन्नวันณปัญหา^{๒๓๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญสัมมาปฏิบัติของคฤหัสถ์และบรรพชิตว่า สามารถบรรลุมรรคผลได้เหมือนกัน^{๒๓๙} เพราะเหตุไร บุคคลจึงไม่อยู่ครองเรือนปฏิบัติธรรม แทนการออกบวชเป็นบรรพชิตแล้วปฏิบัติธรรม

อธิบายว่า คฤหัสถ์บริโภคคามอยู่ มีบุตรและภริยา ทัดทรงของหอมและเครื่องอุปโภคบริโภค ประดับเครื่องอาภรณ์ด้วยแก้วมณีและทองคำ มีความยินดีเงินและทอง หากปฏิบัติชอบก็ยังญาญกุศลธรรม^{๒๔๐} ให้บริบูรณ์ได้ ส่วนบรรพชิตปลงผมและหนวด นุ่งผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด อาศัยบิณฑบาตเลี้ยงชีพ สมาทานประพฤติดูอยู่ในสิกขาบท ประพฤติดูในธุดงค์คุณ ปฏิบัติชอบแล้วย่อมยังญาญกุศลธรรมให้บริบูรณ์ได้ บรรพชิตมีคุณสมบัติพิเศษ คือ ความเป็นอิสระ ความเป็นใหญ่กว่าธรรมดาสามัญ บรรพชาก็มีคุณมากหาประมาณมิได้ เมื่อบรรพชิตต้องการ

^{๒๓๗} มติญท. ๒/๒๓๕. เป็น จินาสวภาวปัญหา.

^{๒๓๘} มติญท. ๔/๒๕๔. เป็น คิหิปปพชิตสัมมาปฏิบัติปัญหา.

^{๒๓๙} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๑/๘๗, อญ.ทก. (บาลี) ๒๐/๔๑/๖๗.

^{๒๔๐} ญาญกุศลธรรม หมายถึง กุศลธรรมพร้อมทั้งวิปัสสนาและมรรค. (อญ.ทก.อ. ๒/๔๑/๕๑)

กระทำกิจก็สำเร็จโดยฉับพลัน เพราะท่านมีความปรารถนาล้น สันโดษ ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ ปรารถนาคบเพื่อน ไม่มีความอาลัย ไม่มีเรือนเป็นที่กำหนด มีศีลบริบูรณ์ มีอาจารย์เป็นไปเพื่อสัลเลขธรรม เป็นผู้ฉลาดในการปฏิบัติกำจัดกิเลส จุลลุกลุศที่ไม่มีปม เรียบตรงจัดดีแล้ว ปราศจากมลทิน ที่บุคคลยิงอย่างฉับพลัน ย่อมพุ่งไปได้ไกล

อรหโตกายิกเจตสิกเวทนาปัญหา^{๒๔๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระอรหันต์เสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวยเวทนาทางใจ หรือว่าพระอรหันต์ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นเจ้าของจิตที่อาศัยอยู่ในกาย และไม่สามารถยังอำนาจให้เป็นไปในกาย

อธิบายว่า ข้อที่พระอรหันต์ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นเจ้าของ และไม่เป็นผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในกายซึ่งคล้อยตามจิต ย่อมไม่ถูกต้อง แม้นกที่อาศัยอยู่ในรังย่อมเป็นใหญ่ เป็นเจ้าของ และเป็นผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในรังนั้น ก็ธรรม ๑๐ ประการ^{๒๔๒} ย่อมครอบงำกายไปทุกภพทุกชาติ พระอรหันต์ไม่สามารถเป็นใหญ่เหนือธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ แม้จิตของพระอรหันต์จะอาศัยกาย แต่อำนาจหรือความเป็นใหญ่ก็ไม่ได้เป็นไปในกาย เหมือนสัตว์ที่อาศัยอยู่บนแผ่นดิน แต่อำนาจหรือความเป็นใหญ่ของสัตว์ก็ไม่ได้แผ่ไปในแผ่นดิน พระอรหันต์จึงเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวยเวทนาทางใจ เพราะท่านได้อบรมจิตมาเป็นอย่างดี เมื่อถูกทุกขเวทนาถูกต้อง ก็พิจารณาว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง นำจิตไปผูกไว้ที่เสาคือสมาธิ ทำให้จิตไม่หวั่นไหว ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน แต่กายของท่านย่อมเข้าสู่เหยียดออก เพราะความแผ่ซ่านแห่งเวทนาวิการ

จีณาสวกายิกเวทนานานากรรมปัญหา^{๒๔๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เมื่อกายของบุคคลเคลื่อนไหว แต่จิตกลับไม่หวั่นไหวตาม เป็นสิ่งอัศจรรย์ในโลก

อธิบายว่า พระอรหันต์ถูกทุกขเวทนาถูกต้องย่อมกำหนดว่า เป็นสิ่งไม่แน่นอน นำจิตไปผูกไว้ที่เสาคือสมาธิ ทำให้จิตไม่หวั่นไหว เป็นจิตตั้งมั่น ไม่ซัดส่ายไปในที่อื่น แม้กายของพระอรหันต์จะเข้าสู่เหยียดออก หรือเกลือกกลิ้งไปมา เพราะความแผ่ซ่านแห่งเวทนาวิการ แต่จิตก็มั่นคงไม่กระสับกระส่าย เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่มีลำต้น กิ่ง และใบ เมื่อถูกลมพัดกิ่งและใบย่อมปลิวไหวไปตามลม แต่ลำต้นกลับไม่เอนไหวไปตามลม

^{๒๔๑} มลินท. ๗/๒๖๔. เป็น อรหันตเวทนาเวทียนปัญหา.

^{๒๔๒} **ธรรม ๑๐ ประการ คือ** (๑) ความเย็น (๒) ความร้อน (๓) ความทิว (๔) ความกระหาย (๕) อุจจาระ (๖) ปัสสาวะ (๗) ความง่วงเหงาหาวนอน (๘) ความแก่ (๙) ความเจ็บ (๑๐) ความตาย.

^{๒๔๓} มลินท. ๘/๒๖๕.

ชุดังปัญหา^{๒๔๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ประโยชน์ของการถือชุดังค์

อธิบายว่า ถ้ากุฬัศัสมารถตรัสรู้ธรรมได้เหมือนกัน ชุดังค์คุณก็จะไม่มีผลใหญ่ไพศาล หรือไม่ทำประโยชน์ให้สำเร็จ เพราะชุดังค์เหล่านี้ไม่ได้กระทำหน้าที่ของตน ชุดังค์คุณเหล่านี้ มีคุณปรากฏตามความเป็นจริง ประกอบด้วยคุณหลายประการ พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงทรงรักใคร่และปรารถนา บุคคลผู้ส้องเสพชุดังค์คุณโดยชอบ ย่อมเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณหลายอย่าง ชุดังค์คุณจึงเป็นสิ่งที่เสมอด้วยแผ่นดิน เพราะเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งบุคคลผู้ปรารถนาความหมดจดพิเศษ เสมอเหมือนบิณฑบาต เพราะเป็นผู้ให้สรรพสามัญคุณทั้งหลายเกิดและเป็นผู้อนุเคราะห์แห่งบุคคลผู้มีความทุกข์ คือ กิเลสเบียดเบียน บุคคลผู้ทำตนให้บริสุทธิ์ด้วยชุดังค์ ๑๓ ประการ เข้าไปสู่มหาสมุทร คือ พระนิพพานแล้วย่อมเล่นธรรมมียอย่างมากมาย ย่อมใช้สมบัติทั้ง ๘ ประการ คือ รูปสมบัติ ๔ อรูปสมบัติ ๔ ประกอบด้วยฤทธิ์มีอย่างต่าง ๆ มีทิพยโสตธาตุ ประจิตตวิชา บุปเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพยจักขุ ความสิ้นไปแห่งอาสวะ นวักสัตตฤศาสน์ โลกุตระกิจยา และสมบัติอันไพบุลย์ประเสริฐที่ได้บรรลุนั้นทั้งหมด ประชุมรวมลงในชุดังค์คุณ ๑๓ ประการ^{๒๔๕}

จากการศึกษาได้พบว่า การปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล เป็นวิธีการที่จะเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นการพัฒนาตัวเองให้หลุดพ้นจากกิเลส บรรพชิต และกุฬัศัสมเมื่อปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สามารถเป็นพระอริยบุคคล บรรลุธรรมผลได้เหมือนกัน พระอริยบุคคลผู้การแก้กัณณินา มีอยู่ ๒ ประเภท^{๒๔๖} คือ

- (๑) พระเสขบุคคล พระผู้ยังต้องศึกษาเพื่อบรรลุคุณธรรมชั้นสูงขึ้นไป
- (๒) พระอเสขบุคคล พระผู้ไม่ต้องศึกษาเพราะเสร็จกิจเรียบร้อยแล้ว

^{๒๔๔} มิตินท. ๒/๓๕๕.

^{๒๔๕} ชุดังค์ ๑๓ ประการ คือ (๑) ปัสสูลิภังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุล (๒) เตจวิริกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือทรวงฟ้า ๓ ผืน (๓) ปินทปาติภังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือเทียวบิณฑบาต (๔) สปปทานจาริกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือเทียวตามแถว (๕) เอกาสนิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือที่นั่งฉัน ณ อาสนะเดียว (๖) ปตฺตปิณฺฑิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือฉันเฉพาะในบาตร (๗) ขลุปัจจนาภตฺติกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือการห้ามภักตรที่เขานำมาถวายเมื่อภายหลัง (๘) อารณณิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถืออยู่ป่า (๙) รุกขมูตฺติกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถืออยู่โคนไม้ (๑๐) อพฺโปกาลิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถืออยู่ในที่กลางแจ้ง (๑๑) โสสานิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถืออยู่ป่าช้า (๑๒) ขถาสนนฺตฺติกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถืออยู่ในอาสนะตามที่จัดไว้ (๑๓) เนสชฺชิกังค์ องค์ของภิกษุผู้ถือการนั่ง. (วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๔๓/๖๒๘, วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๔๓/๑๕๖)

^{๒๔๖} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๓๕, อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๖/๖๒.

การบวชเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง ที่จะพัฒนาตนให้เป็นพระอรหันต์ได้รวดเร็ว และมั่นคง เพราะต้องอาศัยจิตใจที่แน่วแน่ จึงจะสามารถนำตนให้พ้นความทุกข์ และบำเพ็ญประโยชน์แก่คนหมู่มากได้อย่างดี บรรพชิตเป็นผู้ไม่มีความกังวลด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยในการดำรงชีพ จึงสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จได้รวดเร็ว ส่วนคฤหัสถ์ต้องกังวลกับการแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการบรรลุคุณธรรมชั้นสูง ๆ ขึ้นไป แม้เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ก็ต้องบวชในวันนั้น เพราะเพศคฤหัสถ์ไม่สามารถที่จะรองรับคุณธรรมชั้นสูงสุดได้ ซึ่งต่างจากเพศบรรพชิตที่เป็นอุดมเพศ

อย่างไรก็ตาม แม้บุคคลจะบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ก็ไม่สามารถดับทุกข์เวทนาทางกายได้ ดับได้เฉพาะทุกข์เวทนาทางใจเท่านั้น เพราะพระอรหันต์ไม่มีอำนาจบังคับบัญชาร่างกายให้อยู่ในอำนาจของตน แม้กรรมที่เคยกระทำไว้ในอดีตก็ยังติดตามให้ผลอยู่ตลอดเวลา

๒.๒.๓ วิสัยนาข้อสงสัยในพระธรรมวินัย

สัพพัญญูภาวปัญหา^{๒๔๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญู คือ ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทให้เสร็จพร้อมกันทีเดียว

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัพพัญญูผู้รู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่งทุกอย่าง พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกไปตามลำดับขั้นตอน ต่อเมื่อมีผู้กระทำความผิดเกิดขึ้น และจะไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทเมื่อยังไม่ถึงเวลา เปรียบเหมือนแพทย์ย่อมรู้สรรพคุณของยาทุกชนิด จะประกอบยาให้คนไข้รับประทานเมื่อถึงเวลาเท่านั้น แต่ถ้ายังไม่ถึงเวลาก็จะไม่ให้คนไข้รับประทาน เพราะอาจทำให้เกิดอันตรายต่อร่างกาย

สิกขาปทอปปัญญาปนปัญหา^{๒๔๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง แม้อาจารย์ในปางก่อนจะไม่ได้เป็นสัพพัญญู แต่ก็รู้การเกิดขึ้น และการรักษาโรคเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นสัพพัญญู จึงไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ให้เสร็จพร้อมกันทีเดียว

^{๒๔๗} มลีนท. ๒/๘๒. เป็น สัพพัญญูภาวปัญหา.

^{๒๔๘} มลีนท. ๘/๒๘๓. เป็น อนวเสสสิกขาปทปัญหา.

อธิบายว่า อาจารย์ในปางก่อน ๑ ท่าน คือ (๑) นารทะ (๒) ชัมมันตริ (๓) อังคีรส (๔) กปิละ (๕) กัณฐกคิกามะ (๖) อตุละ (๗) ปุพพกัจจายนะ บุคคลเหล่านี้เป็นหมอรักษาโรค รู้สาเหตุแห่งโรคและการรักษาว่า โรคนี้จักหายหรือไม่หาย จึงรักษาพร้อมกันเสียทีเดียว ด้วยคิดว่า โรคมีประมาณเท่านี้จักเกิดขึ้นในกาย ทั้งที่อาจารย์เหล่านั้นไม่ใช่สัพพัญญู ส่วนพระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูทรงทราบกิริยาในอนาคตด้วยพุทธญาณว่า สิกขาบทมีประมาณเท่านี้ พระองค์จักทรงบัญญัติเพราะเรื่องชื่อนี้ พระองค์ทรงกำหนดเหตุการณ์แล้ว จึงไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทพร้อมกันทีเดียว เพราะทรงมีความปรวิตรคอย่างนี้ว่า ถ้าจักบัญญัติทั้ง ๑๕๐ สิกขาบทพร้อมกันในคราวเดียว มหาชนจักสะดุ้งกลัวว่า ในศาสนานี้มีสิกขาบทที่ต้องรักษามาก การบวชย่อมกระทำได้ยาก เมื่อชนผู้ต้องการจะบวชก็ไม่บวช และจักไม่เชื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า อันจะเป็นเหตุนำไปสู่อบายภูมิ เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดเรื่องขึ้นทีละเรื่อง พระองค์จึงขอโอกาสเพื่อแสดงธรรม เมื่อโทษปรากฏชัดจึงทรงบัญญัติสิกขาบท

บุพพานุพุทธกปัญหา^{๒๔๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธเจ้าทรงรู้อยู่แล้ว จึงแสดงธรรม ไม่ทรงรู้อยู่แล้วจะไม่ทรงแสดงธรรม^{๒๕๐} เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ยกเลิกสิกขาบทเล็กน้อยได้

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้อยู่แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ทรงรู้อยู่แล้วจะไม่ทรงแสดงธรรม ภายหลังพระองค์ตรัสกะพระอานนทว่า เมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไป สงฆ์หวังอยู่ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้^{๒๕๑} การตรัสอย่างนั้น ไม่ใช่เพราะสิกขาบทเล็กน้อยทรงบัญญัติไว้ไม่ดี หรือเพราะเมื่อยังไม่มีเรื่องเกิดขึ้น ทรงบัญญัติไว้เพราะไม่ทรงรู้ แต่เพราะพระองค์ทรงประสงค์จะทดสอบภิกษุว่า เมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไป พระสาวกจักเลิกล้มสิกขาบทเล็กน้อย หรือจักเอื้อเฟื้อกันอยู่ แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น พุทธบุตรมีแต่จะคุ้มครองสิกขาบท ๑๕๐ ให้ยิ่งขึ้นไป เพราะมีความต้องการในธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิตรัสกะพระราชโอรสว่า มหาชนบพซึ่งเป็นอาณาจักร มีแม่น้ำเป็นที่สุดรอบทั้ง ๔ ทิศ ถ้าพระราชโอรสต้องลำบากที่จะต้องคุ้มครองดูแลทั้งหมดด้วยกำลังเพียงเท่านี้ เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว ก็ยอมให้สละดินแดนที่ตั้งอยู่ในที่สุดเขตแดน เมื่อเป็นอย่างนั้น นอกจาก

^{๒๔๙} มลินท. ๑/๑๕๔.

^{๒๕๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๒๖/๒๖๕.

^{๒๕๑} วิ.จู. (ไทย) ๓/๔๔๑/๓๘๒, วิ.จู. (บาลี) ๓/๔๔๑/๒๗๘.

พระราชโอรสจะไม่ยอมสละดินแดนที่ปกครองอยู่ ยังจะรวบรวมดินแดนให้มากขึ้นเป็นสองเท่า หรือสามเท่า เพราะความต้องการในราชสมบัติ

ธัมมวินยปฏิกรณ์ปัญหา^{๒๕๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระธรรมวินัยที่ตกตาดประกาศแล้ว เปิดเผยไม่ปิดบังจึงรุ่งเรือง^{๒๕๓} เพราะเหตุไร ปาฏิโมกขบทเทศ และพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงปิดบังไว้

อธิบายว่า ปาฏิโมกขบทเทศ และพระวินัยปิฎกที่พระพุทธเจ้าทรงปิดบังไว้^{๒๕๔} ก็ไม่ได้ปิดบังแก่คนทั้งหมด แต่พระองค์ทรงกระทำให้เป็นเขตแดนแล้วปิดบังไว้ เหตุแห่งการปิดบัง มีอยู่ ๓ ประการ คือ

- (๑) ด้วยอำนาจแห่งวงศ์ของพระพุทธเจ้าในปางก่อน
- (๒) เพราะความที่ธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก
- (๓) เพราะความที่ภูมิของภิกษุเป็นสิ่งที่ควรเคารพ

สติสัมโมสปัญหา^{๒๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระอรหันต์ไม่มีความหลงลืมสติ แต่มีโอกาสดองอาบัติได้

อธิบายว่า พระอรหันต์ไม่มีความหลงลืมสติ แต่อาจต้องอาบัติในเรื่องการสร้างกุฏิบ้าง ในเรื่องการถือขว้างบ้าง ในเรื่องสำคัญเวลาวิกาลว่าเป็นกาลบ้าง ในเรื่องสำคัญภิกษุผู้พิจารณาแล้วยังมิได้พิจารณา ในเรื่องสำคัญภักตร์ที่ไม่ได้เป็นเดนภิกษุใช้ว่าเป็นเดนภิกษุใช้ก็ภิกษุยอมต้องอาบัติด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

- (๑) เพราะไม่มีความเอื้อเฟื้อ
  - (๒) เพราะความไม่รู้
- ส่วนการกระทำที่เศร้าหมองมีอยู่ ๒ อย่าง คือ
- (๑) โลกวัชระ โทษทางโลก
  - (๒) ปิณณัตติวัชระ โทษทางพระวินัย

^{๒๕๒} มิตินุท. ๒/๒๐๑.

^{๒๕๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๐, วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๓๒/๒๖๖, อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๒/๓๘๑, อจ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๒/๒๖๖.

^{๒๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๔/๒๓๔-๒๓๖, วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๔/๑๖๒-๑๖๓.

^{๒๕๕} มิตินุท. ๓/๒๗๗. เป็น จินาสวสติสัมโมสปัญหา.

อุกตกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๒๕๖} หรือประชุมแห่งกรรมบถที่เป็นอุกต จัดเป็นโลก วัชระ ส่วนกรรมที่ไม่เหมาะไม่ควรแก่สมณะ แต่ไม่มีโทษสำหรับคฤหัสถ์ จัดเป็นปณัตติ วัชระ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวก กระทำให้เป็นเขตแดนที่พระสาวก ไม่พึงประพฤติกว้างขวางจนสิ้นชีวิต พระจีณาสพไม่อาจประพฤติกว้างขวางอาบัติที่เป็นโลก วัชระได้ แต่ท่านอาจล่วงอาบัติที่เป็นปณัตติวัชระเพราะความไม่รู้ ด้วยความรู้กิเลสทั้งปวง มิใช่วิสัยของพระอรหันต์ เพราะท่านไม่มีกำลังพอที่จะรู้กิเลสทั้งหมด แม้แต่ชื่อและโคตรของ บุคคล แม้ทางเดินบนแผ่นดิน ท่านก็ไม่อาจรู้ทั้งหมด พระอรหันต์บางองค์จึงรู้เฉพาะวิมุตติ เพียงอย่างเดียว บางองค์ที่ได้อภิญญา ๖ ก็รู้เฉพาะวิสัยของตน ส่วนพระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญู ทรงรู้กิเลสได้ทั้งหมด

หินายาวัตตนปัญหา^{๒๕๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระพุทธศาสนามีคุณมาก มีสาระน่าเลื่อมสรรร ประเสริฐสุด บริสุทธิปราศจากมลทิน เป็นของขาวไม่มีโทษ เพราะเหตุไร คฤหัสถ์ผู้บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเวียนกลับมาสู่ความเป็นคฤหัสถ์อีก ซึ่งจะทำให้คนอื่นเข้าใจผิดว่า พระพุทธศาสนาจักเป็นของเปล่าประโยชน์

อธิบายว่า บุคคลผู้บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว กลับเวียนมาสู่ความเป็นคฤหัสถ์ อีก มหาชนพึงติเตียนเขาผู้ไม่ปฏิบัติตนให้ดำรงอยู่ในพระศาสนาได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่อาจ ทำให้บุคคลที่บวชเข้ามาแล้วบริสุทธิหมดจดได้ พระพุทธศาสนาจึงไม่มีโทษ เหมือนสระเต็ม เปี่ยมด้วยน้ำปราศจากมลทิน เย็นสบาย ถ้าบุคคลมีตัวเปื้อนด้วยมลทินและเปือกตม ไปสระน้ำ แล้วไม่อาบ กลับมาทั้งที่ยังมีตัวเศร้าหมองอยู่ มหาชนพึงติเตียนบุคคลผู้มีตนเศร้าหมอง เพราะไปถึงสระน้ำแล้วไม่ยอมอาบ จึงเป็นผู้มีตนเศร้าหมองกลับมาเหมือนเดิม ไม่ใช่เพราะ สระไม่ให้เขาผู้ต้องการอาบนํ้าลงอาบ เพราะฉะนั้น สระจึงไม่มีโทษ พระพุทธเจ้าทรงสร้าง สระ คือพระสัทธรรมอันประเสริฐเต็มเปี่ยม ด้วยน้ำคือวิมุติอันประเสริฐ เพื่อให้ผู้มีตนเศร้า หมอง ด้วยมลทินคือกิเลสได้ชำระล้างในสระ

^{๒๕๖} อุกตกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิฉาจาร การประพฤติดิฉินในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ (๕) ปิสุณวาจา การพูดส่อเสียด (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ (๗) สัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ (๘) อภิขมา ความเพ่งเล็งอยากได้วัตถุของคนอื่น (๙) พยาบาท ความคิดร้าย (๑๐) มิจาติภูฏิ ความเห็นผิด. (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๘. อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๑/๓๐๗, อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓๑/๒๐๘)

^{๒๕๗} มิตินุท. ๖/๒๕๗.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว กลับเวียนมาสู่ความเป็นคฤหัสถ์อีก ย่อมชื่อว่าแสดงคุณที่ไม่อาจชั่งได้ของศาสนาพระชินพุทธเจ้า ๕ อย่าง คือ

- (๑) พระศาสนาเป็นภูมิอันยิ่งใหญ่
- (๒) พระศาสนาเป็นของบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน
- (๓) พระศาสนาอันบาปชนไม่อาจอยู่ร่วมได้
- (๔) พระศาสนาเป็นของรู้แจ้งได้ยาก
- (๕) พระศาสนาเป็นของที่พึงรักษาไว้ ด้วยความสำรวมเป็นอันมาก

อกิสมยัณตราภรณ์ปัญหา^{๒๕๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง คฤหัสถ์ผู้เคยต้องอาบัติปาราชิกแล้ว กลับไปบวชใหม่อีก แม้เขาจะไม่รู้ว่าตนเองเคยต้องอาบัติปาราชิก อีกทั้งบุคคลอื่นก็ไม่รู้ว่าเขาเคยต้องปาราชิกมาแล้ว ถึงจะปฏิบัติเพื่อบรรลุผลก็ไม่สามารถบรรลุได้

อธิบายว่า สิ่งที่เป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรม ของบุคคลผู้เคยต้องอาบัติปาราชิก ถูกเลิกถอนแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีการบรรลุธรรม จริงอยู่ เมื่อบุคคลทำความผิดทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ จะทำให้เกิดความรำคาญในใจ ซึ่งทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ ส่วนผู้ไม่รู้อยู่ในความผิดของตน คิดว่าตนเองมีความบริสุทธิ์อยู่ ทำให้จิตสงบระงับ ก็ไม่เป็นเหตุให้บรรลุธรรมได้ เพราะเหตุปัจจัยแห่งการบรรลุธรรมถูกเลิกถอนแล้ว เหมือนพืชที่มีผลเป็นประโยชน์ ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี ย่อมงอกขึ้นในนาที่โล่งเตียน มีการไถพรวนดี มีพื้นที่เหมาะสม แต่จะไม่งอกขึ้นที่พื้นศิลาบนภูเขา ซึ่งเป็นหินแท่งทึบ เพราะไม่มีเหตุปัจจัยแห่งการงอกขึ้น

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมวินัยไว้เป็นอย่างดี บุคคลผู้ไม่เข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง อาจเกิดความสงสัยว่า เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงมีปฏิปทาที่ตรงข้ามกับความเป็นสัพพัญญู อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่ชัดเจนที่ทำให้ต้องทรงกระทำอย่างนั้น เช่น การไม่บัญญัติสิกขาบทไว้ล่วงหน้า เพราะไม่ประสงค์จะให้ผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เกิดความรู้สึกอึดอัดจนไม่สามารถปฏิบัติธรรมได้ เพราะต้องคอยระวังสิกขาบทเกรงว่าจะมีการล่วงละเมิด การไม่บัญญัติสิกขาบทไว้ล่วงหน้า จึงเป็นวิธีการชักนำคนให้เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ทำให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาได้รวดเร็ว และแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง

^{๒๕๘} มิตินุท. ๕/๒๖๖.

แต่ถ้าพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ล่วงหน้า เพื่อหวังจะป้องกัน ไม่ให้เกิดการล่วงละเมิด ก็อาจถูกมองว่าเป็นการกีดกันคนให้ออกห่างจากพระพุทธศาสนา การบัญญัติพระวินัยให้เสร็จพร้อมกันทีเดียว แม้จะเป็นวิธีการป้องกันการกระทำความผิดซึ่งจะเกิดขึ้นในอนาคต แต่ก็เป็นการป้องกันตัวบุคคลผู้จะกระทำความผิดด้วย เพราะการกระทำเกิดขึ้นจากตัวบุคคล เมื่อยังไม่มีความผิด ก็เชื่อว่าไม่มีคนผู้กระทำความผิดเหมือนกัน เพราะฉะนั้น การที่พระองค์ไม่ทรงบัญญัติพระวินัยให้เสร็จพร้อมกันทีเดียว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่ง

๒.๓ หมวดธรรมเกี่ยวกับพระนิพพาน

๒.๓.๑ แนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน

นิพพานลघนปัญหา^{๒๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลย่อมบรรลุนิพพานด้วยกันทุกคนหรือไม่

อธิบายว่า บุคคลไม่บรรลุนิพพานทั้งหมด ผู้ปฏิบัติชอบรู้เฉพาะธรรมที่ควรรู้อย่าง คือ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ย่อมบรรลุพระนิพพาน

นิพพานอรรถกถาปัญหา^{๒๖๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์ที่เกิดแต่กรรม เกิดแต่เหตุ และเกิดแต่เหตุ ย่อมมีปรากฏอยู่ในโลก ส่วนสิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรม ไม่เกิดแต่เหตุ และไม่เกิดแต่เหตุ ก็มีปรากฏอยู่ในโลกเหมือนกัน

อธิบายว่า สิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรม ไม่เกิดแต่เหตุ และไม่เกิดแต่เหตุ ในโลกนี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

(๑) อากาศ

(๒) พระนิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงมรรค คือ หนทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์แก่พระสาวก เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานด้วยเหตุทั้งหลายร้อยอย่างก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น พระองค์ก็ไม่ได้ทรงแสดงเหตุเพื่อความยึดมั่นถือมั่นพระนิพพานไว้ เพราะพระนิพพานเป็นอสังขตธรรม อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้แล้ว เป็นธรรมชาติที่ไม่พึงกล่าวว่า พระนิพพานเกิด

^{๒๕๕} มลีนท. ๕/๗๕.

^{๒๖๐} มลีนท. ๕/๒๗๕. เป็น นิพพานปัญหา.

ขึ้นแล้ว ไม่เกิดขึ้นแล้ว เป็นของควรให้เกิดขึ้น หรือพระนิพพานเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน หรือพระนิพพานอันบุคคลพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา และกาย แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น พระนิพพานก็ยังคงมีอยู่ บัณฑิตพึงรู้แจ้งได้ด้วยใจเท่านั้น พระอริยสาวกผู้ปฏิบัติชอบย่อมเห็น พระนิพพานอันหมดจดพิเศษ ประณีต ตรง ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น ไม่มีอาโมส ด้วยใจของตน เพราะฉะนั้น พระนิพพานจึงมีอยู่ เหมือนลมมีอยู่แต่ไม่สามารถแสดงได้โดยวรรณะหรือ สันฐาน ว่าเป็นของละเอียดหรือหยาบ เป็นสิ่งที่ยาวหรือสั้น

กัมมชา กัมมชปัญหา^{๒๖๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สัตว์ที่เกิดแต่กรรม เกิดแต่เหตุ เกิดแต่ฤดู และสัตว์ที่ไม่เกิดแต่กรรม ไม่เกิดแต่เหตุ ไม่เกิดแต่ฤดู

อธิบายว่า สัตว์ที่มีเจตนาเกิดแต่กรรม ไฟและพืชทั้งหมดเกิดแต่เหตุ แผ่นดิน ภูเขา น้ำ และลม เกิดแต่ฤดู ส่วนอากาศและพระนิพพานไม่เกิดแต่กรรม ไม่เกิดแต่เหตุ ไม่เกิดแต่ฤดู พระอริยสาวกผู้ปฏิบัติชอบย่อมเห็นพระนิพพานด้วยญาณอันหมดจดพิเศษ บัณฑิตพึงรู้แจ้ง พระนิพพานได้ด้วยใจเพียงอย่างเดียว

นิพพานสังจิกรณปัญหา^{๒๖๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่เกิดขึ้น หรือยังพระนิพพานให้เกิดขึ้นแล้วกระทำให้แจ้ง ภายหลัง

อธิบายว่า บุคคลผู้ปฏิบัติชอบไม่ได้กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่เกิดขึ้น หรือไม่ได้ทำพระนิพพานให้เกิดขึ้นแล้วกระทำให้แจ้งภายหลัง แต่พระนิพพานธาตุที่บุคคล ผู้ปฏิบัติชอบกระทำให้แจ้งนั้นมีอยู่ พระนิพพานธาตุเป็นธรรมชาติระงับ เป็นสุข ประณีต ผู้ปฏิบัติชอบพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขาร ย่อมเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย และจะไม่เห็นความสุขสำราญแม้เพียงเล็กน้อยในสังขาร เมื่อไม่เห็นสิ่งที่ควร จะถือเอาเป็นสาระในสังขาร ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือที่สุด ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง พระนิพพานด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น บุคคลกระทำให้มากซึ่งหนทางเพื่อความไม่เป็นไปแห่ง สังขาร สติ วิริยะ และปิติของเขาย่อมตั้งมั่น เมื่อเขามนสิการจิตนั้นเนื่องนิคั จิตก็ก้าวล่วง ความเป็นไปแห่งสังขารหยั่งลงสู่ความไม่เป็นไป บุคคลผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้เรียกว่า กระทำให้ แจ้งซึ่งพระนิพพาน

^{๒๖๑} มลีนท. ๖/๒๘๒.

^{๒๖๒} มลีนท. ๑๑/๓๓๒.

นิพพานปัญฐานปัญหา^{๒๖๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สถานที่เป็นที่ตั้งของ พระนิพพาน

อธิบายว่า พระนิพพานไม่ได้ที่ตั้งอยู่ในทิศบูรพา ทิศทักษิณ ทิศประจิม ทิศอุดร หรือทิศด้านบน ด้านล่าง ด้านขวาง แม้โอกาสเป็นที่ตั้งของพระนิพพานก็ไม่มีเหมือนกัน แต่พระนิพพานมีอยู่แน่นอน บุคคลผู้ปฏิบัติชอบยอมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานโดยโยนิโส มนสิการ เหมือนไฟย่อมมีอยู่ เพียงแต่โอกาสที่ตั้งของไฟไม่มี เมื่อบุคคลนำไม้สองอันมาเสี เข้าด้วยกันไฟจึงจะเกิด ฐานะที่บุคคลดำรงอยู่ ปฏิบัติชอบแล้วยอมกระทำให้แจ้งซึ่ง พระนิพพานก็มีอยู่ ฐานะนั้น คือ สิล บุคคลดำรงมั่นอยู่ในสิล เมื่อกระทำไว้ในใจโดยอุบาย ที่ชอบ แม้จะอยู่ในสกนฺตรและขวนนกรกัฏฐิ ในจินนกรและวิลาตนกรกัฏฐิ ในอลสันทนกรกัฏฐิ ในนิกฺกมพณกรกัฏฐิ ในกาสินกรและโกสณกรกัฏฐิ ในกัสมิรณกรกัฏฐิ ในคันธารนกรกัฏฐิ บนยอด ภูเขาที่ดี บนพรหมโลกที่ดี ปฏิบัติชอบแล้วก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้

จากการศึกษาได้พบว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นการดับกิเลสอย่างสิ้นเชิง ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีก บุคคล ผู้สนใจในพระนิพพานควรศึกษาในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ดีแล้ว เพื่อเป็น แนวทางในการปฏิบัติ โดยเฉพาะการดำเนินตามอริยมรรค อันเป็นหนทางนำไปสู่การดับทุกข์ คือ พระนิพพาน ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง^{๒๖๔} คือ

(๑) สอุปาทิเสสนิพพาน	เป็นสถานะที่มีให้เห็นในอัตภาพนี้ และเป็นที่สิ้น ไปแห่งตัณหาที่นำไปสู่ภพ
(๒) อนุปาทิเสสนิพพาน	เป็นสถานะที่มีในกายภาคหน้า และเป็นที่ดับ สนิทแห่งภพทั้งหลายได้สิ้นเชิง

บุคคลผู้บรรลุพระนิพพานแล้ว แต่อินทรีย์ ๕ ยังคงเป็นไปอยู่ ไม่ได้ดับไปตาม ย่อมทำให้ประสบกับอวิชชาธรรมและอนิวิชชาธรรม เสวยเวทนาอยู่ตลอดเวลา ส่วนผู้บรรลุ พระนิพพานแล้ว แต่เวทนาของท่านไม่ถูกกิเลสมีตัณหาเป็นต้นครอบงำ ก็จักดับสนิทอย่าง สิ้นเชิง

^{๒๖๓} มลินท. ๑๒/๓๓๕. เป็น นิพพานสันนิหิตปัญหา.

^{๒๖๔} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๕๒, พุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๔๔/๒๖๕.

๒.๓.๒ สภาวะของพระนิพพาน

ปรินิพพานปัญหา^{๒๖๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ที่ไม่ปฏิสนธิอีก จะเสวยทุกข์เวทนาหรือไม่

อธิบายว่า บุคคลผู้ที่ไม่ปฏิสนธิอีก บางคนก็เสวย บางคนก็ไม่เสวย คนที่เสวยย่อมเสวยเวทนาทางกาย ไม่เสวยเวทนาทางใจ เพราะสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์เวทนาทางกายยังไม่สิ้นไป ทำให้ต้องเสวยทุกข์เวทนาทางกาย ส่วนสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์เวทนาทางใจสิ้นไปแล้ว ทำให้ไม่ต้องเสวยทุกข์เวทนาทางใจ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระอรหันต์ย่อมเสวยเวทนาทางกายประการเดียว ไม่เสวยเวทนาทางใจ^{๒๖๖} อย่างไรก็ตาม แม้พระอรหันต์จะเสวยทุกข์เวทนาทางกาย แต่ท่านก็ไม่รับปรินิพพาน เพราะไม่มีความยินดีหรือความยินร้าย อนึ่ง ท่านไม่ทำขันธที่ยังไม่ถึงเวลาให้ตกลงไป แต่รอคอยให้กาลเวลามาถึง พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า เราไม่อยากตาย ไม่อยากเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า จักละกายนี้ เราไม่อยากตาย ไม่อยากเป็นอยู่ แต่เราคอยเวลาอันควรเหมือนลูกจ้างทำการงานคอยค่าจ้าง^{๒๖๗}

นิโรธนิพพานปัญหา^{๒๖๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระนิพพาน คือ นิโรธ

อธิบายว่า พระนิพพาน คือ การดับกิเลสอย่างสิ้นเชิง ปุณฺณคนพาลยินดีผลิตเพลินหมกมุ่นอยู่ในอายตนะภายในและภายนอก ถูกกระแสนหาพิศพาให้ลอยไป ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนอริยสาวกผู้สดับแล้วย่อมไม่ยินดีผลิตเพลิน ไม่หมกมุ่นอยู่ในอายตนะภายในและภายนอก เมื่อไม่ยินดีผลิตเพลิน ตัณหาก็ดับไป เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับไป ภพจึงดับ เพราะภพดับไป ชาติจึงดับ เพราะชาติดับไป ชราและมรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับไปด้วย ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมีได้ด้วยอุบายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น นิพพาน คือ นิโรธ

^{๒๖๕} มลฺล. ๔/๔๖. เป็น ปฏิสันทนพคฺคเลทฺธินปัญหา.

^{๒๖๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๓๕, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๔/๑๕๒.

^{๒๖๗} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๒/๕๐๔, พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๒/๓๕๗.

^{๒๖๘} มลฺล. ๘/๓๕.

นิพพานสุขภาวนานปัญหา^{๒๖๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลที่ยังไม่ได้บรรลุพระนิพพาน จะรู้ว่าพระนิพพานเป็นสุขหรือไม่

อธิบายว่า บุคคลผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุพระนิพพาน ย่อมรู้ว่าพระนิพพานเป็นสุข เปรียบเหมือนคนมีร่างกายสมบูรณ์ไม่ได้พิกัดพิการ ย่อมรู้ว่าการถูกตัดมือตัดเท้าเป็นความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส เหตุที่รู้เพราะฟังเสียงครวญคราง หรือเห็นอาการดิ้นรนของคนที่ถูกตัดมือตัดเท้า เพราะฉะนั้น แม้บุคคลผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุพระนิพพาน แต่ก็รู้ว่าพระนิพพานเป็นสุข เพราะฟังเสียงของคนบรรลุพระนิพพาน

ปรินิพพุตानังเจติเยปาฏิหาริยปัญหา^{๒๗๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ปาฏิหาริย์ที่จิตกาธานของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานทุกจำพวก หรือมีเฉพาะบางจำพวกเท่านั้น

อธิบายว่า ปาฏิหาริย์ที่จิตกาธานของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพาน ย่อมมีเป็นบางพวกเท่านั้น และปาฏิหาริย์ย่อมเกิดขึ้นเพราะการอธิษฐานของบุคคล ๓ จำพวก คือ

(๑) พระอรหันต์อธิษฐานเอง เพื่อความเอ็นดูเทวดาและมนุษย์ว่า ขอปาฏิหาริย์ที่จิตกาธาน จงเกิดมีอย่างนี้

(๒) เทวดาแสดงปาฏิหาริย์ที่จิตกาธานของพระอรหันต์ เพื่อความเอ็นดูแก่มนุษย์ว่า พระสัทธรรมจักเป็นธรรมอันสัตว์ประคับประคองไว้เป็นนิรันดร์ ด้วยปาฏิหาริย์นี้

(๓) สตรีหรือบุรุษผู้มีศรัทธาเลื่อมใส มีปัญญา คิดโดยแยบคายแล้วบูชาด้วยของหอม ดอกไม้ ผ้า หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง อธิษฐานว่า ขอปาฏิหาริย์จงมีเกิด ถ้าคนไม่ได้ตั้งจิตอธิษฐาน ปาฏิหาริย์ที่จิตกาธานของพระชินาสพผู้ได้อภิญญา ๖ ประการ^{๒๗๑} บรรลุความชำนาญแห่งจิต ก็จะไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ปาฏิหาริย์จะไม่ปรากฏขึ้น เทวดาและมนุษย์เมื่อพิจารณาถึงความประเสริฐที่บริสุทธิ์ดีแล้วย่อมเชื่อว่า พระพุทธบุตรปรินิพพานดีแล้ว

^{๒๖๕} มิตินท. ๑๐/๗๖. เป็น นิพพานสุขภาวนานปัญหา.

^{๒๗๐} มิตินท. ๙/๓๑๘.

^{๒๗๑} อภิญญา ๖ ประการ คือ (๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ (๖) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป. (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๕๔-๓๕๖, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๖-๒๕๗)

นิพพานัสตอทุกขมิสสภาวะปัญหา^{๒๗๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระนิพพาน เป็นสุขส่วนเดียว หรือยังเจือปนด้วยทุกข์

อธิบายว่า พระนิพพานเป็นสุขโดยส่วนเดียว ไม่ได้เจือปนด้วยทุกข์ บุคคลผู้แสวงหาพระนิพพานทำกายและจิตให้ได้รับความลำบาก ด้วยการสำรวมรักษาอริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และสำรวมในอาหาร ขจัดความวุ่นเหิงหาหวานอน ทำอายตนะให้ลำบาก สละทรัพย์สินและญาติมิตรผู้เป็นที่รัก เมื่อเขากำจัด ปิดกั้นความเจริญแห่งอายตนะเหล่านั้น ทำให้กายและจิตเกิดความเร่าร้อน ซึ่งเป็นเหตุให้เสวยทุกข์เวทนาทางกายและทางใจ ส่วนบุคคลผู้มีความสุข ทำอายตนะให้เปลี่ยเปลี่ยยินดีด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และยังใจให้เจริญยินดีด้วยการตริกและการกระทำไว้ในใจถึงอารมณ์ที่ดีและไม่ดี ทั้งงามและไม่งาม อันน่าชอบใจ บุคคลพึงทราบว่าการทุกข์ทางกายและทางใจของผู้บำเพ็ญเพียร เป็นเบื้องต้นแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเท่านั้น ไม่ใช่ความทุกข์ที่มีอยู่ในพระนิพพาน เหมือนความสุขในราชสมบัติ ซึ่งมีแต่สุขโดยส่วนเดียว ไม่ได้เจือปนด้วยทุกข์ ถึงแม้พระราชจะยกทัพไปปราบข้าศึกตามชายแดน ต้องเสด็จไปประทับแรมตามป่าเขา ถูกสัตว์ร้ายเบียดเบียน ทำให้ได้รับความลำบากพระวรกายเป็นอย่างมาก เมื่อกระทำการรบกับข้าศึก ก็ยังไม่แน่ว่าจะมีพระชนม์ชีพรอดหรือไม่ การรบกับข้าศึก เป็นเบื้องต้นแห่งการแสวงหาความสุขในราชสมบัติเท่านั้น ไม่ใช่ความสุขในราชสมบัติ

นิพพานปัญหา^{๒๗๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลสามารถที่จะแสดงรูป สัณฐาน วัช หรือประมาณ แห่งพระนิพพาน โดยอุปมา โดยเหตุ โดยปัจจัย โดยนัย ได้หรือไม่

อธิบายว่า พระนิพพานเป็นธรรมชาติไม่มีส่วนเปรียบ บุคคลไม่สามารถที่จะแสดงรูป สัณฐาน วัช หรือประมาณของพระนิพพานโดยอุปมา โดยเหตุ โดยปัจจัย โดยนัยได้ ปัญหาอย่างนี้ถือว่าเป็นปัญหาไม่สมควรยกขึ้นมามาก เพราะเป็นข้อยกเว้น เหมือนมหาสมุทร ซึ่งเป็นสิ่งที่มีปรากฏอยู่ ถ้าจะมีคนถามว่าน้ำในมหาสมุทรมีเท่าไร และสัตว์ที่อาศัยอยู่มหาสมุทรมีเท่าไร ปัญหาอย่างนี้ไม่ใช่วิสัยที่จะพึงตอบ แม้บุคคลผู้มีฤทธิ์บรรลุมหาอำนาจแห่งจิต จะพึงคำนวณนับน้ำในมหาสมุทร และสัตว์ที่อาศัยอยู่ในนั้นได้ แต่ก็ไม่สามารถแสดงรูปเป็นต้นแห่งพระนิพพานโดยอุปมาเป็นต้นได้

^{๒๗๒} มลิตน. ๕/๓๒๒. เป็น เอกันตสุขนิพพานปัญหา.

^{๒๗๓} มลิตน. ๑๐/๓๒๕. เป็น นิพพานรูปสัณฐานปัญหา.

พระนิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่จริง ไม่ได้มีอยู่เพียงในอุดมคติของคนทั่วไปเท่านั้น บุคคลผู้ปฏิบัติชอบย่อมรู้ว่าพระนิพพานมีอยู่จริง แม้บุคคลธรรมดาที่ยังไม่บรรลุพระนิพพาน ก็เชื่อว่าพระนิพพานมีอยู่จริง เหมือนไฟที่ดับไปแล้วย่อมไม่รู้ว่าไฟอยู่ที่ไหน เมื่อบุคคลนำไม้สองอันมาเสกกันเข้าไฟก็ปรากฏขึ้นมา และพระนิพพานไม่สามารถที่จะกำหนดได้ด้วยรูปพรรณ สันฐาน อีกทั้งไม่สามารถที่จะอธิบายให้คนอื่นรู้ได้ นอกจากจะปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ จึงจะรู้ได้ด้วยตัวเอง

พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม คือ เป็นสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น และเป็นสภาวะที่อยู่เหนือสังขตธรรม บุคคลสามารถบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติตามอริยมรรค ซึ่งเป็นหนทางอันประเสริฐที่จะนำไปสู่พระนิพพาน

๒.๔ หมวดปณิณณกรรม

นามปัญหา^{๒๗๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ชื่อของแต่ละบุคคล ถูกบัญญัติขึ้น เพื่อใช้เรียกกันเท่านั้น ไม่มีตัวตนบุคคลที่จะค้นหาได้ในชื่อ

อธิบายว่า ชื่อของแต่ละบุคคลที่มารดาบิดาตั้งให้ หรือที่ใช้เรียกกัน เช่น นาคเสน บ้าง สุรเสนบ้าง วิรเสนบ้าง สีหเสนบ้าง เป็นเพียงชื่อที่บัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้เรียกกัน จะค้นหาตัวบุคคลในชื่อนั้นไม่ได้ บุคคลบางพวกอาจเข้าใจว่า ถ้าไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นหาได้ ใครเป็นผู้ถวายจุดปัจจัย ใครเป็นผู้บริโภคมัจจุปัจจัย ใครรักษาศีลเจริญภาวนาและกระทำมรรคผล พระนิพพานให้แจ้ง ใครเป็นผู้ล่วงละเมิดเบญจศีล ใครทำอนันตริยกรรม ถ้าอย่างนั้น กุศลก็ไม่มี อกุศลก็ไม่มี ไม่มีผู้ทำเอง ไม่มีผู้ให้ทำ กรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่มีผลวิบากของกรรมที่ทำความดีและทำชั่ว บรรดาอาการ ๓๒ ประการ^{๒๗๕} ชื่อของบุคคลที่ใช้เรียกกัน ไม่ใช่สิ่งใด

^{๒๗๔} มลีนุท. ๑/๒๕. เป็น ปัญญาติปัญหา.

^{๒๗๕} อาการ ๓๒ ประการ คือ (๑) เกสา ผม (๒) โลมา ขน (๓) นขา เล็บ (๔) ทนฺตาพิน (๕) ตโจ หน้ง (๖) มถิ เนื่อ (๗) นหารู เอ็น (๘) อญฺชิ กระดูก (๙) อญฺชิมิณฺหิ เชื้อในกระดูก (๑๐) วฏฺกั ไต (๑๑) หทยํ หัวใจ (๑๒) ยกนํ ดับ (๑๓) กิโณมกํ พังผืด (๑๔) ปิหํ ม้าม (๑๕) ปปฺผาสํ ปอด (๑๖) อนฺตํ ไส้ใหญ่ (๑๗) อนฺตคฺณํ ไส้น้อย (๑๘) อุตฺริยํ อาหารใหม่ (๑๙) กริสี อาหารเก่า (๒๐) ปิตฺตํ ดี (๒๑) เสฺมฺหํ เสลด (๒๒) ปุพฺพโพนฺง หนอง (๒๓) โลหิตํ เลือด (๒๔) เสโท เหงื่อ (๒๕) เมโท มันทัน (๒๖) อสฺสุ น้ําดำ (๒๗) วสา เปลวมัน (๒๘) เขโพนํ น้ําลาย (๒๙) สิงฺฆาณิกา น้ํามูก (๓๐) ลลิกา ไขข้อ (๓๑) มุตฺตํ มูตร (๓๒) มุตฺตลฺลฺกํ มันสมอง. (พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๔, พ.พ. (บาลี) ๒๕/๓/๒)

สิ่งหนึ่ง ไม่ใช่ชั้น ๕^{๒๖๖} และไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่นอกเหนือชั้น ๕ แต่เป็นการอาศัยอาการ ๓๒ ประการ อาศัยชั้น ๕ ประกอบกันเข้า จึงทำให้มีชื่อของบุคคลไว้ใช้เรียกกัน ว่าโดยปรมัตถ์ แล้วไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นได้ในชื่อ เหมือนรศที่มีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างก็ไม่ใช่ตัวรศทั้งนั้น แต่เพราะอาศัยการประกอบกันเข้าของเพลลา ล้อ เรือน คัน แอ ก สายขับ แส้ เป็นต้น จึงทำให้เรียกชื่อว่ารศ สมดังคำที่วิชาภิกษุณีกล่าวไว้ว่า เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารศมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน^{๒๖๗}

วิสสปัญหา^{๒๖๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พรธยาเกี่ยวเนื่องมาจากตัวบุคคล

อธิบายว่า คำว่า พรธยา เป็นการนับที่เนื่องด้วยตัวบุคคล ไม่ได้นับแยกต่างหากจากตัวบุคคล เหมือนเงาที่ปรากฏบนพื้นดินและในหม้อน้ำ อย่างไรก็ตาม แม้เงาไม่ใช่ตัวบุคคล แต่เงาก็อาศัยตัวบุคคลจึงปรากฏขึ้นมาได้ เพราะเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากตัวบุคคล

เถรติขปฏิภาณปัญหา^{๒๖๙} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง การเจรจกันอย่างบัณฑิต และการเจรจกันอย่างพระราชา

อธิบายว่า เมื่อบัณฑิตเจรจกัน เขาย่อมผูกปัญหาคืบ และแก้ปัญหาคืบ พุดข่มกัน พุดสรรเสริญกัน ได้ตอบปัญหาคืบ บัณฑิตจะไม่โกรธเพราะการเจรจกันอย่างนี้ ส่วนพระราชาเมื่อตรัสเรื่องหนึ่งอยู่ ถ้ามีคนคัดค้านขึ้นมาก็จะถูกลงอาชญา พระราชาตรัสกัน อย่างนี้ พระนาคเสนทูลว่า ถ้าพระองค์จักตรัสอย่างบัณฑิตจึงจะเจรจด้วย ถ้าพระองค์จักตรัสอย่างพระราชาที่จะไม่เจรจด้วย พระเจ้ามิลินท์ทรงมีพระประสงค์จะทดสอบปฏิภาณจึงตรัสว่า ข้าพเจ้าจะถามปัญหาได้หรือไม่ พระนาคเสนทูลว่า พระองค์ตรัสตามเถิด เมื่อพระองค์ตรัสว่า ข้าพเจ้าถามแล้ว ท่านก็ทูลตอบกลับทันทีว่า อาตมภาพก็วิสันนาเรียบร้อยแล้ว พระองค์จึงย้อนถามว่า ท่านวิสันนาว่าอย่างไร พระนาคเสนทูลว่า ก็พระองค์ตรัสถามว่าอย่างไร การตอบปัญหาอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงปฏิภาณเฉียบแหลมของพระนาคเสน

^{๒๖๖} ชั้น ๕ คือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ. (ส.ช. (ไทย) ๑๓/๕๔/๑๓๘, ส.ช. (บาลี) ๑๓/๕๔/๑๑๐)

^{๒๖๗} ส.ช. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๒๒๘, ส.ช. (บาลี) ๑๕/๑๓๑/๑๖๓.

^{๒๖๘} มลินท. ๒/๒๘. เป็น วิสสคณปัญหา.

^{๒๖๙} มลินท. ๓/๒๘. เป็น วิมังสนปัญหา.

อันทกายปัญหา^{๒๘๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ลมหายใจที่เข้าออกเป็นเพียง กายสังขาร ไม่ใช่ชีวิต

อธิบายว่า ลมหายใจที่เข้าออกเป็นเพียงกายสังขาร คือ เป็นสภาพบำรุงร่างกายให้ ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่ชีวิต เพราะบุคคลที่มีลมออกมาแล้วไม่กลับเข้าไปอีก หรือเข้าไปแล้วไม่กลับ ออกมาอีก ก็ยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์เป่าขลุ่ย เป่าลมออกไปแล้ว แม้ไม่กลับเข้ามาอีก ก็ไม่ทำให้เขาเสียชีวิต

อัสสุปัญหา^{๒๘๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง คนที่ร้องไห้เพราะมารดาเสียชีวิต กับคนที่ร้องไห้เพราะชาวซึ่งในธรรม น้ำตาของใครเป็นเกสัช

อธิบายว่า คนที่ร้องไห้เพราะราคะ โทสะ โมหะ น้ำตาอย่างนี้จัดเป็นน้ำตาร้อน ชุ่มมัว ส่วนคนที่ร้องไห้เพราะเกิดปีติโสมนัส น้ำตาอย่างนี้จัดเป็นน้ำตาเย็น ไม่ชุ่มมัว น้ำตา ของคนที่ร้องไห้เพราะเกิดปีติโสมนัสในธรรม จัดเป็นเกสัช คือ เป็นยารักษาโรค

อนาคตปัญหา^{๒๘๒} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลพยายามเพื่อละทุกข์ที่ล่วง ไปแล้ว ที่ยังมาไม่ถึง หรือที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

อธิบายว่า บุคคลเพียรพยายามเพื่อละทุกข์ ซึ่งไม่ใช่ทุกข์ในอดีต อนาคต หรือ ปัจจุบัน แต่เพียรพยายามละทุกข์เพื่อประโยชน์ว่า อย่างไรหนอ ทุกข์นี้พึงดับไป และทุกข์ใหม่ จะไม่พึงเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ทุกข์ที่ยังมาไม่ถึงจะไม่มีเพื่อให้ได้ละ แต่ก็ต้องเพียรพยายาม เพื่อจะละทุกข์นั้นให้ได้ เป็นการเตรียมตัวไว้ล่วงหน้า เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นก็สามารถดับทุกข์ ได้ทันที เปรียบเหมือนพระราชาทรงรับสั่งให้ขุดคู ก่อกำแพง สร้างป้อมปราการ และพระองค์ ก็ทรงฝึกหัดการทรงม้า ทรงช้าง ทรงธนู เพื่อเตรียมความพร้อมไว้ล่วงหน้า เมื่อเกิดมีข้าศึก ก็สามารถทำสงครามปราบพวกข้าศึกได้ทันที

^{๒๘๐} มลินท. ๔/๒๕. เป็น อนันตกายปัญหา.

^{๒๘๑} มลินท. ๖/๘๕. เป็น อัสสุเกสัชชาเกสัชชปัญหา.

^{๒๘๒} มลินท. ๓/๕๑. เป็น ทุกข์ปปหานวาทกรรมปัญหา.

มหาภูมิบาลนปาศภาวปัญหา^{๒๘๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวมี ๘ ประการ^{๒๘๔} เพราะเหตุไร เมื่อพระเวสสันดร^{๒๘๕} ทรงกระทำมหาทาน แผ่นดินใหญ่จึงไหว

อธิบายว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้แผ่นดินไหวมีอยู่ แม้เมื่อพระเวสสันดรทรงบริจาคมหาทานอยู่แผ่นดินก็ไหวถึง ๗ ครั้ง การที่แผ่นดินใหญ่ไหวไม่ได้เป็นไปในตลอดกาล เกิดขึ้นในกาลบางคราวเท่านั้น ซึ่งพ้นจากเหตุ ๘ ประการ ดังกล่าวมาแล้ว จึงไม่นับเข้าในเหตุ ๘ ประการ เหมือนเมฆที่ทำให้ฝนตกลงมา มี ๓ อย่าง คือ (๑) เมฆวัสสิกะ (๒) เมฆเหมันติกะ (๓) เมฆปาวสกะ ถ้ามีเมฆอื่นที่พ้นจากเมฆ ๓ อย่างนี้ ทำให้ฝนตกลงมา ก็ไม่นับเข้ากับเมฆที่รู้กันโดยทั่วไป จัดเป็นอกาลเมฆ คือ เมฆนอกฤดูกาล

อมราเทวีปัญหา^{๒๘๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ถ้าหญิงพึงได้โอกาสหรือที่ลับหรือว่าพึงได้สถานทีที่ปิดบัง พึงกระทำความชั่วแน่นอน แม้ไม่ได้ชายอื่นที่สมบูรณ์ ก็พึงกระทำกับชายง่อยเปลี้ย^{๒๘๗} เพราะเหตุไร นางอมราเทวีภรรยาของมโหสถบัณฑิต อยู่บ้านคนเดียว

^{๒๘๓} มลีนท. ๔/๑๒๖. เป็น ปถวิจลนปัญหา.

^{๒๘๔} เหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการ คือ (๑) ลมกำเริบ (๒) ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล (๓) พระโพธิสัตว์จุติจากคฤตยพลกษัตริย์ (๔) พระโพธิสัตว์ประสูติ (๕) พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๖) พระตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป (๗) พระตถาคตทรงปลงอายุสังขาร (๘) พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ. (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๗๑, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๕๖)

^{๒๘๕} พระเวสสันดร คือ พระโพธิสัตว์สวयัมหาราชเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทานโดยที่สุดแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วก็ทรงบริจาคพญาช้างปัจจัยนาโคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ออกจากเมือง พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรสและพระธิดาไปถือเพศเป็นฤาษีอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เวลาผ่านไป ๗ เดือน พราหมณ์ชุกเดินทางไปขอพระโอรสและพระธิดาเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้ พระองค์ก็พระราชทานให้ วันรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระองค์ก็พระราชทานอีก พราหมณ์ชุกพา ๒ कुमार เดินทางไปถึงเชตุคร พระเจ้าสัญชัยทรงเห็นเข้าจึงโปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่พระราชธิดาทั้ง ๒ ไว้ ต่อมาได้ให้พระราชธิดาเดินทางไปรับพระเวสสันดรกลับพระนคร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงพระนคร ฝนแก้ว ๗ ประการ ได้ตกลงมาทั่วพระนคร พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและรักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ หลังจากสวรรคตแล้วก็เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. (พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐, พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๓๐๘-๓๘๕)

^{๒๘๖} มลีนท. ๘/๒๑๗.

^{๒๘๗} พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๕, พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๓๐๕/๕๘.

ปราศจากสามี นั่งอยู่ในที่ลับ นับถือสามีเสมอกับพระราชา ถูกชายอื่นประโลมด้วยทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ก็ไม่ยอมกระทำความชั่ว^{๒๘๘}

อธิบายว่า พระมโหสถบัณฑิต^{๒๘๙} นำนางอมราเทวีไปฝากไว้ในบ้านคนอื่น แม้นางจะอยู่ปราศจากสามี นั่งอยู่ในที่ลับกับชายอื่น ก็ยังปฏิบัติต่อสามีให้เสมอด้วยพระราชา ถูกบุรุษอื่นประโลมด้วยทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ก็ไม่ยอมกระทำความผิดอันลามก นางอมราเทวีมองไม่เห็นโอกาสที่จะกระทำความชั่ว เพราะกลัวการติเตียนในโลกนี้ เพราะกลัวนรกในโลกหน้า เพราะคิดว่ากรรมชั่วมีผลเผ็ดร้อน เพราะไม่ต้องการละทิ้งมโหสถบัณฑิตผู้เป็นที่รัก และเพราะมีความเคารพต่อมโหสถบัณฑิตผู้เป็นสามี นางเป็นผู้ประพฤติตนอ่อนน้อมต่อพระธรรม เป็นผู้ติเตียนความประพฤติเลวทราม ไม่ต้องการทำลายกรรมที่ควรทำ จึงมองไม่เห็นโอกาสที่จะกระทำความชั่ว นางอมราเทวีใคร่ครวญแล้ว มองไม่เห็นแม้ที่ลับในโลก จึงไม่ยอมกระทำความชั่ว เพราะแม้นางจะได้ที่ลับจากมนุษย์ ก็ไม่ทำให้ได้ที่ลับจากมนุษย์ แม้ได้ที่ลับจากมนุษย์ก็ไม่ทำให้ได้ที่ลับจากนักบวชผู้รู้จิตของคนอื่น แม้ได้ที่ลับจากนักบวชผู้รู้จิตของคนอื่นก็ไม่ทำให้ได้ที่ลับจากเทวดาผู้รู้จิตของคนอื่น แม้ได้ที่ลับจากเทวดาผู้รู้จิตของคนอื่นก็ไม่ทำให้ได้ที่ลับพอที่ตนจะทำบาป แม้ได้ที่ลับพอที่ตนจะทำบาปก็ไม่ทำให้ได้ที่ลับพอที่จะเสพอสังขารม อิกทั้งนางใคร่ครวญถึงชายที่มาเกี่ยว ไม่มีชายใดที่เสมอเหมือนกับสามีตน จึงไม่ยอมกระทำความชั่ว เพราะมโหสถบัณฑิตมีคุณธรรมหลายอย่างที่ชายอื่นไม่มี

^{๒๘๘} พ.ชา.อ. ๕/๒๓๐.

^{๒๘๙} **มโหสถบัณฑิต** คือ พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต เมื่อพระองค์ได้นางอมราเป็นภริยาแล้ว ก็กลับมายังพระนครเพื่อไปเรือนของตน แต่พอถึงพระนครก็กลับนำนางไปพำนักอยู่ที่เรือนของคนเฝ้าประตูก่อน ส่วนพระองค์ก็กลับไปสู่เรือน ทรงมีพระประสงค์จะทดสอบความจงรักภักดีของนาง จึงจ้างวานชายอื่นให้ถือเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ เพื่อไปประโลมประโลมให้นางเกิดความยินดี คนเหล่านั้นพยายามอยู่ถึง ๓ ครั้งก็ไม่สำเร็จ พระโพธิสัตว์จึงให้คนนำนางมายังเรือน นางอมราเห็นพระโพธิสัตว์ผู้ปลอมตัวเป็นชายอื่นประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับมีค่าขึ้นอยู่บนกองสมบัติ ก็จำไม่ได้ นางก็ไม่ได้มีใจหวนไหวในความสง่างามและทรัพย์สมบัติ แต่กลับตำหนิพระโพธิสัตว์ผู้ปลอมตัวว่า ชาติก่อนท่านก็รู้จักทำกุศล ชาตินี้จึงทำให้ร่ำรวยมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก แต่ชาตินี้กลับคิดจะทำกุศล ประพฤติผิดในภริยาของคนอื่น ซึ่งจะเป็นเหตุให้ไปเกิดในนรก เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นประจักษ์ในความเป็นหญิงมั่นคง ไม่โลเล จึงเลิกทดสอบและยอมรับนางอมราโดยดี. (พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๕๐-๒๘๓/๒๓๔-๓๐๔, พ.ชา. (บาลี) ๒๘/๕๕๐-๒๘๓/๑๘๗-๒๐๖)

รุกขเจตนาเจตนาปัญหา^{๒๕๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ต้นไม้ไม่มีจิตใจ พืชไม้ได้ เพราะเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงให้การทวาชพราหมณ์เจรจากับไม้สะคร้อ

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ ท่านรู้หรือไม่ว่า ต้นไม้ต้นนี้ไม่มีจิตใจ ไม้ได้ ยืนเสียง และไม่มีความรู้สึก เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ล้ม เพียรพยายามถามอยู่เป็นนิตย์ถึงการนอนเป็นสุข^{๒๕๑} และพระองค์ก็ตรัสอีกว่า ท่านใดนั้น รุกขเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นสะคร้อ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ถึงข้าพเจ้าก็มีคำที่จะพูด การทวาชะ โปรดฟังคำของข้าพเจ้า^{๒๕๒} คำว่า ต้นสะคร้อเจรจากับการทวาชพราหมณ์ ท่านกล่าวโดยสมมติของโลก คือ กล่าวโดยโวหารของชาวโลก เพราะต้นไม้ซึ่งไม่มีจิตใจย่อมเจรจากันไม่ได้ และคำว่า ต้นไม้ ก็เป็นชื่อของเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ ส่วนคำว่า ต้นไม้เจรจา เป็นโลกบัญญัติ เหมือนเกวียนบรรทุกข้าวเปลือก คนย่อมเรียกว่าเกวียนข้าวเปลือก ซึ่งเกวียนไม่ได้ทำมาจากข้าวเปลือก แต่เขากล่าวโดยสมมติของโลก แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ตามสมมติของโลกเหมือนกัน

สมณทูตสี่คิหิทูตสี่ปัญหา^{๒๕๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง คฤหัสถ์ทุศีลและสมณะทุศีล ใครมีคุณวิเศษอยู่ อะไรเป็นเครื่องกระทำให้ต่างกัน คติและวิบากของบุคคลทั้งสองมีผลเสมอกัน หรือมีอะไรเป็นเครื่องกระทำให้ต่างกัน

อธิบายว่า สมณทูตสี่คิหิทูตสี่ปัญหามีคุณวิเศษกว่าคฤหัสถ์ทุศีล ๑๐ ประการ คือ

- (๑) มีความเคารพในพระพุทธเจ้า
- (๒) มีความเคารพในพระธรรม
- (๓) มีความเคารพในพระสงฆ์
- (๔) มีความเคารพในเพื่อนพรหมจารี
- (๕) มีความพยายามในอุทเทส และปริปัจฉา
- (๖) มีการฟังมาก
- (๗) แม้มีศีลขาด เป็นผู้ทุศีล เมื่อเข้าไปในบริษัท ก็ย่อมรักษาอากัปกิริยาไว้ได้
- (๘) ย่อมรักษากายกรรมและวจีกรรม เพราะกลัวแต่การติเตียน
- (๙) มีจิตมุ่งตรงต่อความเพียร

^{๒๕๐} มิลินท. ๕/๑๘๕. เป็น รุกขเจตนาภาวปัญหา.

^{๒๕๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๕/๑๖๑, พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๕/๕๕.

^{๒๕๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๐/๓๕๕, พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๐/๒๓๓.

^{๒๕๓} มิลินท. ๑๐/๒๖๗. เป็น ทูตสี่คิหิปัญหา.

(๑๐) ย่อมเข้าถึงสมัญญาว่าเป็นภิกษุ

สมณะทุศีลเมื่อจะกระทำความชั่วย่อมประพฤตอย่างปิดบัง เปรียบเหมือนสตรีที่มีสามีย่อมประพฤตชั่วช้าเฉพาะแต่ในที่ลับเท่านั้น สมณะทุศีลย่อมยังทักษิณาให้หมดจดได้ด้วยเหตุ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพราะความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งเกราะอันหาโทษมิได้
- (๒) เพราะการทรงเพศคนศรัทธา โสณ ผู้มีสมัญญาว่าฤาษี (ภิกษุ)
- (๓) เพราะความที่เข้าถึงความเป็นตัวแทนสงฆ์ที่เขานิมนต์
- (๔) เพราะความเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ
- (๕) เพราะความเป็นผู้อาศัยอยู่ในบ้านพักอาศัย คือ ความเพียร
- (๖) เพราะความเป็นผู้แสวงหาทรัพย์ในพระชินศาสนา
- (๗) เพราะการแสดงธรรมอันประเสริฐ
- (๘) เพราะความเป็นผู้มีธรรม คือ ประทีป ส่องคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
- (๙) เพราะความเป็นผู้มีทักขิณตรงโดยส่วนเดียวว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เลิศ
- (๑๐) เพราะการสมาทานอุโบสถ

อย่างไรก็ตาม แม้สมณะทุศีลจะเป็นผู้มีศีลวิบัติ แต่ก็ทำทักษิณาของทายกให้หมดจดวิเศษได้ ผู้มีศีลได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมอันโอฬาร ให้ทานในชนผู้ทุศีล ทักษิณาของผู้นั้นชื่อว่า บริสุทธีฝ่ายทายก^{๒๕๔} เหมือนน้ำ แม้จะบุ่นก็ชำระล้างโคลนตม ละออง และเหม็นไคลได้ แม้จะร้อนจนเดือดก็ดับไฟกองใหญ่ที่กำลังลุกโพลงได้

เอกัจจาเนกัจจานังธัมมาภิสมยปัญหา^{๒๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลผู้ปฏิบัติชอบย่อมตรัสรู้ธรรมทุกคน หรือบางคนก็ตรัสรู้ บางคนก็ตรัสรู้ไม่ได้

อธิบายว่า บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ บางคนก็ตรัสรู้ธรรมได้ แต่บางคนก็ตรัสรู้ธรรมไม่ได้ บุคคลผู้ตรัสรู้ธรรมไม่ได้ มีอยู่ ๑๖ จำพวก คือ

- (๑) สัตว์เดรัจฉาน
- (๒) บุคคลผู้เข้าถึงเปรตวิสัย
- (๓) พวกมิฉนาทิกุฐิ
- (๔) คนหลอกลวง

^{๒๕๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๒/๔๓๑, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๘๒/๓๒๖.

^{๒๕๕} มลินท. ๘/๓๑๕. เป็น ธัมมาภิสมยปัญหา.

- (๕) คนฆ่ามารดา
- (๖) คนฆ่าบิดา
- (๗) คนฆ่าพระอรหันต์
- (๘) คนผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน
- (๙) คนทำโลหิตพระพุทธรเจ้าให้ห้อ
- (๑๐) คนผู้เป็นไทยสังวาส (ปลอมบวช)
- (๑๑) คนผู้เข้ารีตเคียดชัง
- (๑๒) คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณี
- (๑๓) ภิกษุผู้ต้องครุภาพตี^{๒๕๖} ๑๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ยังไม่ออกจากอาบัติ
- (๑๔) บัณเฑาะก์
- (๑๕) อุกโตพญชุนก (คนสองเพศ)
- (๑๖) เด็กอ่อนอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ

เหตุที่เด็กอ่อนอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ แม้เป็นผู้ปฏิบัติชอบ อีกทั้งไม่มีราคะ โทสะ โมหะ มานะ มิจฉาทิฎฐิ ความยินร้าย กามวิตก และไม่คลุกคลีด้วยกิเลส เขาควรบรรลุตัสจะ ๔ โดยการบรรลุลุคราวเดียว แต่ที่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะจิตของเด็กไม่มีกำลัง มีกำลังไม่เพียงพอ อ่อนแอ เบาบาง จึงไม่สามารถบรรลุลุสังขตนิพพานธาตุ ซึ่งเป็นของหนัก ยิ่งใหญ่ ไพบูลย์ได้ เหมือนพญาเขาสีเนรุซึ่งเป็นของหนัก ยิ่งใหญ่ ไพบูลย์ บุรุษคนเดียวไม่อาจใช้ เรี่ยวแรงกำลังและความเพียรที่มีตามปกติของตน ยกพญาเขาสีเนรุขึ้นได้ เพราะบุรุษไม่มีกำลังเพียงพอ และพญาเขาสีเนรุก็มีขนาดใหญ่

ปฐวิสันธารกปัญหา^{๒๕๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สิ่งที่รองรับแผ่นดินไว้

อธิบายว่า แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมก็ตั้งอยู่บนอากาศ เหมือนบุคคลนำธัมมกรกุ่มลงในน้ำแล้วยกขึ้น น้ำนี้ถูกลมรองรับไว้ ฉะนั้น แม้สิ่งที่รองรับแผ่นดิน ก็เป็นน้ำที่ลมรองรับไว้ ฉะนั้น

ทีฆอัฏฐิกปัญหา^{๒๕๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง โครงกระดูกที่ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์มีอยู่หรือไม่

^{๒๕๖} ครุภาพตี หมายถึง อาบัติสังฆาทิเสส.

^{๒๕๗} มิตินท. ๗/๗๔.

^{๒๕๘} มิตินท. ๑๐/๕๖.

อธิบายว่า สัตว์ที่กระดุกยาว ๑๐๐ โยชน์มีอยู่ เพราะในมหาสมุทรมียาวถึง ๕๐๐ โยชน์

อุทกสัตตชีวปัญหา^{๒๕๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง น้ำที่ถูกต้มอยู่บนไฟ พอเดือด ก็ส่งเสียงดังหลายอย่างแตกต่างกัน น้ำมีชีวิต หรือส่งเสียงเล่น หรือถูกสิ่งอื่นบีบคั้นจึงส่งเสียง ร้องออกมา

อธิบายว่า น้ำไม่มีชีวิต ชีวะก็ดี สัตว์ก็ดี ไม่มีอยู่ในน้ำ เหตุที่น้ำส่งเสียงดังมากมาย หลายอย่าง เพราะกำลังแห่งความร้อนของไฟมีมาก แม้พวกเดียรัจฉานพวกคิดว่า น้ำมีชีวิต จึงปฏิเสธน้ำเย็น ต้มน้ำให้ร้อนแล้วบริโภคน้ำที่กระทำให้อุณหภูมิเปลี่ยนแปลงไป แม้พวกเขาจะ ตีเตียนพุทธสาวกว่า พวกสมณสากยบุตรเบียดเบียนอินทรีย์ชีวะอยู่อย่างหนึ่ง น้ำไม่มีชีวิต ชีวะ ก็ดี สัตว์ก็ดี ไม่มีอยู่ในน้ำ เหมือนน้ำที่ขังอยู่ในสระ ลำธาร ทะเล บ่อน้ำ สระโบกขรณี ถูกขจัด ให้หมดสิ้นไปเพราะกำลังแห่งลมและแดดที่รุนแรง แต่น้ำก็ไม่ได้ส่งเสียงดัง

โลกนัตติภาวปัญหา^{๓๐๐} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลและสิ่งของหลายอย่าง ล้วนมีปรากฏอยู่ในโลก สิ่งที่ไม่มีอยู่ในโลกมีหรือไม่

อธิบายว่า สิ่งที่ไม่มีในโลก มีอยู่ ๓ ประการ คือ

- (๑) สิ่งที่มีเจตนาที่ดี ไม่มีเจตนาที่ดี ซึ่งไม่แก่และไม่ตาย
- (๒) ความที่สังขารเป็นของเที่ยง
- (๓) สิ่งที่บุคคลเข้าไปถือเอาว่าเป็นสัตว์ โดยปรมาตถ์

ยักขมรณภาวปัญหา^{๓๐๑} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ยักษ์มีอยู่ในโลกหรือไม่

อธิบายว่า ยักษ์^{๓๐๒}มีอยู่ในโลก เมื่อยักษ์ตายแล้ว ซากของยักษ์ก็ปรากฏอยู่ แม้กลืน ศพก็ฟุ้งขจรไป ซากของยักษ์ย่อมปรากฏเป็นซากแมลงบ้าง หนอนบ้าง มดแดงบ้าง บั้วบ้าง งูบ้าง แมงป่องบ้าง ตะขาบบ้าง นกบ้าง เนื้อบ้าง

^{๒๕๕} มลีนท. ๑๑/๒๖๕.

^{๓๐๐} มลีนท. ๔/๒๓๘.

^{๓๐๑} มลีนท. ๗/๒๘๒.

^{๓๐๒} คำว่า ยักษ์ หมายถึง พวกกุมเทวดาซึ่งนับเนื่องในเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นบริวารของท้าว จตุโลกบาล. (ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ (ผู้แปล), มลีนทปัญหา เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๓.

สุริยตปภาวปัญหา^{๓๐๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระอาทิตย์ส่องแสง ร้อนแรงตลอดเวลา หรือบางเวลาก็ส่องแสงอ่อน ไม่ร้อนแรง

อธิบายว่า พระอาทิตย์ส่องแสงร้อนแรงตลอดเวลา ไม่มีเวลาไหนที่พระอาทิตย์จะ ส่องแสงอ่อน ไม่ร้อนแรง เหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะพระอาทิตย์มีโรค ๔ อย่าง คือ (๑) หมอก (๒) น้ำค้าง (๓) เมฆ (๔) ราหู ถ้าพระอาทิตย์ถูกรักษาโรคอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าครอบงำ จะทำให้ พระอาทิตย์ส่องแสงอ่อน ไม่ร้อนแรง

สุริยโรคภาวปัญหา^{๓๐๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ในหมันตฤดูพระอาทิตย์ ส่องแสงแรงกล้า เพราะเหตุไร ในกิมหันตฤดูพระอาทิตย์จึงส่องแสงไม่แรงกล้าอย่างนั้น

อธิบายว่า ในกิมหันตฤดูรุขี้ฝุ่นไม่เข้าไปกระทบ ละอองถูกลมดีให้พุ่งขึ้นไปอยู่ บนท้องฟ้า อีกทั้งก้อนเมฆก็ปกคลุมหนาแน่นในอากาศ ลมก็พัดแรงเหลือประมาณ ทำให้สิ่ง ปฏิกูลรวมกันเข้าก็ปิดบังรัศมีพระอาทิตย์ไว้ จึงทำให้พระอาทิตย์ส่องแสงไม่แรงกล้าใน กิมหันตฤดู ส่วนในหมันตฤดูแผ่นดินเบื้องล่างเย็น มหาเมฆตั้งขึ้นในเบื้องบน รุขี้ฝุ่นนิ่งสงบ อยู่ อีกทั้งละอองที่ละเอียดก็เคลื่อนไปบนท้องฟ้า อากาศก็ปราศจากเมฆฝน ลมก็พัดไปอ่อน ๆ รัศมีพระอาทิตย์ก็หมดจด เพราะสิ่งเหล่านี้สงบระงับ เมื่อพระอาทิตย์พ้นจากสิ่งขัดข้อง แสงแดดย่อมแผดกล้ายิ่งนัก จึงทำให้พระอาทิตย์ส่องแสงแรงกล้าในหมันตฤดู

สุปินปัญหา^{๓๐๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง สิ่งที่เราเรียกว่าความฝัน และบุคคล เช่นไรจึงจะฝันได้

อธิบายว่า นิमितที่เข้าถึงคลองแห่งจิต ชื่อว่าความฝัน บุคคลที่สามารถจะนิมิตที่เป็น ความฝัน มีอยู่ ๖ จำพวก คือ

- (๑) คนที่มีธาตุลมกำเริบ
- (๒) คนที่มีดีกำเริบ
- (๓) คนที่มีเสมหะกำเริบ
- (๔) คนผู้ที่ทวดาเข้าไปสังหรณ์
- (๕) คนผู้เคยประพฤตสิ่งนั้นมาก่อน
- (๖) คนผู้มีบุรพนิมิตมาปรากฏ

^{๓๐๓} มลินท. ๑๐/๒๘๕. เป็น สุริยตปนปัญหา.

^{๓๐๔} มลินท. ๘/๒๘๔. เป็น กฐินตปนปัญหา.

^{๓๐๕} มลินท. ๕/๓๐๘.

บุคคลผู้ที่ฝืนต้องไม่หลับอยู่และไม่ตื่นอยู่ เพราะจิตของคนที่ตั้งนอยุ่ยอมโลเล
แจ้ง ชัด ไม่เป็นจิตประจำ นิमितยอมเข้าไม่ถึงคลองแห่งจิต แต่ความฝันจะอยู่ในช่วงระหว่างที่
ความโง่งมยังไม่ตกถึงภวังค์ เพราะเมื่อบุคคลมีความ โง่งมเพิ่มขึ้นจิตก็ยอมตกภวังค์ จิตที่
ตกภวังค์ยอมไม่เป็น ไปแม้ในร่างกายที่ดำรงอยู่ จิตที่ไม่เป็นไปก็ยอมไม่รู้สุขและทุกข์
เมื่อบุคคลไม่รู้สุขและทุกข์ก็จะไม่ฝัน ต่อเมื่อจิตเป็นไปเท่านั้นจึงจะฝันได้ เหมือนในที่มีมิด
ไม่สว่าง เงามอมไม่ปรากฏในกระจกเงาที่ใสสะอาด ร่างกายเป็นดุจกระจกเงา ความโง่งม
เป็นดุจความมืด จิตเป็นดุจความสว่าง บุคคลที่มีจิตไม่เป็นไปในขณะที่ร่างกายยังเป็นอยู่ มีอยู่
๒ จำพวก คือ

(๑) คนที่มีความโง่งมเพิ่มพูน จนจิตตกถึงภวังค์

(๒) คนผู้เข้านิโรธสมบัติ

ความที่กายสยบซบเซา มีกำลังอ่อนแอ ไม่ควรแก่การงาน จัดเป็นเบื้องต้นแห่ง
ความโง่งม ภาวะที่หลับ ๆ ตื่น ๆ ปะปนกัน เหมือนการนอนหลับของลิง จัดเป็นท่ามกลาง
แห่งความโง่งม การที่จิตตกถึงภวังค์ จัดเป็นที่สุดแห่งความโง่งม บุคคลผู้ตื่นอยู่แต่ยังม
ความโง่งม และอยู่ในท่ามกลางแห่งความโง่งม เหมือนลิงนอนหลับเท่านั้น จึงจะฝันได้

สมุททปัญหา^{๓๐๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ทะเล

อธิบายว่า น้ำมีประมาณเท่าใด รสเค็มก็มีประมาณเท่านั้น หรือรสเค็มมีประมาณ
เท่าใด น้ำก็มีประมาณเท่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าทะเล ถ้ามีแต่น้ำไม่มีรสเค็มด้วย หรือมีแต่
รสเค็มไม่มีน้ำด้วย ก็ไม่เรียกว่า ทะเล

สมุททเอกรสปัญหา^{๓๐๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ทะเลมืรสเดียว

อธิบายว่า ทะเลมืรสเดียวคือ รสเค็ม เพราะมีน้ำขังอยู่นาน จึงกลายสภาพเป็นน้ำเค็ม

สิวิราชจักขุทานปัญหา^{๓๐๘} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง ธรรมดาบุคคลผู้เสียจักขุ
ประสาทแล้วยอมไม่ได้ทิพยจักขุ เพราะเหตุไร เมื่อพระเจ้าสิวิราชพระราชทานจักขุแก่ยาจก
แล้ว ทิพยจักขุจึงเกิดขึ้นมาใหม่ได้

อธิบายว่า ธรรมดาคนตาบอดมีจักขุประสาทพิการ ย่อมไม่มีโอกาสที่จะกลับมา
มองเห็นได้เหมือนเดิม เหมือนคำที่กล่าวว่า เมื่อได้ถอนเหตุแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุ

^{๓๐๖} มลินท. ๑๒/๕๗.

^{๓๐๗} มลินท. ๑๓/๕๗.

^{๓๐๘} มลินท. ๕/๑๓๑.

ทิพยจักขุก็จะไม่เกิดขึ้น^{๓๐๕} เพราะทิพยจักขุจะไม่มีในสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ คือในสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ ส่วนพระเจ้าสีวราช^{๓๐๖} ทรงกวักพระเนตรทั้ง ๒ ให้เป็นทานแก่ยาจก ทำให้จักขุประสาทพิการ ต่อมาพระองค์ทรงได้ทิพยจักขุด้วยการทำสังกิริยา สังจะนั่นเองเป็นวัตถุเพื่อความคิดขึ้นแห่ง ทิพยจักขุ ก็บุคคลผู้ทำสังกิริยาสามารถที่จะบันดาลให้ฝนตกได้ ให้ไฟดับไป กำจัดยาพิษ หรือ ย่อมกระทำการกิจต่าง ๆ ได้อย่างอื่นได้ เหมือนนางคณิกาชื่อว่าพินทุมดีกระทำสังกิริยาเพื่อให้ แม่น้ำคงคาไหลกลับทวนกระแสนั้นนางจะเป็นหญิงคณิกาผู้เป็นนางโจร เป็นหญิงนักเลง ไม่มีสติ มีศีลขาด ไม่มียางอาย เทียวประเล้าประโลมคนมีคบอด แต่ก็กระทำสังกิริยาว่า จะบำรุงบำเรอบุรุษทุกคนผู้เป็นเจ้าของแห่งทรัพย์ให้เท่าเทียมกันเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ

กัฬาวักกันติปัญหา^{๓๐๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระสุวรรณสามกับ มัณฑยมาณพ ถือปฏิสันธิในพระครรภ์ได้อย่างไร

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า การตั้งครรภ์ย่อมมีได้เพราะการประสมกันแห่งเหตุ ๓ อย่าง^{๓๐๘} คือ

- (๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน
- (๒) มารดามีระดู
- (๓) มีคันธัพพะมาปรากฏ

พระสุวรรณสามถือนิปฏิสันธิ เพราะทุกุลดาบสใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบสะดือของ นางปาริชาติาปสินีซึ่งกำลังมีระดู ส่วนมัณฑยมาณพถือนิปฏิสันธิ เพราะมาดังกฤาณีนใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบสะดือนางกัญญาพราหมณีในคราวมีระดูเหมือนกัน พระสุวรรณสาม ถือนิปฏิสันธิโดยที่บิดามารดาไม่ได้อยู่ร่วมกัน เพราะท่านทั้งสองเป็นผู้หนีไปในวิเวกแสวงหา ประโยชน์สูงสุด ไม่ปรารถนาที่จะล่วงสัทธรรมที่ได้บำเพ็ญมา ท้าวสักกะจึงวิงวอนให้ดาบส ลูบสะดือของตาปสินีในเวลาที่นางมีระดู การลูบสะดือจัดเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของการหยั่งลง

^{๓๐๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๗, พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๖๑/๒๓๘. อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๗๔/๓๗๖, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๓๗๔/๒๑๔.

^{๓๐๖} พระเจ้าสีวราช คือ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีวทรบิจาจากพระเนตรเป็นทาน ต่อมากลับได้พระเนตรทิพย์ด้วยอำนาจสังจะ และทรงแนะนำให้ประชาชนยินดีในการบริจาคนาน. (พ.ช. (ไทย) ๒๓/๕๒-๕๒/๔๗๘-๔๘๓, พ.ช. (บาลี) ๒๓/๕๒-๕๒/๓๓๓-๓๓๖)

^{๓๐๗} มิตินท. ๖/๑๓๕.

^{๓๐๘} ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔, ม.นุ. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔.

สู่ครรภ์ คือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน การอยู่ร่วมกันของมารดาและบิดา ไม่ใช่เฉพาะแต่การประพาสติดะเมิดเท่านั้น แม้การหัวเราะ การพูดกัน การเพ่งจ้องกัน ก็ยอมทำให้เกิดการร่วมกันด้วยอาศัยราคะเป็นเบื้องต้นแล้วลู่บไล้เนื้อตัว เพราะการอยู่ร่วมกัน จึงมีการก้าวลงสู่ครรภ์เหมือนไฟที่ลูกโพล่งยอมกำจัดความเย็นแห่งวัตถุที่เพียงแต่เข้าใกล้ ทั้งที่ยังไม่เข้าถึงตัว ก็สัตว์ยอมก้าวลงสู่ครรภ์ด้วยอำนาจแห่งเหตุ ๔ อย่าง คือ

- (๑) ด้วยอำนาจแห่งกรรม
- (๒) ด้วยอำนาจแห่งกำเนิด
- (๓) ด้วยอำนาจแห่งตระกูล
- (๔) ด้วยอำนาจแห่งการร้องขอ

พุทธพรหมโลกปัญหา^{๓๓๓} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พรหมโลกอยู่ไกลจากมนุษย์โลกประมาณเท่าไร

อธิบายว่า พรหมโลกอยู่ไกลจากที่นี่ ประมาณก้อนหินขนาดเท่าเรือนยอด ตกจากพรหมโลก ลอยแคว้งกว้างตลอดทั้งวันทั้งคืน สิ้นระยะทางประมาณ ๔๘,๐๐๐ โยชน์ จึงตกถึงพื้นดิน โดยใช้เวลาประมาณ ๔ เดือน ส่วนผู้มีฤทธิ์ที่บรรลุความชำนาญทางจิต อันตรธานจากที่นี่ก็ปรากฏตัวที่พรหมโลกทันที ช่วงระยะเวลาดูบุรุษผู้มีกำลัง เหยียดแขนที่กู่อยู่ออกไป หรือกู่แขนที่เหยียดออกอยู่เข้ามา เปรียบเหมือนบุคคลที่เกิดอยู่ไกลจากที่นี่ประมาณ ๒๐๐ โยชน์ แต่พอนึกถึงกิจบางอย่างที่ตนเองกระทำไว้ ณ ที่นั้น ก็นึกได้ทันที เหมือนเดินทางไปตลอดระยะทาง ๒๐๐ โยชน์ อย่างรวดเร็ว

พรหมโลกกัสมิรปัญหา^{๓๓๔} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดในพรหมโลก กับบุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดในแคว้นกัสมิระ ใครจะใช้เวลาไปเกิดนานกว่ากัน หรือเร็วกว่ากัน

อธิบายว่า บุคคลทั้งสองยอมไปเกิดพร้อมกัน ใช้เวลาเท่ากัน ไม่ช้าไม่เร็ว ก่อนที่จิตจะดับจากโลกนี้ยอมเกี่ยวเกาะอารมณ์ที่ใดที่หนึ่ง เมื่อดับจากที่หนึ่งก็มุ่งตรงไปยังที่หมายทันทีเหมือนนกสองตัวบินไปในอากาศ ตัวหนึ่งบินมาจับที่ต้นไม้สูง ตัวหนึ่งบินมาจับที่ต้นไม้ต่ำเงาของนกทั้งสองตัว ย่อมปรากฏที่พื้นดินพร้อมกัน สิ้นเวลาเท่ากัน

^{๓๓๓} มลีนท. ๔/๕๒.

^{๓๓๔} มลีนท. ๕/๕๓. เป็น ทวินนังโลกูปป็นนังสมกภาพปัญหา.

อุตรกรปัญหา^{๓๐๕} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลสามารถที่จะไปอุตรกรทวิป พรหมโลก หรือทวิปอื่น ด้วยร่างกายนี้ได้หรือไม่

อธิบายว่า บุคคลสามารถที่จะไปสู่อุตรกรทวิป พรหมโลก หรือทวิปอื่น ด้วยกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ เปรียบเหมือนบุคคลกระโดดจากพื้นดินสูงขึ้นไปประมาณ ๑ คืบ หรือ ๑ ศอก ด้วยตั้งใจว่า เราจักกระโดด ณ ที่นี้ ร่างกายก็จะเหวไปทันทีพร้อมกับความคิดที่เกิดขึ้น ภิกษุผู้มีฤทธิ์บรรลุลักษณะในสมาธิจิต ย่อมยกกายเข้าไปไว้ในจิตแล้วไปสู่เวหาสด้วยอำนาจแห่งจิต

อัสสาสปีสสาสปัญหา^{๓๐๖} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง บุคคลสามารถดับลมอัสสาสะและปีสสาสะได้หรือไม่

อธิบายว่า บุคคลสามารถดับอัสสาสะและปีสสาสะได้ เปรียบเหมือนคนที่นอนกรน เมื่อถูกจับพลิกร่างกาย เสียงกรนก็ระงับไป คนที่ยังมิได้อบรมกาย มิได้อบรมศีล มิได้อบรมจิต มิได้อบรมปัญญา เพียงแต่พลิกร่างกาย เสียงกรนก็ยังระงับได้ เมื่อเป็นอย่างนั้น คนผู้ได้อบรมกาย ศีล จิต ปัญญา เข้าจุตตถตามแล้ว ลมอัสสาสะและปีสสาสะย่อมดับได้อย่างแน่นอน

สัทธัมมอันตรธานปัญหา^{๓๐๗} พระนาคเสนตอบคำถามเรื่อง พระสัทธรรมจักตั้งอยู่นานเพียงไร

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสกะพระอนนทว่า พระสัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น^{๓๐๘} แต่พระองค์ตรัสกับสุภัททปริพาชกในคราวจะปรินิพพานว่า ก็ภิกษุพึงเป็นอยู่

^{๓๐๕} มลีนท. ๘/๕๖. เป็น อุตรกรกาทิกมนปัญหา.

^{๓๐๖} มลีนท. ๑๑/๕๗. เป็น อัสสาสปีสสาสนิโรธปัญหา.

^{๓๐๗} มลีนท. ๗/๑๔๒.

^{๓๐๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๕, วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๖. อัง.อุฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖, อัง.อุฏฺฐก. (บาลี) ๒๓/๕๑/๒๓๑. สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี หมายความว่า ถ้าให้สตรีบวชโดยไม่ได้บัญญัติกรรมไว้ก่อน เวลาผ่านไป ๕๐๐ ปี ก็จะไม่มีการหั้นหัดผู้บรรลุปฏิสัมภิตา แต่เมื่อบัญญัติกรรมไว้ก่อนที่สตรีจะบวช ในเวลาระยะ ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์สุกขวิปัสสโกอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอนาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระสกทาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระโสดาบันอยู่ สรุปว่าปฏิเวธสัทธรรมจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี แม้ปริยัติก็ดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี เพราะปริยัติกับปฏิเวธเกื้อกูลกัน. (วิ.อ. ๓/๔๐๓/๔๐๖-๔๐๗, อัง.อุฏฺฐก.อ. ๓/๕๑/๒๖๕)

โดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์^{๓๑๕} พุทธพจน์ทั้งสองมีอรรถและพยัญชนะต่างกัน พุทธพจน์หนึ่งเป็นการกำหนดอายุพระศาสนา อันหนึ่งเป็นการแสดงขย่องการปฏิบัติ คำทั้งสองแยกห่างกันและกัน เหมือนฟ้าแยกห่างจากแผ่นดิน นรกแยกห่างจากสวรรค์ กุศลแยกห่างจากอกุศล สุขแยกห่างจากทุกข์ พระดำรัสที่ว่า พระสังฆกรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น เป็นคำที่พระองค์เมื่อจะทรงแสดงความสิ้นไปแห่งอายุพระศาสนา ก็ทรงกำหนดถึงส่วนที่เหลืออยู่อย่างนี้ว่า ถ้าผู้หญิงไม่บวชเป็นภิกษุณี พระสังฆกรรมจะตั้งอยู่ได้ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่บัดนี้พระสังฆกรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น การที่พระองค์ตรัสอย่างนี้ไม่ได้แสดงถึงการอันตรธานแห่งพระสังฆกรรม หรือคัดค้านการตรัสรู้ธรรม แต่ทรงประกาศอายุพระศาสนาส่วนที่เสื่อมหายไป และทรงกำหนดอายุพระศาสนาส่วนที่ยังเหลืออยู่ เปรียบเหมือนบุรุษทำสิ่งของหาย จึงถือเอาสิ่งของที่ยังเหลืออยู่ไปแสดงแก่คนอื่นว่า สิ่งของของข้าพเจ้าหายไปเท่านี้ นี่ก็ส่วนที่เหลืออยู่ ส่วนพระดำรัสที่ว่า ภิกษุพึงเป็นอยู่โดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ เป็นคำแสดงถึงความประเสริฐของพระพุทธานุภาพ ที่รุ่งเรืองด้วยอาจารย์คุณ ศีลคุณ ข้อวัตรปฏิบัติทั้งหลาย ส่องสว่างไปในหมื่นโลกธาตุ ถ้าภิกษุผู้เป็นพุทธบุตรพึงประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ^{๓๒๐} ไม่ประมาท พากเพียรเป็นประจำ เกิดฉันทะศึกษาในไตรสิกขา ทำจาริตตศีลให้เต็มเปี่ยมเสมอ ก็จะเป็นเหตุให้พระพุทธานุภาพตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน และโลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์

ผู้วิจัยได้ศึกษาและจัดหลักธรรม ที่เป็นการถามและการตอบกันโดยใช้ปฏิภาณไหวพริบ ซึ่งพระนาคเสนอธิบายไว้อย่างเหมาะสม โดยอาศัยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการตอบ เช่น เรื่องชื่อ^{๓๒๑} ของบุคคลเป็นสิ่งที่สมมติกัน

^{๓๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๓.

^{๓๒๐} องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มิศรัทธา (๒) เป็นผู้มิอาพาธน้อย มิโรคเบาบาง (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา (๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร (๕) เป็นผู้มิปัญญา. (อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒, อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๖๐)

^{๓๒๑} นาม ๔ ชนิด คือ (๑) อาวัตถิกนาม ชื่อที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นการแยกประเภทกัน หรือที่เรียกตามรุ่นคราว สมัย (๒) ลิงคิกนาม ชื่อที่ตั้งตามเพศของบุคคล หรือตามเครื่องหมาย (๓) เนมิตถิกนาม ชื่อที่ตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นเครื่องหมายแห่งคุณที่ตนได้บรรลุ เช่น ผู้ได้วิชา ๓ ผู้ได้ภิกษุญา ๖ เป็นต้น ซึ่งบิดามารดาไม่ได้เป็นคนตั้งให้ มาแต่กำเนิด (๔) อธิจสนูปินนาม ชื่อที่ตั้งขึ้นโดยมิได้มุ่งถึงความหมายแห่งคำ แต่ตั้งขึ้นลอย ๆ ตามโวหารชาวโลก เช่น ผู้เจริญ ผู้เจริญด้วยทรัพย์ หรือชื่ออื่น ๆ ที่ตั้งตามโวหารชาวโลกทั่วไป. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๖๘)

ขึ้นมาเพื่อใช้สื่อสารกันให้เข้าใจตรงกัน หรือเรื่องพรรษาก็เป็นสิ่งที่เนื่องด้วยตัวบุคคล ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติด้อยให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูผู้รู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงอย่างแท้จริง หรือผู้รู้แจ้งโลก ซึ่งเกิดจากการที่ พระองค์ได้ทรงศึกษาในศิลปศาสตร์ ๑๘ แขนง^{๓๒๒} พระองค์ตรัสรู้และเข้าใจในสรรพสิ่ง ตลอดทั้งสรรพสัตว์ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ก็เกิดจากบำเพ็ญพระบารมีตลอดเวลาสี่อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัลป์

พระนาคเสนได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามลิந்த ทำให้พระองค์เกิดความเข้าใจใน ทุกปัญหาที่พระองค์ตรัสถาม ทั้งที่เกี่ยวกับหลักธรรมและไม่เกี่ยวกับหลักธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของพระนาคเสน และประกาศความเป็นพุทธสาวกผู้ปราดเปรื่องในด้านการใช้ปัญญาไหวพริบตอบปัญหาได้ว่าทะ เพื่อปราบปรามปราชญ์ภายนอกพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคง

^{๓๒๒} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๐.

บทที่ ๓

วิธีการใช้ปฏิภาณโวหาร

ในบทนี้ผู้วิจัย จะได้ศึกษาความสำคัญของปฏิภาณโวหาร ความหมาย ประเภท หลักการและวิธีการใช้ปฏิภาณโวหาร พร้อมด้วยปฏิภาณโวหารที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๓.๑ ความสำคัญของปฏิภาณโวหาร

ปฏิภาณโวหาร เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของผู้ประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่จำเป็นต้องมี เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่อย่างมีประสิทธิภาพ พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักปฏิภาณโวหารในการประกาศพระศาสนา ได้ผลเป็นที่ประจักษ์ชัดเจน ทำให้เวไนยสัตว์ทุกหมู่เหล่าหลุดพ้นจากความทุกข์ ได้รับแต่ความสุขโดยส่วนเดียว นอกจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังมีพุทธสาวกที่ได้ใช้ปฏิภาณโวหารในการอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จนประสบความสำเร็จในการเผยแผ่เป็นอย่างมาก

พระนาคเสน นับว่าเป็นพระเถระอีกองค์หนึ่ง ที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการใช้ปฏิภาณโวหาร กล่าวได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามลิந்தได้อย่างฉับพลัน แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม รู้จักจังหวะและโอกาสในการใช้ปฏิภาณ ทำให้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง

๓.๑.๑ ความหมายคำว่า ปฏิภาณโวหาร

ปฏิภาณ และ โวหาร มีนิยามความหมาย ดังนี้

คำว่า ปฏิภาณ หมายถึง แดกฉาน แจ่มแจ้ง จัดจ้าน ปรีชา เป็นไปในอรรถ ๒ อย่าง คือ

(๑) ปัญญา คือ ความรอบรู้

(๒) อุปปฏิจิตติรา คือ คำโต้ตอบได้ทันทีทันควัน หมายถึง ปัญญา เปล่งคำ เจริญ

(understanding, intelligence, wisdom; readiness or confidence of speech, promptitude, wit illumination)^๑

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมาย “ปฏิภาณ” คือ เชาวน์ไหวในการกล่าวแก้ หรือได้ตอบเป็นต้น ได้นับพลันทันทีและแนบคาย^๒

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ได้ตอบได้ทันทีทันควัน ปัญญาแก่การฉะพินา ความคิดทันการ^๓

พระธรรมกิตติวงศ์ ได้ให้ความหมายของ ปฏิภาณ ไว้ว่า ความปรากฏ ความแจ่มแจ้ง ความชัดเจน ความคิดขึ้นได้เอง ใช้หมายถึงปัญญา ความเข้าใจ ความฉลาดที่เกิดจับพลัน ความคิดฉับไว เชาวน์ไหวพริบ^๔

วสิน อินทสระ ได้นิยามความหมายของ ปฏิภาณ ว่าหมายถึง ปัญญาอันดีเลิศที่และทะลุปรุโปร่งเห็นความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่ รู้เท่าถึงการณ์ นับว่าเป็นคุณธรรมที่ประเสริฐอย่างหนึ่ง ปฏิภาณ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ปฏิภาณทางประสาท (Sense – intuition)

(๒) ปฏิภาณทางปัญญา (intellectual intuition)

ปฏิภาณทางประสาท เป็นความรู้สึที่ที่เกิดขึ้นเฉย ๆ ว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ไม่สามารถอธิบายเหตุผลได้แต่แนใจ ส่วนปฏิภาณทางปัญญาเกิดจากมีวิชาความรู้แล้วเกิดความคิดรวดเร็วขึ้น^๕

---

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๒.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุคส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๕.

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐๐.

^๕ วสิน อินทสระ, พุทธปฏิภาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

ปฏิภาณ หมายถึง ไหวพริบ ความสามารถพูดโต้ตอบได้ฉับไว ความเฉียบแหลม ความแจ่มแจ้ง^๖

คำว่า ไหวหาร หมายถึง ชื่อที่ใช้เรียกกัน การพูด คำพูด วิธีพูด สำนวน เช่นคำว่า สมณไวยาหาร ถ้อยคำที่สมณะควรพูด โลกียไวยาหาร สำนวนภาษาทางโลก

ไวยาหาร ในคำไทยใช้หมายถึง ชั้นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือพูด ฝึปาก ถ้อยคำที่เล่นเป็นลำนับลำนวน เช่นใช้ว่า สำนวนไวยาหาร ดีไวยาหาร เล่นไวยาหาร^๗

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมายของคำว่า ไวยาหาร หมายถึง ชั้นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือพูด เช่น มีไวยาหารดี ถ้อยคำที่เล่นเป็นลำนับลำนวน เช่น อย่างมาดีไวยาหาร เขาชอบเล่นไวยาหาร^๘

ปฏิภาณไวยาหาร หมายถึง การกล่าวเหมาะสมด้วยเหตุผลในทันที^๙

เมื่อกกล่าวโดยสรุป ปฏิภาณไวยาหาร จึงหมายถึง การกล่าวโต้ตอบอย่างฉับพลันทันทีทันใดกะบุคคลอื่น ด้วยสติปัญญาอันเฉียบแหลม พร้อมทั้งวาทะกรรมคมคาย มีลีลาและชั้นเชิงในการกล่าวโต้ตอบอย่างมีเหตุและผล สามารถทำให้บุคคลอื่นรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่พูด และทำให้คล้อยตามคำพูดไปได้

๓.๑.๒ ประเภทของปฏิภาณไวยาหาร

ความเป็นผู้มีปฏิภาณดี หรือความแตกฉานในปฏิภาณ จัดเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา (ปฏิสัมภิทูปปตฺโต) ในพุทธปรัชญาจัดปฏิภาณปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในปฏิภาณไว้เป็นอันดับสุดท้ายบรรดาปฏิสัมภิทา ๔ ประการ เหตุที่จัดไว้ในลำดับสุดท้าย ก็เพราะปฏิภาณปฏิสัมภิทา หมายถึงความรู้อันมีความรู้เป็นอารมณ์แห่งบุคคลผู้พิจารณา ทำความรู้ในความรู้ทั้งปวงให้เป็นอารมณ์ หรือว่าความรู้

^๖ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๑.

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต) พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ชุด คำวัด, หน้า ๕๔๗.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๐๕๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๘.

อย่างกว้างขวางด้วยอำนาจอารมณ์และกิจของตนเป็นต้น ในความรู้ทั้งหลายตามที่กล่าวมานั้น คือ ความรู้ในอรรถ ความรู้ในธรรม ความรู้ในนิรุตติ เชื่อว่าเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๑๑} ดังที่ พระสารีบุตรเถระกล่าวกะภิกษุว่า

“เราอุปสมบทได้ถึงเดือน ได้ทำให้แจ้งซึ่งอรรถปฏิสัมภิตา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ)... ธรรมปฏิสัมภิตา (ปัญญาแตกฉานในธรรม)... นิรุตติปฏิสัมภิตา (ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ)... ปฏิภาณปฏิสัมภิตา (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ) โดยเหตุโดยพยัญชนะ และจะได้บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ซึ่งอรรถปฏิสัมภิตานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลายผู้ทรงฉลาดในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว”^{๑๒}

แสดงให้เห็นว่าพระสารีบุตรเป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาญาณ จึงทำให้ท่านมีความแตกฉาน และเข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้ง สามารถที่จะอธิบายขยายความให้บุคคลอื่นเข้าใจได้ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

ปฏิสัมภิตามีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) อรรถปฏิสัมภิตา	ปัญญาแตกฉานในอรรถ
๒) ธรรมปฏิสัมภิตา	ปัญญาแตกฉานในธรรม
๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา	ปัญญาแตกฉานในภาษา
๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา	ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

ปฏิสัมภิตาทั้ง ๔ ประการ โดยเนื้อหาสาระ ย่อมมีความเกี่ยวเนื่องกัน ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะปฏิภาณปฏิสัมภิตา บุคคลจะมีความแตกฉานในปฏิภาณโวหารได้ จำเป็นต้องเข้าใจ มีความแตกฉานในเรื่องอรรถ ธรรม และภาษา จึงจะโต้ตอบ หรือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๑} วิสุทฺธิ. ๓/๘-๙.

^{๑๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๔๒-๒๔๓, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๒/๑๘๓-๑๘๔.

การจัดลำดับปฏิสัมพันธ์มีความแตกต่างกันบ้าง คือ บางแห่งจัดลำดับให้ ธรรมปฏิสัมพันธ์เป็นข้อแรก ตามด้วยอรรถปฏิสัมพันธ์ นิรุตติปฏิสัมพันธ์ และปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ดังปฏิสัมพันธ์ที่มาในธรรมจักกัปปวัตตนวรรว่า^{๑๒}

“จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชาเป็นธรรม แสงสว่างเป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของธรรมปฏิสัมพันธ์ ธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมพันธ์ ธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของธรรมปฏิสัมพันธ์ ธรรมเหล่านี้เป็นโคจรของธรรมปฏิสัมพันธ์ ธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมพันธ์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในธรรมทั้งหลายว่า ธรรมปฏิสัมพันธ์

สภาวะที่เห็นเป็นอรรถ สภาวะที่รู้เป็นอรรถ สภาวะที่รู้ชัดเป็นอรรถ สภาวะที่รู้แจ้งเป็นอรรถ สภาวะที่สว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมพันธ์ อรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมพันธ์ อรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมพันธ์ อรรถเหล่านี้เป็นโคจรของอรรถปฏิสัมพันธ์ อรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมพันธ์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในอรรถทั้งหลายว่า อรรถปฏิสัมพันธ์

นิรุตติ ๑๐ ประการนี้ คือ การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมพันธ์ ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมพันธ์ ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมพันธ์ ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมพันธ์ ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมพันธ์ ท่านจึงเรียกญาณในนิรุตติทั้งหลายว่า นิรุตติปฏิสัมพันธ์

ญาณ ๒๐ ประการนี้ คือ ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ ๕ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๐ ประการ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ญาณในธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ญาณในธรรมเหล่านี้เป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ ญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์”

^{๑๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๓-๔๘๘, พ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๖๑.

จากการศึกษาพบว่า การจัดลำดับให้สัมมปฏิสัมภิทาอยู่หน้าอรรถปฏิสัมภิทา เป็นอีกรูปหนึ่งในการอธิบายธรรม เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับบุคคล หรือเพื่อให้เหมาะสมแก่ อธิษาศัย เพราะบุคคลแต่ละคนย่อมมีอธิษาศัยต่างกัน บางคนหนักทางเหตุมากกว่าผล ส่วนบางคนหนักทางผลมากกว่าเหตุ

การแสดงเหตุก่อนแสดงผลภายหลัง เป็นการแสดงธรรมไปตามลำดับ อธิบายไปที่ ละชั้น ไม่ต้องแสดงย้อนกลับไปกลับมาเช่น สัปปริสธรรม ๘ ประการ ที่พระสารีบุตรแสดง ไว้ในสังคีตสูตร^{๑๓} ยกเอาธัมมัญญ (ผู้รู้จักเหตุ) ขึ้นแสดงก่อนแล้ว จึงยกเอาอรรถัญญ (ผู้รู้จักผล) อธิบายภายหลัง หรือที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในธัมมัญญสูตร^{๑๔}ว่า

“ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ธรรม ๘ ประการคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นธัมมัญญ (๒) เป็นอรรถัญญ (๓) เป็นอรรถัญญ (๔) เป็นมัตตัญญ (๕) เป็นกาลัญญ (๖) เป็นปริสัญญ (๗) เป็นบุคคลปโรปรัญญ”

พระองค์ทรงยกเอาธัมมัญญขึ้นอธิบายก่อนแล้ว จึงตามด้วยอรรถัญญ เป็นการ อธิบายเหตุให้เข้าใจในเบื้องต้นก่อน จึงอธิบายผลเป็นลำดับต่อกันไป

ส่วนบุคคลบางคนมีอธิษาศัยโน้มไปในสิ่งที่ปรากฏชัด หรือสิ่งที่เห็นชัดเจนในปัจจุบัน มากกว่าสิ่งที่ยังไม่เห็น หรือสิ่งที่ยังไม่ปรากฏ กลุ่มคนประเภทนี้ต้องยกผลที่ปรากฏ อยู่ในปัจจุบันมาอธิบายให้รู้แจ้งเห็นจริง เชื่อมโยงไปหาเหตุของสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นการใช้อนุโลมพิจารณาสืบสาวไปถึงต้นเค้าของสิ่งที่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ^{๑๕} ก็จัดให้ทุกข์เป็นอันดับแรก ซึ่งแสดงผลที่ปรากฏเห็นชัดเจนในปัจจุบัน ก่อนจะ อธิบายสืบสาวไปหาสมุทัย อันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ซึ่งเป็นการแสดงในส่วนเหตุ จากนั้นก็แสดงนิโรธ อันเป็นการแสดงในส่วนผล จากนั้นจึงแสดงมรรค ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด นิโรธ เป็นการแสดงในส่วนผล ก็มีวิธีการแสดงเป็นลำดับกันไปอย่างนี้

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑.

^{๑๔} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓, อง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๖๘/๕๑-๕๒.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๘๑/๕๕๒, ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๘๑/๓๖๗.

ปฏิสัมภิทา^{๑๖} หมายถึง ความแตกฉาน ปัญญาอันแตกฉาน^{๑๗} ความแตกฉานในเหตุและผล ในภาษาและคำพูด เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ดังนี้

๑) อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปริชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร หรือเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

คำว่า อัตถะ มีความหมายหลายอย่าง ดังที่พระโมคคัลลานเถระรจนาไว้ว่า

อตุโธ ปโยชนะ สททา-	ภิเชยเย วุฑฒิยิ ธเน
วตถุมหิ การณ นาส	หิตะ ปจฺฉิมปพฺพเต ^{๑๘}

คำว่า อัตถะ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ^{๑๙}

- (๑) ปโยชนะ คือ ผลประโยชน์หรือความต้องการ เช่น อตุโธ เม คหปติ หิรณยสุวณฺเณ ทานคหปติ ข้าพเจ้าต้องการเงินและทอง
- (๒) สททาภิเชยยะ คือ เนื้อความที่ศัพท์กล่าวถึง เช่น สาตุถิ สพฺพยฺชนํ พร้อมทั้งเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ
- (๓) วุฑฒิ คือ ความเจริญ เช่น โหติ สีสฺวคํ อตุโธ ความเจริญย่อมมีแก่ผู้มีศีล
- (๔) ธนะ คือ ทรัพย์ เช่น พหุชฺชโน ภชติ อตุถเหตุ คนส่วนมากคบหากัน เพราะเห็นแก่ทรัพย์
- (๕) วัตถุ คือ พัสตุ

^{๑๖} ปฏิสัมภิทา มาจากภาษาบาลีว่า ปฏิ + ส + ภิฑ ราชู ในความ แตก มีวิเคราะห์ว่า ปฏิ ส ภิฑที่ดี ปฏิสัมภิทา (ปัญญาใด) ย่อมแตกฉานดี โดยต่าง เหตุนั้น (ปัญญานั้น) ชื่อว่า แตกฉานดีโดยต่าง เป็นอติถิลถึงจึงลงท้ายศัพท์เป็น อา การันต์ มีรูปเป็นปฐมาวิภคิตี สำเร็จเป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ. ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วชิรวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาต และ กิตก์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔๗.

^{๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๔๘.

^{๑๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๑.

^{๑๙} พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปล), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔๖-๕๔๗.

- (๖) การณะ คือ เหตุ เช่น อตุเถ ชาเต จ ปณฺหิตํ เมื่อมีเหตุเกิดขึ้น ย่อมต้องการบ้นจิต
- (๗) นาสะ คือ ความพินาศ
- (๘) หิตะ คือ ประโยชน์เกื้อกูล เช่น อุภินฺนมตฺถํ จรติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ บำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย
- (๙) ปิจฉิมปัพพะ หมายถึง ภูเขาด้านทิศตะวันตก เช่น อตฺถกฺเขตฺตํ ทิวสกรํ พระอาทิตย์ ไปสู่ภูเขาด้านทิศตะวันตก

บุคคลผู้มีความแตกฉานในอรรถ ย่อมพิจารณาเห็นเหตุแห่งเรื่องราวที่เกิดขึ้น หรือพิจารณาเห็นต้นเค้าแห่งปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถ่องแท้

นอกจากนั้น การใช้คำศัพท์ที่มีความหมายกว้าง หลากหลาย อมความ ก็นับว่าเป็นความฉลาดในการใช้คำอีกวิธีหนึ่ง ทำให้ผู้ฟังเกิดความคิดหลากหลาย เพื่อนำความคิดมาประมวลเป็นอันเดียวกัน และจะได้ถือเป็นหลักในการปฏิบัติให้เป็นอย่างเดียวกันด้วย

แม้พระนามของพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่หลายพระนาม มีความหมายหลายประการ ซึ่งจะยกมาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับอรรถของแต่ละศัพท์

คำว่า ตถาคต เป็นพระนามที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แทนพระองค์ และคนทั้งหลายก็นิยมเรียกพระองค์ว่า พระตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ^{๒๐}

- (๑) ชื่อว่าตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างนั้น (ตถา อากโตติ ตถาคโต)
- (๒) ชื่อว่าตถาคต เพราะเสด็จไปอย่างนั้น (ตถา คโตติ ตถาคโต)
- (๓) ชื่อว่าตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะที่แท้จริง (ตถาลกฺขณํ อากโตติ ตถาคโต)
- (๔) เพราะตรัสรู้ธรรมที่แท้จริง ตามที่เป็นจริง (ตถาธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต)
- (๕) ชื่อตถาคต เพราะทรงเห็นอารมณ์ที่แท้ (ตถทสฺสิตาย ตถาคโต)
- (๖) ชื่อว่าตถาคต เพราะทรงมีพระวาจาที่แท้จริง (ตถวาทิตาย ตถาคโต)
- (๗) ชื่อว่าตถาคต เพราะทรงกระทำเองและให้ผู้อื่นกระทำ (ตถาการิตาย ตถาคโต)

^{๒๐} ที.สี.อ. ๗/๕๕.

(๘) ชื่อว่าตถาคต เพราะทรงครอบงำ (อภิภวนุญเจน ตถาคต)

คำว่า สุกต เป็นอีกพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ใช้เพื่อสื่อให้เห็นความหมายหลาย ๆ อย่าง ที่มีปรากฏอยู่ในพระองค์ ความหมายของคำว่า สุกต มีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๒๑}

- (๑) ชื่อว่าพระสุกต เพราะภาวะที่ทรงดำเนินไปงาม (โสภณกมนตฺตา สุกโต)
- (๒) ชื่อพระสุกต แม้เพราะเสด็จไปสถานที่ดี (สนฺทฺร ฐานํ กตฺตฺตาปี สุกโต)
- (๓) ชื่อว่าพระสุกต แม้เพราะเสด็จไปโดยชอบ (สมฺมา กตฺตฺตาปี สุกโต)
- (๔) ชื่อว่าพระสุกต แม้เพราะตรัสโดยชอบ (สมฺมา กตฺตฺตาปี สุกโต)

แม้คำว่า โลก ที่คนทั่วไปรู้และเข้าใจกันเฉพาะแต่เพียงว่า เป็นที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้าซึ่งทรงมีพระนามว่า ผู้รู้แจ้งซึ่งโลก (โลกวิทู) ได้ทรงแสดงความหมายของคำว่า โลก ว่ามีอยู่ ๓ ประการ^{๒๒} คือ

(๑) สังขารโลก โลก คือ สังขาร ได้แก่ สภาวะธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย และพระองค์ก็ทรงจำแนกสังขารโลก ออกเป็น ๑๒ ประเภท^{๒๓} ด้วยกัน คือ

๑. โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร^{๒๔}
๒. โลก ๒ คือ นามและรูป^{๒๕}
๓. โลก ๓ คือ เวทนา ๓ ประกอบด้วย (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา^{๒๖}
๔. โลก ๔ คือ อาหาร ๔ ประกอบด้วย (๑) กวฬิงการาหาร (๒) ผัสสาหาร (๓) มโนสัณฺเจตนาหาร (๔) วิญญาณาหาร^{๒๗}

^{๒๑} วิ.อ. ๑/๑๐๘.

^{๒๒} วิสุทฺธิ. ๑/๒๖๒.

^{๒๓} บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๒, ๒๐๘/๑๓๓, ๓๔๕, บุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑๒, ๒๐๘/๑๒๖, ๒๔๕.

^{๒๔} บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๒, ๒๐๘/๑๓๓, ๓๔๕, บุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑๒, ๒๐๘/๑๒๖, ๒๔๕.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๒, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๔/๑๕๑.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๔.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓.

๕. โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕ ประกอบด้วย (๑) รูปอุปาทานชั้น (๒) เวทณอุปาทานชั้น (๓) สัญญาอุปาทานชั้น (๔) สังขารอุปาทานชั้น (๕) วิญญาณอุปาทานชั้น^{๒๘}
๖. โลก ๖ คือ อายตนะภายใน ๖ ประกอบด้วย (๑) จักขวยตนะ (๒) โสตายตนะ (๓) ฆานายตนะ (๔) ชิวหายตนะ (๕) กายายตนะ (๖) มนายตนะ^{๒๙}
๗. โลก ๗ คือ วิญญาณฐิติ ๗ ประกอบด้วย (๑) สัตว์ผู้มียากต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) สัตว์ผู้มียากต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา (๓) สัตว์ผู้มียากอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอภิสสระ (๔) สัตว์ผู้มียากอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุกทินะ (๕) สัตว์ผู้บรรลู่อาภาสญาณจนฉาน โดยกำหนดว่า อาภาสหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสมสัญญา ไม่กำหนดนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง (๖) สัตว์ผู้ล่วงอาภาสญาณจนฉานโดยประการทั้งปวง บรรลู่วิญญาณญาณจนฉาน โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ (๗) สัตว์ผู้ล่วงวิญญาณญาณจนฉานโดยประการทั้งปวง บรรลู่อาภิจัญญจนฉาน โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร^{๓๐}
๘. โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ ประกอบด้วย (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์^{๓๑}
๙. โลก ๙ คือ สัตตवास ๙ ประกอบด้วย (๑) สัตว์ผู้มียากต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) สัตว์ผู้มียากต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา เกิดในปฐมฉาน (๓) สัตว์ผู้มียากอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๐, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘.

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๑๕, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๒/๒๒๒.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๕.

Page 130 of 257

(๓) โอกาสโลก โลกอันกำหนดด้วยโอกาส หรือโลกมีในอวกาศ หมายถึง จักรวาล ซึ่งมีความยาวและความกว้างประมาณ ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์ โคจรรอบ มีปริมาตรทั้งสิ้น ประมาณ ๓,๖๑๐,๓๕๐ โยชน์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ยาวตา จันทิมสุริยา ปรีหรณฺติ ทิสสา ภนฺติ วิโรจนา

ดาว สหสฺสธา โลโก เอตฺถ เตวตฺเตวโส

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรส่องทศให้สว่างอยู่เท่าใด อำนาจของท่านย่อม เป็นไปใน ๑,๐๐๐ จักรวาล เท่านั้น^{๔๑}

การใช้คำพูดที่มีอยู่เดิม ซึ่งเป็นคำพูดเก่าที่คนทั่วไปใช้พูดกันมาแต่ก่อนหน้านี้ แต่นำมาเปลี่ยนความหมายใหม่ หรือนำมาใช้ในความหมายใหม่ซึ่งยังไม่เคยมีปรากฏ บางที ไม่จำเป็นต้องบัญญัติศัพท์ขึ้นมาใหม่ นำคำศัพท์เดิมที่ใช้อยู่ก่อนหน้านั้น นำมาอธิบายใน ความหมายใหม่ ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจดีขึ้น และทำให้เกิดความรู้ในเชิงเปรียบเทียบด้วย

การสื่อความหมายในเรื่องที่ชาวโลกทั่วไปเข้าใจในส่วนที่บัญญัติใช้กันเท่านั้น ให้มีความหมายเกี่ยวข้องกับเชิงศีลธรรมและคุณธรรมนั้น เป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา เพราะอธิบายเรื่องที่ชาวโลกรับรู้กันอยู่ ให้เกิดความหมายใหม่ แต่ส่วนมาก จะเป็นศัพท์ที่ได้บัญญัติกันมานานแล้ว แต่ชาวโลกนำมาใช้เฉพาะเรื่อง หรือนำเอามาใช้ เพียงแค่ส่วนเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่ครอบคลุมเนื้อหาสาระของศัพท์ในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เช่น คำว่า อกัตถุญ ซึ่งสื่อให้เห็นเนื้อความในทางที่ไม่ดีแน่นอน เป็นคำที่ไม่มีใครต้องการ จะได้ยิน หรือให้เกิดขึ้นกับตัวเอง เพราะเป็นคำที่มีลักษณะดูหมิ่นดูแคลน สื่อความหมาย ในเชิงไม่ดี

คำว่า อกัตถุญ หมายความว่า ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ท่านทำแก่ตน^{๔๒}

อกัตถุญ (อ + กตถุญ) เป็นศัพท์คุณนาม แปลว่า ผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำ แล้ว เช่น

สํลิตฺโต อกตถุญฺนา

อาत्मพานโม มมกฺคหิ

เปพาย ปกฺขิปิตฺวาน

กิเปติ มํ ตหิ ตหิ

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๓/๕๔๐, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๐๓/๔๔๕.

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๒๐.

พราหมณ์อาลัมพานได้รับคำบอกเล่าจากบุคคลผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นทำแล้ว ได้จับเรา (พระภริยัต) ใส่ไว้ในตะกร้าแล้วให้เราเล่น (ให้คนดู) ในที่นั้น ฯ^{๔๓}

มีอรรถาธิบายว่า อกตัญญู หมายถึง พราหมณ์ซึ่งเป็นพรานประทุษร้ายมิตร ไม่รู้อุปการะที่ตน (คือพระภริยัต) ได้ทำแล้ว^{๔๔} นี่เป็นความหมายที่คนทั่ว ๆ ไปรู้กันดีอยู่แล้ว และความอกตัญญูนั้นก็ถือว่าเป็นภูมิของอัสตบรูษอีกด้วย

อีกความหมายหนึ่งของ อกตัญญู คือ ผู้รู้พระนิพพานอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เช่น

อสทุโธ อกตัญญู จ	สนธิจเฉโท จ โยนโร
หตวาภาโส วนตาโส	สเว อุตมโปริโส

ผู้ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น (เพราะรู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเองแล้ว) รู้พระนิพพานอันไม่มีปัจจัยอะไรปรุงแต่ง ตัดที่ต่อ (คือการเวียนว่ายตายเกิด) มีโอกาสอันขจัดแล้ว (อยู่เหนือบุญและบาป) มีความหวังอันคายแล้ว (ไม่ต้องหวังอะไรอีก) ชื่อว่า เป็นบุรุษสูงสุด^{๔๕}

อกต แปลว่า ธรรมชาติอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นชื่อของพระนิพพาน ดังอรรถาธิบายว่า ผู้ใดรู้ธรรมชาติที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ คือ พระนิพพาน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกตัญญู อธิบายว่า ผู้มีพระนิพพานอันทำให้แจ้งแล้ว (บรรลุพระนิพพานแล้ว)^{๔๖}

พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุให้เร่งทำความเพียร เพื่อให้ได้บรรลุพระอรหัตว่า

ฉินฺท โสถํ ปรกฺกม	กาม ปนฺท พฺราหฺมณ
สงฺขารานํ ขยํ ญตฺวา	อกตญฺญสฺมิ พฺราหฺมณ

พราหมณ์ เธอจงพยายามตัดกระแสให้ขาด จงบรรเทาทุกสิ่งทั้งหลายให้ได้ เธอรู้ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้ว ก็จะรู้แจ้งสภาวะที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้^{๔๗}

^{๔๓} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๔๓, พุ.จริยา. (บาลี) ๓๓/๑๕/๖๐๑.

^{๔๔} อกตัญญุนาติ อุตตนา กตํ อุปการํ อชานนฺเตน มิตฺตทฺพุกฺกา เนสาทพฺราหฺมณฺณนาติ อธิปฺปาโย.

^{๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๓/๕๕, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๕๓/๓๔.

^{๔๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑-๑๒. “อกตํ นิพฺพานํ ชานาติติ อกตญฺญ สจฺฉิกตนิพฺพานติ อตฺถโก”.

^{๔๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๓/๑๕๒, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๓/๘๓.

อกัตถุญ ในพระคานานี้ หมายถึง พระนิพพาน พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ชื่อว่า อกัตถุญ เพราะรู้พระนิพพาน อันวัตถุมีทองคำเป็นต้นกระทำไม่ได้^{๔๔} หมายถึงประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า ถ้าบุคคลไม่ศึกษาให้เข้าใจเกี่ยวกับอรรถแล้ว นอกจากจะไม่รู้ ความหมายที่แตกต่างกัน อาจเข้าใจหลักธรรมคลาดเคลื่อนได้ และอาจมองคุณค่าของ หลักธรรมให้ลดน้อยลงไป ซึ่งจะทำให้กลายเป็นมิจฉาทิฐิได้

ดังนั้น อกัตถุญ อีกความหมายหนึ่งจึงเป็นชื่อ (ไวพจน์) ของพระนิพพานเป็นการ อธิบายความให้เห็นอรรถอันลึกซึ้ง ซึ่งผู้ที่แตกฉานในอรรถจะรู้ได้ แต่ถ้าขาดความแตกฉาน ในอรรถก็ยากที่จะเข้าใจ

๒) ชัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลักเห็นอรรถาธิบาย พิศดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาว กลับไปหาเหตุได้ ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นสิ่งที่มีความละเอียดลึกซึ้งยากที่บุคคลอื่น จะเข้าใจได้

เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ ควางคั่นขอชปาณนิโครธ ขณะที่ทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ที่ทรงเกิดความดำริว่า^{๔๕}

“ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็น วิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีใน อาลัย เพติดเพติดในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจัสสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ

^{๔๔} พ.ธ.อ. ๘/๑๐๒. “สุวณฺณาทิสฺส เกณจิ อกตสฺส นิพพานสฺส ชานนโต อกตถุญฺญ นาม”.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓/๑๑, วิ.ม. (บาลี) ๔/๓/๖. “อริโค โข มุยาขํ ฐมโม คมฺภีโร ทฺวาทสฺส ทฺวาทสฺส สฺส โข ปรินฺนํ ปชฺชา อลฺยรตฺตํ อลฺยสสมฺมุติตา, อลฺย รามาย โข ปน ปชฺชา อลฺยรตฺตํ อลฺยสสมฺมุติตา ทฺวาทสฺส อิทํ จานํ ยทิตํ อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมฺมุปาโท; อิทปี โข จานํ สฺสทฺทสฺส ยทิตํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพปฺปณฺณิสฺสคฺโค ตณฺหญฺชโย วิราโค นิโรธो นิพฺพานํ. อหฺมฺเจว โข ปน ฐมมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยํ, โส มมสฺส กิลฺมโธ, สา มมสฺส วิหสาคิ”.

นิโรธ นิพพาน ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ชื่อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา”

พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า เวไนยสัตว์แต่ละประเภทย่อมมีอุปนิสัยที่แตกต่างกัน การประกาศเผยแผ่หลักธรรม ก็จักไม่เป็นที่ไร้ผลทีเดียว ทรงทราบว่า การที่จะรู้แจ้งเห็นจริงในหลักธรรม ต้องเพียรพยายามแสวงหาเป็นเวลานาน แม้พระองค์ก็ทรงแสวงหาโมกขธรรมเป็นเวลาถึง ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระพุทธเจ้าทรงตัดสินใจที่จะประกาศเผยแผ่หลักธรรม ก็เพราะพระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณแตกฉานในธรรม พร้อมทั้งอุบายวิธีที่จะทำให้คนเข้าถึงธรรม เพื่อประกาศความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากพระองค์ทรงคำนึงว่า เวไนยสัตว์ที่มีปัญญาน้อยยากที่จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ จึงไม่ทรงเผยแผ่ธรรม ก็จะทำให้การตรัสรู้เป็นเรื่องเฉพาะพระองค์ เวไนยสัตว์ย่อมไม่ได้รับประโยชน์จากการอุปติของพระองค์ แต่เหตุที่พระองค์ทรงสามารถประกาศเผยแผ่ธรรมให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งเห็นจริงตามพระองค์ เพราะทรงประกอบด้วยฉันทมปฏิสัมภิตา ความแตกฉานในธรรม คือ ทรงรู้จักเลือกวิธีการสอน และธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยของแต่ละบุคคล

คำว่า ธรรมะ มีความหมายหลายอย่าง ดังที่พระโมคคัลลานเถระได้รจนาไว้ว่า

ธมฺโม สภาเว ปรียตฺติปญฺญา-
 ฉายเสฺย สจฺจปฺปคตฺติสฺส ปุญฺญเ
 เถยฺเย คุณฺณาจารสมาริสุปี
 นิสุตฺตตฺตาปคตฺติสฺส การณาโท^{๕๐}

เพราะฉะนั้น คำว่า ธรรมะ จึงมีความหมาย ๑๔ อย่าง คือ^{๕๑}

- (๑) สภาวะ คือ สภาวะธรรม เช่น กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา สภาวะธรรมอันเป็นกุศล สภาวะธรรมอันเป็นอกุศล สภาวะธรรมอันเป็นอัพฺยากต

^{๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระคัมภีร์อภิธานปิปปิกา, หน้า ๒๒๑.

^{๕๑} พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปล), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๔๕-๕๔๖.

- (๒) ปริยัติ หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนปริยัติ เช่น อธิ กิกฺขุ ฌมมํ ปริยาปฺณาติ สุตฺตํ เคยยํ... กิกฺขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ...
- (๓) ปัญญา คือ ความรู้ชัด เช่น สจฺจํ ฌมฺโม ธิติ จาโก ทิฏฺฐํ โส อติวตฺตติ ผู้มี สัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ เหมือนท่านนั้น ย่อมล่วงพ้นศัตรูได้
- (๔) ญายะ คือ ตามสมควร เช่น ฌมฺมานุฌมฺมปฏิปฺตติ ปฏิบัติตามสมควร แก่ธรรม
- (๕) สัจจะ คือ ความจริง เช่น ทิฏฺฐฌมฺโม ปตฺตฌมฺโม วิทิตฌมฺโม ได้เห็น สัจธรรม บรรลุธรรม ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว
- (๖) ปกฺติ คือ ธรรมดา เช่น ชาติฌมฺมานํ กิกฺขเว สุตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ ความปรารถนาย่อมบังเกิด แก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้
- (๗) ปุญฺญะ คือ บุญกุศล เช่น ฌมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ บุญที่บุคคล บำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้
- (๘) ญะยยะ หมายถึง ญะยธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ) เช่น สพฺเพ ฌมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ฌาณมุเข อาปาถมาคจฺจนฺติ ญะยธรรมทั้งปวง ย่อมมาปรากฏชัดในญาณของ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยอาการทุกอย่าง
- (๙) คุณฺเ คือ คุณ เช่น จฺณนํ พุทฺธฌมฺมานํ พุทฺธคุณฺ ๖
- (๑๐) อาจาระ คือ ความประพฤติ
- (๑๑) สมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น เช่น เอวํ ฌมฺมา เต ภควนฺโต อเหตุํ พระผู้มีพระ ภาคทั้งหลายเหล่านั้น ทรงมีสมาธิธรรมเช่นนี้
- (๑๒) นิสสํตฺตตา คือ ความไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เช่น ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสี วิหริติ มีปกติเห็นธรรมในธรรมอยู่
- (๑๓) อาปิตติ คือ อาบัติ เช่น จตฺตาโร ปาราชิกา ฌมฺมา อาปิตฺติปาราชิก ๔
- (๑๔) การณะ คือ เหตุ เช่น เหตุมุหิ ฌาณํ ฌมฺมปฏิสฺมภิทา ความรู้แตกฉาน ในเหตุ ชื่อว่า ฌมฺมปฏิสฺมภิทา

ความหมายที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าธรรมะมีลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นกุศล เช่น ปรีชา ปัญญา ญาณะ สัจจะ ปุญญะ ญะยะ คุณ สมาน (๒) เป็นอกุศล เช่น อาปัติ (๓) เป็นอัปยาคฤต เช่น สภาวะ ปกติ อาจารย์ นิสัสตดา การณะ

พุทธทาสภิกขุได้นิยามความหมายของคำว่า ธรรมะ มีอยู่ ๔ ประการ^{๕๒} คือ

(๑) ตัวธรรมชาติ (Nature) หมายถึง ธรรมชาติทั้งหมด ปราภฏการณ์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือเป็นนามธรรม บรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เอง เป็นไปเองตามเหตุตามปัจจัย หรือแม้แต่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย

(๒) กฎของธรรมชาติ (Law of the nature) หมายถึง ในธรรมชาติหรือในตัวธรรมชาติทั้งหมด จะต้องมิกฎของธรรมชาติประจำอยู่ เช่น สิ่งนี้เป็นวัตถุก็จะต้องเปลี่ยนแปลงตามกฎของวัตถุนั้น สิ่งนี้คือกฎที่มีอยู่ในวัตถุนั้น ดินฟ้าอากาศ สากลจักรวาลนี้เป็นธรรมชาติ จะมีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ แม้ในตัวคนเราทั้งหลาย ก็มีธรรมชาติซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นร่างกายและจิตใจ เป็นตัวธรรมชาติทั้งสิ้น และก็จะมิกฎของธรรมชาติปรากฏอยู่ในตัวของแต่ละบุคคล เช่น เกิดขึ้นมาอย่างไร ตั้งอยู่อย่างไร และจะดับไปอย่างไร เป็นต้น

(๓) หน้าที่ตามธรรมชาติ (Natural duty) หมายถึง หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติ ธรรมชาติต้องการให้เราทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ เราก็ต้องทำตามกฎนั้น มิฉะนั้น เราก็จักต้องเป็นทุกข์ การรับประทานอาหาร การบริหารร่างกาย เป็นต้น เป็นการทำหน้าที่ตามธรรมชาติ การปฏิบัติเพื่อบุญ การดับทุกข์ให้สิ้นเชิง ก็เป็นหน้าที่ของมนุษย์ แม้มนุษย์จะยังไม่รู้จักหน้าที่ตรงนี้ก็ตาม แต่ธรรมชาติได้กำหนดไว้โดยเด็ดขาดแล้ว ผู้ใดไม่สนใจและไม่ปฏิบัติ จักต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน

(๔) ผลจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ (Effect of natural practice) หมายถึง ผลของหน้าที่ คือ ทุกข์หรือสุขนั่นเอง ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติในระดับไหนก็ตาม จะเป็นระดับนิพพานชั่วคราวหรือจะเป็นผลเด็ดขาดลงไปทำให้ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป ก็เรียกว่าผลเหมือนกัน

^{๕๒} พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่พุทธทาส), *คู่มือศึกษาธรรมะ (ฉบับสมบูรณ์)*. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๘-๙.

เมื่อกล่าวโดยสรุป คำว่า ธรรมปฏิสัมภิทา จึงมีความหมาย ๒ ประการ คือ^{๕๓}

(๑) การแตกฉานในธรรม หรือหลักการ หรือคำสอนต่าง ๆ ที่รู้กันเป็นอย่างดี รู้ว่าธรรมะข้อนี้ควรจะสอนใคร หรือเวลาให้กรรมฐานแก่ศิษย์ไปปฏิบัติก็ต้องพิจารณาว่า ศิษย์คนไหนมีจริตเป็นอย่างไร เพราะบางคนก็มีรากจิตมาก บางคนก็มีวิตกจิตมาก ธรรมะใดหรือกรรมฐานใดควรให้แก่ศิษย์ประเภทนั้น ๆ อย่างนี้ เป็นต้น เรียกว่าแตกฉานในธรรม

(๒) การแตกฉานในเหตุ คือ เมื่อเห็นเหตุแล้วสามารถพยากรณ์ผลได้ทันทีว่าจะเกิดผลตามมาอย่างไร เช่น เห็นคนขยันหมั่นเพียรทำความดี ไม่ประกอบกรรมชั่วไม่ประพฤติดัวเหลวไหล ก็มองเห็นผลถึงได้เลยว่า คนประเภทนี้อนาถจะเป็นอย่างไร อย่างนี้เรียกว่า แตกฉานในเหตุ

๓) นิรุติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำ บัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ การใช้ภาษาเพื่อเป็นสื่อในการอธิบายธรรม ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง การสื่อสารที่ไม่เหมาะสมกับบุคคล เวลา และสถานที่ ย่อมก็ไม่ทำให้เกิดประโยชน์ได้ จำเป็นต้องมีการใช้ภาษาที่ประเทศนั้น ๆ ใช้สื่อการกัน หรือภาษานั้นเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันในยุคสมัยนั้น ๆ จึงจะทำให้เกิดการสื่อสารความหมายที่ตรงกันได้ เพราะถ้าใช้ภาษาที่ไม่เหมาะสมกับบุคคล และสถานที่แล้วอาจทำให้การสื่อสารคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงมีพระประสงค์จะเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ที่ยังมีความทุกข์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ก็ได้ทรงพิจารณาว่าทำอย่างไร เวไนยสัตว์ถึงจะเข้าใจในธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เพราะธรรมเหล่านั้นมีความละเอียดสุขุม ลุ่มลึก เป็นการยากที่คนธรรมดาสามัญจะฟังเข้าใจได้ จึงได้ทรงคิดที่จะใช้ภาษาที่เหมาะสมกับกลุ่มคนเหล่านั้น หรือภาษาที่คนเหล่านั้นใช้สื่อสารกันอยู่ก่อนแล้ว จากนั้นจึงค่อยอธิบาย นำเข้าสู่หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการขัดแย้งในการสื่อสาร ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้ทรงนำหลักการที่มีอยู่แต่เดิมมาใช้ในการเผยแผ่ ดังที่ได้ตรัสกะภิกษุถึงหลักการ ๓ ประการ^{๕๔} คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ

^{๕๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔.

^{๕๔} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๖๒/๑๐๐, ส.บ. (บาลี) ๑๓/๖๒/๕๕-๖๐.

หลักการเหล่านี้ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทิ้ง จักไม่ถูกทิ้ง และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว แม้บุคคลผู้เป็นมิชฌาทีฏฐีก็นำความสำคัญกับหลักการทั้ง ๓ ประการ ว่าเป็นสิ่งไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน เพราะกลัวจะถูกนิโทษใส่โทษและถูกคัดค้านจากบุคคลอื่น

พระองค์ทรงยอมรับในสิ่งที่โลกบัญญัติไว้โดยไม่ขัดแย้ง เพราะพระองค์ไม่ขัดแย้งกับโลกอยู่แล้ว แต่โลกก็ยังขัดแย้งกับพระองค์อยู่ ตามหลักความเป็นจริงบุคคลผู้กล่าวเป็นธรรมย่อมไม่ขัดแย้งกับใคร ๆ ในโลก สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี แม้พระองค์ก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้พระองค์ก็กล่าวสิ่งนั้นว่ามีเช่นเดียวกัน^{๕๕} นอกจากการนำคำพูดที่ใช้กันอยู่ก่อนแล้วมาใช้เพื่อสื่อความหมายให้ตรงกันในสิ่งที่กำลังพูดถึงที่เรียกว่า สมมติบัญญัติ พระองค์ก็ทรงนำคำพูดที่ใช้กันอยู่ในยุคสมัยนั้น มาใช้เพื่อยืนยันความหมายใหม่ ให้ตรงกับพุทธประสงค์ที่ต้องการจะโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงธรรมที่เรียกว่า ปรมัตถสัจจะ เพราะความที่พระองค์เป็นผู้ฉลาดในเรื่องภาษา และฉลาดในการใช้โวหาร จึงทำให้ผู้ฟังซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาสามารถที่จะเข้าใจในพระธรรมเทศนาของพระองค์ได้ พระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสวาทจาบยอมอาศัยคำที่ชาวโลกพูดกันหรือใช้กันอยู่แล้ว โดยไม่ตรัสแย้งกับชาวโลกในเรื่องการใช้โวหาร บุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วย่อมไม่ทะเลาะวิวาททุ่มเถียงกับใคร ๆ โวหารใดที่ชาวโลกนิยมพูดกัน ก็ไม่ยึดมั่นกล่าวไปตามโวหารนั้น^{๕๖} ตัวอย่าง เช่น

บรรพชิต คือ ผู้บวช หรือนักบวชทั่ว ๆ ไป มีภิกษุ สมณะ คาสส ฤๅษี เป็นต้น ในคราวที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยานได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง ๓ คือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ทรงเกิดความสังเวช ในวาระที่สี่ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตจึงทรงดำริว่าบรรพชาเป็นความดี แล้วยังความยินดีให้เกิดขึ้นในบรรพชา^{๕๗}

ในพระพุทธศาสนา บรรพชิต หมายถึง บุคคลผู้ที่กำจัดมลทินของตนให้หมดไปได้^{๕๘} และบรรพชิตเป็นผู้ไม่ทำร้ายบุคคลอื่น เพราะถ้ายังทำร้ายผู้อื่นอยู่ ก็ไม่ถือว่าเป็น

^{๕๕} ตี.บ. (ไทย) ๑๓/๕๔/๑๓๘, ตี.บ. (บาลี) ๑๓/๕๔/๑๑๐.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๐๕/๑๘๒.

^{๕๗} พุ.ธ.อ. ๑/๗๖.

^{๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๘/๑๕๕, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๘/๘๔.

บรรพชิต^{๕๕} ได้แก่ ภิกษุและสามเณร รวมถึงภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี มักใช้คู่กับคำว่า คฤหัสถ์ ในภาษาไทยปัจจุบันหมายถึงเฉพาะนักบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าในฝ่ายเถรวาท หรือฝ่ายมหายาน

สมณะ คือ ผู้สงบ หมายถึง นักบวชทั่ว ๆ ไป

ในพระพุทธศาสนา สมณะท่านให้ความหมายจำเพาะ หมายถึง ผู้ระงับบาป ได้แก่ พระอริยบุคคล และผู้ปฏิบัติเพื่อระงับบาป ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล และสมณะย่อมไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะถ้ายังมีการเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ก็ไม่ถือว่าเป็นสมณะ^{๖๐}

พรหม คือ เทพเจ้าผู้สูงสุด หรือพระผู้เป็นเจ้าที่สำคัญองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า พระพรหม ตามคติของพราหมณ์เชื่อว่าพรหมเป็นผู้สร้างโลก และเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิต หรือความเป็นไปของมนุษย์ซึ่งเรียกว่า พรหมลิขิต

ในพระพุทธศาสนา พรหม หมายถึง ผู้ประเสริฐ เทพในพรหมโลก คือ บุคคลผู้ได้ รูปฌานและอรุณฌานแล้วไปเกิดเป็นเทพอยู่บนพรหมโลกซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด เป็นผู้ปราศจากกามไม่ข้องแวะกับกาม ไม่มีความใคร่ในกามารมณ์ เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม มีอยู่ ๒ จำพวก คือ (๑) รูปพรหมมี ๑๖ ชั้น^{๖๑} (๒) อรูปพรหมมี ๔ ชั้น^{๖๒} และยังหมายถึงผู้ตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ (๑) เมตตา ความรักใคร่ (๒) กรุณา ความสงสาร (๓) มุทิตา ความยินดี (๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง พระพุทธองค์ทรงตรัสยกย่องบิดามารดาว่าเป็นพรหมของบุตร คำว่าพรหมนี้ เป็นชื่อของบิดามารดา^{๖๓}

พราหมณ์ คือ คนในวาระที่ ๑ ในสังคมฮินดูที่มี ๔ วาระ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร^{๖๔} พราหมณ์เป็นนักบวชเป็นเจ้าพิธี มีหน้าที่ทำพิธีต่าง ๆ เช่น สวดมนต์ขอพรจาก

^{๕๕} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐, ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓.

^{๖๐} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐, ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓.

^{๖๑} รูปพรหม ๑๖ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริสาชชา (๒) พรหมปุโรหิตา (๓) มหาพรหมมา (๔) ปริตรดาภา (๕) อัปปมาณาภา (๖) อาภัสสรา (๗) ปริตตสุภา (๘) อัปปมาณสุภา (๙) สุภกนิหา (๑๐) เวปัสสลา (๑๑) อสัณฺณิ สัตว์ (๑๒) อวิหา (๑๓) อคัปปา (๑๔) สุทิสสา (๑๕) สุทิสสี (๑๖) อกนิฏฐา.

^{๖๒} อรูปพรหม ๔ ชั้น คือ (๑) อากาสาณัญจายตนภูมิ (๒) วิญญานัญจายตนภูมิ (๓) อาภิญญายตนภูมิ (๔) เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ. (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐)

^{๖๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗. อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗., อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐.

^{๖๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๖๖.

เทพเจ้า ทำพิธีบูชาัญญสังเวทเทพเจ้า สอนคัมภีร์พระเวทและพิธีทางศาสนาอย่างอื่น ๆ พราหมณ์ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด และเกิดจากปากของพระพรหม

พราหมณ์ เป็นวรรณะที่คิดตัวมาตั้งแต่ถือกำเนิด คือมีบิดาเป็นพราหมณ์ก่อนแล้ว ไปทำพิธีทางศาสนาอีกครั้งหนึ่งจึงจะเป็นพราหมณ์โดยสมบูรณ์ จึงเรียกพราหมณ์อีกอย่างหนึ่งว่า ทิข หรือ ทิชา แปลว่า ผู้เกิดสองครั้ง^{๖๕}

ในพระพุทธศาสนา พราหมณ์ หมายถึง บุคคลผู้มีบาปอันลอยแล้ว^{๖๖} พระพุทธเจ้า ตรัสเรียกพระชีนาสว่าพราหมณ์^{๖๗} เช่น บุคคลใดผู้ตัดสังโยชน์ได้หมดแล้ว ไม่สะดุ้ง ผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องได้ ผู้ปราศจากโยคะ เราเรียกบุคคลนั้นว่าเป็นพราหมณ์^{๖๘} หรือที่พระองค์ ตรัสว่า ผู้ไม่มีกรรมชั่วทางกาย วาจา และใจ ตำรวมระวังได้ครบทั้ง ๓ ทวาร เราเรียกว่าเป็นพราหมณ์^{๖๙} พระองค์ยังได้ตรัสไว้ว่า ผู้ใดในโลกนี้ ละบุญและบาปทั้งสองได้ พ้นจากกิเลสเครื่องข้องได้ ไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสคุณุศล เป็นผู้บริสุทธิ์ เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์^{๗๐}

การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมผสานกับการใช้ปฏิภาณ และเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่รอบไปในทุก ๆ ด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีบุคคลผู้ทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีไม่งาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม^{๗๑}

การใช้คำและประโยค พระพุทธเจ้าทรงห้วงการทะเลาะกัน และความสับสนที่จะเกิดจากการตีความ หรือแปลความผิดจึงตรัสว่า

^{๖๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๖๕๕.

^{๖๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๘/๑๕๕, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๘/๘๔.

^{๖๗} พุ.ธ.อ. ๘/๑๐๒. “พราหมณาติ ชีนาสวาน์ อาลปนเมตฺ.”

^{๖๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๘, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๙๓/๘๖.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๑/๑๕๖, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๙๑/๘๕.

^{๗๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑๒/๑๖๓, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๑๒/๘๘.

^{๗๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวส จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

“ภิกษุไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ หมายความว่า ภาษณะชนิดเดียวกันนั้นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าปาติ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าปิตตะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าปิฏฐะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าสรวะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าหโรสะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าโปณะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าหนะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าปิปีละ ถ้าบุคคลพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาษะนั้นนั้นว่า อย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”^{๑๒}

ในกรณีอย่างนี้ ถ้าบุคคลยอมรับตามที่ตนเข้าใจ และยึดมั่นเฉพาะความเข้าใจ (มโนภาพ) ของสิ่งนี้โดยความหมายเดียว ทั้ง ๆ ที่แต่ละส่วนของประเทศใช้ในความหมายต่างกัน ก็กล่าวว่อย่างนี้เท่านั้นถูก อย่างอื่นผิด ถือว่าเป็นการยึดมั่นภาษาตามถิ่น ๆ เดียว โดยไม่คำนึงถึงภาษาตามจาริตประเพณี หรือศัพท์บัญญัติตามจาริตของแต่ละท้องถิ่นในที่อื่น ๆ

นอกจากนั้น การพูดโดยไม่ยึดภาษาท้องถิ่น และการไม่ละเลยคำพูดสามัญ (ภาษาชาวบ้าน) ในกรณีที่ใช้คำเหล่านี้ตามที่ใช้กันอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของประเทศกล่าวว่า พวกเขาใช้คำเหล่านี้เพื่อให้หมายถึงสิ่งนี้ ปราศจากการยึดถือความหมายใดความหมายหนึ่งตามจาริตของแต่ละถิ่น ชื่อว่าไม่ยึดภาษาถิ่น และไม่ละเลยเทอมหรือศัพท์บัญญัติของถิ่นอื่นด้วย^{๑๓} นับว่าเป็นสิ่งสำคัญในการสื่อความหมายกับบุคคลในแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภาษณะชนิดเดียวกัน แต่มีชื่อเรียกที่ต่างกันเมื่ออยู่ในแต่ละท้องถิ่น เมื่อบุคคลพูดอย่างไม่ถือมั่น คือ ใช้คำพูดแบบไม่ติดยึดในท้องถิ่นของตน โดยวิธีที่จะทำให้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ รู้จักภาษะนั้นได้ เป็นการพูดเพื่อต้องการให้เกิดความเข้าใจอย่างเดียวกัน ผู้พูดจะต้องเป็นผู้มีความแตกฉานในเรื่องการใช้ภาษาเป็นอย่างดี จึงจะรู้วิธีการในการสื่อความหมายให้บุคคลอื่นเข้าใจ

๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดพันการ มีไหวพริบ ชิมซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สเหมาะสม เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๕๗, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๓๑/๓๐๑.

^{๑๓} สนิท ศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

ปฏิภาณ เป็นวิธีการในการโต้ตอบปัญหาอย่างฉับพลัน และการแก้ไขปัญหานั้นเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้ง ย่อมมีลักษณะรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด จึงจำเป็นต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และกลวิธีต่าง ๆ มาใช้เพื่อให้เหมาะสม ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะแต่ละเหตุการณ์ไป อย่างไรก็ตาม การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปปฏิบัติได้บ้าง^{๓๔}

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปฏิภาณ^{๓๕} เป็นลักษณะของปัญญาที่ทำให้เกิดความสว่างไสวแจ่มชัดในข้อธรรมข้อธรรม หรือปัญญาที่นำมาแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างทันทั่วที่ไม่ทำให้อับจนปัญญาสามารถกล่าวพรรณนาได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ปฏิภาณมีความหมาย ๒ ประการ^{๓๖} คือ (๑) ปัญญา (๒) เจริญ ซึ่งจะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะในการเจริญโต้ตอบกันต้องมีปัญญาคอยคิดว่าอะไรควรไม่ควรอะไรถูกต้องไม่ถูกต้อง การใช้ปฏิภาณต้องมีทั้งความถูกต้องและรวดเร็ว จึงจะทำให้เกิดผลสำเร็จได้ตามจุดหมายที่ได้ตั้งไว้ คนที่เกิดมามีสติปัญญาความสามารถที่แตกต่างกันออกไปเป็นเหตุทำให้การใช้ปฏิภาณก็แตกต่างกันออกไปด้วย บางคนปัญญาคิดตอบได้ถูกต้องแต่ไม่รวดเร็ว บางคนตอบได้รวดเร็วแต่ไม่ถูกต้อง บางคนตอบได้ถูกต้องและรวดเร็ว ส่วนบางคนตอบทั้งไม่ถูกต้องทั้งไม่รวดเร็ว^{๓๗} ผู้แตกฉานในปฏิภาณย่อมมีทั้งความรวดเร็วและความแม่นยำในการตอบปัญหา แต่ถ้าขาดปฏิภาณแล้วการโต้ตอบปัญหาก็ไม่สมบูรณ์ครบถ้วนอาจทำได้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทำไม่ได้ทั้งสองอย่าง คือ ความถูกต้องและความรวดเร็ว

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบว่า ปฏิภาณ มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, หน้า ๖๓.

^{๓๕} **ปฏิภาณ** มาจากคำว่า ปฏิ + ภา ภาตุในความรู้ ความแจ่มแจ้ง + ุ พึงจับ แปลว่า ญาณ ปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ ปฏิภาณ มีวิเคราะห์ว่า ปฏิมุข ภาตุ อุปลงฺหฺนติ เถยฺยา เอเตนาคิ ปฏิภาณ ปัญญาที่ช่วยให้เชยธรรมพจน์ปรากฏต่อหน้า ชื่อว่าปฏิภาณะ ยกตัวอย่าง เช่น ปณฺหวโต กณฺตสฺส ปฏิภาณ อนนฺตํ โหติ ปฏิภาณของผู้มีปัญญาที่กำลังกล่าวอยู่ย่อมไม่สิ้นสุด. ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปล), **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๒๐๕.

^{๓๖} อ้างแล้ว.

^{๓๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๐๑-๒๐๒, อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๒/๑๕๓.

(๑) การพูด เป็นวิธีการสื่อความหมาย สื่อความคิดผ่านกระบวนการเจรจา หรือใช้ถ้อยคำ ทำให้คนอื่นได้รับรู้ถึงความความหมายที่เราต้องการสื่อ และรู้ถึงวิธีการตอบปัญหาในแต่ละคำถามเพื่อให้เกิดความเหมาะสม

(๒) การกระทำ เป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นปฏิภาณได้เช่นกัน การแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้า หรือเมื่ออยู่ในสภาวะการณ์ที่คับขัน จำเป็นจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปในขณะที่นั้น และไม่ให้เกิดความผิดพลาด ซึ่งเป็นการแสดงถึงเขาวินสติปัญญาความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบได้เป็นอย่างดี

๓.๑.๓ หลักการและวิธีการเกี่ยวกับปฏิภาณโวหาร

การใช้ปฏิภาณโวหาร เป็นเรื่องสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะถ้าหากว่าไม่มีวิธีการในการใช้ ก็จะไม่ทำให้เกิดประโยชน์เท่าที่ควร หรือเกิดประโยชน์เพียงเล็กน้อย แต่ถ้ามีวิธีการและหลักการที่ดีก็จะทำให้เป็นประโยชน์ต่อคู่สนทนา คือ ทั้งผู้ถามและผู้ตอบ และเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกด้วย

ผู้วิจัยได้แบ่งหลักการและวิธีการใช้ปฏิภาณโวหาร ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

(๑) หลักการสร้างปฏิภาณ

ปฏิภาณไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ตามธรรมชาติ จำเป็นจะต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียน ท่องบ่นสาธยายให้ขึ้นใจ และต้องมีการฝึกฝนใช้อยู่เป็นประจำ จึงจะทำให้ปฏิภาณนั้นเกิดมีขึ้นและมีความคล่องแคล่วอยู่เสมอ

ส่วนพระพุทธเจ้าไม่จำเป็นต้องอบรมฝึกฝนเพื่อให้เกิดปฏิภาณ เพราะความเป็นพระพุทธเจ้าย่อมมีความสมบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ^{๓๔} คือ

- (๑) พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา
- (๒) พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์
- (๓) พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๑.

สัมมาสัมพุทธปฏิภาณ คือ พระปัญญาอันเฉียบแหลมคมคายและรอบรู้ของพระพุทธเจ้า ปฏิภาณมีอยู่ตลอดระยะเวลาที่ยังทรงพระชนม์ชีพ ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน แม้พระองค์มีพระชนมายุถึง ๘๐ พรรษา แต่พระปัญญาในการโต้ตอบแก้ปัญหาที่หาลดน้อยลงไปไม่ เพราะความที่พระองค์ทรงมีพระญาณอันเป็นกำลังถึง ๑๐ ประการ^{๗๙} (ทศพลญาณ) พระองค์จึงเป็นผู้มีพระญาณไม่ขัดข้องหรือไม่มีอะไรเป็นเครื่องกีดขวางได้ในที่ทุกสถาน

บุคคลผู้มีปฏิภาณดี สามารถนำมาใช้ในการถามและการตอบปัญหา เพื่อทำให้คู่สนทนามีความกระจ่างแจ้งในข้อปัญหานั้น ๆ ปฏิภาณย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลด้วยเหตุ ๓ ประการ^{๘๐} คือ

(๑) บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ หมายถึง บุคคลผู้ได้เล่าเรียนพระพุทธพจน์ คือ สุตตะ เถยยะ เวยยาकरणะ คาคา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္พภูตธรรม เวทัลละ ญาณ (ความรู้) ของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้ง เพราะอาศัยการเล่าเรียน บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ

(๒) บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะปริปจณา หมายถึง บุคคลผู้ได้สวนในเรื่องความหมายในเรื่องที่ควรรู้ ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ (ความเป็นไปได้และความเป็นไปไม่ได้) ญาณของเขาย่อมแจ่มแจ้ง เพราะอาศัยการได้ถาม บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริปจณา

(๓) บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอริคม หมายถึง บุคคลผู้ได้บรรลุดุสติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้เหตุ รู้ผล รู้นิรุตติ (ภาษา) เมื่อรู้เหตุ เหตุย่อมแจ่มแจ้ง เมื่อรู้ผล ผลย่อมแจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิรุตติ นิรุตติย่อมแจ่มแจ้ง ญาณในเหตุ ผล และนิรุตติทั้ง ๓ เหล่านี้ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา

พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิทานี้ ฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ทรงมีปฏิภาณ ผู้ใดไม่มีปริยัติ ไม่มีปริปจณา ไม่มีอริคม ผู้นั้นก็ไม่สามารถมีญาณที่จะทำให้เกิดความแจ่มแจ้งได้

เมื่อพระพุทธเจ้าจะตรัสวาทา ก็จะทรงพิจารณาถึงส่วนที่เป็นประโยชน์มากกว่าส่วนที่ผู้ฟังชอบใจ และที่สำคัญก็คือความถูกต้องเป็นธรรม เพราะถ้าวาทานั้นประกอบด้วย

^{๗๙} คุรายละเอียดยใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๓๔.

^{๘๐} พ.ญ. (ไทย) ๓๐/๑๑๘,๑๔๔/๓๖๖,๔๖๓, พ.ญ. (บาลี) ๓๐/๑๑๘,๑๔๔/๒๓๔,๒๕๐.

ประโยชน์และเป็นที่ชอบใจของผู้ฟัง แต่ไม่ถูกต้องเป็นธรรมก็จะไม่เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงมีหลักเกณฑ์ในการตรัสวาจา ๖ ประการ คือ^{๑๑}

- (๑) ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทะนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาทะนั้น
- (๒) ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทะนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาทะนั้น
- (๓) ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทะนั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาทะนั้น
- (๔) ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทะนั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาทะนั้น
- (๕) ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาทะนั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาทะนั้น
- (๖) ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาทะนั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาทะนั้น

ถ้าบุคคลนำเอาทฤษฎีที่เป็นจริง เป็นเท็จ มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ หรือไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจมาพิจารณา ก็แสดงให้เห็นว่าประโยชน์กับความจริง ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่จะนำมาวินิจฉัยว่า ทฤษฎีนั้นควรจะนำมาใช้หรือไม่ เพราะทฤษฎีไม่มีประโยชน์อาจเป็นจริงก็ได้ หรือทฤษฎีเป็นเท็จ (ผิด) อาจเป็นประโยชน์ก็ได้ หรือทฤษฎีเป็นจริงอาจไม่เป็นประโยชน์ก็ได้ ต้องคำนึงถึงความชอบใจความไม่ชอบใจของชาวโลก ผู้เกี่ยวข้องกับทฤษฎีนั้น และยังต้องคำนึงถึงกาลเวลาที่จะพูดหรือกล่าวทฤษฎีนั้น ทฤษฎีบางอย่างเป็นจริงแต่ไร้ประโยชน์ ก่อให้เกิดความเสียหาย ทฤษฎีบางอย่างเป็นจริงและมีประโยชน์ ถ้ากล่าวกับคนบางคนก็ต้องรู้จักกาลเทศะในการกล่าวด้วย^{๑๒}

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๖/๖๓.

^{๑๒} สนิท ศรีสำแดง, ปรัชญาเถรวาท, หน้า ๒๔๐.

พระพุทธเจ้าตรัสองค์แห่งวาจาสุภายิต เพื่อให้ภิกษุมีสติก่อนที่จะพูดกับบุคคลอื่น เพื่อความสำรวมระวัง ไม่พลั้งเผลอพูดในสิ่งที่ไม่สมควร หรือไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง องค์แห่งวาจาสุภายิต มีอยู่ ๕ ประการ^{๘๓} คือ

- (๑) พูดถูกกาล (กาลเถน ภาสิตา)
- (๒) พูดคำจริง (สัจจา ภาสิตา)
- (๓) พูดคำอ่อนหวาน (สนฺหา ภาสิตา)
- (๔) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ (อตุตฺสณฺหิตา ภาสิตา)
- (๕) พูดด้วยเมตตาจิต (เมตฺตจิตฺเตน ภาสิตา)

วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ เป็นวาจาสุภายิต ไม่ใช่วาจาทุพภายิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน

พระพุทธเจ้าทรงอาศัยหลักเกณฑ์การตรัสวาจาเช่นนั้น เพื่อความอนุเคราะห์เอ็นดู ในหมู่สัตว์ทั้งหลายเป็นหลัก ต้องการที่จะให้ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง โดยไม่ได้คำนึงถึงความชอบใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นเกณฑ์ อนึ่ง วาจาที่พระองค์ตรัสก็เป็นวาจาที่งดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ประการ^{๘๔} และประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ ประการ^{๘๕} บุคคลผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำพูดของชาวเมือง และคนส่วนมากก็รักใคร่พอใจ บุคคลเช่นนี้เรียกว่า ผู้พูดภาษาน้ำผึ้ง^{๘๖}

พระพุทธเจ้าทรงใช้คำเรียกแทนพระองค์ว่า ตถาคต เพราะพระองค์ตรัสอย่างใด ก็ทำอย่างนั้น หรือทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น^{๘๗} พระองค์ไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ตรัสอย่างเดียว แต่ยังนำสิ่งที่ตรัสไว้มาปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่าง เป็นเครื่องยืนยันว่าพระองค์ตรัสไว้อย่างไร ก็ได้ปฏิบัติตามที่ตรัสอย่างนั้น ไม่ใช่ตรัสอย่างหนึ่ง แต่กลับไปปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง

^{๘๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘, อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๘/๒๒๕.

^{๘๔} วจีทุจริต ๔ ประการ คือ (๑) มุสาวาท (๒) ปิสุณวาจา (๓) ผรุสวาจา (๔) สัมผัสปปลาป. (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒, อภ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๘/๑๖๐)

^{๘๕} วจีสุจริต ๔ ประการ คือ (๑) สัจจวาจา (๒) อปิสุณวาจา (๓) ถันหยาจา (๔) มนฺตภาสา. (อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒, อภ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๘/๑๖๐)

^{๘๖} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๘, อภ.ติก. (บาลี) ๒๐/๒๘/๑๒๒.

^{๘๗} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓/๓๗, อภ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓/๒๘. “ขถาวาที ตถาการิ, ขถาการิ ตถาวาที”.

ซึ่งไม่สอดคล้องกัน การที่พระองค์ปฏิบัติเช่นนั้น ก็เพื่อเป็นการยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ชนหมู่มาก และใช้เป็นหลักในการปฏิบัติให้เป็นอย่างเดียวกัน พวกเทวดาและมนุษย์จึงยกย่องสรรเสริญพระองค์ว่า เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่ผู้ฝึกตนทั้งหลาย เป็นผู้มีสงบกว่าผู้สงบทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นที่ยอดเยื้ยมกว่าผู้หลุดพ้นทั้งหลาย เป็นผู้ข้ามพ้นที่ประเสริฐกว่าผู้ข้ามพ้นทั้งหลาย^{๔๘} ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีบุคคลที่จะเปรียบเทียบกับพระองค์ได้

จุดประสงค์ของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์ หรือได้ตอบปัญหากับเทวดาและมนุษย์ พร้อมทั้งมารและพรหม เพื่อต้องการให้ผู้ที่มีความทุกข์หลุดพ้นจากความทุกข์ เพื่อป้องกันทุกข์ใหม่ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น พุทธประสงค์จึงอยู่ที่การทำให้เวไนยสัตว์ได้รับประโยชน์จากการแสดงธรรม จากการตอบปัญหา ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักธรรมและนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

ปฏิภาณของพระอรหันต์ย่อมแตกต่างกันออกไปตามประเภทของผู้ได้บรรลุธรรม บางองค์ก็เป็นผู้ที่ได้สั่งสมบุญญานิยามมาก่อน หรือได้ตั้งความปรารถนาเอาไว้ตั้งแต่ในอดีตชาติเพื่อความเป็นผู้แตกฉานในปฏิภาณ เช่น พระวัชิสเถระ เป็นต้น^{๔๙} แต่บางองค์ก็อาศัยความเป็นพหูสูตได้ยินได้ฟังมามาก พร้อมทั้งวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของแต่ละองค์ พระอานนทเถระเป็นผู้ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าบ่อยครั้ง ทั้งที่ทรงแสดงแก่ท่านโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งท่านเป็นผู้มีสติปัญญาทรงจำไว้ได้มากจึงเป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรม พระพุทธเจ้าทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งปวง ๕ ประการ คือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีความเพียร และเป็นพุทธอุปัฏฐาก^{๕๐}

พระอรหันต์ผู้บรรลุวิชา ๓ ประการ (เทววิโซ) คือ^{๕๑} (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ วิชาคือความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกถึงชาติก่อนได้ (๒) จุตูปปาตญาณ วิชาคือความหยั่งรู้การ

^{๔๘} ทนฺโต ทมยํ เสฏฺโฐ สนฺโต สมยํ อิติ

มุตฺโต โมยยํ อุกฺโก ตินฺโน คารยํ วโร.

^{๔๙} บรรจบ บรรณรุจิ, อสัทธิมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๓.

^{๕๐} พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่, กลุยาณธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๘๐.

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๕, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๕.

จิตและอุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลาย (๓) อาสวัภยญาณ วิชาคือความหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

พระอรหันต์ผู้บรรลุอุภยญาณ ๖ ประการ (ฉฬภิญโญ) คือ^{๕๒} (๑) อิทธิวิธี ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ (๖) อาสวัภยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

พระอรหันต์ทั้งสองประเภทนี้ ได้บรรลุธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งแทงตลอด ก่อให้เกิดสติปัญญาญาณเข้าใจในอรรถในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้วเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นวิธีการสร้างหรือฝึกฝนปฏิกิริยาให้เกิดมีขึ้นได้

ส่วนปฏิกิริยาของบุคคลทั่วไป จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียน การอบรมฝึกฝน การสั่งสมประสบการณ์ เพื่อให้เกิดความชำนาญคล่องแคล่วในการนำมาใช้ ซึ่งแต่ละบุคคลย่อมมีวิธีการสร้างปฏิกิริยาที่แตกต่างกัน

วสิน อินทสระ กล่าวถึงเหตุเกิดของปฏิกิริยา มีอยู่ ๕ ประการ คือ^{๕๓}

(๑) คลยพินิจ แสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด ก่อนที่จะตัดสินใจเลือกใช้ คลยพินิจไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนแล้วจึงค่อยเลือก เช่น พระพุทธเจ้าทรงเลือกเอาหนทางเป็นพระพุทธเจ้าแทนเป็นจักรพรรดิ เป็นต้น

(๒) หัดคิดให้ลึก เป็นการคิดเจาะลึกเข้าไปถึงแก่นของเรื่อง หรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ พระพุทธเจ้าทรงคิดลึกกว่าคนธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป เช่น เรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกคนถือว่าเป็นกฎธรรมดาไม่มีทางแก้ไขได้ แต่พระองค์กลับพิจารณาว่าเมื่อมีเหตุเกิดก็น่าจะมีทางแก้ไข เหมือนมีมืดก็ต้องมีสว่าง มีร้อนก็ต้องมีเย็นเป็นของคู่กัน

(๓) พยายามคิดค้นหาหลักทั่วไป คิดค้นในสิ่งที่เกิดขึ้นทุกอย่างที่ได้พบเห็น หรือได้ยินได้ฟัง แล้วนำมาวางเป็นหลักทั่วไปในการคิดว่ เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เป็นแนวคิดแบบตรรกวิทยานิรนัย (Deductive) ซึ่งตรงกันข้ามกับแบบอุปนัย

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๕๔, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๖.

^{๕๓} วสิน อินทสระ, พุทธปฏิกิริยา, หน้า ๓.

(Inductive) อันแสวงหาความจริงจากหลักย่อยไปสู่หลักใหญ่ การพยายามค้นหาค้นพบหลักทั่วไปนี้เป็นวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งของปรัชญา

(๔) ความสงสัย ถือว่าบ่อเกิดอีกอย่างหนึ่งของปัญญา คือ หัดเป็นคนสงสัยไว้บ้างหรือฝึกตั้งคำถามในเหตุการณ์หรือตัวบุคคล ที่ใคร ๆ ไม่เคยตั้งข้อสงสัยเลย หัดตั้งข้อสังเกตไว้บ้างว่า สิ่งนั้นเป็นเช่นที่คนอื่น ๆ เขาเชื่อกันอยู่หรือเปล่า หากมองไปทางปรัชญาตะวันตก ความสงสัยเป็นเบื้องต้นของปรัชญา การแสวงหาความรู้เป็นท่ามกลาง ความรู้ในเรื่องนั้นเป็นที่สุด การสงสัยทำให้เราค้นหาความจริง การแสวงหาความจริงต้องอ้างเหตุผล เหตุผลคือหลักฐานหรือพยาน ทำให้เราเป็นคนมีเหตุผลรักเหตุผลไปด้วย

(๕) จำคำสุภาษิตไว้ให้มาก คำสุภาษิตเป็นสิ่งที่ได้กลั่นกรองแล้วจากความคิดและประสบการณ์ของพระพุทธเจ้า พระสาวก หรือบัณฑิตรุ่นก่อน ทำให้เราได้รับข้อมูลแนวความคิดของบัณฑิตเหล่านั้นโดยไม่ต้องคิดค้นขึ้นใหม่ และเป็นข้อมูลทำให้เราเกิดความคิดใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นจากสุภาษิตเหล่านั้น คำของคนธรรมดาสามัญที่เป็นสุภาษิตเตือนใจคนเราได้มากมาย ถ้าเป็นของท่านผู้ที่ฝึกฝนอบรมตนมาอย่างดีแล้ว เช่น พระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกอื่น ๆ ก็จะเป็นประโยชน์เพิ่มพูนปัญญาแก่ผู้ได้ศึกษาเป็นอย่างมาก คำสุภาษิตอาจมีลักษณะเป็นคำหรือข้อความสั้น ๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง หรือเป็นหลักคำสอนของท่านผู้รู้ หรือที่โบราณกาลจารย์ได้วางหลักความจริงเอาไว้

การสร้างปัญญาให้เกิดมีขึ้น เป็นการสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นกับตัวเอง เพื่อใช้ในการพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล ใคร่ครวญให้ดีก่อนแล้วจึงดำเนินการในสิ่งนั้น ๆ บุคคลผู้หวังผลสำเร็จในการโต้ตอบปัญหา จึงต้องอาศัยหลักในการสร้างปัญญา ซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ คือ^{๕๔}

- (๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดแต่การสดับ คือ การได้ยินได้ฟัง หรือเกิดจากการศึกษาเล่าเรียนจากตำรา
- (๒) จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดจากการนำสุตมยปัญญานั้นมาวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลพิสูจน์เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรง

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๓๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๖.

- (๓) ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ หลังจากได้วิเคราะห์ พิจารณาหาเหตุผลจนเป็นที่พอใจแล้ว ปัญญาขั้นนี้เป็นความรู้จากประสบการณ์ตรง ไม่ใช่ความรู้ที่ได้มาจากการฟังหรือใช้เหตุผลเข้ามาเทียบเคียง

บุคลิกภาพของแต่ละบุคคลที่มีความแตกต่างกัน ทำให้ธรรมาจารย์ในการชอบก็แตกต่างกันไปด้วย ผู้ที่จะสนทนาได้ต้องรู้ถึงจริตของแต่ละคนเพื่อให้การสนทนาได้ตอบได้ผลตามที่คาดหวังไว้ เพราะฉะนั้น การสร้างปฏิภาณให้เกิดขึ้น ต้องใช้หลักการภาวนา ๓ ประการ คือ^{๕๕}

- (๑) กายภาวนา การอบรมทางกาย เป็นผู้มีการสมาธิเรียบร้อย สำรวมระวังในอิริยาบถต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีอินทรีย์ฝึกฝนดีแล้ว มีอินทรีย์สงบระงับ เป็นผู้มีศีลอันได้ศึกษาอบรมดีแล้ว
- (๒) จิตตภาวนา การอบรมจิต เป็นผู้มียุติธรรมเป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่านจิตประกอบไปด้วยเมตตาทั้งในการพูดและการกระทำ ย่อมทำให้ผู้ที่ได้สนทนาด้วยความรู้สึกบันทึบบิกบานใจตามไปด้วย แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีสมาธิที่ได้อบรมมาเป็นอย่างดี
- (๓) ปัญญาภาวนา การอบรมปัญญา เป็นผู้มียุติธรรมที่ได้อบรมอยู่อย่างสม่ำเสมอ หมั่นแสวงหาความรู้เพื่อนำมาพัฒนาตนเอง ให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถโดยเฉพาะความรู้ที่จะทำให้ตนเองพ้นจากความทุกข์ และให้ผู้อื่นได้พ้นจากความทุกข์ในปัญญาที่ได้อบรมสั่งสมมาเป็นอย่างดีแล้ว

การอบรมกาย จิต และปัญญา เป็นสิ่งสำคัญที่จะสร้างปฏิภาณให้เกิดขึ้น เพราะหลักการภาวนาทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นทั้งหลักที่ควรจะต้องศึกษา และเป็นทั้งหลักในการอบรมพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความสมบูรณ์ทางกิริยามารยาท มีจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ และมีพุทธิปัญญา ซึ่งจะทำให้สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๖๒, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๖.

(๒) วิธีการใช้ปฏิญาณ

บรรดากวี ๔ ประเภท^{๕๖} บุคคลผู้มีการศึกษา และมีปฏิญาณอันคล่องแคล่วว่องไว ได้ชื่อว่าปฏิญาณกวี คือ ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในด้านการประพันธ์ตามแนวความคิดของตน ตามที่ได้ฟังมา หรือเพียงแต่อาศัยความหมายสั้น ๆ ก็สามารถขยายความให้วิจิตรพิสดารออกไปได้ การรู้จักใช้ปฏิญาณอย่างเหมาะสมและรวดเร็ว ย่อมเป็นอุปการะมากในการแต่งกลอน หรือในการตอบวาทะกับบุคคลอื่น นักพูดมีอยู่หลายประเภท ขึ้นอยู่ที่การศึกษาการฝึกฝนในด้านการพูดของแต่ละบุคคล พระพุทธเจ้าทรงจัดประเภทของนักพูด (วาทีบุคคล) ไว้ ๔ ประเภท คือ^{๕๗}

- (๑) นักพูดที่อับจนด้านอรรถ แต่ไม่จนด้านพยัญชนะ
- (๒) นักพูดที่อับจนด้านพยัญชนะ แต่ไม่จนด้านอรรถ
- (๓) นักพูดที่อับจนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ
- (๔) นักพูดที่ไม่อับจนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ

คนที่จะเป็นนักพูดต้องมีปฏิญาณที่เกิดจากการอบรม มีความแตกฉานในอรรถและพยัญชนะ เพราะนักพูดผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิทา ๔ ประการ จะไม่มีทางอับจนทั้งอรรถหรือพยัญชนะ

บุคคลที่มีโวหารในการพูดย่อมรู้ในสิ่งที่ควรพูดและไม่ควรพูด หรือพูดในสิ่งที่คนต้องการจะรับรู้เพื่อให้ได้รับรู้ โวหารในการพูด มีอยู่ ๔ ประเภท คือ^{๕๘}

- (๑) เทศนาโวหาร กล่าวชี้แจงในทางสอน
- (๒) บรรยายโวหาร กล่าวให้กว้างออกไป ได้แก่ อธิบายความย่อให้พิสดาร
- (๓) สาธกโวหาร กล่าวยกตัวอย่างหรืออ้างอิง เพราะถ้าไม่ยกตัวอย่างความก็ไม่ชัด หรือถ้าไม่อ้างอิงความก็ปราศจากหลัก
- (๔) พรรณนาโวหาร กล่าวให้ละเอียดตามชนิดของสิ่งที่ต้องพรรณนา

^{๕๖} กวี ๔ ประเภท คือ (๑) จินตกวี (๒) สุตกวี (๓) อรรถกวี (๔) ปฏิญาณกวี. (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๑/๓๔๔, ๒๑/๒๓๑/๒๕๗)

^{๕๗} ๒๑/๑๔๐/๒๐๘, ๒๑/๑๔๐/๑๕๗.

^{๕๘} เกิด ธนชาติ, คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม ๑, (มูลนิธิอิทธิกรรมมหาราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๔.

โวหารแต่ละอย่างช่วยทำให้ง่ายต่อการสื่อความหมาย เพื่อให้บุคคลอื่นรับทราบได้อย่างรวดเร็ว หรือทำให้เข้าใจง่าย ไม่ยากจนเกินไป เป็นอุปการะในการโต้ตอบกับบุคคลอื่น หากบุคคลมีความเชี่ยวชาญในโวหารทั้ง ๔ ประเภท ก็จะทำให้เป็นนักพูด ที่เก่งกล้า สามารถอธิบายขยายความได้ ไม่ทำให้ผู้ฟังเกิดความสับสน หรือ คิดว่าเป็นเรื่องยากเกินกว่าที่จะเข้าใจ

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการใช้ปฎิภาณโวหารอย่างเหมาะสม และ โวหารของพระองค์เป็นอริยโวหาร คือ วิธีการพูดของผู้เป็นอริยะ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ

- (๑) มุสาวาทา เวมณี เจตนาจเว้นจากการพูดเท็จ
- (๒) ปิสุณาย วาจาเยมณี เจตนาจเว้นจากการพูดส่อเสียด
- (๓) ผรุสาย วาจาเยมณี เจตนาจเว้นจากการพูดคำหยาบ
- (๔) สัมผัสปปลาปา เวมณี เจตนาจเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

การตรัสวาจาของพระองค์ นอกจากจะแก้ปัญหาข้อสงสัยแล้ว ยังปรารถนาให้สรรพสัตว์หลุดพ้นจากกิเลส ทำให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ จึงเรียกว่า อริยโวหาร ส่วนโวหารที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ มีแต่จะทำให้เกิดความเดือดร้อน เรียกว่า อนริยโวหาร คือ วิธีการพูดของผู้มิใช่อริยะ ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๕๕}

- (๑) มุสาวาท พูดเท็จ
- (๒) ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด
- (๓) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ
- (๔) สัมผัสปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ

บุคคลผู้กล่าววจีทุจริต ถือว่าไม่ได้ใช้วิธีการกล่าวของผู้เป็นอริยะ แต่ยังเป็นการกล่าวแบบปฏุชนคนธรรมดา การกล่าววาจาเช่นนี้ ไม่ทำให้ตนพ้นจากความทุกข์ และยังก่อโทษให้เกิดแก่ตน เพราะเกิดจากการพูดวาจาที่ไม่ประเสริฐ ส่วนคนผู้กล่าวตามแบบวิธีการของบุคคลผู้เป็นอริยะ ย่อมหลีกเลี่ยงวจีทุจริต พูดแต่วจีสุจริตอย่างเดียว กล่าวคือพูดคำที่เป็นความจริง ไม่พูดส่อเสียดบุคคลอื่น พูดวาจาที่อ่อนหวานนุ่มนวลผู้ฟังเกิดความไพเราะ และไม่กล่าววาจาที่เพ้อเจ้อ เลื่อนลอยไร้เหตุผล จะทำให้กลายเป็นบุคคลไม่มีความน่าเชื่อถือ

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕-๒๖๐, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๓/๒๐๖.

คนที่กล่าวอนริยโวหารอีกประเภทหนึ่ง คือ คนที่กล่าวไม่จริงตามสภาวะที่ปรากฏ หรือกล่าวขัดแย้งกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เช่นกล่าวในสิ่งที่ไม่มีว่ามี หรือกล่าวในสิ่งที่เป็นว่าไม่เป็น เช่นนี้เรียกว่า อนริยโวหาร ซึ่งมีอยู่ ๘ ประการ คือ^{๑๑๑}

- (๑) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น
- (๒) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง
- (๓) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ
- (๔) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้
- (๕) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น
- (๖) การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง
- (๗) การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ
- (๘) การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้

ส่วนอนริยโวหาร ก็มีนัยตรงกันข้าม มีอยู่ ๘ ประการ คือ

- (๑) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น
- (๒) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง
- (๓) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ
- (๔) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้
- (๕) การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น
- (๖) การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง
- (๗) การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ
- (๘) การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะทำการโต้ตอบวาทะกับบุคคลอื่น จำเป็นต้องมีความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และจิตใจ เพื่อไม่ให้เกิดความเศร้าหมองขึ้น และเพื่อไม่ให้วิชขามาปิดบัง ในขณะที่โต้ตอบวาทะ หรือในขณะที่กำลังใช้ปฏิภาณ ซึ่งจะทำให้การใช้ปฏิภาณนั้น เกิดประโยชน์แก่คู่สนทนาและผู้ฟังการโต้ตอบเป็นอย่างมาก

^{๑๑๑} อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๖๗/๓๖๕-๓๗๐, อ.อ.อุทก. (บาลี) ๒๓/๖๗/๒๕๔. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๖., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๖.

บุคคลผู้จะได้ตอบปัญหาต้องเตรียมตัวให้พร้อม ชักซ้อมข้อธรรมข้อธรรม เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง จะทำให้ผู้ได้ตอบเกิดความเกรงขาม ในสติปัญญาและการใช้ปฏิภาณของผู้ตอบ และเพื่อทำให้ผู้ตอบปัญหาเกิดความความแคล่วคล่องสามารถ และยังทำให้เกิดความเชื่อมั่นแก่ผู้ฟังอีกด้วย หลักการเตรียมตัวได้ตอบปัญหา มีอยู่ ๘ ประการ^{๑๑๑} คือ

- (๑) ไม่สอนอรรถธรรม หรืออรรถคติใด ๆ
- (๒) ไม่ให้จิตอยู่ในความกำหนด
- (๓) ไม่โกรธ
- (๔) ไม่ประพฤตีสั่งทิ้งมง่ายโง่เขลา
- (๕) เป็นคนสุภาพ อ่อนน้อมถ่อมตัว
- (๖) รักษาอาการ และวัจกรรม ให้บริสุทธิ์
- (๗) ดำรงระวางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
- (๘) ตั้งจิตแผ่เมตตาภาวนาแก่ทุกคน

หลักการเหล่านี้ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการเตรียมตัวได้ตอบปัญหา หรือเจรจากับบุคคลอื่น การสำรวมอินทรีย์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะกิริยาอาการที่แสดงออกภายนอก สามารถมองเห็นได้ง่ายกว่าความคิดที่อยู่ภายใน ถ้าพฤติกรรมที่แสดงออกมาเรียบร้อย ดีงาม ก็แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีการศึกษาดี ได้รับการอบรมมาอย่างดี แต่ถ้าพฤติกรรมที่แสดงออกมาไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ก่อให้เกิดความรำคาญแก่ผู้อื่น ก็แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ไม่มีการศึกษา ขาดการอบรม และพฤติกรรมที่แสดงออกมาก็บ่งบอกถึงจิตใจด้วย ว่ามีจิตเป็นกุศล หรือมีจิตเป็นอกุศล

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ถามปัญหาและผู้ตอบปัญหา มีทั้งคนพาลและบัณฑิต พิจารณาได้จากการถามปัญหาและการตอบปัญหาของแต่ละบุคคล ถ้าผู้ถามปัญหาและตอบปัญหาไม่แยบคาย ขาดความรอบคอบ ฟังทราบว่าเป็นคนพาล ลักษณะคนพาลมีอยู่ ๓ ประการ คือ

- (๑) ตั้งปัญหาโดยขาดวิจยญาณ (ไม่แยบคาย)
- (๒) ตอบปัญหาโดยขาดวิจยญาณ (ไม่แยบคาย)

^{๑๑๑} มลทินท. ๑/๑๐๒.

(๓) ไม่ขึ้นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบได้ดี (โดยแยกกาย)

ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป

ส่วนบุคคลผู้ถามปัญหาและตอบปัญหาโดยแยกกาย มีความรอบคอบ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ลักษณะบัณฑิต ก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) ตั้งปัญหาอย่างมีวิจารณ์ญาณ (โดยแยกกาย)

(๒) ตอบปัญหาโดยใช้วิจารณ์ญาณ (โดยแยกกาย)

(๓) ขึ้นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบได้ดี (โดยแยกกาย)

ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป^{๑๐๒}

เมื่อพิจารณาการถามปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ และการตอบปัญหาของพระนาคเสน พึงทราบว่าลักษณะการตั้งปัญหาและการตอบปัญหาของบุคคลทั้งสองเป็นลักษณะของบัณฑิต เพราะต่างก็มีการถามตอบสลับกันไปมาในบางปัญหา เป็นการตั้งปัญหาโดยแยกกาย เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดเจนในการตอบปัญหาแต่ละข้อ หรือบางปัญหาแม้จะมีความเข้าใจแล้ว แต่ก็ถามเพื่อต้องการขึ้นชมยินดีต่อคำตอบ นับว่าเป็นการสร้างคุณูปการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างมาก

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า บุคคลที่จะมีหลักการสร้าง และวิธีการใช้ปฏิกุณ ให้ประสบผลสำเร็จ จะต้องสนใจใฝ่รู้ติดตามข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหวสถานการณ์ต่าง ๆ หากความรู้ได้ตัวอยู่ตลอดเวลา ศึกษาเรียนรู้ทั้งจากตำราและประสบการณ์ เพื่อนำมาเป็นแนวคิด วิเคราะห์วิจัย นำไปใช้ได้เหมาะสม ให้ถูกบุคคล เวลา และสถานที่ เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้พบว่า หลักเกณฑ์และวิธีการใช้ปฏิกุณ เพื่อให้เกิดผลสำเร็จ ต้องประกอบด้วยองค์ความรู้ ๔ ประการ คือ

(๑) ศาสตร์ หมายถึง ความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจากตำรา และคัมภีร์ต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบ รวมทั้งวิทยาการสมัยใหม่ที่เป็นอุปการะในการดำเนินชีวิต การเรียนรู้สามารถเรียนรู้ได้หลายทางด้วยกัน ทั้งการดู การฟัง และการสัมผัส ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก เชื่อว่า

^{๑๐๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕/๑๔๓, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕/๕๘.

เป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือผู้คงแก่เรียน เมื่อเรียนรู้แล้ว ก็สามารถที่จะทรงจำความรู้และประสบการณ์ไว้ได้ ไม่ให้เลือนหายไป เหมือนน้ำมันราชสีห์ที่เก็บไว้ในภาชนะทองคำ ย่อมคงทนถาวรอยู่เป็นเวลานาน การจะทรงจำไว้ได้เป็นอย่างดี ก็ต้องพยายามท่องบ่นสาธยาย อยู่เป็นนิตย์ เพื่อให้เกิดความคล่องแคล่ว เป็นการฝึกความชำนาญในความรู้ที่มีอยู่ว่า ความรู้ไม่ขาดตกบกพร่อง หรือเลือนหายไปจากความทรงจำ หากยังมีความสงสัยหรือไม่เข้าใจใน ข้ออรรถข้อธรรมที่ศึกษามา ก็ให้นำมาพิจารณาโดยแยกคาย ขบคิดให้แตก แทะตลอด ด้วยทฤษฎีเพื่อให้แจ่มแจ้ง ปราศจากข้อสงสัยพึงพิจารณาด้วยใจให้เกิดความชัดเจน รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง

(๒) ศิลป หมายถึง การนำความรู้ความสามารถที่มีอยู่ มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เพราะถ้ามีความรู้ดีแต่ไม่มีศิลปะในการถ่ายทอด หรือศิลปะในการนำไปปฏิบัติ ความรู้ที่มีอยู่ก็ไม่ปรากฏผลชัดเจน การใช้ความรู้อย่างมีศิลปะ ต้องคำนึงถึงสถานที่และบรรยากาศสิ่งแวดล้อม ที่จะเอื้ออำนวยต่อการนำความรู้ลงสู่ภาคปฏิบัติ ศาสตร์อย่างเดียวกัน แต่ศิลปะต่างกัน ก็ย่อมทำให้เกิดความหมายที่แตกต่างกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องมีการพิจารณาถึงตัวบุคคลว่ามีอุปนิสัย หรือจริตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำได้ง่ายต่อการใช้ความรู้กับคนแต่ละประเภท แต่ละเวลา และแต่ละสถานที่ เมื่อมีความเหมาะสมแล้ว ก็ทำให้การดำเนินการเป็นไป ด้วยความรอบคอบ เพื่อให้ได้ผลตามความคาดหวัง เช่น คนที่มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้าพอที่จะ บรรลุธรรมได้ พระพุทธเจ้าก็จะยังไม่เสด็จไปโปรด รอคอยกาลเวลาเพื่อให้มีอินทรีย์แกร่งอบ เต็มที่แล้วจึงเสด็จไปโปรด หรือเวลาที่คนเกิดความหิว กระหายอยู่ พระองค์ก็จะไม่ทรงแสดง ธรรมให้ฟัง รอจนกว่าเขาจะรับประทานอาหารเป็นที่เรียบร้อย จึงแสดงธรรมให้ฟังใน ภายหลัง นับว่าเป็นการใช้ศิลปะอย่างยอดเยี่ยม อยากรู้ก็ตาม การจะใช้ศิลปะประเภทไหน อยากรู้ กับบุคคลเช่นไร ต้องยึดถือความถูกต้องเป็นธรรม ชักนำในทางที่ถูกที่ควรเป็นหลัก

(๓) ศิล หมายถึง ความประพฤติ ความสำรวมกายวาจาให้มีความเรียบร้อย ความ ประพฤติดีปฏิบัติถูกต้อง ย่อมนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น เมื่อบุคคลมีความรู้ดี ก็ต้องมี การปฏิบัติชอบควบคู่กันไปด้วย จึงจะเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือของคนหมู่มาก เพราะความ ประพฤติภายนอกเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย และทำให้รู้เข้าใจไปถึงภายในจิตใจ แม้บุคคลจะมี ศาสตร์ดี มีศิลปะเด่น แต่ถ้าไม่เน้นในเรื่องของความประพฤติที่ดี ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ ก็จะคู้อยู่ต่ำลงไป เพราะถ้าความประพฤติไม่ดี ก็มีแต่นำความเดือดร้อนมาสู่ตนเอง เปรียบ เหมือนศัตรารูธ ถ้านำไปใช้ในทางที่ดีก็มีประโยชน์ แต่ถ้านำไปใช้ในทางที่ไม่ดี ก็มีแต่

อันตราย ก่อให้เกิดความเสียหาย เพราะแม้จะมีคุณอนันต์แต่ก็มีโทษมหันต์เหมือนกัน ศิลเป็น ตัวควบคุมศาสตร์และศิลป์ให้นำไปใช้ในทางที่ดี อันจะก่อให้เกิดความสุขและความเจริญแก่ ตนเองและส่วนรวม ศิลเป็นตัวส่งเสริมให้ความรู้ หรือศิลปะที่เล่าเรียนมามีค่ามากยิ่งขึ้น และยังสนับสนุนให้เกิดสมาธิและปัญญาต่อไป

(๔) ศัพท์ หมายถึง การใช้ถ้อยคำให้เกิดประโยชน์ การพูดถือเป็นการสื่อ ความหมายอีกวิธีหนึ่ง เพื่อให้คนฟังได้เข้าใจความหมายของคำที่เปล่งออกมา บุคคลสามารถ จะรู้จักกันก็ต่อเมื่อได้มีการเจรจาปราศรัยซึ่งกันและกัน คนที่มีความรู้ดี มีศิลปะเด่น มีความ ประพฤติดีงาม แต่ถ้าขาดเรื่องการใช้ศัพท์แล้ว สิ่งที่อยู่และสิ่งที่เข้าใจก็จะเป็นประโยชน์ เฉพาะตัวบุคคล ไม่ทั่วไปแก่คนหมู่มาก เพราะขาดการถ่ายทอดที่ดี ส่วนคนที่มีวิธีการพูดที่ดี แต่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่พูด และมีความประพฤติไม่ดี การใช้ศัพท์ก็จะมี ประโยชน์ บุคคลผู้ที่มีการใช้ศัพท์ได้อย่างสมเหตุสมผล มีความเหมาะสมในทุกด้าน เลือกใช้ ศัพท์ที่เหมาะสมแก่บุคคล เวลา และสถานที่ ล้วนเป็นบุคคลที่มีความรู้ดี มีความเข้าใจทั้งในเรื่อง ที่พูดและเข้าใจในตัวบุคคลด้วย จึงสามารถเรียงลำดับความคิด เรียงร้อยออกมาเป็นถ้อยคำ ซึ่ง จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ได้รับแนวความคิดที่ดี มีความเพลิดเพลิน ต้องการที่จะปฏิบัติตามที่ผู้ พูดได้กล่าวไว้ และข้อสำคัญในการใช้ศัพท์ คือ ต้องเว้นจากวจีทุจริต ๔ ประการ และ ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ ประการ จึงจะทำให้การใช้ศัพท์มีความสมบูรณ์ในเนื้อหาสาระยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า องค์ความรู้ทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ เป็นหลักในการสร้าง และเป็นวิธีการใช้ปฏิภาณได้อย่างเหมาะสม ทำให้ประสบผลสำเร็จในการตอบปัญหาหรือได้ วาทะ ไม่อับจนสติปัญญาในการแก้ปัญหา แม้จะเจรจาก็ไม่ติดขัดทั้งทางความคิดและทางการ พูด ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ในมงคลสูตรไว้ว่า ความเป็นพหูสูตร ความเป็นผู้มีศิลปะ วินัยที่ศึกษาดี และวาจาสุกฤษฎี นี้เป็นมงคลอันสูงสุด^{๑๑๑} บุคคลควรศึกษาและเจริญภาวนาให้ มาก จะเป็นเหตุนำมาซึ่งความก้าวหน้าในชีวิต

^{๑๑๑} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓, พ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๔.

๓.๒ การใช้ปฏิภาณโวหารในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก แสดงการใช้ปฏิภาณโวหารของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก เพื่อปราบปรามวิบัติของพวกลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ที่คอยจ้องหาช่องโอกาสในการประกาศลัทธิความเห็นของตนเอง โดยมุ่งมาที่พระพุทธศาสนาซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมาก

ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวอย่างการใช้ปฏิภาณโวหาร ของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก เพื่อนำมาเป็นแนวทาง และเป็นหลักเทียบเคียงถึงแนวคิด วิธีการ และผลที่เกิดจากการใช้ปฏิภาณโวหาร

๓.๑.๑ ปฏิภาณโวหารของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิภาณโวหาร ตอบปัญหาของสัจจกนิครนถบุตร ที่ทูลถามเพื่อไต่ถามพระองค์ เกี่ยวกับเรื่องขันธ ๕ ว่าเป็นอัตตา หรืออนัตตา พระองค์ก็ทรงอธิบายอย่างแจ่มแจ้ง จนทำให้เขานั่งนิ่ง เกือบเจ็ด คอตก กัมหน้า ไม่มีปัญญาคิดได้เถียงต่อไปอีก สัจจกนิครนถบุตรจึงทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ไปฉันภัตตาหารในอารามของตนในวันรุ่งขึ้น

(๑) พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิภาณโวหารกับสัจจกนิครนถบุตร^{๑๐๔}

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูฏาการปามหาวัน กรุงเวสาฬี สัจจกนิครนถบุตรซึ่งเป็นนักไต่ถาม พุทธยกตนว่าเป็นบัณฑิต มหาชนยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี กล่าวปราศรัยในที่ชุมนุมในกรุงเวสาฬีว่า เขาไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นคณาจารย์ ที่ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ไต่ถามกับเขาแล้วไม่ประหม่า ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลออกจากรักแร้ ถ้าหากเราไต่ถามกับเขา เขาก็ยังสะทกสะท้านหวั่นไหว ซึ่งไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์

เมื่อสัจจกนิครนถบุตรพบพระอัสสชิ จึงเข้าไปสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ แล้วไต่ถามท่านว่า ท่านพระอัสสชิ พระสมณ โคดมแนะนำสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณ โคดมที่เป็นไปในสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร ได้รับคำตอบว่า อัคริเวสนะ

^{๑๐๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๕๓/๓๑๖.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา

สักกนิกรนถบุตรฟังดังนั้นแล้ว ก็กล่าวว่า เป็นเรื่องที่ผิดที่ทรงสอนอย่างนั้น เราควรจะได้พบพระสมณโคดมเพื่อปลดเปลื้องทวิฏฐิชั่วคราวออกไป จึงประกาศชักชวนให้เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ องค์ไปฟังการโต้ว่าเถวว่า ถ้าพระสมณโคดมจักยืนยันตามคำที่กล่าวสอนเหมือนเดิม ข้าพเจ้าจักถูกระชากลากพระสมณโคดมไปมาด้วยคำต่อคำ ให้เป็นเหมือนบุรุษผู้มีกำลังจับแคะมีขนยาวที่ขนแล้วถูกระชากลากไปมา หรือให้เป็นเหมือนคนงานในโรงสุราซึ่งกำลังวางเสื่อลำแพนผืนใหญ่สำหรับรองแป้งสุรา ในห้วงน้ำลึกแล้วจับที่มุมลากฟาดไปฟาดมา จักสลัดฟาดฟาดด้วยคำต่อคำ ให้เป็นเหมือนบุรุษผู้มีกำลังซึ่งเป็นนักแสดง จับถั่วยที่หูแล้วสลัดฟาดฟาดไปมา จักเล่นงานพระสมณโคดมเหมือนนักกีฬาเล่นกีฬาชักป่าน หรือให้เป็นเหมือนช้างที่มีวัยล่วง ๖๐ ปี ลงสู่สระโบกขรณีที่มีน้ำลึกแล้วเล่นกีฬาชักป่าน บรรดาเจ้าลิจฉวีต่างก็มีความเห็นเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเชื่อในถ้อยคำของ ที่จะกล่าวแย้งถ้อยคำของพระสมณโคดม แต่ฝ่ายหนึ่งเชื่อในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ที่จะทรงกล่าวแย้งถ้อยคำของสักกนิกรนถบุตรได้

สักกนิกรนถบุตรเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ภูฏาการปามหาวัน กล่าวในเชิงขอโอกาสที่จะให้พระองค์ตอบปัญหาของตน เมื่อทรงเปิดโอกาสให้ถามปัญหา จึงถามถึงคำสั่งสอนที่พระองค์ทรงแนะนำสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสอนของเราที่เป็นไปในสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างนี้ เมื่อสดับคำสอนจบ เขาได้แสดงอุปมาถวายเป็น พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน อยู่ในแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือการงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลต้องใช้กำลังทำ การงานเหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้ฉันใด บุคคลก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีรูปเป็นอตตา มีเวทนาเป็นอตตา มีสัญญาเป็นอตตา มีสังขารเป็นอตตา มีวิญญาณเป็นอตตา ต้องดำรงอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงจะประสบบุญหรือบาปได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อักคิเวสสนะ ท่านกล่าวว่า ชั้น ๕ เป็นอตตของเราใช่หรือไม่ เขาก็อ้างเอาคำกล่าวของมหาชนมายืนยัน แต่พระองค์ทรงให้เขายืนยันในคำกล่าวของเขาด้วย ตัวเขาเอง เขาก็ยืนยันอย่างเดิมว่า ชั้น ๕ เป็นอตตของเรา

พระองค์แสดงอุปมาแก่สังกนิครนถบุตร เพื่อให้เขาพิจารณาว่าเห็นควรเป็นอย่างไร ก็ให้ตอบอย่างนั้น พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิแห่งแคว้นมคธ มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิบสมบัติของคนที่ยควรธิบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ใช่หรือไม่ เขกราบทูลว่า พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ย่อมมีอำนาจที่จะกระทำเช่นนั้น แม้แต่คณะผู้ปกครองเหล่านี้ คือ เจ้าวัชชี เจ้ามัลละ ซึ่งยังมิได้รับมูรธาภิเษก ก็มีอำนาจที่จะกระทำเช่นนั้นเหมือนกัน พระองค์ทรงซักต่อไปว่า ท่านเข้าใจความข้อนี้เป็นอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นอตตของเรานั้น ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ

สังกนิครนถบุตรนิ่งเสียไม่ตอบคำถาม แม้พระองค์จะตรัสกะเขาเป็นครั้งที่ ๒ ก็ยังนิ่งอยู่ เมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์จึงตรัสกะเขาว่า อักคิเวสสนะ บัดนี้ท่านจงตอบ ไม่ใช่เวลาที่ท่านจะนิ่ง ผู้ที่ถูกตถาคตถามปัญหาที่ชอบแก่เหตุถึง ๓ ครั้ง แล้วไม่ตอบ ศีระะของเขาจะแตกเป็น ๗ เลี่ยง ในทันใดนั้นนั่นเอง เขาเกิดอาการตกใจกลัวจนขนพองสยองเกล้า เอาพระพุทธเจ้าเป็นที่ด่านทาน เป็นเครื่องป้องกัน และเป็นที่พึ่ง จึงกราบทูลให้พระองค์ทรงถามเพื่อที่เขาจะได้ตอบ

พระพุทธเจ้าตรัสถามอีกว่า อักคิเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นอตตของเรา ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยใช่หรือไม่ เขาทูลตอบว่า ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระองค์ทรงกล่าวซ้ำเพื่อให้ใคร่ครวญดูเสียก่อนว่า ท่านจงมนสิการเกิด เมื่อมนสิการแล้วจึงค่อยตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน พระองค์จึงถามถึง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในลักษณะเดียวกันกับรูป เขาก็ยืนยันคำตอบเหมือนกันว่า ไม่ได้เป็นเช่นนั้น พระองค์จึงทรงกล่าวซ้ำเพื่อให้เขาใคร่ครวญดูเสียก่อนว่า ท่านจงมนสิการเกิด เมื่อมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า ท่านเข้าใจข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง เขาตอบว่า ไม่เที่ยง พระองค์จึงตรัสถามต่อไปอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

เขาตอบว่า เป็นทุกข์ พระองค์จึงตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอรรถาของเรา เขาก็ตอบว่า ข้อนั้นไม่ควรเลย พระองค์จึงถามถึง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งก็ได้รับคำตอบ เหมือนเดิมกับคำถามในรูป

พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผู้ใดคิดทุกข์ เข้าถึงทุกข์ กล้ากลืนเพราะทุกข์ ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอรรถาของเรา ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่ มีบ้างหรือ เขาก็ตอบว่า จะพึงมี ได้อย่างไรกัน ข้อนี้มีไม่ได้เลย แล้วพระองค์ก็ได้ตรัสเกี่ยวกับตัวเขาว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านคิดทุกข์ เข้าถึงทุกข์ กล้ากลืนเพราะทุกข์ ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอรรถาของเรามีใช่หรือ เขาทูลตอบว่า จะไม่มีอย่างไรรู้ได้ ข้อนี้ก็ต้องเป็นดังนั้นอยู่แล้ว

พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบเทียบกับบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถิ่นเอาฝั่งที่คมเข้าไปป่า พอเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่า มีลำต้นตรง กำลังรุ่มยัง ไม่ออกปลี จึงตัดต้นกล้วยที่โคนต้น ตัดยอด ถัดใบออก เขาไม่พบแม้แต่กระพี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น เขาจะพบแก่นจากที่ไหน แม้ฉันทใด ท่านก็ฉันทนั้นเหมือนกัน อักคิเวสสนะ ถูกเราชักใช้ไล่เลียง สอบสวนในถ้อยคำของตนเอง ก็ว่างเปล่า แพ้ไปเอง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้น สัจจนิกชนบุตรถึงกับนั่งนิ่ง เกือเจิน คอดก ก้มหน้า ชบเชา หมดปฏิกาณไปทีเดียว และเขาก็ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อรับฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น

อีกคราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องกรรมแก่นิกชนธชชีชื่อทิมตปัสสีและอุบาลีคหบดี ตอนแรกพระองค์ทรงแสดงแก่นิกชนธชชีชื่อทิมตปัสสี โดยมีพระประสงค์ที่จะให้นำการสนทนาเข้าไปสู่นิครนถ์บริษัท ซึ่งมีอุบาลีคหบดีร่วมอยู่ด้วย พระองค์ทรงทราบล่วงหน้าว่า เมื่ออุบาลีคหบดีทราบการสนทนานั้น ก็จะต้องมาได้ว่าทะกับพระองค์อย่างแน่นนอน จึงทรงแสดงหลักของกรรม ๓ อย่าง คือ กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม และทรงบัญญัติว่า มโนกรรม มีโทษมากกว่า เมื่อพระองค์ตรัสถามปัญหาจบลง อุบาลีคหบดียอมรับว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่าจริง ๆ และได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึง ๓ ครั้ง จากนั้นพระองค์ทรงแสดงอนุปุปพิกเถา จนอุบาลีคหบดีบรรลุเป็นพระโสดาบัน

(๒) พระพุทธเจ้าทรงใช้ปฏิภาณโวหารกับอุบาลีคหบดี^{๑๐๕}

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา คราวนั้นนิครนถ์นาฏบุตรอาศัยอยู่ในเมืองนาลันทา พร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมาก ต่อมานิครนถ์ชื่อ ทิมตปัสสีออกไปเที่ยวหาอาหารในเมืองนาลันทา หลังจากทำภารกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ปาวาริกัมพวัน สนทนาปราศรัยพอเป็นเครื่องระลึกลึงกันและกัน พระองค์ตรัสถามถึงการบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วของนิครนถ์นาฏบุตรว่ามีเท่าไร เขากราบทูลว่า นิครนถ์นาฏบุตรมิได้บัญญัติเป็นอาจิณว่า กรรม กรรม แต่บัญญัติเป็นอาจิณว่า ทัณทะ ทัณทะ เมื่อเป็นอย่างนั้น พระองค์จึงตรัสถามใหม่ว่า นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติทัณทะในการทำชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วไว้เท่าไร เขาจึงกราบทูลถึงการบัญญัติทัณทะในการทำชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว ว่ามีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) กายทัณทะ

(๒) วจิตัณทะ

(๓) มโนทัณทะ

พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงทัณทะทั้ง ๓ ประการ ว่าเป็นอย่างเดียวกัน หรือแต่ละอย่างแยกออกจากกันโดยไม่เกี่ยวข้องกัน ทรงทราบว่า ทัณทะทั้ง ๓ ประการ แต่ละอย่างแยกออกจากกัน คือ กายทัณทะอย่างหนึ่ง วจิตัณทะอย่างหนึ่ง มโนทัณทะอย่างหนึ่ง และนิครนถ์นาฏบุตรยังบัญญัติไว้อีกว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วนั้น กายทัณทะมีโทษมากกว่าวจิตัณทะ และมโนทัณทะ เพื่อให้เขาเกิดความแน่ใจ พระองค์จึงตรัสถามย้าถึง ๓ ครั้ง ทิมตปัสสินิครนถ์ก็ยังยืนยันคำตอบเหมือนเดิม คือ กายทัณทะมีโทษมากกว่า

ทิมตปัสสินิครนถ์ทูลถามพระพุทธเจ้า ถึงการบัญญัติทัณทะของพระองค์ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วมีเท่าไร พระองค์ตรัสว่า ตถาคตมิได้บัญญัติเป็นอาจิณว่า ทัณทะ ทัณทะ แต่บัญญัติเป็นอาจิณว่า กรรม กรรม เขาจึงกราบทูลถามใหม่ว่า พระองค์ทรงบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วไว้เท่าไร พระพุทธองค์จึงตรัสการบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วว่ามีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) กายกรรม

^{๑๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๕๖/๓๗.

(๒) วชิกรรม

(๓) มโนกรรม

ที่มตปัสสิณิครนถ์กราบทูลถามกรรมทั้ง ๓ ประการ ว่าเป็นอย่างเดียวกัน หรือแต่ละอย่างแยกออกจากกันโดยไม่เกี่ยวข้องกัน ก็ทราบว่าการทั้ง ๓ ประการ แต่ละอย่างแยกออกจากกัน คือ กายกรรมอย่างหนึ่ง วชิกรรมอย่างหนึ่ง มโนกรรมอย่างหนึ่ง บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการ มโนกรรมมีโทษมากกว่า ในการทำความชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว แม้ที่มตปัสสิณิครนถ์จะทูลถามซ้ำถึง ๓ ครั้ง พระองค์ก็ทรงยืนยันคำตอบเหมือนเดิม คือ มโนกรรมมีโทษมากกว่า เมื่อซักถามกันพอสมควร เขาจึงกราบทูลลาพระองค์กลับไปยังที่อยู่ของตน

เขาเล่าเรื่องราวที่สนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้า ให้นิครนถ์นาฏบุตรฟังทั้งหมด นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวว่า เป็นการชี้แจงถูกต้องตรงตามที่ศาสดาได้สอนไว้ มโนโทษะอันต่ำทรามจะดังงาได้อย่างไร เมื่อเทียบกับกายโทษะที่มีความสำคัญ แท้จริงในการทำความชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว กายโทษะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่จิตโทษะ หรือมโนโทษะเลย อุบาลีคหบดีก็กล่าวสนับสนุนคำสอนของอาจารย์ และเสนอตัวเพื่อจะไปไต่वाทะในเรื่องนี้กับพระพุทธเจ้า หากพระองค์ยังทรงยืนยันอยู่อย่างนั้นเหมือนเดิม ก็จักพุดตะล่อมวกไปวนมา หว่านล้อมให้หลงกล เปรียบเหมือนคนที่แข็งแรงจับขนกะที่ยาวลุดไปดึงมาหมุนจนง หรือเปรียบเหมือนชายฉกรรจ์ผู้เป็นกรรมกรในโรงงานสุรา ที่กระสอบที่มีส่วนผสมสุราใบใหญ่ลงในบ่อหมักสำที่ลึก จับที่มุมสำไปสำมาสลัดออก จักบดขยี้ว่าทะของพระองค์ด้วยว่าทะ เหมือนคนที่แข็งแรงเป็นนักเลงสุราจับไหสุรากล่ำลง หงายขึ้น เขย่าจนน้ำสุราสะเด็ด หรือข้าพเจ้าจักเล่นกีฬาชักป่านกับพระองค์ เหมือนช้างแก่อายุ ๖๐ ปี ก้าวลงไปยังสระลิกเล่นกีฬาชักป่าน

นิครนถ์นาฏบุตรอนุญาตให้อุบาลีคหบดีไปไต่वाทะกับพระพุทธเจ้า แต่ที่มตปัสสิไม่เห็นด้วยจึงพยายามคัดค้านถึง ๓ ครั้ง เพราะเขารู้ดีว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีมารยา ฐาบายาเป็นเครื่องกลับใจของสาวกอัญญเดียรถีย์ นิครนถ์นาฏบุตรก็ยืนยันเหมือนเดิมถึง ๓ ครั้ง และยังคงกล่าวว่าเป็นไปไม่ได้ ที่อุบาลีคหบดีจะกลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่พระพุทธเจ้าจะกลายเป็นสาวกของอุบาลีคหบดี

อุบาลีคหบดีเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ป่าวาริภัมพวัน ถวายอภิวาทแล้วนั่ง

ณ ที่สมควร ถ้ามถึงเรื่องการสนทนาปราศรัยของพระองค์กับทิมตปัสสินีครนถ์ และยังกราบ
ทูลต่ออีกว่า ทิมตปัสสินีครนถ์ชี้แจงถูกต้องดีแล้ว ตรงตามที่ศาสดาได้สอนไว้ มโนทัศณะอัน
ดำทรมานจะดีงามได้อย่างไร เมื่อเทียบกับกายทัศณะที่มีความสำคัญ แท้จริงในการทำกรรมชั่ว
ในการประพฤติกกรรมชั่ว กายทัศณะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่จิตทัศณะ หรือมโนทัศณะ
พระองค์ตรัสบอกให้เขายึดมั่นในคำสัตย์เสียก่อน จึงสนทนากันในเรื่องนี้ เมื่อเขายืนยันที่จะ
ยึดมั่นในคำสัตย์ จึงทำให้การสนทนากันในเรื่องนี้ดำเนินต่อไป

พระพุทธเจ้าตรัสถามความเข้าใจของอุบาลีคหบดีว่า นิครนถ์ในโลกนี้ป่วย มีทุกข์
เป็นไข้หนัก ถูกห้ามใช้น้ำเย็น ใช้น้ำร้อน เมื่อเขาไม่ได้ใช้น้ำเย็นจะต้องตาย นิครนถ์นาฏบุตร
บัญญัติว่านิครนถ์ผู้นี้ จะไปเกิด ณ ที่ไหน เขากราบทูลตอบว่า เหล่าเทพที่ชื่อว่าโนสสัตว์มีอยู่
เขาย่อมเกิดในหมู่เทพนั้น เพราะเขาเป็นผู้มีจิตใจผูกพันแล้วจึงตาย พระองค์ทรงให้เขา
พิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วชี้แจงว่า เพราะเหตุไร คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของ
เขาจึงไม่สัมพันธ์กัน แม้อุบาลีคหบดีจะเห็นด้วยกับพระพุทธเจ้าที่ตรัสอย่างนี้ แต่ก็ยังยืนยันว่า
ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว กายทัศณะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่จิตทัศณะ
หรือมโนทัศณะ

พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงความเข้าใจของเขาอีกว่า ในโลกนี้นิครนถ์นาฏบุตร
พึงเป็นผู้สำรวจด้วยการสำรวจ ๔ อย่าง คือ

- (๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง
- (๒) ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง
- (๓) ล้างบาปทุกอย่าง
- (๔) รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป

นิครนถ์ผู้ทำให้สัตว์เล็ก ๆ ตายไปเป็นจำนวนมากโดยไม่ตั้งใจ ในขณะที่ก้าวไป
หรือถอยกลับ นิครนถ์นาฏบุตรจะบัญญัติว่า นิครนถ์ผู้นี้มีวิบากอย่างไร เขากราบทูลว่า
นิครนถ์นาฏบุตร มิได้บัญญัติกรรมที่ไม่จงใจว่ามีโทษมาก แต่ถ้าเป็นกรรมที่จงใจทำย่อมมี
โทษมาก พระองค์ตรัสถามอีกว่า นิครนถ์นาฏบุตร บัญญัติความจงใจไว้ในส่วนไหน เขากราบทูลว่า
บัญญัติไว้ในมโนทัศณะ พระองค์ทรงให้เขาพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วชี้แจงว่า
เพราะเหตุไร คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของเขาจึงไม่สัมพันธ์กัน แม้อุบาลี
คหบดีจะเห็นด้วยกับพระพุทธเจ้าที่ตรัสอย่างนี้ แต่เขาก็กังขังยืนยันว่าในการทำกรรมชั่ว ในการ

ประพฤติกกรรมชั่ว กายทัณทะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่จิตทัณทะ หรือมนทัณทะ

พระพุทธเจ้าตรัสถามถึงความเข้าใจต่อไปอีกว่า หมู่บ้านนาฉันทานี้มีกัณ อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมากมาย มีพลเมืองหนาแน่น ถ้ามีชายคนหนึ่งในบ้านนี้เงื้อดาบขึ้นพร้อมกับพูดว่า เราจักทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาฉันทานี้ให้เป็นลานเนื้อเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน ชั่วขณะพริบตาเดียว เขาจะสามารถทำได้อย่างนั้นจริงหรือ อุบาลิกหบดีกราบทูลว่า ต่อให้ชาย ๑๐ คน ๒๐ คน หรือ ๕๐ คน ก็ไม่สามารถจะทำสัตว์เท่าที่มีอยู่ในบ้านนาฉันทานี้ให้เป็นลานเนื้อเดียวกัน ให้เป็นกองเนื้อเดียวกันชั่วขณะพริบตาเดียวได้ ชายผู้ด่าทอคนเดียวจะเก่งกล้าสามารถอะไรปานนั้น แต่ถ้าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิต ย่อมสามารถทำบ้านนาฉันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียวได้ ไม่ใช่เฉพาะแต่หมู่บ้านนาฉันทาที่ทรุดโทรมหลังเดียวเท่านั้น ต่อให้บ้านนาฉันทา ๑๐ หลัง ๒๐ หลัง หรือ ๕๐ หลัง ก็สามารถที่จะทำให้เป็นเถ้าได้ ด้วยจิตคิดประทุษร้ายเพียงครั้งเดียว พระพุทธองค์ทรงให้เขาพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วชี้แจงว่า เพราะเหตุไร คำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของเขาจึงไม่สัมพันธ์กัน แม้อุบาลิกหบดีจะเห็นด้วยกับพระพุทธเจ้าที่ตรัสอย่างนี้ แต่เขายังยืนยันในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว กายทัณทะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่จิตทัณทะ หรือมนทัณทะ

อุบาลิกหบดีกราบทูลขึ้นชมยินดีต่อพระพุทธเจ้าเพียงอุปมาข้อแรก แต่เพราะต้องการจะฟังปฏิกาณชี้แจงปัญหาอันวิจิตรของพระองค์ จึงแสวงหาเป็นไม่เห็นด้วย ภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคลลหยาของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ และเขาได้แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต แม้พระพุทธองค์จะทรงคัดค้านให้ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ เพราะจะเป็นสิ่งดีสำหรับคนมีชื่อเสียงอย่างท่าน ทำให้อุบาลิกหบดีมีใจยินดีขึ้นชมต่อพระองค์มากยิ่งขึ้น ต่างกับพวกอัญญเดียรฉัตรที่ได้เขาเป็นสาวกแล้ว ก็เที่ยวประกาศไปทั่วหมู่บ้านนาฉันทา แม้เขาจะประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นครั้งที่ ๒ พระพุทธองค์ก็ยังตรัสว่า ตระกูลของท่านเป็นคูบ่อน้ำของพวกนิครนถ์มานาน ควรให้บัณฑิตแก่คนเหล่านั้นต่อไปเถิด

อุบาลิกหบดียังมีใจชื่นชมต่อพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก เพราะเขาเคยฟังมาว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า บุคคลควรให้ทานแก่เราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่คนอื่น บุคคล

ควรให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่พวกสาวกของนักบวชเหล่าอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นมีผลมาก ส่วนทานที่ให้แก่สาวกของนักบวชเหล่าอื่นหาจะมีผลมากไม่ แท้ที่จริงพระองค์ทรงชักชวนให้เขาให้ทานแม้ในพวคนิครนถ์ แล้วเขาก็ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยไปจนตลอดชีวิต เป็นครั้งที่ ๓

พระพุทธเจ้าตรัสอนุบุพพิกถาแก่อุบาลิหบดี ทำให้จิตของเขาควรแก่การบรรลुธรรมปราศจากนิวรณ์จึงทรงยกอริยสัจ ๔ ประการ ขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง อุบาลิหบดีได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแก้แ้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เขาสั่งให้คนเฝ้าประตูปิดประตูกันพวคนิครนถ์ทั้งชายและหญิง แต่ให้เปิดประตูไว้สำหรับพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า

ที่มตปัสสิณิครนถ์พอทราบข่าวว่า อุบาลิหบดีประกาศเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงเข้าไปแจ้งข่าวแก่นิครนถ์นาฏบุตร แต่นิครนถ์นาฏบุตรไม่เชื่อว่า อุบาลิหบดีจะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า จึงไปยังที่อยู่ของอุบาลิหบดีพร้อมกับบริษัทนิกนถ์เป็นจำนวนมาก ถูกคนเฝ้าประตูปฏิเสธไม่ให้เข้าไปข้างใน ให้ยืนรอรออยู่ข้างนอกซุ้มประตูก่อน อุบาลิหบดีสั่งให้คนเฝ้าประตูไปบอกให้นิครนถ์นาฏบุตรเข้ามาหาที่ศาลาประตูกลาง สนทนาปราศรัยเพื่อให้นึกถึงซึ่งกันและกันพอสมควร จึงลุกขึ้นจากอาสนะพาดสไบเฉียงบ่า ประนมมือไปทางที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ กล่าวสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า^{๑๑๖}ให้นิครนถ์นาฏบุตร พร้อมด้วยบริษัทได้ฟังกันทั่วหน้า จากนั้นนิครนถ์นาฏบุตร ไม่อาจทนดูสักการะของพระพุทธเจ้าได้ จึงกระอักโลหิตอุ่นออกจากปาก ณ ที่นั่นเอง

๓.๑.๒ ปฏิภาณโวหารของพระสาวก

พระกุมารกัสสปะ เป็นพุทธสาวกผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปฏิภาณดี ได้วาตะทำลายมิจฉาทิฏฐิ หรือความเห็นผิดของเจ้าปายาสี ที่ทรงประกาศความเห็นที่เป็นนัตถิกวาตะว่าโลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและกรรมที่ทำความชั่วไม่มี จนทำให้เจ้าปายาสีทรงพอพระทัยตั้งแต่อุปมาข้อแรก แต่ทรงประสงค์จะฟังปฏิภาณของท่านให้

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน ภาคผนวก ก. หน้า ๒๒๖.

ยิ่งขึ้นไป จึงสร้างทำเป็นไม้อพพระทัย และในที่สุดพระองค์ได้ทรงแสดงตนเป็นพุทธมามกะ
ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

พระกุมารกัสสปเถระใช้ปฏิภาณโวหารกับเจ้าปายาสี^{๑๐๗}

เมื่อพระกุมารกัสสปะจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ
๕๐๐ รูป ไปถึงเมืองเสตัพพะของชาวโกศล พักอยู่ ณ ป่าไม้สีเขียวทางทิศเหนือของเมือง สมัย
นั้น เจ้าปายาสีปกครองเมืองเสตัพพะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้พระราชทานปูนบำเหน็จให้
เป็นพรหมไทย

เจ้าปายาสีเป็นผู้มีความเห็นผิดอย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบาก
แห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี เมื่อพระกุมารกัสสปะจาริกไปถึงเมืองเสตัพพะ พวกพราหมณ์
และคหบดีจึงรวมตัวกันเข้าไปพบท่านที่ป่าไม้สีเขียว เพราะได้ยินชื่อเสียงของท่านฟุ้งขจรไป
ว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูตร กล่าวถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นผู้
เจริญและเป็นพระอรหันต์ การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้นย่อมเป็นการดี

อุปมาด้วยดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

เจ้าปายาสีประทับอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ทอดพระเนตรพวกพราหมณ์และคหบดี
กำลังเดินมุ่งหน้าไปยังป่าไม้สีเขียว จึงถามมหาดเล็กว่าเกิดอะไรขึ้น พอพระองค์ทรงทราบ
ความประสงค์ของคนเหล่านั้น ก็ทรงมีพระประสงค์ที่จะเสด็จไปด้วย เพื่อตรัสถามปัญหากับ
พระกุมารกัสสปะ พระองค์เสด็จไปถึงแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรตรัสว่า โลกอื่นไม่มี
โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี ทำให้พระกุมารกัสสปะแปลกใจ
ว่าไม่เคยเห็น หรือไม่เคยได้ยินบุคคลผู้มีวาตะอย่างนี้ จึงถวายพระพรถามเพื่อให้พระองค์ทรง
ตอบตามที่เข้าพระทัยว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีในโลกนี้ หรือมีในโลกอื่น และเป็นเทพ
หรือเป็นมนุษย์ เมื่อได้รับคำตอบว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีในโลกอื่น มิใช่มีในโลกนี้
และเป็นเทพมิใช่เป็นมนุษย์ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นก็แสดงว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบาก
แห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี

^{๑๐๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๖/๒๓๐.

อุปมาด้วยโจร

เจ้าปายาสยังไม่ยอมเชื่อตามคำชี้แจงของพระกุมารกัสสปะ มีความเชื่อมั่นอยู่อย่างเดิม นอกจากพระองค์จะไม่เชื่อแล้ว ยังยกอุปมาแสดงเปรียบเทียบเหมือน มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของบุคคลในโลกนี้ เป็นผู้มาสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยายามเป็นมิจฉาทิฎฐิ ต่อมาพวกเขาป่วยหนักได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส บุคคลนั้นจึงไปเยี่ยมพร้อมกับสั่งว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พวกท่านเป็นผู้ประพฤติกุศลกรรมบถ ถ้าหากคำของสมณพราหมณ์เป็นจริง พวกท่านก็ต้องไปเกิดในอบายภูมิ และเมื่อไปเกิดในที่นั้นแล้ว ขอให้กลับมาบอกแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ เพราะพวกญาติสาโลหิตเท่านั้น เป็นที่พอเชื่อถือไว้วางใจได้ สิ่งที่พวกเขาเห็นก็เป็นเช่นเดียวกับสิ่งที่ตัวเองเห็น พวกเขาได้รับปากรับคำเป็นอย่างดี แต่ไม่มีใครกลับมาบอก หรือส่งข่าวมาให้ทราบ เพราะเหตุนี้ จึงทำให้เจ้าปายาสเข้าใจว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี

พระกุมารกัสสปะแสดงอุปมา เหมือนพวกราชนุรุชของพระราชาจับโจรผู้ทำกรรมชั่ว นำมาแสดงแก่พระราชาเพื่อให้ลงโทษ พระองค์รับสั่งให้ใช้เชือกเหนี่ยวมัดโจรไว้ เอาแขนไพล่หลังไว้อย่างแน่นหนาโกนศีรษะ นำตระเวนจากถนนหนึ่งไปสู่ถนนหนึ่ง จากสี่แยกหนึ่งไปสู่สี่แยกหนึ่ง พร้อมกับแกว่งบันฑะแว่เสียงดังน่ากลัว นำออกไปตัดศีรษะที่ตะแลงแกงทางทิศใต้แห่งเมือง พวกราชนุรุชก็ทำตามที่ได้รับสั่ง ถ้าโจรจะขอผ่อนผันกับเพชฌฆาตว่า ท่านเพชฌฆาตโปรดรอจนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งข่าวแก่มิตรอำมาตย์ หรือญาติสาโลหิตในบ้านโน้น หรือนิกมโน้นก่อน จึงจะกลับมาให้ตัดศีรษะ พระองค์ทรงคิดว่าโจรจะได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาต หรือเพชฌฆาตจะพึงตัดศีรษะโจรผู้อ่อนวอนอยู่ เจ้าปายาสตรัสว่า โจรไม่ควรได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตตามที่ร้องขอ เพชฌฆาตพึงตัดศีรษะโจรผู้อ่อนวอนอยู่ทันที

พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า โจรเป็นมนุษย์ยังไม่ได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตที่เป็นมนุษย์ด้วยกัน มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของพระองค์ ซึ่งเป็นผู้ประพฤติกุศลกรรมบถตายไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก จะได้รับการผ่อนผันจากนายนิรบาลตามคำขอที่ว่า ขอให้นายนิรบาลโปรดรอจนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่ญาติในโลกมนุษย์ก่อนว่า โลกอื่นมีโอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี อย่างนั้นหรือ

อุปมาด้วยบุรุษในหลุมอุจจาระ

เจ้าปายาสียอมรับคำของพระกুমารกัสสปะ ที่อธิบายมาว่าเป็นอย่างนั้นจริง แต่พระองค์ก็ยังคงเชื่อมั่นอยู่ตามเดิมว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลแห่งกรรมที่ทำดี และทำชั่วไม่มี จึงอุปมาต่อไปว่า มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของบุคคลใน โลกนี้ เป็นผู้เวียนขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประพฤติดิในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ

ต่อมาพวกเขาป่วยหนักได้รับทุกขเวทนาอย่างมาก จึงไปเยี่ยมแล้วตั้งอย่างนี้ว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาตะอย่างนี้ว่า บุคคลผู้เวียนขาดจากอกุศลกรรมบถ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พวกท่านเป็นผู้เวียนขาดจากอกุศลกรรมบถ ถ้าหากคำของสมณพราหมณ์เป็นจริง เมื่อพวกท่านตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จริง ขอให้กลับมากบอกบุคคลผู้อยู่ในโลกมนุษย์นี้ว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เพราะพวกท่านเท่านั้นพอเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้ สิ่งที่พวกท่านเห็นก็เป็นเช่นเดียวกับสิ่งที่เราเห็นเอง คนเหล่านั้นก็รับคำเป็นอย่างดี แต่ไม่มีใครกลับมากบอก หรือส่งข่าวมากบอก จึงทำให้เข้าใจอย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี

พระกুমารกัสสปะยกอุปมาแสดง เพื่อให้เข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำด้วยอุปมาโวหาร เปรียบเหมือนบุรุษจมลงในหลุมอุจจาระจนมิดศีรษะ พระองค์รับสั่งพวกราชบุรุษให้ช่วยกันยกบุรุษคนนั้นขึ้นจากหลุมอุจจาระ แล้วเอาซี่ไม้ไผ่ขุดอุจจาระออกให้หมด เอาดินสีเหลืองขัดสีร่างกายของเขาสัก ๓ ครั้ง เอน้ำมันขโลมลูบไล้ด้วยจุนอย่างดีให้ผุดผ่องอีกสัก ๓ ครั้ง ให้ตัดผมและโกนหนวด นำพวงดอกไม้เครื่องลูบไล้และผ้าราคาแพงไปให้เขา จากนั้นเชิญเขาขึ้นปราสาทบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕ พวกราชบุรุษกระทำตามที่พระองค์ทรงรับสั่งเป็นอย่างดี เมื่อเป็นอย่างนั้น บุรุษคนนั้นจะต้องการดำลงในหลุมอุจจาระอีกหรือ

บุคคลในโลกนี้ไม่มีใครต้องการที่จะทำอย่างนั้นอีก เพราะหลุมอุจจาระไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ารังเกียจ และน่าเกลียด มนุษย์ก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ สำหรับพวกเทพ มนุษย์เป็นผู้ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ารังเกียจ และน่าเกลียด กลิ่นมนุษย์ย่อมฟุ้งไปในหมู่เทพตลอด ๑๐๐ โยชน์ ถ้ามิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของพระองค์ เว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ หลังจากที่เขาตายก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พวกเขาจะกลับมากกราบทูลพระองค์ว่า โลกอื่นมี

โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี อีกหรือ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็แสดงให้เห็นว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี

อุปมาด้วยเทวดาชั้นดาวดึงส์

พระกুমารกัสสปะนำอุปมาแสดงให้เห็นเจ้าปายาสีทรงเข้าพระทัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป และเพื่อให้ทรงยอมรับว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลแห่งกรรมที่ทำความดีและทำชั่วมี อุปมาด้วยเทวดาชั้นดาวดึงส์ ระยะเวลา ๑๐๐ ปีของมนุษย์ เท่ากับคืนและวันหนึ่งของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ และพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ถ้าพวกเขาคิดว่า จักเสวยทิพย์สมบัติก่อนสัก ๒-๓ วัน จึงจะไปบอกพวกญาติในโลกมนุษย์ภายหลัง เมื่อถึงตอนนั้น พวกญาติก็ตายไปนานแล้ว

อุปมาด้วยคนตาบอดแต่กำเนิด

ถ้าจะมีคนถามว่า ใครจะเชื่อว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอยู่จริง หรือพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนขนาดนั้น พระกুমารกัสสปะก็ตอบว่า อุปมาเหมือนคนตาบอดมาแต่กำเนิด ไม่อาจเห็นรูปสีคำ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีแดงฟาด รูปที่เรียบและที่ขรุขระ รูปดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ พวกเขาจะพูดว่า รูปเหล่านั้น ไม่มี ก็ย่อมเป็นการไม่ถูกต้อง เพราะบุคคลที่ตาดีที่ไม่ได้บอดมาแต่กำเนิด สามารถเห็นรูปเหล่านั้นได้ สมณพราหมณ์ผู้อยู่ในศาสนาอันสงัดในป่าใหญ่ ไม่ประมาทมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ทำดาตัพย์ให้บริสุทธิ์ ย่อมเห็นโลกอื่น ตลอดถึงโอปปาติกสัตว์ได้ด้วยดาตัพย์ เกินกว่าตาของมนุษย์ซึ่งไม่อาจเห็นโลกอื่นได้ด้วยตานี้ธรรมดา

อุปมาด้วยสตรีมีครรภ์

แม้เจ้าปายาสีจะทรงยอมรับตามคำเปรียบเทียบของพระกুমารกัสสปะ แต่ก็ยังเข้าพระทัยเหมือนเดิมว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลแห่งวิบากของกรรมที่ทำความดีและทำชั่วไม่มี พร้อมทั้งอธิบายว่า สมณพราหมณ์เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักความสุขเกลียดความทุกข์ ถ้าท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมพึงรู้ว่า เมื่อตายจากโลกนี้ คุณความดีก็จะปรากฏ พวกเขาอาจดื่มยาพิษฆ่าตัวตายด้วยศัสตราวุธ หรือ

ฆ่าตัวตายด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่เพราะท่านเหล่านั้นไม่ทราบว่า เมื่อตายจากโลกนี้ คุณความดีจะปรากฏ จึงต้องการมีชีวิตอยู่ต่อไป ไม่อยากฆ่าตัวตาย รักความสุขเกลียดความทุกข์

พระกุมารกัสสปะยกอุปมาเปรียบเทียบว่า พรหมณ์คนหนึ่งมีภรรยาสองคน บุตรของภรรยาคนหนึ่งมีอายุประมาณ ๑๐-๑๒ ปี ส่วนภรรยาอีกคนหนึ่งมีครรภ์แก่ใกล้จะคลอด ต่อมาพรหมณ์ก็เสียชีวิต เด็กหนุ่มจึงพูดกับแม่เลี้ยงว่า ทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทองทั้งหมดล้วนเป็นของฉัน แม่เลี้ยงไม่มีส่วนแบ่งในสมบัตินี้ โปรดมอบมรดกของพ่อให้ฉัน แม่เลี้ยงจึงบอกกับเด็กหนุ่มให้รอจนกว่าตัวเองจะคลอด ถ้าเด็กที่เกิดมาเป็นชาย เขาจะได้รับส่วนแบ่งครึ่งหนึ่ง ถ้าเด็กเกิดมาเป็นหญิง เขาจะเป็นผู้รับใช้ เด็กหนุ่มพยายามพูดเพื่อขอสมบัติกับแม่เลี้ยงอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง นางจึงถือมีดเข้าไปในห้อง แหะท่องดูด้วยอยากจะรู้ว่า ลูกในครรภ์เป็นชายหรือเป็นหญิง ย่อมชื่อว่าทำลายตนเอง ชีวิตลูกในครรภ์ และทรัพย์สมบัติที่จะพึงได้ให้พินาศ นางพรหมณ์เป็นคนโง่ ไม่ฉลาด แสวงหามรดกโดยวิธีที่ไม่แยบคาย จึงถึงความพินาศ เหมือนพระองค์ผู้โง่เขลาเบาปัญญา ไม่ฉลาด แสวงหาโลกอื่นโดยวิธีที่ไม่แยบคาย ก็จักถึงความพินาศเหมือนกัน

สมณพรหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ไม่เป็นเหมือนนางพรหมณ์ผู้โง่เขลา ไม่เร่งอายุที่ยังไม่สิ้นให้สิ้นไป แต่รอให้อายุสิ้นไปเอง เพราะชีวิตของท่านเหล่านั้นเป็นชีวิตมีประโยชน์ ดำรงอยู่นาน ก็ย่อมประสบบุญมาก และปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์

อุปมาด้วยคนหลับแล้วฝัน

พวกราชนุรุชจับโจรมาแสดงแก่พระราชา เพื่อให้พระองค์ลงพระอาญาตามความประสงค์ จึงทรงรับสั่งให้จับโจรมัดใส่ในหม้อทั้งเป็น ปิดปากเอาเชือกมัดไว้อย่างเหนียวแน่น พอกด้วยดินเหนียวให้หนา ยกขึ้นตั้งบนเตาไฟ เมื่อพระองค์ทราบว่า เขาเสียชีวิตแล้ว จึงให้ยกหม้อลงกะเทาะดินเหนียวออก ค่อย ๆ เปิดปากหม้อเพื่อตรวจดูว่า บางทีพวกเราอาจจะได้เห็นชีวะ (วิญญาณ) ของโจรออกมา แต่ก็ไม่เห็นชีวะออกมา จึงทำให้เชื่อแน่ว่า โลกอื่นไม่มีโอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี

เปรียบเหมือนพระราชาบรทมกลางวัน ทรงสุบินเห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ ป่าอันน่ารื่นรมย์ พื้นที่อันน่ารื่นรมย์ และสระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์ ในขณะที่พระองค์ทรงสุบินมีหญิงที่เป็นบริวารและนางกุญมาลาคอยดูแลพระองค์อยู่ คนเหล่านั้นไม่เห็นชีวะ (วิญญาณ)

ของพระองค์ที่เข้าออกอยู่ หลึงบริวารเหล่านั้น ทั้ง ๆ ที่มีชีวิตอยู่ ยังไม่เห็นชีวิตที่เข้าออกของพระองค์ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์จะทรงเห็นชีวิตที่เข้าออกของคนผู้สิ้นชีวิตไปแล้วได้อย่างไร

อุปมาด้วยก้อนเหล็กร้อน

พวกราชนุรักษ์จับโจรมาแสดงแก่พระราชา เพื่อให้พระองค์ทรงลงพระอาชญา จึงโปรดให้นำตาชั่งมาชั่งบุรุษนี้ทั้งเป็น เอาเชือกมัดให้ขาดใจตาย นำเอาตาชั่งมาชั่งอีกครั้งหนึ่งปรากฏว่า ร่างกายของโจรตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ มีน้ำหนักเบา อ่อนนุ่ม และปรับตัวได้ง่าย แต่เมื่อเขาสิ้นชีวิตแล้ว ร่างกายกลับมีน้ำหนักมาก แข็งกระด้าง และปรับตัวได้ยาก จึงทำให้เข้าใจว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้และทำชั่วไม่มี

เปรียบเหมือนคนเอาตาชั่งมาชั่งก้อนเหล็กที่ถูกเผาตลอดทั้งวัน ดินไฟลุกโพลง และเอาตาชั่งมาชั่งอีกครั้งตอนที่ก้อนเหล็กเย็นสนิท ก้อนเหล็กที่ติดไฟลุกโพลงอยู่ จะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนกว่า และดัดง่ายกว่า ส่วนก้อนเหล็กที่ไม่มีไฟ ไม่มีลม เย็นสนิท จะมีน้ำหนักมากกว่า แข็งกระด้างกว่า และดัดได้ยากกว่า ถ้าร่างกายยังมีอายุ ใจอุ่นและวิญญาณจะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนนุ่มกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า แต่ถ้าไม่มีอายุ ใจอุ่นและวิญญาณก็จะมีน้ำหนักมากกว่า แข็งกระด้างกว่า และปรับตัวได้ยากกว่า

อุปมาด้วยการเป่าสังข์

พระราชาทรงรับสั่งให้พวกราชนุรักษ์ลงพระอาชญาแก่โจรที่ถูกจับได้ว่า พวกท่านจงทรมานบุรุษโจรนี้ อย่าให้ผิวหนัง เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูกช้ำ บางทีอาจจะเห็นชีวิตของเขาออกมา เมื่อโจรใกล้ตาย พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ปลักเขานอนหงาย พลิกให้นอนคว่ำ ให้นอนตะแคงขวา ให้นอนตะแคงซ้าย พยายามให้ลุกขึ้น จับศีรษะกดลง ใช้ฝ่ามือทุบ ใช้ก้อนดินทุบ ใช้ท่อนไม้ทุบ ใช้ศาสตราทุบ ลากมาลากไป ลากไปลากมา เพื่อที่จะเห็นชีวิตของเขาออกมา แม้เมื่อทำอย่างนั้น พระราชาก็ยังไม่เห็นชีวิตของเขา ตาของเขาก็เหมือนเดิม รูปก็รูปเดิม แต่ตาไม่สามารถรับรู้รูป หูของเขาก็หูเดิม เสียงก็เสียงเดิม แต่หูไม่สามารถรับรู้เสียง จมูกของเขาก็จมูกเดิม กลิ่นก็กลิ่นเดิม แต่จมูกไม่สามารถรับรู้กลิ่น ลิ้นของเขาก็ลิ้นเดิม รสก็รสเดิม แต่ลิ้นไม่สามารถรับรู้รส กายของเขาก็กายเดิม ใญ่ภูฏัพพะก็ใญ่ภูฏัพพะเดิม แต่กายไม่สามารถรับรู้ใญ่ภูฏัพพะ จึงทำให้เข้าใจว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้

และทำชั่วไม่มี

เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งนำสังข์ไปสู่ปัจจนตชนบท เดินเข้าไปยืนอยู่กลาง หมู่บ้านเป่าสังข์ขึ้น ๓ ครั้ง วางสังข์ไว้ที่พื้นดินนั่งลง ณ ที่สมควร ชาวปัจจนตชนบทเกิดแตกตื่นว่า นั่นเสียงใครช่างน่าพอใจ น่าใคร่ น่าหลงใหล น่าดีใจ ช่างไพเราะเหลือเกิน จึงยืนห้อมล้อมคนเป่าสังข์ถามว่า นั่นเป็นเสียงใคร เมื่อทราบว่าเป็นเสียงสังข์ พวกเขาก็จับสังข์ หายขึ้นสังข์ให้พูด สังข์ก็ไม่ส่งเสียง พวกเขาก็จับคว่ำหน้าลง ตะแคงข้างซ้าย ตะแคงข้างขวา ยกสังข์ให้สูงขึ้น วางสังข์ให้ต่ำลง เอาฝ่ามือเคาะ เอาก้อนดินเคาะ เอาท่อนไม้เคาะ เอาศัสตราเคาะ ลากมาลากไป ลากไปลากมา พร้อมกับสั่งให้สังข์พูด สังข์ก็ยังไม่ส่งเสียง คนเป่าสังข์คิดว่า ชาวปัจจนตชนบทโง่เขลาจริง ไฉนจึงแสวงหาเสียงสังข์ไม่ถูกวิธี จึงหยิบสังข์ขึ้นมาเป่า ๓ ครั้ง ถือสังข์เดินจากไป คนเหล่านั้นจึงพูดว่า สังข์นี้มีคน มีความพยายาม และมีลม จึงส่งเสียงได้ แต่ถ้าไม่มีคน ไม่มีความพยายาม และไม่มีลมก็ส่งเสียงไม่ได้

ถ้าร่างกายยังมีอายุ มีไออุ่น และมีวิญญาณ จึงจะก้าวไปข้างหน้า ถอยกลับข้างหลัง ยืน นั่ง นอน เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู คมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโณภูมิจะทางกาย หรือรู้ธรรมารมณ์ทางใจได้ แต่ถ้าร่างกายไม่มีอายุ ไม่มีไออุ่น และไม่มีวิญญาณ ก็จะก้าวไปข้างหน้าไม่ได้ ถอยกลับข้างหลัง ยืน นั่ง นอน เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู คมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโณภูมิจะทางกาย หรือรู้ธรรมารมณ์ทางใจไม่ได้เหมือนกัน

อุปมาด้วยขลุ่ยผู้บูชาไฟ

พวกราชบุรุษจับโจรแล้ว นำมาแสดงแก่พระราชา เพื่อให้พระองค์ทรงลง พระอาญา จึงทรงรับสั่งให้เชือดผิวของเขา บางทีอาจจะเห็นชีวิตของเขา แต่พระองค์ก็ยังไม่เห็นชีวิต จึงรับสั่งอีกว่า ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงเถื่อนเนื้อ แล่นเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อ ในกระดูกของเขา บางทีอาจจะเห็นชีวิตของเขาบ้าง ถึงอย่างนั้น ก็ยังไม่เห็นชีวิตของเขา จึงทำให้เชื่อแน่ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้และทำชั่วไม่มี

เปรียบเหมือนขลุ่ยผู้บูชาไฟคนหนึ่งอาศัยอยู่ในกุฏิใบไม้ ณ ชายป่า พบเด็กอ่อนถูกทิ้งให้นอนหงายอยู่ในป่า จึงนำมาชุบเลี้ยงจนเจริญเติบโต ต่อมาเขามีฐานะบางอย่างที่จะต้องเข้าไปทำในเมืองจึงสั่งเด็กไว้ว่า พ่อจะเข้าไปในเมือง เจ้าฟังบูชาไฟอย่าให้ดับ ถ้าไฟดับก็ก่อไฟให้ติดขึ้นมาใหม่ด้วยมิด ฟืน และไม้สีไฟนี้ เมื่อไฟดับเขาก็ฝึกขึ้นได้ว่า ให้ก่อไฟขึ้นมาใหม่

ด้วยมิด ฟิน และไม้สีไฟ เด็กจึงเอามิดตากไม้สีไฟด้วยเข้าใจว่า บางทีอาจจะได้ไฟบ้าง แต่ก็ไม่ได้ไฟ จึงผ่าไม้สีไฟออกเป็น ๒ ซีก ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก ตามลำดับ สับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำมาโหลลงในครก นำไปโปรยในที่มืดมแรงด้วยเข้าใจว่า บางทีอาจจะได้ไฟบ้าง แต่เขายังไม่ได้ไฟ เมื่อชกกลับมากลางคืนถามถึงความเป็นไป เมื่อได้ฟังเรื่องราวทั้งหมด ก็มีความคิดว่า เด็กคนนี้ช่างโง่ไม่ฉลาด หาไฟโดยไม่ถูกวิธีแล้วจะเกิดไฟได้อย่างไร จึงหยิบไม้สีไฟมาสีให้เกิดไฟแล้วบอกเด็กว่า เขาคิดไฟกันอย่างนี้ ไม่เหมือนเจ้าที่โง่ไม่ฉลาด หาไฟโดยไม่ถูกวิธี

พระกุมารกัสสปะพยายามอธิบายเหตุผลพร้อมทั้งยกอุปมา เพื่อให้เจ้าปายาสิตละทิฐิอันชั่วพล่อยวางทิฐิที่ไม่ถูกต้อง พระองค์ก็ยังคงเป็นมิจาติฐิอย่างเดิม และไม่ยอมสละทิฐิอันชั่ว ด้วยทรงเกรงคนอื่นจะติเตียนว่า เจ้าปายาสิตช่างโง่เหลือเกิน ไม่ฉลาด ยึดถือแต่สิ่งผิด ๆ แล้วยังยืนยันที่จะถือทิฐินั้นต่อไป เพราะความโกรธ เพราะความลบหลู่ เพราะความแ่งดี พระกุมารกัสสปะจึงยกอุปมาถวายให้พระองค์สดับต่อไป

อุปมาด้วยนายกองเกวียน

พ่อค้าเกวียนหมู่ใหญ่มีเกวียนประมาณ ๑,๐๐๐ เล่ม เดินทางจากแคว้นทางทิศตะวันออกไปยังแคว้นทางทิศตะวันตก เมื่อพวกเขาเดินทางพร้อมกัน ทำให้สัมภาระต่าง ๆ เช่น หน้า ฟิน น้ำ ใบไม้สด หมดสั้นไปอย่างรวดเร็ว จึงตกลงแยกกันเป็น ๒ กลุ่ม ๆ ละ ๕๐๐ เล่ม นายกองเกวียนกลุ่มแรกบรรทุกสัมภาระเรียบร้อยแล้ว ออกเดินทางไปแล้วล่วงหน้าก่อน เมื่อเดินทางไปได้ประมาณ ๒-๓ วัน ก็พบบุรุษผิวดำนัยน์ตาแดงสะพายแล่งธนู หักดอกโกมุท มีผ้าและผมเปียกปอน ขับรถคันงามมีล้อเป็นอนมสวนทางมาจึงถามเขาว่า หนทางที่ท่านผ่านมามีฝนตกมากใช่ไหม เขาบอกถึงสภาพหนทางที่ผ่านมามีฝนตกมาก มีน้ำชุ่ม มีหญ้าเขียว จจี ฟินและน้ำมีอยู่มากมาย จึงบอกให้นายกองเกวียนทิ้งสัมภาระที่มีอยู่ เพื่อจะทำให้การเดินทางรวดเร็วขึ้น และว่าก็ไม่ต้องลำบาก นายกองเกวียนสั่งให้คนขับเกวียนทำตามที่เขาบอก เมื่อขับเกวียนไปในระหว่างทาง ก็ไม่พบหน้า ฟิน หรือน้ำแต่อย่างใด แม้ในที่พักกองเกวียนทั้ง ๖-๗ แห่ง ก็ยังไม่พบ พวกเขาจึงถึงความวอดวายด้วยกัน แม้สัตว์เลี้ยงที่อยู่ในกองเกวียนก็ถูกพวกอมมนุษย์ คือ ยักษ์จับกินจนหมดเหลือแต่กระดูก

ต่อมานายกองเกวียนคณะที่ ๒ คิดว่า กองเกวียนคณะแรกเดินทางไปนานพอสมควร จึงให้บรรทุกสัมภาระต่าง ๆ มีหน้า ฟิน และน้ำเป็นอันมากแล้วขับเกวียนออกไป

เมื่อไปได้ประมาณ ๒-๓ วัน ก็พบบุรุษผิวดำนัยน์ตาแดงสะพายแล่งธนู ทัดดอกโกมุท มีผ้า และผมเปียกปอน ขับรถคันงามมีล้อเป็นอมสวาทมาจึงถามถึงหาทางที่เขาผ่านมาว่า หนทางกันดารข้างหน้ามีฝนตกมากใช่ไหม เขาตอบว่าหนทางข้างหน้ามีฝนตกมาก มีน้ำชุ่มฉ่ำ มีหญ้า ฟืนและน้ำมากมาย พวกท่านจงทิ้งสัมภาระเหล่านี้ เพื่อจะทำให้เดินทางรวดเร็วขึ้น และว่าก็ไม่ต้องลำบาก นายกองเกวียนเรียกพวกขับเกวียนมาบอกว่า บุรุษคนนี้ออกว่าหนทาง ข้างหน้าอุดมสมบูรณ์ ให้เราทิ้งสัมภาระ ว่าจะไม่ต้องลำบาก เขาไม่ใช้มิตร ไม่ใช้ญาติ สาโลหิตของพวกเรา จะเชื่อเขาได้อย่างไร พวกท่านไม่ควรทิ้งสัมภาระต่าง ๆ จงขับเกวียนไป พร้อมกันสิ่งของตามที่นำมา พวกขับเกวียนปฏิบัติตามคำของนายกองแล้วขับเกวียนออก พวกเขาไม่พบหญ้า ฟืน หรือน้ำในระหว่างทาง แม้ในที่พักกองเกวียนทั้ง ๖-๗ แห่ง ก็ไม่พบอะไร ๆ พบแต่กองเกวียนคณะแรกได้ถึงความวอดวาย และเห็นมนุษย์พร้อมทั้งสัตว์เลี้ยงใน กองเกวียนนั้นถูกอมมนุษย์ คือ ยักษ์จับกินเหลือแต่กระดูก

นายกองเกวียนเรียกพวกขับเกวียนมาบอกว่า เหตุที่หมู่เกวียนคณะแรกถึงความ วอดวาย เพราะนายกองเกวียนผู้นำเป็นคน โง่เขลา จึงสั่งให้ทิ้งสิ่งของที่มีประโยชน์น้อย ในกองเกวียนของตน ขนเอาสิ่งของที่มีประโยชน์มากในกองเกวียนนี้ไปแทน ทำให้สามารถ เดินทางข้ามทางกันดารไปได้โดยสวัสดิภาพ เพราะนายกองเกวียนผู้นำเป็นคนฉลาด

อุปมาด้วยคนทูนห่ออุจจาระ

บุรุษเลี้ยงสุกรคนหนึ่ง ออกจากหมู่บ้านของตนไปยังหมู่บ้านอื่น เห็นอุจจาระแห้ง เป็นจำนวนมากที่เขาทิ้งไว้ในบ้านนั้น จึงมีความคิดว่าอุจจาระแห้งมากมายที่เขาทิ้งไว้ควรจะ นำไปเป็นอาหารสุกร เราควรนำอุจจาระแห้งไปจะเป็นการดี จึงปูผ้าห่มลงแล้วโกยเอาอุจจาระ แห้งจำนวนมาก ผูกเป็นห่อทูนบนศีรษะเดินไป ในระหว่างทางเขาถูกฝนทำให้ชุ่มนอกฤดูกาล ตรรกทำให้เปรอะเปื้อนไปด้วยอุจจาระตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า แต่ก็ยังทูนเอาห่ออุจจาระที่ล้น ไหลเดินไปเหมือนเดิม พวกชาวบ้านเห็นเข้าจึงถามว่า ท่านเป็นคนบ้าเสียจริตหรือเปล่า ทำไม จึงเปรอะเปื้อนด้วยอุจจาระตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า และยังทูนห่ออุจจาระที่ล้นไหลอยู่อีก แทนที่จะเห็นด้วยกับคำทักท้วงของพวกชาวบ้าน แต่เขากลับไม่ยอมรับความหวังดีจึงตอบว่า พวกท่านต่างหากที่บ้าเสียจริต เพราะความจริงอุจจาระนี้เป็นอาหารสุกร จะให้เราทิ้งไปได้ อย่างไร จึงปล่อยให้ห่ออุจจาระไหลรดเปรอะเปื้อนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าต่อไป

อุปมาด้วยนักเลงสกา

นักเลงสกา ๒ คน กำลังเล่นสกากันอยู่ คนหนึ่งกลืนเบี้ยสกาที่จะทำให้ตัวเองแพ้ลูก แล้วลูกเล่า อีกคนหนึ่งเห็นเป็นเช่นนั้นจึงพูดว่า สหายท่านเล่นชนะอยู่ฝ่ายเดียว โปรดคืนลูกสกาให้เรา เราจะเช่นบูชา เขารับคำพร้อมกับมอบลูกสกาคืนให้ทั้งหมด ต่อมานักเลงสกาคคนที่ ๒ เอายาพิษเคลือบลูกสกาแล้วชวนกันเล่นต่อ แม้ครั้งที่ ๒ นักเลงสกาคคนแรกก็ยังกลืนเบี้ยที่จะทำให้ตัวเองแพ้ลูกแล้วลูกเล่า นักเลงสกาคคนที่ ๒ จึงพูดขึ้นว่า คนกลืนลูกสกาเคลือบยาพิษอย่างแรงกล้ายังไม่รู้ตัว เจ้านักเลงชั่ว จงกลืนมันเข้าไป พิษร้ายแรงจักออกฤทธิ์ในภายหลัง

อุปมาด้วยคนชอบเปลือกปาน

สหาย ๒ คน ชวนกันเข้าไปในเมือง เมื่อไปถึงถนนในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ก็เห็นเปลือกปานที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนแรกจึงชวนสหายคนที่ ๒ ให้ช่วยกันผูกเปลือกปาน แล้วนำไปคนละมัด เมื่อไปถึงถนนในหมู่บ้านอีกสายหนึ่ง ก็เห็นปานที่เขาทิ้งไว้มากมายอีก สหายคนแรกจึงชวนสหายคนที่ ๒ ว่า เราจะปรารถนาเปลือกปานไปเพื่ออะไรกัน เมื่อค้าขายปานที่เขาทิ้งไว้มีอยู่มากมายอย่างนี้ เราทิ้งมัดเปลือกปานแล้วช่วยกันนำมัดค้าขายปานไปเถิด สหายคนที่ ๒ ตอบว่า เราชอบมัดเปลือกปานนี้มาตั้งไกล อีกทั้งได้มัดไว้เรียบร้อยแล้ว เราจะไม่ทิ้ง สหายคนแรกทิ้งมัดเปลือกปานแล้วนำมัดค้าขายปานไป สหายทั้งสองพากันไปยังถนนในหมู่บ้านอีกสายหนึ่ง เห็นผ้าปานที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนแรกจึงออกปากชวนสหายคนที่ ๒ ให้ทิ้งมัดเปลือกปาน เพื่อช่วยกันนำมัดผ้าปานไป แต่สหายคนที่ ๒ ก็ยืนยันที่จะไม่ทิ้งมัดเปลือกปานเหมือนเดิม เพราะชอบมาตั้งไกล อีกทั้งได้มัดไว้เรียบร้อยแล้ว

สหายคนแรกทิ้งมัดค้าขายปานแล้วนำมัดผ้าปานไปแทน สหายทั้งสองก็เดินทางต่อไป เห็นเปลือกไม้ไผ่มะ ลูกฝ้าย ค้ายฝ้าย ผ้าฝ้าย เหล็ก โลหะ ดินบุก สรรพิด เงิน ทองโดยลำดับ สหายคนแรกทิ้งสิ่งของอย่างเดิมที่ตนนำมา ถือเอาสิ่งของใหม่ที่มีค่ามากกว่าเดิมไปโดยลำดับ ส่วนสหายคนที่สองก็ไม่ยอมทิ้งมัดเปลือกปานที่นำมาตั้งแต่แรก ด้วยคิดว่าเราชอบมัดเปลือกปานนี้มาตั้งไกล อีกทั้งได้มัดไว้เรียบร้อยแล้ว สหายทั้งสองเดินทางกลับไปยังหมู่บ้านของตน บรรดาสหายทั้งสองคนนั้น คนที่ชอบมัดเปลือกปานไป ย่อมไม่ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา บุตรภรรยา มิตรอำมาตย์ อีกทั้งไม่ได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการชอบเปลือกปาน ส่วนสหายคนที่นำห่อทองกลับไป ย่อมได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา

อีกทั้งได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการนำห่อทองไป

เจ้าปายาสีทรงพอพระทัย ในการตอบปัญหาที่วิจิตรของพระกุมารกัสสปะเป็นอย่างยิ่ง และทรงยกย่องสรรเสริญว่า ภาณิดของพระเถระชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคลลหางของทีลว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเป็นรูปได้ และเจ้าปายาสีก็ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ประกาศตนเป็นอุบาสกจนตลอดชีวิต

๓.๓ บุคลิกภาพของพระนาคเสน

พระนาคเสนถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ ซึ่งมีวิถีชีวิตและขั้นตอนการดำเนินชีวิตตามแบบของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ จึงมีบุคลิกภาพของบุคคลผู้ใคร่ต่อการศึกษา ซึ่งจะช่วยให้การสืบต่อวงศ์ตระกูลไม่ขาดสาย เพราะอาศัยการศึกษาเล่าเรียน การท่องจำ และการสาธยายมนต์เป็นหลัก

๓.๓.๑ บุคลิกภาพด้านการศึกษา

พระนาคเสนเป็นผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษามาตั้งแต่เยาว์วัย บิดาจึงได้เชิญพราหมณ์ผู้เป็นครูมาสอนศิลปวิทยาให้ พวกพราหมณ์มีข้อปฏิบัติตามขั้นตอนในการดำเนินชีวิต ตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พราหมณะและคัมภีร์อรัณยกะ หลักการนี้ถูกกำหนดขึ้นโดยตั้งเกณฑ์อายุเฉลี่ยของคนไว้ ๑๐๐ ปี แบ่งช่วงของการใช้ชีวิตออกเป็น ๔ ช่วง ช่วงละ ๒๕ ปี ชีวิตในแต่ละช่วงนั้นเรียกว่า อาศรม มีอยู่ ๔ ประการ^{๑๐๘} คือ

(๑) พรหมจารี	ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หมายถึง ผู้ที่ยังเป็นนักเรียน
(๒) กฤหัสถ์	ผู้อยู่ครองเรือน
(๓) วณปรสถ์	ผู้อยู่ป่า
(๔) สannyasi	ผู้แสวงหาธรรม

^{๑๐๘} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕.

พระนาคเสน ในสมัยที่ยังเป็นเด็กก็ดำรงตนอยู่ในช่วงแรกของการดำเนินชีวิต เป็นช่วงของการศึกษาเล่าเรียน เพราะคนที่อยู่ในวัยนี้เป็นวัยของนักเรียน หรือวัยแห่งการเรียนรู้ ซึ่งจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้จากครูบาอาจารย์ และแหล่งความรู้อื่น ๆ เพื่อเตรียมตัวไปสู่การ สร้างหลักฐานที่มั่นคงสมบูรณ์ ด้วยความที่พระนาคเสนเป็นผู้มีบุคลิกด้านการศึกษามาแต่เยาว์วัย จึงทำให้เรียนรู้ศิลปศาสตร์ได้อย่างรวดเร็วและคล่องแคล่ว จนไม่มีวิชาที่จะให้ศึกษาต่อไปได้อีก เมื่อนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาก็ไม่เห็นแก่นสารแม้เพียงเล็กน้อย จึงเกิดความเสียใจว่า “ไตรเพท” เหล่านี้ว่างเปล่าจากประโยชน์ เป็นแต่เพียงตำราที่ต้องท่องบ่นเพื่อเปล่า ๆ จึงทำให้ท่านปรารถนาที่จะศึกษาให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก

เมื่อพระนาคเสนได้บวชในพระพุทธศาสนา อาจารย์ก็แนะนำให้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎกก่อนพระสุตตันตปิฎก ภายหลังจึงศึกษาพระไตรปิฎกจนเกิดความแม่นยำชำนาญในพุทธพจน์ การที่พระนาคเสนเป็นผู้มีบุคลิกโดดเด่นทางด้านการศึกษา มีสัมมาทิฐิ เพราะอาศัยปัจจัย ๒ ประการ^{๑๐๐} คือ

(๑) ปรโตโมสะ เสียจากผู้อื่น เป็นการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การอบรมสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้เลียนแบบจากแหล่งต่าง ๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก แหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ คือ บิดามารดา ครูอาจารย์ มิตรสหาย คนใกล้ชิด ผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา บุคคลมีชื่อเสียง คนโด่งดัง คนผู้ได้รับความนิยมนานต่าง ๆ หนังสือ สื่อมวลชน สถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะที่แนะนำในทางที่ถูกต้องดีงาม ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยเฉพาะที่สามารถช่วยนำไปสู่ปัจจัยที่ ๒ ได้ ปัจจัยข้อนี้ จัดเป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก หรืออาจเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม

^{๑๐๐} ไตรเพท หมายถึง คัมภีร์พระเวท ๓ เล่ม คือ (๑) ฤคเวท เป็นบทสรรเสริญคุณและฤทธิ์ของเทวะหรือธรรมชาติ กล่าวถึงประวัติการสร้างโลกทั้งปวง และหน้าที่ของพระพรหมผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่ง (๒) ยชุรเวท แสดงพิธีบวงสรวงต่าง ๆ และบทสวดในเวลาทำพิธีกรรมที่เรียกว่า ยัชญกรรม หรือ ยัญญกรรม (๓) สามเวท แสดงนาฏศาสตร์ หรือศิลปศาสตร์ รวมทั้งสังคีต เป็นบทสวดสรรเสริญคุณและฤทธิ์ของเทวะซึ่งเกิดขึ้นใหม่ นับถือกันใหม่ในสมัยต่อมา.

^{๑๐๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕, อจ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓.

พระนาเคนได้รับการอบรมจากบิดามารดาเป็นอย่างดี คอยแนะนำให้ศึกษา ศิลปวิทยา เมื่อบิดาจัดหาครูอาจารย์มาถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ ก็ตั้งอยู่ในโอวาท เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน จนสามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว และเมื่อพระเถระชักชวนท่านให้บวชเพื่อจะ สอนพุทธมนต์ให้ ก็ยิ่งทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะบวชมากยิ่งขึ้น เมื่อพระนาเคนบวชแล้วก็ ศึกษาพระอภิธรรมและพระไตรปิฎกจนจบสิ้น ทั้งสาธยายสิ่งที่ได้เรียนมาอย่างคล่องแคล่ว เพราะอาศัยแรงหนุนจากปัจจัยภายนอก

บุคคลผู้มีความสมบัติที่เหมาะสม สามารถทำหน้าที่เป็นปรโตโมสะที่ดี มีคุณภาพสูง มีคำเรียกเฉพาะว่า กัลยาณมิตร เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายนอก พระพุทธเจ้าไม่เห็น องค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^{๑๑๑} ตามปกติกัลยาณมิตรจะทำหน้าที่ เป็นผลดี ประสบความสำเร็จแห่งปรโตโมสะได้ ต้องสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้ ศึกษาเล่าเรียน หรือรับการฝึกสอนอบรม จึงเรียกวิธีเรียนรู้ในข้อนี้ได้ว่า วิธีการแห่งศรัทธา^{๑๑๒}

(๒) โยนิโสมนสิการ การกระทำในใจโดยแยบคาย หรือคิดถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น คิดอย่างมีระเบียบตามแนวทางของปัญญา รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่ง นั้น ๆ มันเป็นอย่างนั้น โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะ สิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคณาอุปาทานของตนเข้าจับ หรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความดิ่งม และแก้ปัญหาก็ ข้อนี้เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล เพราะพูดถึง องค์ประกอบภายใน พระพุทธเจ้าไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์มากเหมือน โยนิโสมนสิการนี้ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^{๑๑๓} และอาจเรียกตามองค์ธรรมที่ใช้งานว่า วิธีการแห่งปัญญา^{๑๑๔}

ความเป็นผู้รู้จักคิดหาเหตุผล ประกอบกับความเป็นผู้คิดเป็น จึงทำให้พระนาเคน มองเห็นสิ่งที่ตนศึกษาเล่าเรียนมาจากพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ ว่าเป็นสิ่งที่ไร้แก่นสาร เป็นแต่

^{๑๑๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗, อจ.ทก. (บาลี) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗.

^{๑๑๓} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗, อจ.ทก. (บาลี) ๒๐/๑๐๗/๑๗.

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๑๘.

เพียงสิ่งที่ต้องท่องบ่นกันเท่านั้น และเมื่อพระนาคเสนบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา พระเถระก็แนะนำให้ศึกษาพระอภิธรรมก่อน เพราะเป็นวิชาที่เกี่ยวกับเรื่องของจิต เจตสิก รูป และนิพพาน อีกทั้งเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการคิด และกระบวนการคิด ทำให้มองเห็นถึงสภาวะของจิต และการทำงานของจิต ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนก็จะคิดอย่างถูกวิธี ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เมื่อจะไปศึกษาในพระพุทธพจน์ หรือพระไตรปิฎกก็จะทำให้ง่ายขึ้น ถือว่าการกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย เป็นอุปการะในการศึกษาเล่าเรียน และการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก

พระนาคเสนเป็นผู้มีบุคลิกภาพด้านการศึกษาอย่างนี้ จึงทำให้ท่านเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี เพราะผู้มีการศึกษาดี มีความรู้ดี และมีการปฏิบัติดี เมื่อบุคคลอื่นได้พบเห็น หรือสนทนาด้วย ก็จะเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

๓.๓.๒ บุคลิกภาพด้านสติปัญญา

พระนาคเสนใช้สติปัญญา พร้อมทั้งปฏิภาณโวหารในการตอบปัญหา และได้ว่าตะ กับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปัญหา โดยการอธิบายเหตุผลที่มาของแต่ละปัญหา พร้อมทั้งยกอุปมาอุปไมยให้เห็นจนเกิดความชัดเจน การใช้ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสนมีหลายรูปแบบทั้งการอธิบายธรรมและการปจฉาวิสัชนากับพระเจ้ามิลินท์ ทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงมีพระทัยบันเทิงเบิกบาน ทรงทราบสิ่งที่เป็นแก่นสาร ไม่มีความสงสัยในพระรัตนตรัย และทรงเลื่อมใสในคุณสมบัติของพระนาคเสน พระองค์ทรงกำจัดความเย่อหยิ่ง และความถือพระองค์เสียได้ คุณพยานาคถูกจับถอนเชือกออก

ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสนที่ปรากฏในมิลินทปัญหา อธิบายหลักธรรมะ รวมถึงข้อสงสัยในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับธรรมและวินัย ส่วนรูปแบบการอธิบายธรรม และการโต้ตอบปัญหาของท่านเป็นวิธีการของปรัชญา คือ การสืบค้นหาความจริงที่ปรากฏ ด้วยเหตุและผล หรือการอนุมานจากสิ่งที่เกิดขึ้น

ผู้วิจัยได้พบว่า วิธีการที่จะทำให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจในแต่ละประเภทของปัญหา ควรที่จะยกตัวอย่างการใช้ปฏิภาณโวหารของพระนาคเสนมาอธิบาย ประกอบกัน ในบทนี้ จึงนำวิธีการใช้สติปัญญาและปฏิภาณโวหารของพระนาคเสน แสดงให้เห็นเป็นแนวทางแห่งการศึกษามิลินทปัญหาต่อไป

๓.๓.๑ ปฏิภาณโวหารในอัตตนิปาตปัญหา^{๑๑๕}

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ภิกษุทำชีวิตของตนให้ตกลงไป ถ้าภิกษุรูปใดทำชีวิตตนให้ตกลงไป ภิกษุรูปนั้นต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรรม ต่อมาภายหลัง พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่สาวก ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โดยปริยายเป็นอนันต ก็บุคคลผู้กล่าวถึงชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยประการทั้งปวง พระองค์ทรงสรรเสริญบุคคลนั้น ด้วยการสรรเสริญอย่างยิ่ง แต่พระองค์ทรงบัญญัติห้ามว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่าพึงกระทำชีวิตตนให้ตกลงไป ถ้าภิกษุรูปใดกระทำชีวิตตนให้ตกลงไป ภิกษุรูปนั้นต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรรม

เมื่อเป็นอย่างนั้นคำที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ก็ผิด แต่ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ถ้าอย่างนั้นแม้คำที่ว่า ภิกษุอย่าพึงกระทำชีวิตตนให้ตกลงไป ถ้าภิกษุรูปใดกระทำชีวิตตนให้ตกลงไป ภิกษุรูปนั้นต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรรม ก็ผิดเหมือนกัน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า พระพุทธเจ้าแม้ตรัสห้ามภิกษุไม่ให้กระทำชีวิตตนให้ตกลงไป ถ้าภิกษุรูปใดทำชีวิตตนให้ตกลงไป ต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรรม และพระองค์เมื่อทรงแสดงธรรมแก่พระสาวก ก็ทรงแสดงเพื่อความขาดสิ้นไปแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โดยปริยายเป็นอนันต การที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม และทรงชักชวน ก็เพราะทรงมีเหตุในการที่ทรงห้ามและในการที่ทรงชักชวน

ภิกษุผู้มีศีลบริบูรณ์ ย่อมเป็นผู้เสมอด้วยยาในการที่จะกระทำพิษ คือ กิเลสให้พินาศไป เป็นผู้เสมอด้วยโอสถในการเข้าไประงับพยาธิ คือ กิเลส เป็นผู้เสมอด้วยน้ำในการล้างละอองธุลี คือ กิเลส เป็นผู้เสมอด้วยแก้วมณีในการให้สมบัติที่นำใครทั้งปวงแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้เสมอด้วยเรือในการไปสู่ฝั่ง คือ พระนิพพาน อันพ้นจากห้วงทั้ง ๔ เป็นผู้เสมอด้วยหมุ่ชนที่ขนสินค้าในการที่ข้ามทางกันดาร คือ ชาติ เป็นผู้เสมอด้วยลมในการที่จะยังความร่ำร้อนด้วยไฟ ๓ กอง ให้ดับไป เป็นผู้เสมอด้วยมหาเมฆในการที่จะทำใจของสัตว์ให้บริบูรณ์ เป็นผู้เสมอด้วยอาจารย์ในการที่จะให้สัตว์ได้ศึกษาสิ่งที่ตนกุศล เป็นผู้เสมอด้วยบุคคลผู้ชี้ทางใน

^{๑๑๕} มิลินท. ๕/๒๐๖.

การบอกทางอันเกษม เพราะความที่จะอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายว่า ภิกษุผู้มีศีลเช่นนี้ มีคุณมาก มีคุณเป็นอนันต์ มีคุณหาประมาณมิได้ เป็นกองแห่งคุณ เป็นผู้กระทำความเจริญแก่สัตว์ทั้งหลาย อย่าได้พินาศไป พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอย่ากระทำให้ชีวิตของตนให้ตกไป ถ้าภิกษุรูปใดกระทำให้ชีวิตของตนให้ตกไป ภิกษุรูปนั้นต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรรม เหตุนี้เป็นเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม

แม้คำนี้ว่า พระกุมารกัสสปเถระผู้กล่าวธรรมอันวิจิตรเมื่อจะแสดงปรโลกแก่เจ้าชายสิทธัตถะว่า สมณะพราหมณ์ผู้มีศีล มีธรรมอันงาม เป็นชีวิตที่มีประโยชน์ เมื่อดำรงชีวิตอยู่ตลอดกาลยืดยาวนานย่อมประสบบุญเป็นอันมาก และย่อมปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๖}

พระพุทธเจ้าทรงชักชวนพระสาวกว่า แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ แม้ความโศกก็เป็นทุกข์ แม้ความร่ำไรก็เป็นทุกข์ แม้ความลำบากกายก็เป็นทุกข์ แม้ความลำบากใจก็เป็นทุกข์ แม้ความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ แม้ความประสพกับสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ เป็นต้น สัตว์ผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏย่อมเสวยทุกข์เป็นอันมาก เหมือนน้ำเชื้อที่ไหลมาจากภูเขาชื่อหิมวันต์ ย่อมท่วมทับหิน กรวด ทราย แร่ และรากไม้กิ่งไม้ ที่อยู่ในแม่น้ำคงคา ชันธิปัญจที่ยังดำเนินไปย่อมเป็นทุกข์ ความไม่มีชันธิปัญจที่ดำเนินไปย่อมเป็นสุข เมื่อพระองค์จะทรงแสดงคุณแห่งความไม่มีชันธิปัญจ และภัยในชันธิปัญจ จึงทรงชักชวนสาวก เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพื่อความก้าวล่วงชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยประการทั้งปวง เหตุนี้เป็นเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงชักชวน

จากการศึกษาได้พบว่า การทำอัตตวินิบาต หรือการฆ่าตัวตาย ไม่ว่าจะเป็นแบบสมัครใจหรือไม่สมัครใจ พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการผิดศีลธรรม เพราะเป็นการทำลายชีวิตของตนโดยแท้ หรือชีวิตของตนที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น บุคคลอื่น ชีวิตของแต่ละบุคคลย่อมมีค่าและความสำคัญอยู่ในตัวแล้ว หากบุคคลมีการพัฒนาชีวิตไปในทางที่ดีงาม ก็ทำให้ชีวิตมีแต่ความสุข ไม่ต้องมาวนเวียนอยู่กับความทุกข์อีกต่อไป แม้บุคคลจะอ้างสิทธิอันชอบธรรมใน

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๐/๓๕๔, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๒๐/๒๘๑.

ความเป็นเจ้าของชีวิต เพื่อมาตัวตาย ก็คงไม่ถูกต้อง เพราะการกระทำเช่นนั้น ย่อมทำให้ตนเองและบุคคลอื่นเดือดร้อน และเมื่อมาตัวตายแล้ว ก็ไม่ทำให้ทุกข์ที่มีอยู่หมดสิ้นไปได้ เพราะกระบวนการของสังสารวัฏยังดำเนินไปอยู่ แต่ถ้าบุคคลหันมาปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้ถึงที่สุด เพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ จะเป็นหนทางที่ทำให้ไม่ต้องกลับมาสู่การเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๓.๓.๒ ปฏิภาณโวรารในเมตตาวานานิสังสปัญหา^{๑๑๑}

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนว่า พระพุทธเจ้าตรัสเมตตาที่เป็นเจโตวิมุตติ บรรลุได้ถึงฉาน อันบุคคลต้องเสพ เจริญ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นวัตถุ ตั้งขึ้นเนื่อง ๆ สังสมไว้ ปรารภพร้อมดีแล้ว บุคคลนั้นพึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการ

อานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ^{๑๑๒}

- (๑) ย่อมหลับเป็นสุข
- (๒) ย่อมตื่นเป็นสุข
- (๓) ย่อมไม่เห็นสุบินอันชั่วร้าย
- (๔) ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) ย่อมเป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย
- (๖) เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
- (๗) เพลิง ยาพิษ หรือศัสตรา ย่อมกล้ำกรายไม่ได้
- (๘) จิตย่อมตั้งมั่นได้เร็ว
- (๙) สีสหน้าย่อมผ่องใส
- (๑๐) ย่อมไม่หลงลืมสติก่อนตาย
- (๑๑) เมื่อยังไม่แตกตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

ต่อมาภายหลัง พระนาคเสนกล่าวว่า สามะกุมารเป็นผู้มีเมตตาเป็นธรรมชาติเครื่องอยู่ มีหมู่เนื้อแวดล้อมเป็นบริวารเที่ยวไปในป่า ถูกพระราชอาพระนามว่าปิลักษณ์ยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษสลบล้มลงในป่านั้น

^{๑๑๑} มิลินท. ๖/๒๐๕. เป็น เมตตาวานานิสังสปัญหา.

^{๑๑๒} อัง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕, อัง.เอกาทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔.

ถ้าพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า เมตตาที่เป็นเจโตวิมุตติบรรลุได้ถึงฉานอันบุคคลต้องเสพ ให้เจริญ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นวัตถุ ตั้งขึ้นเนื่อง ๆ สังสมไว้ ปรารภพร้อมดีแล้ว บุคคลนั้นพึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า สามะกุมารเป็นผู้มีเมตตาเป็นธรรมเครื่องอยู่ มีหมู่เนื้อแวดล้อมเป็นบริวารเที่ยวไปอยู่ในป่า ถูกพระราชาพระนามว่าปิลยักขยังด้วยลูกศรอาบยาพิษสลบล้มลงในป่านั้น ก็ผิดจากพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในเบื้องต้น

ถ้าสามะกุมารมีปกติอยู่ด้วยเมตตาธรรม อันหมู่เนื้อเป็นบริวารแวดล้อมเที่ยวไปอยู่ในป่า ถูกพระเจ้าปิลยักขยังด้วยลูกศรอาบยาพิษ สลบล้มลงในที่นั้นนั่นเอง ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า เมตตาที่เป็นเจโตวิมุตติอันบุคคลต้องเสพ ให้เจริญ กระทำให้มาก กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นวัตถุ ตั้งขึ้นเนื่อง ๆ สังสมไว้ ปรารภพร้อมดีแล้ว บุคคลพึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการ ก็จะผิดจากคำที่พระนาคเสนกล่าวไว้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า พระพุทธเจ้าทรงภาษิตเมตตาที่เป็นเจโตวิมุตติ และอานิสงส์ของเมตตา สามะกุมารเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาธรรม ถูกพระเจ้าปิลยักขยังด้วยลูกศรอาบยาพิษสลบล้มลงในที่นั้น ในเรื่องทั้งสองนั้นมีเหตุอยู่ คือ คุณทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ไม่ใช่คุณของบุคคล แต่เป็นคุณของเมตตาภาวนา คือ การเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นในตนเองและในบุคคลอื่น สามะกุมารแบกหม้อน้ำไป เป็นผู้ประมาทแล้วในเมตตาภาวนา ก็บุคคลผู้เจริญเมตตาในขณะใด เพลิง ยาพิษ หรือศัสตรา ย่อมไม่สามารถที่จะตกลงไปในกายของเขาได้ในขณะนั้น บุคคลผู้ต้องการจะให้เกิดความวอดวาย หรือก่อความเสียหายให้เกิดแก่บุคคลผู้เจริญเมตตาภาวนา ย่อมมองไม่เห็น หรือไม่ได้โอกาสที่จะทำร้ายเขา เพราะฉะนั้น คุณทั้งหลายจึงไม่ใช่คุณของบุคคล แต่เป็นคุณของเมตตาภาวนา

เปรียบเหมือนบุรุษผู้กล้าหาญในสงคราม สวมเกราะและดาบที่เข้าศึกไม่สามารถทำลายได้ก้าวลงสู่สงคราม ลูกศรที่เข้าศึกยังเข้าใส่บุรุษนั้น ย่อมตกเรี่ยรายไป ไม่ได้โอกาสที่จะแทงทะลุเขาได้ คุณเหล่านั้นไม่ใช่คุณของบุรุษผู้กล้าหาญในสงคราม แต่เป็นคุณของเกราะและดาบ ที่ลูกศรไม่สามารถจะทะลุลงเข้าไปได้

เปรียบเหมือนบุรุษถือรากไม้ที่ทำให้หายตัวได้ดังทิพย์ไว้ในมือ ครอบคืบที่รากไม้นั้นยังอยู่ในมือของเขา ครอบคืบนั้นคนธรรมดาจะไม่สามารถมองเห็นเขาได้ การที่คนทั้งหลายมองไม่เห็นไม่ใช่คุณของบุรุษ แต่เป็นคุณของรากไม้สำหรับหายตัวได้ บุรุษที่มีรากไม้ในมือ

ย่อมไม่ปรากฏในสายตาคนธรรมดา

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนมหาเมฆใหญ่ตั้งขึ้นแล้วยังฝนให้ตก ย่อมไม่อาจจะทำให้บุรุษผู้เข้าไปสู่ที่เป็นที่หลบฝนหลังใหญ่ ที่บุคคลทำไว้ดีแล้วให้เปียกชุ่มได้ การไม่เปียกชุ่มไม่ใช่คุณของบุรุษ แต่เป็นคุณของสถานที่หลบฝน

เมตตากาวานาเป็นเครื่องห้ามบาปทั้งปวง สามารถนำกุศลและคุณมาให้แก่บุคคลผู้เกื้อกูลบ้าง ผู้ไม่เกื้อกูลบ้าง เมตตากาวานามีอานิสงส์มากแก่สัตว์ที่เนื่องด้วยวิญญูณ จึงควรสวดเสพ เจริญ และกระทำไว้ในใจอยู่เป็นนิตย์

ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่า การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้ได้รับความสงบสุขที่แท้จริง และความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมก็มีความมั่นคงถาวร ไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น การปฏิบัติตามธรรมต้องเข้าถึงสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ จึงจะรู้ว่าประโยชน์ที่แท้จริงเป็นอย่างไร เพราะถ้าไม่เข้าใจตามความเป็นจริงแล้ว เมื่อเกิดสิ่งที่ตรงกันข้ามกับการปฏิบัติ ก็จะทำให้นึกว่าเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม เช่น ในขณะที่กำลังทำความดี ก็มีสิ่งที่ไม่ดีเกิดแทรกขึ้นมา จะทำให้คนเข้าใจว่าผลของการทำดีไม่มีอยู่จริง ซึ่งต้องพิจารณาถึงประโยชน์ที่แท้จริงของการปฏิบัติและผลของธรรม โดยไม่นำไปยึดติดกับตัวบุคคล เพราะบุคคลอาจไม่ได้ปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าธรรมและผลของธรรมยังมีปรากฏอยู่ทุกที่ ทุกเวลา โดยไม่จำกัดตัวบุคคล

การใช้ปฏิภาณโวหารดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญของพระนาคเสน ในการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งการยกอุปมาอุปไมยขึ้นแสดง เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งในแต่ละปัญหา วิธีการของพระนาคเสนเป็นรูปแบบของปรัชญาสำหรับค้นหาหลักความจริง แต่เนื้อหาสาระที่นำมาอธิบาย ล้วนเป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาและพระพุทธศาสนา หรือหลักปรัชญาที่มีปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา

ปรัชญา เป็นวิชาที่ว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง^{๑๑๕} ปรัชญาจึงเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยหลักการ (Science of Principles) ถ้าหากศาสตร์ใดขาดหลักการ หรือปรัชญาแล้ว ก็ย่อมเป็นศาสตร์ไม่ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า ไม่มีศาสตร์ใดจะสมบูรณ์ ถ้าขาดหลักปรัชญา

^{๑๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๖๘.

(No science is complete without philosophy) ปรัชญาจึงเป็นความรู้สากล และเป็นสิ่งจำเป็นสามารถนำไปใช้ได้กับทุกวิชา ด้วยเหตุนี้ ทุกวิชาจึงต้องมีหลักปรัชญา จะขาดเสียไม่ได้^{๑๒๐} ปรัชญาเป็นเรื่องของปัญญา ที่แสวงหาความรู้ หรือความจริงของสิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่ความจริงธรรมดาสามัญขั้นต้น จนถึงความจริงสูงสุด หรืออันติมสัจจะ (Ultimate reality) ปรัชญาจึงเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ในการค้นหาความจริงของสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความอยากรู้ของมนุษย์

พระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเรื่องของความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาเปิดเผยชี้แจง เพราะสภาวะธรรม หรือทำนองคลองธรรมเป็นของมีอยู่แล้ว ตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ว่าพระองค์จะเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้สภาวะธรรม จึงนำมาบอกเล่าแสดงให้เข้าใจทำให้ง่ายขึ้น^{๑๒๑} ส่วนความเพียรภิกษุต้องบำเพ็ญเอง พระตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น^{๑๒๒} ความจริงหรือสัจธรรมที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาตินี้ เป็นของกลางสำหรับคนทุกคน และมีสิ่งที่ไม่ประคิษฐ์หรือคิดขึ้นเองตามอารมณ์ หากแต่เป็นไปตามกระบวนการของเหตุและปัจจัย พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตราบใดที่พระองค์ยังไม่ตรัสรู้ความจริงในลักษณะ ๓ อย่าง^{๑๒๓} คือ รู้ตัวความจริง (สัจญาณ) รู้หน้าที่อันควรกระทำเกี่ยวกับความจริง (กิจญาณ) และรู้ว่าได้กระทำหน้าที่สำเร็จบริบูรณ์ (กตญาณ) ตราบนั้นพระองค์ก็จะไม่อาจตรัสว่า ตรัสรู้แล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจริงที่พระองค์ทรงเริ่มปฏิบัติจนค้นพบประจักษ์แล้ว จึงนำมาสั่งสอน เพราะฉะนั้น หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา จึงไม่มีคำสอนที่เรียกว่าสันนิษฐาน หรือข้อสงสัยว่าน่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องเป็นความจริงที่ได้ค้นคว้าประจักษ์แจ้งแล้วเท่านั้นจึงใช้ได้^{๑๒๔}

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนทั้งในด้านของความคิด และด้านการปฏิบัติ ที่เกี่ยวกับสัจธรรม ทั้งหมดล้วนเป็นทางสายกลาง เป็นมัชฌิมาปฏิปทา และเป็นมัชฌนธรรม

^{๑๒๐} รองศาสตราจารย์ สถิต วงศ์สุวรรณ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๑๒๑} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕, อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘.

^{๑๒๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๓, พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

^{๑๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓, วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๑๕.

^{๑๒๔} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ และ วสิน อินทสระ, **บทวิเคราะห์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๓-๔.

หลักการนี้เทียบได้กับการยิงลูกศร ลูกศรที่ยิงไปไม่ถูกเป้าก็จะอยู่ข้าง ๆ ข้างนี้บ้าง ข้างโน้นบ้าง คือ ไม่มีความพอดีไม่อยู่ในหลักตรงกลาง แต่ลูกศรที่ยิงตรงกับจุดเป้าพอดี ก็เป็นอันกลาง จึงเรียกว่า ทางสายกลาง คือ ความพอดีนั่นเอง ซึ่งตรงความจริงที่จะให้เข้าถึงจุดหมาย พอดีกับความจริงที่เป็นสัจธรรม^{๑๒๕}

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีความพิเศษ มีหลักธรรมอัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ซึ่งประกอบไปด้วยความงามในเบื้องต้น ความงามในท่ามกลาง และความงามในที่สุด สามารถทรงผู้ปฏิบัติตามไม่ให้เกิดไปในที่ชั่ว ให้ได้รับแต่ประโยชน์สุข โดยส่วนเดียว

---

^{๑๒๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘.

บทที่ ๔

บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนเถระ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนและอิทธิพลของพระนาคเสนที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๔.๑ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นหัวใจหลักในการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง พระพุทธศาสนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงบทบาทของพระสาวกในการธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาว่า ภิกษุทั้งหลายจะต้องมีสติปัญญาเฉียบแหลม ได้รับการแนะนำเป็นอย่างดี มีความกล้าหาญ เป็นพหูสูต ทรงธรรม ทรงวินัย ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ สามารถบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามที่เกิเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ หากพุทธสาวกเป็นผู้สามารถกล้าในสิ่งเหล่านี้แล้ว พระองค์ก็พร้อมที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน^๑

จากการศึกษาพบว่า บทบาทของพุทธบริษัทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ศึกษาเล่าเรียน
๒. พากเพียรปฏิบัติ
๓. จัดการเผยแผ่
๔. แก้ข้อสงสัย

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๔, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๕๓.

ถ้าพุทธบริษัทไม่ปฏิบัติตามหลักการทั้ง ๔ ประการดังกล่าวมานี้ ย่อมไม่สามารถที่จะดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้มั่นคง และยั่งยืนยาวนานตลอดไปได้ และพระพุทธศาสนา ก็อาจกลายเป็นเพียงแค่สัญลักษณ์ หรือเครื่องหมายพอให้คนทั้งหลายได้กำหนดรู้เท่านั้น

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา และทรงปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างแก่พระสาวก เพื่อให้เป็นหน้าที่ของพระสาวกที่จะต้องปฏิบัติสืบต่อกันมา เมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่พระสาวกจนมีพระอรหันต์ ๖๑ องค์ เกิดขึ้นในโลก จึงทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาเป็นครั้งแรกโดยให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ แสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงครบถ้วน แม้พระองค์ก็เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^๒

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า ยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่เวไนยสัตว์เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นมนุษย์ เทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ สมกับพระนามที่ว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๓ (สตฺถา เทวมนุสฺसानํ) เพราะทรงพร่ำสอนเวไนยสัตว์ด้วยประโยชน์ในภพนี้^๔ ประโยชน์ในภพหน้า^๕ และประโยชน์อย่างยิ่ง^๖ ตามสมควร

ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟัง หรือเพราะเป็นผู้ฟังโอวาทและอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งหมด^๗

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐, วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๓.

^๓ วิสุทฺธิ. ๑/๒๖๖.

^๔ ประโยชน์ในภพนี้ มี ๔ อย่าง คือ (๑) อุภูฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น (๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา (๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี (๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม. (อง.อุฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐, อง.อุฏฺฐก (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔.

^๕ ประโยชน์ในภพหน้า มี ๔ อย่าง คือ (๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๓) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ (๔) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา. (อง.อุฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓, อง.อุฏฺฐก (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๖.

^๖ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน.

^๗ ขุ.ธ.อ. ๓/๑๘๕. “สพฺเพสํ สงฺฆตาสงฺฆตฺตมฺมานํ พุทฺธมนฺตฺเถน พุทฺธสฺส สวณฺนฺเต ชาตฺตฺเถน โอวาทานุสาสนี วา สวณฺตฺเถน สวโก ภิกฺขุ”.

เมื่อฟังพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ก็มีโอกาสดำเนินบรรลุธรรมตามสมควรแก่อุปนิสัยของตน และตามสมควรแก่บารมีที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติ เพราะฉะนั้น ในการเผยแผ่ธรรมจึงต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ

- (๑) ผู้แสดงธรรม (เทศโก)
- (๒) ผู้ฟังธรรม (สาวโก)
- (๓) ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้ (ธมโม)

เมื่อมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ จึงจะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา สามารถขยายออกไปได้อย่างกว้างขวาง

บทบาทของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา สามารถแสดงออกได้หลายวิธี เพื่อให้คนผู้สนใจในพระพุทธศาสนาเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติตาม หมดความทุกข์ได้รับแต่ความสุขโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องเริ่มตั้งแต่บทบาทของผู้เผยแผ่ ที่จะแสดงออกให้คนทั้งหลายได้รับรู้ ซึ่งเป็นการชักนำให้เกิดศรัทธาในเบื้องต้น ก็การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ได้อาศัยแต่เพียงการแสดงธรรมอย่างเดียวเท่านั้น การสำรวจอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะในการทำกิจของตนก็นับว่าเป็นการเผยแผ่ทางอ้อมเหมือนกัน ดังเช่นที่พระอัสสชิเถระเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พออุปติสสะมาณพได้เห็นท่านเดินสำรวจอินทรีย์มีความสงวนเสียม ก็เกิดความเลื่อมใสว่าบรรพชิตมีรูปอย่างนี้เราไม่เคยเห็นมาก่อนเลย อินทรีย์ของท่านผ่องใส ผิวพรรณก็ผุดผ่องหมดจด จึงติดตามท่านไปเพื่อให้ท่านแสดงธรรมให้ฟังจนได้ดวงตาเห็นธรรม^๔ วิธีการอย่างนี้ มีส่วนทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประสบผลสำเร็จอย่างดี เพราะพิจารณาถึงอริยาสัย และสิ่งที่เหมาะสมกับอริยาสัยของผู้รับการเผยแผ่ด้วย

จากการศึกษามิลินทปัญหาก็พบว่า พระนาคเสนมีชีวิตอยู่ยุคหลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งเหตุการณ์พระพุทธศาสนาในขณะนั้น เกิดการแตกแยกทางความคิด มีความเห็นไม่ตรงกันเกี่ยวกับเรื่องพระธรรมวินัย นับตั้งแต่พระปุราณะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป ไม่ยอมรับการสังคายนาในครั้งที่ ๑ ที่พระเถระได้สังคายนาเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว แต่ยังยืนยัน

^๔ พ.ธ.อ. ๑/๘๔-๘๕.

ตามที่ตนได้ยื่นหรือได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าท่านนี้^๙ ในการสังคายนาครั้งที่ ๒ ภายหลังพุทธปรินิพพานล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปี พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีแสดง วัตถุ ๑๐ ประการ^{๑๐} ซึ่งผิดจากพุทธบัญญัติ พระยสภากัณทกบุตรพร้อมกับภิกษุสงฆ์ ๗๐๐ รูป ต้องมาช่วยกันวินิจฉัยอธิกรณ์ ก่อนที่ธรรมจะรุ่งเรืองธรรมจะถูกคัดค้าน สิ่งที่มีใช้นัย จะรุ่งเรืองวินัยจะถูกคัดค้าน ก่อนที่พวกอธรรมวาทีจะมีกำลังพวกธรรมวาทีจะอ่อนกำลัง พวกอวินยวาทีจะมีกำลังพวกวินยวาทีจะอ่อนกำลัง^{๑๑} ต่อมาพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ประมาณ ๒๓๔ ปี พวกเดียรฉัตรเสื่อมลาภสักการะเป็นอย่างมาก พอเห็นพระเจ้าอโศกทรง ถวายปัจจัย ๔ แก่ภิกษุผู้ทรงธรรมเป็นพหูสูต จึงพากันปลอมบวชในพระพุทธศาสนาแสดง ลัทธิของตนเพื่อต้องการลาภสักการะ พระเจ้าอโศกทรงทราบ ว่า คนเหล่านี้มิใช่ภิกษุ แต่เป็น พวกอัญญเดียรฉัตร จึงให้สีกออกไปแล้วทรงอาราธนาให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระชำระ มลทินในพระพุทธศาสนา จัดการสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นปึกแผ่นเหมือนเดิม^{๑๒}

หลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อเวลาล่วงเลยไปเกือบศตวรรษ พระเจ้ามีลิ้นท์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกได้ปกครองสากลนคร พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในปรัชญาและ ศาสนามาก เป็นนักปราชญ์ที่ฉลาดสามารถ มีความรอบรู้ในวิชาการหลายแขนง ได้เสด็จไป ตรัสถามปัญหาในสำนักของคณาจารย์ต่าง ๆ มีครูทั้ง ๖ เป็นต้น แต่ไม่มีใครที่จะสามารถ แก้ปัญหาของพระองค์ได้ ทำให้พระองค์เกิดความท้อแท้พระทัย จนถึงกับทรงปลงอุทานว่า อนิจจา ชมพูทวีปนี้ว่างเปล่า ชมพูทวีปมีแต่ชาวโลอันไร้สาระ ไม่มีสมณะ พราหมณ์ หมู คณะ

^๙ วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕, วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๔๔/๒๘๑.

^{๑๐} วัตถุ ๑๐ ประการ คือ (๑) สิ่งกิลณกัปปะ เก็บเกลือไว้ในแขนงแล้วนำมาฉันกับอาหารสไม่เค็มได้ (๒) ทวัณกุลกัปปะ ฉันอาหารเมื่อเงาเลเวลาเที่ยงไป ๒ องศาได้ (๓) คามันตรกัปปะ เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็น เคนได้ (๔) อาวาสกัปปะ ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสมาธิเดียวกันได้ (๕) อนุมตติกัปปะ ทำสังฆกรรมในเมื่อ ภิกษุทั้งหลายยังไม่พร้อมแล้วขออนุมตติภายหลังได้ (๖) อาจิณณกัปปะ ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์ อาจารย์เคยประพฤติมาได้ (๗) อมตติกัปปะ ฉันนมสดที่แปรไปแล้วยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้ (๘) ขโธลิก ตีฆ้องสุราอ่อน ๆ ได้ (๙) อพทกนีสีทนะ ใช้ฝารองนั่งไม่มีขาได้ (๑๐) ชาตรุปรชชะ รับเงินรับทองได้. (วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๕๒/๔๐๓-๔๐๕, วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๕๒/๒๕๓-๒๕๕)

^{๑๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๖-๔๕๘/๓๕๓-๔๑๕, วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๔๖-๔๕๘/๒๘๖-๓๐๔.

^{๑๒} วิ.อ. ๑/๔๘.

หรืออาจารย์แม้แต่ผู้ปฎิญาณว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสักคนเดียว ที่จะสามารถโต้ตอบกับเรา หรือแก้ข้อสงสัยเราได้^{๑๓}

พระนาคเสนเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด แดกฉานในพระไตรปิฎก เข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จนเป็นที่ปรากฏชื่อเลื่องลือไปในที่ต่าง ๆ ประกอบกับท่านมีปฏิภาณไหวพริบ จึงสามารถโต้ตอบปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ ผู้มีความเคลือบแคลงสงสัยในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้พระองค์เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นที่พอพระทัยยิ่งนัก ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เข้าถึงพระรัตนตรัยปฎิญาณพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ตั้งแต่คราวนั้นมาจนตลอดพระชนม์ชีพ

จากการศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนได้พบว่า เป็นวิธีการที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ท่านอธิบายสภาพที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา สร้างความเข้าใจอย่างถูกต้อง อีกทั้งต้องหักล้างทิฏฐิภายนอกพระพุทธศาสนา เพื่อไม่ให้คนเกิดความสับสน และเพื่อแสดงหลักความจริงในพระพุทธศาสนาให้ปรากฏชัดเจน

พระนาคเสนมามีวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ คือ การใช้ปฏิภาณโวหาร ได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ เพราะท่านมีคุณสมบัติของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับยุคสมัยในขณะนั้น จึงทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดียิ่ง คุณสมบัติของพระนาคเสน ที่นำมาใช้ในการเผยแผ่ มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก
๒. เชี่ยวชาญในการใช้ปฏิภาณโวหาร
๓. มีหลักการอธิบายธรรม ดังนี้ คือ

ก. อรรถะ อธิบายความของธรรมะข้อนั้น ๆ ว่ามีความหมายอย่างไร
 แยกอธิบายได้เป็น ๒ นัย คือ (๑) โดยอรรถ คือ ความหมายที่เป็น
 จุดประสงค์ หรือความหมายที่แท้จริง (๒) โดยพยัญชนะ คือ ความหมาย
 ของพยัญชนะตามหลักบาลีไวยากรณ์

^{๑๓} มิลินท. ๗/๖.

- ข. ประเภท คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ แยกประเภทออกไปได้อย่างไรหรือไม่ และแยกประเภทออกไปได้เท่าไร คืออะไรบ้าง
- ค. เหตุ คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีอะไรเป็นมูลเหตุทำให้เกิดขึ้น หรือมีธรรมอะไรเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นเหตุทำให้เกิดขึ้น
- ง. ผล คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีผลเป็นอย่างไรแก่บุคคลผู้ปฏิบัติตาม และแก่คนผู้ปราศจากธรรมะข้อนั้น ๆ กล่าวคือ มีอานิสงส์หรือมีโทษแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างไร
- จ. อุปมา คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ มีอุปมาเปรียบเหมือนอะไร เพื่อช่วยให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจธรรมะข้อนั้น ๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น
- ฉ. สาธก คือ ธรรมะข้อนั้น ๆ ควรยกเรื่องอะไรนำมาเล่าประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อช่วยให้ผู้ฟังทรงจำธรรมะได้ดียิ่งขึ้น^{๑๔}

ลักษณะการถามและการตอบในมิลินทปัญหา นับว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งมีความหลากหลาย ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยสรุปแล้วมีลักษณะการถามการตอบปัญหาอยู่ ๔ ประการ^{๑๕} คือ

๑. มีการถามไม่จำกัดเรื่อง
๒. มีการชี้ให้โกรธ เพื่อทำลายสมาธิปัญญาของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือเพื่อการตอบได้ให้รู้ว่ามีได้มีความเกรงกลัวหรือยอม
๓. มีการใช้อุปมาและอุปมาประกอบกับการถามและการตอบ เพื่อความแจ่มแจ้งของเรื่อง
๔. มีวิธีการตอบด้วยการย้อนถาม ให้ผู้ถามตอบเอง ดังนั้น ผู้ที่ตอบก็คือ ผู้ถาม

นอกจากนั้น พระนาคเสนยังมีคุณสมบัติของผู้สื่อสารธรรม ต้องชี้แจงสื่อสารเรื่องเกี่ยวกับธรรมวินัยที่เรียกว่า ทุต หรือธรรมทุต หมายถึง ผู้สื่อสารธรรมของพระพุทธเจ้า มีหน้าที่อยู่ ๘ ประการ^{๑๖} คือ

^{๑๔} พิสิฐ เจริญสุข, คู่มือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๖๐-๖๑.

^{๑๕} พระญาณวโรดม, มิลินทปัญหา ฉบับสรุปความ, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓.

^{๑๖} อภ.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒, อภ.อภฺจก. (บาลี) ๒๓/๑๖/๑๖๑.

๑. รู้จักฟัง
๒. สามารถพูดให้ผู้อื่นฟังได้
๓. ฝึกศึกษา
๔. ทรงจำได้ดี
๕. เป็นผู้รู้ได้เข้าใจชัดเจน
๖. สามารถพูดให้ผู้อื่นเข้าใจได้
๗. จลาคในสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์
๘. ไม่ก่อความทะเลาะวิวาท

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญพระสารีบุตร ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีในการเป็นทูต เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๘ ประการ ดังกล่าวมานี้ และภิกษุที่ประกอบด้วยคุณธรรมของทูตจะเข้าไปสู่ชุมชนที่ได้เถียงกันอย่างรุนแรงก็ไม่สะทกสะท้าน ไม่ทำคำพูดให้เสียหาย ไม่ปกปิดข่าวสาส์น ชี้แจงอย่างไม่มีข้อสงสัย เมื่อถูกข้อนถามก็ไม่โกรธ^{๑๓} ภาพลักษณ์ของนักเผยแผ่ธรรม จะต้องมียุคคติลักษณะของความเป็นคนกล้า คือ กล้าที่จะเผชิญกับปัญหา กล้าที่จะยอมรับกับความจริง และกล้าที่จะทำในสิ่งที่ถูกต้อง บุคคลที่จะมีความกล้าก็ต้องมีคุณธรรม ๕ ประการ^{๑๔} คือ

๑. เป็นผู้มีความศรัทธา
๒. เป็นผู้มีความกล้า
๓. เป็นพหุสูต
๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
๕. เป็นผู้มีความปัญญา

ความกล้าของบุคคลที่มีคุณธรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐาน จะไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน หรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอย่างแน่นอน มีแต่จะทำในสิ่งที่ดีงาม เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเท่านั้น

^{๑๓} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒, อก.อฏฐก. (บาลี) ๒๓/๑๖/๑๖๑.

^{๑๔} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๓๕, อก.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๐๑/๑๓๕.

๔.๑.๑ วิธีการเผยแผ่พุทธธรรม

พระนาเคนธียึดถือแบบอย่างในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า และพระสาวกที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการเผยแผ่ธรรม คือ แสดงให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเป็นลำดับขั้นตอน แสดงจากเรื่องที่มีเนื้อหาง่ายไปหาเรื่องที่มีเนื้อหาลุ่มลึก อธิบายเหตุผลความสำคัญของเรื่องที่แสดง เพื่อมุ่งที่จะให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ผู้ฟัง พระนาเคนธได้ดำเนินการตามวิธีการเผยแผ่ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติอยู่เป็นประจำ วิธีการเผยแผ่ธรรมของพระนาเคนธ มีอยู่ ๔ ประการ^{๑๙} คือ

๑. สันทัดสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน คงชี้ให้เห็นด้วยตัวตัวเอง ในแต่ละครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง จะมีคำสรรเสริญจากผู้ฟังธรรมในตอนท้ายว่า ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนนทปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักษุจักเห็นรูปได้^{๒๐}

๒. สมาทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนเกิดยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ คนผู้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว มีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนา เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง เช่น คนผู้ได้ฟังทานกถา คือว่าจาเป็นเครื่องพรรณนาถึงการให้ทาน พรรณนาถึงอานิสงส์ของการให้ทานเอง และการชักชวนผู้อื่นในการให้ทาน จะทำให้ได้ทั้งโลกสมบัติและบริวารสมบัติ จึงพยายามชวนชวนทำกรรมที่จะยังสมบัติทั้งสองนั้นให้สำเร็จได้^{๒๑}

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย ไม่กลัวยาก ลำบากถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๑๕๐, ที.ม. (บาลี) ๕/๓๕๘/๑๕๐.

^{๒๐} ที.ส. (ไทย) ๕/๒๕๐/๘๕, ที.ส. (บาลี) ๕/๒๕๐/๘๕.

^{๒๑} พ.ธ.อ. ๑/๗๐.

พระจักขุปาเลระได้ตั้งจิตอธิษฐาน ที่จะไม่จำวัดตลอดไตรมาสเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน จนได้บรรลुพระอรหันต์พร้อมกับการแตกสลายของประสาทตา แม้นัยน์ตาของท่านจะแตกไป แต่ท่านก็ได้ทรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา^{๒๒}

๔. สัมปหังสนา ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้เข้มแข็งเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ เช่น ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์ พราหมณ์ก็เอาข้าวใส่บาตรถวายแด่พระองค์ แม้ในวันที่ ๒ พระองค์ก็เข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์เหมือนเดิม พราหมณ์ก็ได้เอาข้าวใส่บาตรถวายพระองค์เหมือนเดิม แม้ในวันที่ ๓ พระองค์ก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านนั้นอีก พราหมณ์ก็ได้เอาข้าวใส่บาตรถวายพระองค์อีกเหมือนเดิม แต่คราวนี้พอถวายเสร็จก็กล่าวว่า พระสมณโคดมองค์นี้ คิดในรสจึงมาบ่อย ๆ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสตอบพราหมณ์เป็นคาถาเล่นคำโดยปฏิภาณ สอดแทรกไปด้วยความร่าเริงในธรรม เป็นทำนองเตือนพราหมณ์ไม่ให้ทอดย เพราะการกระทำจะให้ผลได้โดยส่วนมากก็ต้องทำบ่อย ๆ

กลีกรย้อมหวานพีชบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น เจว วปุนติ พีช)
ฝ่นย้อมดกบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น วสุสติ เทวราชา)
ชวนาย้อมไถนบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น เขตต์ กสนติ กสฺสกา)
แวนแวนย้อมสมบุรณ์ด้วยธัญชาติบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น ธณฺณมุเปนติ รฎฺจ)
ผู้ขอย้อมขบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น ยาจกา ยาจยนติ)
ทานบดีย้อมให้บ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น ทานปติ ททฺนติ)
ครั้นให้แล้วบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น ทานปติ ททิตฺวา)
ก็เข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น สกฺคมุเปนติ จาน)
คนผู้ต้องการน้ำนมย้อมรดน้ำนมบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น จิรณิกา ทฺทฺนติ)
ลูกโคย้อมเข้าหาแม่โคบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น วฺจฺโณ อุเปติ มาตฺร)
บุคคลย้อมลำบากและคืนรนบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น กิลฺมติ ฝนฺทติ จ)
คนเขลาข้อมเข้าถึงกรรมบ่อย ๆ	(ปุ่นปุ่น คพฺภมุเปติ มนฺโท)

^{๒๒} พ.ธ.อ. ๑/๑๐-๑๑.

สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ (ปุนปฺปุนํ ชายติ มียฺยติ จ)
คนทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อย ๆ (ปุนปฺปุนํ สีวลิกํ หรณฺติ)
ส่วนผู้มีปัญญาจุแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อย ๆ (มคฺคณฺจ ลทฺธา อปฺนพฺภวาย)
เพราะได้มรรคแล้วไม่มีภพใหม่อีกต่อไป (น ปฺนปฺปุนํ ชายติ ฐิริปฺปฺภโว) ^{๒๓}

วิธีการสอนเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้ง ๔ ประการ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว เพื่อปลดเปลื้องความประมาท เพื่อปลดเปลื้องความเกียจคร้าน และเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติ การเผยแผ่ธรรมในแต่ละครั้ง ต้องประกอบไปด้วยวิธีการทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ คือ ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ړ้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวกล้า ړ้าเร้ง^{๒๔} จึงจะทำให้เกิดอรรถรสในการฟัง และเกิดประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย เพราะรสแห่งพระธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง^{๒๕}

๔.๑.๒ รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรม

บุคคลผู้เผยแผ่ธรรมหรือสอนธรรมควรคำนึงอยู่เสมอว่า แม้จะสอนคนในเรื่องเดียวกัน แต่ก็ต้องมีรูปแบบการสอนที่หลากหลาย จึงจะประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ เพราะผู้ฟังมีหลายประเภท แต่ละประเภทก็จะมี ความสนใจที่แตกต่างกัน ตามพื้นภูมิ ความหลังของตน^{๒๖}

จากการศึกษาพบว่า พระนาคเสนนำเอารูปแบบการเผยแผ่ธรรม หรือการสอนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติ มาเป็นแนวทางในการเผยแผ่ธรรม ซึ่งมีอยู่ ๓ รูปแบบ คือ

๑. แบบสากัจฉา หรือการสนทนา เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยที่สุด และพระสาวกก็นำมาใช้ด้วย พระนาคเสนใช้รูปแบบในการสนทนาธรรมกับพระเจ้ามิลินท์

^{๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๘/๒๕๖, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๘/๒๐๕-๒๑๐.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๕.

^{๒๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๓๘.

^{๒๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก.อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๘๕.

เพื่อเป็นการทดสอบภูมิปัญญาว่า พระองค์มีความรู้พื้นฐานทางพระพุทธศาสนามากน้อยเพียงไร และจะสามารถเข้าใจหลักธรรมได้หรือไม่ การสนทนากัน ย่อมทำให้รู้ถึงปัญญาของแต่ละฝ่าย เช่น การสนทนากันเกี่ยวกับเรื่องชื่อ^{๒๗} เรื่องอายุพรรษา^{๒๘} อีกอย่างหนึ่ง ก็เพื่อเป็นการทำความคุ้นเคยซึ่งกันและกัน ก่อนที่จะนำเข้าสู่เนื้อหาอันลึกซึ้งต่อไป รูปแบบการสนทนาธรรมนี้ ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่ยังมิได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เพื่อให้หันมานับถือพระพุทธศาสนาในภายหลัง

๒. แบบบรรยาย เป็นรูปแบบของการอธิบายธรรม เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น พระนาคเสนใช้รูปแบบการบรรยายหลักธรรม เพื่อให้พระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสดับหลักธรรมที่สูงขึ้นไป ภายหลังจากที่พระองค์ทรงเริ่มมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ให้ทรงทราบถึงประโยชน์ของการรักษาศีล^{๒๙} การปฏิบัติสมาธิ^{๓๐} และการเจริญปัญญา^{๓๑} เป็นต้น

๓. แบบตอบปัญหา เป็นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัดที่สุดของพระนาคเสน ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการตอบข้อสงสัยของพระเจ้ามิลินท์ ให้เกิดความกระจ่างชัดเจน และเป็นการตรวจสอบความรู้ความเข้าใจที่มีมาแต่เดิม ว่าตรงกับหลักในทางพระพุทธศาสนาหรือไม่ ซึ่งเป็นการจัดความสงสัย อันเป็นอุปสรรคในการเข้าถึงธรรมให้หมดสิ้นไป

บุคคลผู้ที่เป็นนักเผยแผ่จะต้องมีความระมัดระวัง และรอบคอบในการตอบปัญหา ต้องรู้จักแยกแยะประเด็นคำถามให้ดี เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในการตอบภายหลัง หลักในการตอบปัญหา มีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๓๒}

^{๒๗} คุรยละเอียดใน มลินท. ๑/๒๕-๒๘.

^{๒๘} คุรยละเอียดใน มลินท. ๒/๒๘.

^{๒๙} คุรยละเอียดใน มลินท. ๘/๓๔.

^{๓๐} คุรยละเอียดใน มลินท. ๑๔/๔๐.

^{๓๑} คุรยละเอียดใน มลินท. ๑๕/๔๐.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔. อ.จ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐, อ.จ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๑.

๑. เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาควรตอบโดยนัยเดียว เป็นปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตามหลัก พระอรรถกถาจารย์ได้ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า ถูกต้องแล้ว

๒. ปฏิปุจฉาพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม เป็นปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ในภายหลัง ตัวอย่างเช่น โสตะก็เหมือนจักขุหรือ พึงย้อนถามก่อนว่า ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด ถ้าเขาว่าในแง่เป็นเครื่องมือมองเห็น พึงตอบว่าไม่เหมือน ถ้าเขาว่าในแง่เป็นอนิจจัง จึงควรตอบรับว่าเหมือนกัน

๓. วิทักขพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ เป็นปัญหาที่จะต้องแยกคำตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่าสิ่งที่เป็อนิจจัง ได้แก่ จักขุใช่ไหม พึงแยกความออกตอบว่าไม่เฉพาะแต่จักขุเท่านั้นที่เป็นอนิจจัง ถึงโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโนก็เป็นอนิจจังเหมือนกัน

๔. ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ เป็นปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่องไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อสิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งไว้และนำผู้ถามกลับเข้ามาสู่เรื่องที่ประสงค์ต่อไป ตัวอย่างเช่น เมื่อถามว่าชีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ คำถามอย่างนี้เป็นคำถามประเภทแก่งความจริง ถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ก็ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์แก่เขาด้วย

บุคคลผู้ถามปัญหามีอยู่หลายประเภท บางคนถามเพราะความอยากรู้อยากเข้าใจ บางคนถามเพราะอยากได้ในวัตถุสิ่งของ บางคนถามเพราะต้องการที่จะอวดความรู้ตัวเองว่ามีความรู้มากแล้วข่มบุคคลอื่น แต่บางคนก็ถามเพื่อต้องการตรวจสอบความรู้ของตนกับความรู้ของผู้อื่น นอกจากนี้ ก็ยังมีผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่นมาถาม เพื่อต้องการรู้คำสอนในพระพุทธศาสนา หรือถามเพื่อนำความรู้ไปเปรียบเทียบกับคำสอนในลัทธิของตน และถามเพื่อต้องการเพื่อที่จะปราบให้จนด้วยคำตอบ ถ้าผู้ตอบรู้ถึงจิตใจของผู้ถามว่า มีความประสงค์อย่างไร ก็สามารถที่จะกล่าวได้อย่างเหมาะสม และตอบปัญหาได้ตรงกับเป้าหมาย

๔.๒ ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่โดยตรงของพุทธสาวก เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง บุคคลทุกคนชั้นวรรณะ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส ยอมอุทิศตนเพื่อช่วยงานในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่ละท่านก็มีวิธีการและรูปแบบในการเผยแผ่ที่แตกต่างกัน ตามความถนัดของตน เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวก ก็ได้ดำเนินตามแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงวางแบบแผนไว้

ในครั้งพุทธกาล การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี นอกจากจะต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดของลัทธิดั้งเดิม ยังต้องอธิบายขยายความทำให้คนเข้าใจ หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ ผลของการเผยแผ่ธรรมในแต่ละครั้ง ทำให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก เนื้อหาที่เป็นบทสนทนาโต้ตอบกันระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางความสนใจด้านธรรมะและทัศนะ การตีความพุทธธรรมของคนในยุค นั้น ความสนใจที่ปรากฏอยู่ในการสนทนากัน มีอยู่ ๓ ทาง คือ

๑. เรื่องเกี่ยวกับลักษณะธรรมโดยตรง เช่น ลักษณะของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ปัญญา เป็นต้น
๒. เรื่องที่เกี่ยวกับความถูกต้องของพระไตรปิฎก โดยเฉพาะส่วนของพระพุทธรูปที่มีความขัดแย้งกันเองในพระไตรปิฎก
๓. เรื่องธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นสภาวะธรรม เช่น ทำไมน้ำทะเลจึงเค็ม ทำไมพระอาทิตย์จึงส่องแสงแผดกล้าในบางช่วงเท่านั้น เป็นต้น^{๓๓}

ผลที่เกิดจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน ก่อให้เกิดประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน คือ

๑. ทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรม พระนาคเสนได้ตอบปัญหาเกี่ยวกับพระเจ้ามิลินท์จนเป็นที่พอพระทัยยิ่งนัก ทำให้พระองค์มีความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และพระองค์ยังน้อมพระทัยที่จะศึกษาหลักธรรม ให้แตกฉานขึ้นไปกว่าเดิมอีก

^{๓๓} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๓๕.

๒. สามารถปราบปรามทนายนอกพระพุทธศาสนา ลัทธิความเชื่อของพระเจ้ามิลินท์ที่มีมาแต่เดิม ถูกพระนาคเสนทำลายจนหมดสิ้น แม้แต่ความเชื่อในกาลก่อนที่ว่าในโลกนี้ไม่มีพระอรหันต์ ก็ทำให้พระองค์ทรงยอมรับว่า พระอรหันต์ในโลกนี้มีอยู่จริง

๓. แก้อัศจรรย์ในพระธรรมวินัย พระธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ หากบุคคลยังไม่สามารถศึกษาและปฏิบัติจนรู้ทั่วถึง ก็จะเกิดความสงสัยอยู่เรื่อยไป พระเจ้ามิลินท์ซึ่งเป็นผู้มีปัญญาแตกฉาน ยังเกิดความสงสัยไม่เข้าใจแจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย พอพระนาคเสนได้ถวายวิสัชนา ก็ทำให้พระองค์หายสงสัยในทันที

๔. ทำให้เกิดศรัทธาแก่มหาชน หลังจากทีพระพุทธเจ้ามิลินท์ได้ตอบปัญหากับพระนาคเสนจนเป็นที่เรียบร้อย พระองค์ก็เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยทันที การประกาศตนเป็นอุบาสกของพระเจ้ามิลินท์นั้น ทำให้ข้าราชการทั้งหลาย และชาวเมืองสาครนครเกิดศรัทธาตามพระองค์ด้วย เพราะคิดว่าพระเจ้ามิลินท์ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้เก่งกาจสามารถ ทั้งในด้านการปกครอง และด้านการศาสนา ประจักษ์ ยังยอมประกาศตนเป็นอุบาสกผู้เข้าถึงพระรัตนตรัย แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาจักมีคุณ ประโยชน์ที่เป็นสาระแก่นสารอยู่อย่างแน่แท้ จึงเกิดศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา

๔.๓ อิทธิพลของพระนาคเสนที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน เป็นรูปแบบหนึ่งในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า เวทลละ คือ พระสูตรแบบถามและตอบปัญหา มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า คัมภีร์มิลินทปัญหาได้รับอิทธิพลมาจากปายาสีราชญ์สูตร ซึ่งเป็นการถามตอบปัญหากันระหว่างพระกุมารกัสสปะกับพระเจ้าปายาสี ที่มีหลักปรัชญาวัตถุนิยมแบบเดียวกับพระเจ้ามิลินท์^{๓๔} และคัมภีร์กถาวัตถุซึ่งเป็นคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก ที่พระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระได้รจนาไว้ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๓๕ ปี เพื่อเป็นหลักในการตรวจสอบลัทธิของพวกเดียรถีย์ภายนอกพระพุทธศาสนา ที่ปลอมบวชเข้ามาแสวงหาลาภสักการะ เพราะเมื่อเทียบคัมภีร์มิลินทปัญหากับคัมภีร์กถาวัตถุแล้ว จะเห็นว่าข้อความในมิลินทปัญหาหลายตอน มาจากคัมภีร์กถาวัตถุ เช่น ปัญหาเรื่องทิพยจักขุเป็นได้จริงหรือไม่

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๖/๒๓๐.

เรื่องเหตุผลที่บรรลุประอรหัตแล้วจะบวชด้วยวิธีอย่างไร เป็นต้น ตรงกับความในกถาวัตถุทุกอย่าง และในกถาวัตถุยังละเอียดพิสดารกว่าอีกด้วย^{๓๕} ส่วนใหญ่ของมิลินทปัญหาดำเนินตามหลักธรรมของฝ่ายเถรวาท ซึ่งเรียกว่า สัตตศาสนา แต่ก็ไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในขอบเขตของพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทอย่างเดียว เพราะบางครั้งผู้รจนาก็นำเอาหลักธรรมในนิกายสรวาสติวาทิน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนิกายหนึ่งมาอธิบายไว้ด้วย^{๓๖}

จากการศึกษาได้พบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน นับว่ามีอิทธิพลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคหลัง ๆ และเป็นรูปแบบของการแสวงหาข้อเท็จจริงโดยวิธีการไต่สวน คือ การต่อสู้กันด้วยคำพูด เอาชนะกันด้วยคำพูดโดยยึดเหตุผลและหลักฐานของแต่ละฝ่ายเป็นสำคัญ เป็นการหักล้างกันด้วยปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการของนักปราชญ์

ผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่ของพระนาคเสน ที่มีอิทธิพลหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

๔.๓.๑ เป็นหนังสืออ้างอิงของคัมภีร์รุ่นหลัง

พระนาคเสนได้อธิบายหลักธรรมไว้ในมิลินทปัญหาเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นแบบอย่างในการอธิบายธรรมของพระอรหันตเจ้าจารย์ในยุคหลัง ผลงานของพระนาคเสน มีทั้งที่ปรากฏชื่อไว้เป็นหลักฐาน และมีได้ปรากฏชื่อไว้เป็นหลักฐาน เมื่อพิจารณาจากลักษณะเนื้อหาการอธิบายธรรมที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกัน จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า เป็นรูปแบบของพระนาคเสน การอธิบายธรรมและการโต้ตอบปัญหาของพระนาคเสนได้ก่อให้เกิดคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นแบบอย่างที่ถูกนำไปใช้ในการอ้างอิงคัมภีร์รุ่นหลัง ดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายแห่ง คือ

(๑) อรรถกถาพระวินัย พระอรหันตเจ้าจารย์ได้อธิบายเกี่ยวกับวินัย ๔ อย่าง คือ (๑) สูตร (๒) สูตรานุโลม (๓) อจารยวาท (๔) อัถโนมติ ที่พระนาคเสนกล่าวหาหมายเอาเนื้อความ

^{๓๕} Sacred Book of the East, Edited by F. Max Muller, Vol. xxxvi, p. xxv.

^{๓๖} Milinda's Question Vol. I, p. xvii.

อันคุณบุตรพึงถือรับรองด้วยบทดั้งเดิม ด้วยรส ด้วยความเป็นวงศ์แห่งอาจารย์ และด้วยการอธิบาย^{๓๖}

นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์ยังได้อธิบายเกี่ยวกับเหตุแห่งความฝัน ๔ อย่าง^{๓๗} และอาการของบุคคลผู้ที่จะสามารถฝันได้ ซึ่งพระนาคเสนได้อธิบายเปรียบเทียบไว้ในมิลินทปัญหาวาว่า คนที่ถูกความหลับคลุ้มหลับครอบงำจึงจะฝันได้^{๓๘}

(๒) อรรถกถาพระสูตร พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระคุหะแก่อัมพัฏฐพราหมณ์^{๓๙} อุตตรมาณพผู้เป็นศิษย์ของพรหมายพราหมณ์^{๔๐} และอันเตวาสิกของเสลพราหมณ์^{๔๑} เพื่อให้เขาหายสงสัยในมหาบุรุษลักษณะ พระองค์ทรงแสดงพระฉายาที่ทรงบันดาลขึ้นด้วยพระฤทธิ์ แสดงพระรูปให้เห็นเป็นเพียงเงา ๆ โดยที่พระองค์ยังทรงผ้าไตรจีวรอยู่

พระอรรถกถาจารย์ยังได้อ้างคำของอาจารย์บางพวกที่กล่าวว่า พระนาคเสนย่อมรู้อาบัติเล็กน้อย เพราะเมื่อท่านถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า อาบัติเล็กน้อยเป็นอย่างไร ท่านจึงได้ตอบว่า ทุกกฏเป็นอาบัติเล็กน้อย ทุพภาษิตเป็นอาบัติน้อย^{๔๒}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงเหตุที่หมีน โลกธาตุดองรับพระพุทธเจ้าได้พระองค์เดียวเท่านั้น หากจะมีพระองค์ที่สองเสด็จอุบัติ หมีน โลกธาตุนี้อาจจะไม่สามารถรองรับได้ เพราะจะทำให้โลกธาตุด่วนไหวสั่นคลอนไปมา เหมือนเรือที่รองรับคนได้คนเดียว ถ้ามีคนที่สองขึ้นไปบนเรือ จะทำให้เรือสั่นคลอนโยกไปมา^{๔๓}

ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำได้ยาก คือ การกำหนดจิตและเจตสิกซึ่งไม่มีรูปร่าง เป็นไปในอารมณ์อย่างเดียวกันว่า นี่เป็นผัสสะ นี่เป็นเวทนา

^{๓๖} วิ.อ. ๑/๔๕/๒๔๓.

^{๓๗} เหตุแห่งความฝัน ๔ อย่าง คือ (๑) ธาตุกำเริบ (๒) เคยทราบเรื่องนั้นมาก่อน (๓) เทวดาสงหรณ์ (๔) บุพนิมิต. (วิ.อ. ๒/๒๓๓/๔)

^{๓๘} วิ.อ. ๑/๒๓๓/๖.

^{๓๙} ที.สี.อ. ๑/๒๘๘/๒๔๘.

^{๔๐} ม.ม.อ. ๒/๓๘๕/๒๖๗.

^{๔๑} บุ.สุ.อ. ๒/๕๕๓/๗๕.

^{๔๒} ที.ม.อ. ๒/๒๑๖/๒๐๐.

^{๔๓} ที.ปา.อ. ๓/๕๘-๕๙, ม.อุ.อ. ๓/๑๒๕/๘๓, อัง.เอกก.อ. ๑/๔๑๘/๔๔๗.

นี้เป็นสัญญา นี่เป็นเจตนา นี่เป็นจิต เปรียบเหมือนคนที่เอาน้ำมัน ๕ ชนิด คือ น้ำมันงา น้ำมันผักกาด น้ำมันมะขาง น้ำมันละหุ่ง น้ำมันเหลวมาใส่รวมในภาชนะเดียวกัน เอาไม้คนให้เข้ากันจนน้ำมันกลายเป็นน้ำเดียวกันแล้ว ก็ตักแยกจากกันแต่ละอย่าง ๆ ว่า นี่น้ำมันงา น้ำมันผักกาด ถิ่นับว่าทำได้ยากอยู่แล้ว แต่พระองค์ทรงกระทำสิ่งที่ยากยิ่งกว่านั้นอีก^{๔๕}

นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์ยังอ้างถึงคำของพระนาคเสนที่วิสัชนาแก่พระเจ้ามิลินท์ เกี่ยวกับเรื่องจิตตสังขารที่เป็นไปชั่วขณะลัดนิ้วมือเดียว ไม่สามารถคำนวณได้ด้วยรูปร่างของสิ่งที่มีปรากฏอยู่ว่ามีประมาณเท่าไร^{๔๖} และกล่าวถึงลักษณะของสติว่า เมื่อเกิดขึ้นย่อมให้นึกได้ ย่อมให้ระลึกได้ซึ่งธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีต มีส่วนเปรียบด้วยธรรมดำและธรรมขาว เปรียบเหมือนขุนคลังที่คอยกราบทูลให้พระราชาทรงนึกถึงพระราชทรัพย์ว่า เงินมีเท่านี้ ทองมีเท่านี้ และทรัพย์สินมีเท่านี้^{๔๗}

ในอรรถกถาพระสูตรกล่าวถึงเรื่องความฝันไว้ว่า คนที่จะฝันได้ต้องเข้าสู่ความหลับจุลถึง การหลับของสิ่งเป็นไปเร็วเพราะถูกแทรกแซงด้วยกุศลจิตเป็นต้นบ่อย ๆ ความเป็นไปของการหลับที่จิตขึ้นจากภวังค์บ่อย ๆ บุคคลผู้หลับอย่างนี้จึงจะฝัน^{๔๘}

ในอรรถกถาธรรมบท มีข้อความที่บรรยายถึงความเร่าร้อนในอเวจีมีประมาณยิ่งกว่าความเร่าร้อนของไฟโดยปกติ พระนาคเสนกล่าวอุปมาไว้ว่า แม้แผ่นหินประมาณเท่าเรือนยอดที่บุคคลยกทุ่มลงไปไนไฟนรก ย่อมถึงความย่อยยับได้โดยขณะเดียว ฉะนั้นใจส่วนสัตว์ที่เกิดในนรกนั้น ย่อมเป็นจุลอยู่ในครุฑมารดา จะไม่ย่อยสลายไป เพราะกำลังแห่งกรรมคำจุนไว้^{๔๙}

^{๔๕} ม.ม.อ. ๒/๔๕๐/๒๕๒-๒๕๓, ถ.ป.อ. ๒/๓๕/๓๒๓.

^{๔๖} อ.อ.อ.อ. ๑/๔๘/๕๒.

^{๔๗} อ.อ.อ.อ. ๑/๔๑๘/๔๔๓.

^{๔๘} อ.อ.อ.อ. ๓/๑๕๖/๓๕.

^{๔๙} พ.อ.อ. ๑/๑๑๘.

(๓) อรรถกถาพระอภิธรรม พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายของจิต^{๕๐} วิตก^{๕๑} เอกัคคตา^{๕๒} สัทธินทรีย์^{๕๓} วิริยินทรีย์^{๕๔} สตินทรีย์^{๕๕} สมาธินทรีย์^{๕๖} และปัญญินทรีย์^{๕๗} เพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับหลักธรรม

นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์ยังได้กล่าวถึงเรื่องการที่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จอุบัติพร้อมกันทีเดียว ๒ พระองค์ เพราะหมื่นโลกธาตุไม่สามารถที่จะรองรับพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์พร้อมกันทีเดียว^{๕๘}

(๔) ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ก็มีคำบรรยายถึงกิจที่กระทำได้ยาก ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำแล้ว คือ การตรัสบอกการกำหนดธรรมทั้งหลายอันไม่มีรูป คือ จิตและเจตสิกเหล่านี้ ที่เป็นไปอยู่ในอารมณ์เดียวกันว่า นี่คือผัสสะ นี่คือเวทนา นี่คือสัญญา นี่คือเจตนา นี่คือจิต ดังนี้^{๕๙} เป็นต้น

๔.๓.๒ เป็นแบบอย่างปจฉาวิธานาพระธรรมเทศนา

การแสดงธรรมเทศนาปจฉาวิธานา คือ การเทศน์คู่ตั้งแต่ ๒ ธรรมาสน์ขึ้นไป เพื่ออธิบายธรรมในอีกทีละหนึ่ง อธิบายแบบคู่ ช่วยกันอธิบายธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจในอีกมิติหนึ่ง มิใช่เป็นการแข่งขันเพื่อเอาแพ้หรือเอาชนะกัน นักเทศน์ที่ดีต้องสามารถประคับประคองคู่เทศน์ให้ดำเนินไปด้วยกันได้ดี โดยนิกายอยู่เสมอมามีหน้าที่เผยแผ่ธรรมะของพระพุทธศาสนาด้วยกัน^{๖๐}

^{๕๐} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๑.

^{๕๑} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๓.

^{๕๒} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๗.

^{๕๓} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๘-๑๖๙.

^{๕๔} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๗๑.

^{๕๕} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๗๐-๑๗๑.

^{๕๖} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๗๑.

^{๕๗} อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๗๒.

^{๕๘} อภิ.วิ.อ. ๒/๗๖๖/๔๓๖.

^{๕๙} วิสุทฺธิ. ๓/๓.

^{๖๐} เสนาะ ผดุงฉัตร, วาทศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๗.

พระธรรมกถึก หมายถึง พระที่เป็นนักเทศน์ผู้แสดงธรรม^{๖๑} หรือพระผู้กล่าวธรรมกถา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระนักเทศน์ คือ ผู้ชำนาญในการเทศน์^{๖๒} ซึ่งเป็นผู้นำเอาพระธรรมของพระพุทธเจ้ามาแสดงให้ผู้ฟังได้รู้และเข้าใจ จนสามารถปฏิบัติตามให้เกิดผลได้สมควรแก่การปฏิบัติ^{๖๓} นักเทศน์จึงเป็นผู้นำสารของบุคคลหนึ่งไปสื่อให้กับอีกบุคคลหนึ่งเข้าใจ เพื่อให้ได้รู้ถึงประโยชน์ของการปฏิบัติตาม และโทษของการปฏิบัติผิด นอกจากจะทำหน้าที่สื่อสารกับบุคคลอื่น ยังต้องมีความประพฤติงามมีวัตรปฏิบัติเรียบร้อย จึงจะทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและบรรลุประโยชน์ของการฟังเทศน์ ด้วยเหตุนี้ นักเทศน์จึงต้องมีจรรยา คือ ความประพฤติเรียบร้อยสมกับที่เป็นสมณะ และเป็นผู้เผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง ไม่ใช่ทำกันได้ง่าย ๆ ภิกษุผู้แสดงธรรมจะต้องมีคุณสมบัติที่ดี และเหมาะสมในการเป็นนักเทศน์ พระธรรมกถึกที่ดีต้องมีคุณสมบัติ ๕ ประการ^{๖๔} คือ

๑. แสดงธรรมไปตามลำดับ คือ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ หรือย่อจนเสียความ เป็นการแสดงธรรมที่ครอบคลุมเนื้อหาสาระตามที่ได้ตั้งสวดบท หรือคาถาไว้
๒. แสดงอ้างเหตุ คือ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู คือ ตั้งจิตประกอบด้วยความอนุเคราะห์ที่จะให้สัตว์ทั้งหลายผู้มีทุกข์พ้นจากความทุกข์
๔. แสดงธรรมไม่เพ่งถึงอามิส คือ ไม่มุ่งหวังลาภสักการะเพื่อตน
๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือ แสดงไปตามเนื้อหลักตามเนื้อหา ไม่ยกตน ไม่เสียดสี ข่มขู่ผู้อื่น

พระธรรมกถึกผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติดังกล่าวมา ย่อมมีความเหมาะสมในการแสดงธรรม นอกจากนั้น ยังต้องคำนึงถึงข้อปฏิบัติในการแสดงธรรมอีกด้วย เพื่อไม่ให้เกิด

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๕๓.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๘.

^{๖๓} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิ เขมจารี ป.ธ.๙), วิธีนักเทศน์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^{๖๔} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓, อญ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔.

โทษแก่ผู้แสดงธรรม และเพื่อเป็นการแสดงความเคารพในพระธรรม หลักที่เป็นข้อควรปฏิบัติเกี่ยวกับการแสดงธรรม มีอยู่ ๑๖ ประการ^{๖๕} คือ

๑. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้กัณฐ
๒. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้ถือไม้พลอง
๓. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้ถือศีตรา
๔. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้ถืออาวุธ
๕. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้สวมเจียงเท้า
๖. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้สวมรองเท้า
๗. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้อยู่ในยานพาหนะ
๘. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้อยู่บนที่นอน
๙. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้นั่งรัดเข่า
๑๐. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้โปกศิระยะ
๑๑. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้คลุมศิระยะ
๑๒. จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้นั่งบนอาสนะ
๑๓. เรานั่งอาสนะต่ำ จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้นั่งบนอาสนะสูง
๑๔. เรายืนอยู่ จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้นั่งอยู่
๑๕. เราเดินอยู่ข้างหลัง จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้เดินไปข้างหน้า
๑๖. เราเดินไปนอกทาง จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้เดินในทาง

การเทศน์ปุจฉาวิสัชนา เป็นการเทศน์คู่มือการสมมติให้พระธรรมกถึกรูปหนึ่งเป็นผู้ถาม และพระธรรมกถึกอีกรูปหนึ่งเป็นผู้ตอบ การแสดงธรรมด้วยวิธีการอย่างนี้มีความมุ่งหมายที่จะให้ธรรมะข้อนั้น ๆ เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ผู้ฟัง การเทศน์โดยทั่วไปผู้ฟังไม่มีโอกาสซักถามข้อข้องใจของตน ดังนั้น จึงต้องสมมติให้พระธรรมกถึกรูปหนึ่ง เป็นผู้ซักถามแทนผู้ฟัง อีกทั้งยังเป็นการเสริมการอธิบายธรรมข้อนั้น ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น^{๖๖} ทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์จากการฟังเทศน์เป็นอย่างมาก การฟังพระธรรมเทศนานั้น ถือว่าเป็นการกำจัดความ

^{๖๕} วิ.มหา. (โทษ) ๒/๖๓๓-๖๕๐/๓๑๒-๓๓๐, วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๓๓-๖๕๐/๔๑๒-๔๒๓.

^{๖๖} พินทร น้อยพุทธา, นักพูด นักเทศน์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๔.

วิตกกังวลในเรื่องต่าง ๆ ได้ ทำให้ผู้ฟังมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ฟัง และยังมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วย พระพุทธเจ้าเมื่อทรงคำนึงถึงความสำคัญของการฟัง พระธรรมเทศนา จึงได้ทรงแสดงอานิสงส์ของการฟังธรรม ซึ่งมีอยู่ ๕ ประการ^{๖๗} คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นได้ตรง
๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

ส่วนภิกษุผู้แสดงธรรม ก็ได้รับประโยชน์จากการแสดงธรรมด้วย คือ ทำให้เกิดไหวพริบปฏิภาณ แดกฉานในวิทยา แก่ข้อสงสัย และจิตใจอาจหาญ

เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ที่จะแสดงธรรมโดยวิธีปจฉาวิสัชนา ต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑. มีองค์คุณในพระธรรมกถึก ๕ ประการ^{๖๘}
๒. มีความรู้แตกฉานทั้งเรื่องพระปริยัติธรรมและความรู้รอบตัว
๓. มีปฏิภาณไหวพริบในการถาม การตอบ และการอธิบายธรรมดี
๔. มีความเข้าใจในจิตวิทยาผู้ฟัง
๕. มีใจหนักแน่น ไร้เรง และรู้รับผิชอบ

นักเทศน์ที่มีจิตสำนึก ย่อมเทศน์เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง การจะเป็นนักเทศน์เช่นนั้นได้ จะต้องมีการเตรียมการที่ดี วิธีเตรียมการโดยทั่วไป มีอยู่ ๔ ขั้นตอน^{๖๙} คือ (๑) เตรียมเรื่องแสดง (๒) แบ่งปันหน้าที่ (๓) มีแผนเทศนา (๔) มีปัญหาเร้าใจ ในแต่ละข้อมืออธิบาย ดังนี้

๑. เตรียมเรื่องแสดง หมายถึง นักเทศน์ควรปรึกษาหารือกันเป็นการระดมความคิดร่วมกันก่อน เพื่อหาเรื่อง แก่มุม หรือหลักธรรมที่เหมาะสมขึ้นแสดง

^{๖๗} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔, อญ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๐๒/๒๓๓.

^{๖๘} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓, อญ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๕/๑๗๔.

^{๖๙} องค์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสาธาณวิหาร, วิชาการเทศนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

๒. แบ่งปันหน้าที่ หมายถึง การวางตัวแสดงว่าใครจะเป็นผู้ถาม หรือใครจะเป็นผู้ตอบ โดยมีธรรมเนียมปฏิบัติอยู่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือมีสมณศักดิ์สูงกว่า ทำหน้าที่เป็นผู้ถาม ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือสมณศักดิ์ต่ำกว่า ทำหน้าที่เป็นผู้ตอบ
๓. มีแผนเทศนา หมายถึง การกำหนดเนื้อหาของการเทศน์ไว้เป็นแนวทางว่า ในส่วนอันใดสมควรแสดงถึงเรื่องอะไร มีขอบเขตแค่ไหน ส่วนการปฐนา วิชฌนาควรกล่าวถึงเรื่องอะไร เน้นส่วนไหน เนื้อหาจะได้ไม่ซ้ำซ้อน ป้องกันการซ้ำซาก
๔. มีปัญหาเร้าใจ หมายความว่า ก่อนการเทศน์ผู้เทศน์ควรช่วยกันระดมความคิดเลือกสรรปัญหาที่น่าสนใจขึ้นถาม และวางแผนคำตอบให้เห็นเป็นภาพ เพราะปัญหาข้อแรกมีความสำคัญมาก ถ้าเป็นปัญหาแปลกหูจะดึงดูดคนฟังให้สนใจติดตามการเทศน์เรื่อยไปตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ

พระธรรมกถึกจะต้องมีการเตรียมความพร้อมก่อนการเทศน์อยู่เสมอ เพื่อไม่ให้เกิดอุปสรรคปัญหาในการเทศน์ และเพื่อเป็นการรักษาศรัทธาของผู้ฟังไว้ โดยให้คำนึงถึงเป้าหมายสูงสุดของการเทศน์ คือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเตรียมตัวก่อนการเทศน์มีอยู่ ๖ ประการ^{๓๐} คือ

๑. ศึกษาจุดประสงค์ของงานที่จะเทศน์ และจุดประสงค์ของการเทศน์ให้ดี
๒. ศึกษาเรื่องที่จะเทศน์ให้แม่นยำและกว้างขวาง
๓. หาโอกาสพบพระธรรมกถึกผู้เทศน์ เพื่อปรึกษาและวางแผนทางการเทศน์ ตลอดจนซักซ้อมกันให้ดี
๔. ทบทวนหลักปริยัติให้ขึ้นใจ
๕. เตรียมแผนการถามการตอบ และเกร็ดความรู้ที่จะสอดแทรก
๖. ศึกษาอุปนิสัยใจคอ และท่าทีของกลุ่มเทศน์

การแสดงธรรมแบบปฐนาวิชฌนา จึงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการอธิบายธรรม เพื่อให้ผู้ฟังได้สาระความรู้ที่ลึกซึ้ง และหลากหลายจากการถามและการตอบของผู้เทศน์

^{๓๐} พินิตร น้อยพุทธา, นักพูด นักเทศน์, หน้า ๑๗๔.

และเป็นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักปรัชญา และจะได้นำไปปฏิบัติจนเกิดเป็นปฏิเวธต่อไป

๔.๓.๓ เป็นแบบอย่างการโต้วาที

พระพุทธศาสนามุ่งเน้นความมีสิทธิเสรีภาพ และความเป็นอิสระภาพของแต่ละบุคคลในการดำเนินชีวิต เมื่อเกิดมีปัญหาขึ้นก็สามารถที่จะอธิบายและโต้แย้งในสิ่งที่เกิดขึ้นได้ การมีอิสระทางความคิด และสิทธิในการที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดีงาม และกฎหมายของบ้านเมือง ถือว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่บุคคลจะพึงกระทำได้ แม้ในการปกครองระบอบประชาธิปไตย บุคคลในสังคมก็มีสิทธิในการแสดงออกความคิดเห็นอย่างเสรีโดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น การแสดงความคิดเห็นดังกล่าวนี้ บางครั้งก็สอดคล้องต้องกันกับบุคคลอื่น แต่บางครั้งก็ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ซึ่งถือเป็นเรื่องธรรมดาในสังคมประชาธิปไตย เมื่อเกิดความขัดแย้งกันขึ้น ก็จำเป็นที่จะต้องมีการโต้แย้งกัน ถ้าการโต้แย้งเป็นไปเพื่อการทำความจริงให้ปรากฏ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม และเพื่อให้ข้อคิดในเชิงสร้างสรรค์ ก็เป็นสิ่งที่บุคคลควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง

การโต้วาทีเป็นศิลปะการพูดประเภทหนึ่ง ที่เปิดโอกาสให้บุคคลสองฝ่ายได้มีโอกาสโต้แย้งกันตามหลักการ โดยมีวัตถุประสงค์เป็นกรอบแห่งความคิดในการหาเหตุผลต่าง ๆ มากล่าวโจมตี และหักล้างเหตุผลของฝ่ายตรงกันข้าม เพื่อให้ตนเองเป็นฝ่ายชนะ^{๓๐}

การโต้วาที คือ การพูดโต้แย้งในลักษณะที่ไม่เห็นด้วยโดยใช้เหตุผล ศิลปะการพูดสนับสนุนเหตุผล หักล้างความคิดและเหตุผลของอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อให้ฝ่ายแพ้ การโต้วาทีมีจุดสำคัญตรงที่ต้องชนะอีกฝ่ายหนึ่ง ด้วยเหตุผลและวาทศิลป์^{๓๑}

ความหมายของการโต้วาที คือ แสดงคารมโดยมีฝ่ายเสนอและฝ่ายค้านในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง^{๓๒}

^{๓๐} ผศ.นิพนธ์ ทัพย์ศรีนิมิต, หลักการพูด, (งานส่งเสริมการผลิตตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๓๕.

^{๓๑} เสนาะ ผดุงฉัตร, วาทศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด, หน้า ๑๑๕.

^{๓๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๑.

การโต้วาทีแต่ละแบบ มีลักษณะของการโต้วาทีที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้เป็นสำคัญ ลักษณะของการโต้วาทีตามแบบอย่างของมิลินทปัญหา มีอยู่ ๔ อย่าง^{๓๔} คือ

๑. โต้วาทีเพื่อหาข้อเท็จจริง เป็นการโต้วาทีที่ไม่ได้มุ่งเอาแพ้ชนะกัน หากแต่ต้องการแสวงหาความเป็นจริงของเรื่อง
๒. โต้วาทีเพื่อถกเถียงลัทธิ หรือความเชื่อต่าง ๆ เป็นการโต้ที่ไม่ได้มุ่งเอาข้อเท็จจริง เพราะต่างฝ่ายต่างถือว่าความคิดของตนถูกต้อง ส่วนความคิดของฝ่ายตรงกันข้ามนั้นไม่ถูก การโต้มักจะเป็นไปอย่างรุนแรงและจริงจัง ต่างฝ่ายต่างพยายามหาเหตุผลมาสนับสนุนความคิดของตน และทำลายความเชื่อของฝ่ายตรงกันข้ามด้วยวาตะและเหตุผล
๓. โต้วาทีเพื่อเอาชนะฝ่ายตรงกันข้าม ฝ่ายหนึ่งว่าเป็นอย่างนั้น แต่อีกฝ่ายหนึ่งว่าเป็นอย่างนี้ ต่างฝ่ายต่างพยายามหาข้อมูลและหลักฐานมายืนยัน เพื่อให้ชนะฝ่ายตรงกันข้าม

การโต้ตอบปัญหากันระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ นับเป็นแบบอย่างของการโต้วาทีที่ดี เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลในการซักถาม หรือการให้คำตอบ ซึ่งทำให้การโต้วาทีดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผน และทำให้ฟังได้รับประโยชน์อย่างมาก เพราะฉะนั้น หัวข้อในการโต้วาที ควรจะมีลักษณะ ดังนี้ คือ

๑. เนื้อความสั้น การกำหนดเนื้อความเพื่อสร้างญัตติควรจะมีเนื้อความที่สั้นกะทัดรัด สดุดใจ และมีการเปรียบเทียบอยู่ในที่ ไม่ควรใช้เนื้อความที่ยืดยาว เพราะจะทำให้เข้าใจยาก จำยาก ตีความยาก พุดยากอีกด้วย
๒. ความชัดเจน การสร้างญัตติควรจะทำให้มีความชัดเจนในด้านถ้อยคำ ในด้านความหมาย เมื่อเห็นญัตติก็สามารถที่จะคิดและสามารถที่จะพูดได้ทันที ไม่มีถ้อยคำหรือเนื้อความที่กำกวม สามารถที่จะให้คำจำกัดความอย่างง่าย ๆ ได้ และอาจเข้าใจได้เร็วไม่ต้องคิดมาก

^{๓๔} ผศ.นิพนธ์ ธิพย์ศรีนิมิต, หลักการพูด, หน้า ๓๔๓-๓๔๔.

๓. เอกภาพ เนื้อความที่จะใช้สร้างฉันทิเพื่อการได้วาที ควรระวังในการแปลความหมาย คือ ความหมายของฉันทิจะต้องรัดกุม ไม่มีความหมายหลายนัย ในฉันทิเดียวกันนี้จะต้องมีเนื้อความที่เข้าใจได้เพียงแง่เดียว อย่างเดียว เพื่อประโยชน์ในการได้วาทีจะได้มีขอบเขต และอาจจะยุติตรงใดก็ได้ ทำให้สะดวกในการได้วาที

๔. หลักศีลธรรม การสร้างฉันทิจะต้องไม่ขัดกับกฎหมาย วัฒนธรรม หรือศีลธรรมอันดีงาม เพราะการได้วาทีมุ่งให้ผู้ได้เกิดความกิดสร้างสรรค์ และเพื่อจรรโลงใจเป็นสำคัญ ไม่ควรตั้งฉันทิในลักษณะที่ผิดต่อศีลธรรมอันดีงามของสังคม

การได้วาทีเป็นศิลปะการพูดอย่างหนึ่ง ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากการพูดทั่ว ๆ ไป เป็นการใช้วาทศิลป์ผสมกับเหตุผล สนับสนุนความคิดเห็นของตน และหักล้างความคิดเห็นของอีกฝ่ายหนึ่ง บุคคลผู้ได้วาทีต้องใช้ศิลปะและอาศัยปฏิภาณไหวพริบจับไว ในการที่จะตอบโต้หรือหักล้างในสิ่งที่ฝ่ายตรงข้ามเสนอ เพื่อให้ฝ่ายตนอยู่เหนือฝ่ายตรงข้ามตลอดเวลาที่มีการโต้แย้งกัน นอกจากนั้น ผู้ได้วาทียังจะต้องมีความรู้ในฉันทิที่ได้เป็นอย่างดี และสามารถอธิบายขยายความให้เกิดความชัดเจนแก่ผู้ฟังได้ เพราะฉะนั้น บุคคลที่จะได้วาทีได้ต้องมีความรอบรู้ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านวาทศิลป์และวาทศาสตร์ มีเหตุมีผล จะทำให้การได้วาทีดำเนินไปได้ด้วยดี

พระนาคเสน จึงนับว่ามีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะท่านได้อธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีความละเอียดลึกซึ้ง ให้คนได้เข้าใจง่าย และอธิบายสิ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมได้ โดยการยกอุปมาอุปไมยประกอบ วิธีการเผยแผ่ของท่าน จึงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน ทำให้ได้ทราบว่า ท่านมีบทบาทและผลงานด้านการเผยแผ่เป็นอย่างมาก บทบาทที่สำคัญของท่าน คือ การได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามีลิทส์ผู้เป็นกษัตริย์กรีก โดยอาศัยปัญญาและความเฉียบคมแห่งปัญญา ทั้งยังเป็นผู้ฉลาดในการเจรจาได้ว่าที่ จึงทำให้พระเจ้ามีลิทส์เข้าใจหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และเกิดมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ถึงกับยอมประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

กล่าวโดยสรุปแล้ว การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน ทำให้ทราบถึงบทบาทที่สำคัญของท่าน ดังนี้

๕.๑.๑ บทบาทในการอธิบายหลักธรรม

พระนาคเสนอธิบายขยายหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้เป็นอย่างดี ทำให้พระเจ้ามีลิทส์มีปัญญาแตกฉาน เกิดความเข้าใจในหลักธรรมอย่างลึกซึ้ง ขอมสละมานะทิฐิที่มีมาแต่เดิม การอธิบายธรรมของพระนาคเสน เป็นการอธิบายหลักธรรมโดยทั่ว ๆ ไป มิได้จำกัดเฉพาะว่าจะต้องเป็นคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง แต่เป็นยกประเด็นที่จะทำให้นักเกิดความสงสัย มาอธิบายขยายความ และยังอธิบายครอบคลุมถึงหลักปฏิบัติของพุทธบริษัท เช่น หลักปฏิบัติของคฤหัสถ์ หลักปฏิบัติของบรรพชิต และหลักปฏิบัติของผู้มีความสนใจในพระนิพพาน แม้หลักธรรมเหล่านั้นจะกระจัดกระจายอยู่ในแต่วรรค ซึ่งไม่ได้ถูกจัดไว้ในหมวดหมู่เดียวกัน ก็สามารถทำให้เข้าใจถึงการอธิบายธรรม ที่เริ่มจากขั้นต้น ไปจนถึงขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การบรรลุพระนิพพาน อนึ่ง การที่หลักธรรมปรากฏอยู่ในวรรคต่าง ๆ นั้น ก็เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการถามและการได้ตอบกัน เมื่อเกิดความสงสัยไม่เข้าใจในเรื่องนั้น ๆ

การอธิบายธรรมของพระนาคเสน ที่โดดเด่นและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง คือ การยกอุปมาอุปไมยให้เห็นเป็นตัวอย่าง อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมได้ โดยเฉพาะการอธิบายเรื่องอภิธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่คนเข้าใจยาก ท่านก็อธิบายได้อย่างแจ่มแจ้ง พร้อมยกอุปมาอุปไมยประกอบเข้าไปในหลักธรรม ทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น นับเป็นประโยชน์อย่างมากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๕.๑.๒ บทบาทในด้านการใช้ปฏิภาณโวหาร

การใช้ปฏิภาณโวหารได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ เป็นบทบาทที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การที่ท่านใช้ปฏิภาณโวหารได้อย่างคล่องแคล่ว เพราะท่านเป็นพระอรหันต์ที่บรรลุปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ ประการ คือ (๑) แดกฉานในอรรถ (๒) แดกฉานในธรรม (๓) แดกฉานในภาษา (๔) แดกฉานในปฏิภาณ จึงทำให้มีความเชี่ยวชาญในปฏิภาณโวหารเป็นอย่างดี สามารถนำความรู้ความเข้าใจในหลักของเหตุและผล รู้จักการเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมในการสื่อสารกับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อให้พระองค์ทรงยอมรับในความแตกฉานทางปัญญา ก็การสนทนาได้ตอบกัน ย่อมทำให้ทราบถึงระดับพื้นฐานทางปัญญาของแต่ละฝ่าย และมีประโยชน์ต่อการเลือกสรรหลักธรรม ที่เหมาะกับระดับความรู้ความเข้าใจมาใช้ในการสนทนาได้ตอบกัน เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกลำบากเกินไป หรือยากเกินไป จะทำให้เป็นอุปสรรคปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากพระนาคเสนจะเป็นผู้แตกฉานในหลักธรรม มีปฏิภาณโวหาร อธิบายหลักธรรมแก่พระเจ้ามิลินท์ได้อย่างไม่ติดขัดแล้ว ยังทำให้การสนทนาได้ตอบมีอรรถสน่ารื่นเร็นบันเทิงใจ เป็นที่ไพเราะยิ่งนัก ผู้วิจัยจึงได้นำวิธีการใช้ปฏิภาณโวหารของพระพุทธเจ้า และพระสาวกมาสาธกให้เห็นเป็นแบบอย่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นไปในรูปแบบการใช้ปฏิภาณโวหาร

๕.๑.๓ บทบาทในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน ดำเนินการตามวิธีการและรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงวางแบบแผนไว้ และที่พระสาวกได้นำปฏิบัติสืบต่อกันมา วิธีการที่ท่านใช้ในการเผยแผ่ คือ สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนเกิดความแจ่มแจ้ง สมาทปนา อธิบายให้เห็นจริงจนทำให้งูใจ สมุตเตชนา อธิบายให้เร้าใจจนเกิดความแกล้วกล้า สัมปหังสนา อธิบายให้เข้มข้นจนเกิดความร่าเริง และยังมีรูปแบบของการเผยแผ่อีก คือ แบบสากัจฉา

หรือแบบสนทนา เพื่อเป็นการสร้างบรรยากาศที่ดีในการเริ่มต้น แบบบรรยาย นำเข้าสู่รายละเอียดหรือข้อมูลที่ต้องการจะเผยแพร่ให้กับผู้อื่น และการตอบปัญหา สามารถซักถามปัญหาข้อสงสัยที่ไม่เข้าใจได้อย่างเต็มที่ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามหลักความจริง เป็นรูปแบบที่นำมาใช้ได้ตลอดเวลาที่มีคำถามเกิดขึ้น เพื่อให้คลายความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธศาสนา

บทบาทการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสนดังกล่าวมา เป็นการทำหน้าที่ของพุทธสาวกในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และทำให้ศรัทธาของพุทธบริษัทที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือที่มีศรัทธาอยู่แล้วก็ให้มีศรัทธาหนักแน่นยิ่ง ๆ ขึ้นไป การได้ตอบปัญหากับพระเจ้ามิลินท์ แสดงให้เห็นถึงการทำหน้าที่ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อย่างสมบูรณ์แบบ เพราะสามารถปล้ำทักขิณธรรมความเชื่อดั้งเดิมของพระเจ้ามิลินท์ และทำให้พระองค์เกิดปัญญารู้ชัดในหลักธรรม และเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาตลอดไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การเผยแพร่พระพุทธศาสนา มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะธำรงพระพุทธศาสนาไว้ให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและยาวนาน การเผยแพร่จำเป็นต้องดำเนินไปด้วยกันทั้ง ๒ แบบ คือแบบเชิงรับและแบบเชิงรุก เพื่อให้ทันกับข้อมูลข่าวสารและวิธีการเผยแพร่ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

จากการศึกษาวิจัยบทบาทและวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระนาคเสน ทำให้ทราบว่ายังมีเรื่อง หรือประเด็นที่น่าสนใจที่ควรจะได้นำมาศึกษาต่อไป โดยเฉพาะบทบาทในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในยุคหลังพุทธกาล ที่ท่านมีผลงานเป็นที่รู้จักกันดีของพุทธศาสนิกชนทั่ว ๆ ไป จะทำให้ทราบถึงชีวิตและผลงานที่มีส่วนในการธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา และทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงทุกวันนี้

๕.๒.๑ ศึกษาบทบาทของพระ โมคคัลลีบุตรติสสเถระในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ท่านเป็นประธานสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ และได้ส่งสมณทูตไปประกาศเผยแพร่พระพุทธศาสนายังนานาประเทศถึง ๕ สาย ด้วยกัน ถือว่าเป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเชิงรุกเข้าไปในดินแดนแคว้นต่าง ๆ ได้อย่างสำเร็จ

๕.๒.๒ ศึกษาบทบาทของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทมากในการปริวรรตคัมภีร์พระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ นอกจากนั้นยังได้รจนาคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค และรจนารรณกถาพระไตรปิฎกไว้เป็นจำนวนมาก นับเป็นยุคทองของการผลิตคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตามพระพุทธพจน์

๕.๒.๓ ศึกษาบทบาทของพระสิริมังคลาจารย์ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชาวล้านนาผู้รจนาคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ท่านได้ศึกษาค้นคว้าหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ประมวลรวบรวมมาไว้เพื่ออำนวยความสะดวก ผู้ศึกษาสามารถที่จะบูรณาการความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ง่ายทั้งในด้านการศึกษาและการปฏิบัติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒-๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒-๒๕๓๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕-๒๕๔๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____. มติบทุฎกปาฐกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๑.

ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. มติบทุฎกปาฐกถา เล่ม ๑-๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

เกิด ธนชาติ. คู่มือคลังปริยัติธรรม เล่ม ๑-๒. มูลนิธิอิทธิธรรมมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, ๒๕๔๕.

จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ปทานุกรม บาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ไชยวัฒน์ กปิตกาญจน์. **มิลินทปัญหา เล่ม ๑-๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๘.

นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต, ผศ. **หลักการพูด.** งานส่งเสริมการผลิตตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

ป๋วย แสงฉาย (ผู้แปล), พระธรรมมหาวิราณวัตร (ผู้ชำระ). **มิลินทปัญหาฉบับพร้อมด้วย**

อรรถกถา ฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ศ.ธรรมภักดี, ๒๕๒๘.

_____. **พุทธปฎิภาณ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ศ. ธรรมภักดี, ๒๕๕๔.

_____. **ธรรมปฎิภาณ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ศ. ธรรมภักดี, ๒๕๕๔.

_____. **สาวกปฎิภาณ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ศ. ธรรมภักดี, ๒๕๕๔.

พระครูกัลยาณสีทธีวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่, กุลยาณธมฺโม). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา.**

พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๖)

พระญาณวโรดม. **มิลินทปัญหา ฉบับสรุปความ.** กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท, ๒๕๔๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**

ชุด คำวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พุทธวิธีในการสอน.** พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๑.

_____. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

_____. **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมมหาวิราณวัตร. **มิลินทปัญหา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูกศ.ธรรมภักดี, ๒๕๑๕.

พระมหาอุทัยชัย วชิรเมธี. ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๔๖.

พระมหาสมปอง มุทิโต (ผู้แปล). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘.

พิเนตร น้อยพุทธา. นักพูด นักเทศน์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๘.

พิสิฐ เจริญสุข. คู่มือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระคัมภีร์อภิธานปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. มลทินปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ยัม ปันตยงกูร (ผู้แปล). ปัญญาพระเจ้ามิลินท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อรุณลาดพร้าว, ๒๕๓๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕.

วสิน อินทสระ. พุทธปฎิภาณ. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๓.

_____. อธิบายมิลินทปัญหา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บรรณาการ, ๒๕๒๘.

สถิต วงศ์สวรรค์, รองศาสตราจารย์. ปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์น (๑๕๗๗) จำกัด, ๒๕๔๓.

สนิท ศรีสำแดง. ปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนิธ เขมจารี ป.ธ.๘). วิถีนักเทศน์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เลียงเชียง, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒
อาขยาต และ กิตก์. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ และ วสิน อินทสระ. บทวิเคราะห์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร
: หจก. อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

เสนาะ ผดุงนัทร. วาทศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

หอสมุดแห่งชาติ. มลทินปัญหา ฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร
: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑.

องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร. วิชาการเทศนา. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระกิตติศักดิ์ ยโสธรโร (แก้วเหลา). “การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่
พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาวิศิษฐ์ ปญญาวฑฺฒโน (กฤษวี). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาถาในมิลินท
ปัญหา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสมณัฐ สุนติกโร (เกษมญาติ). “การศึกษายาทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผย
แผ่พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Bhikkhu Pesala, (ed.). **The Debate Of King Milinda**. Delhi : Motilal Banarsidass Private
Limited. 1998.

Honer, I.B. **Milinda's Questions**. 2 vols. London : PTS, 1969.

Malalasekara, G.P. **dictionary of pali proper Names**. Vol. II. Delhi : Mushiram Manohrlol
Publisher P.T., Ltd, 1995.

Max Muller, F. (ed.). **Sacred Book of the East**. Vol. xxxvi. Delhi : Motilal Banarsidass
Private Limited. 1997.

Thich Minh Chau Bhikkhu. **Milindapanha and Nagasenabhikshusautra**. Calcutta. 1964.

Trenckner, V. (ed.). **The Milindapanho**. London : PTS, reprinted, 1962.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ประวัติพระนาคเสนเถระและพระเจ้ามลิந்த^๑

ในอดีตกาล สมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่อาศัยอยู่ใน
อวาตใกล้แม่น้ำคงคา บรรดาภิกษุสงฆ์เหล่านั้นภิกษุที่มีศีลาจารวัตรดีงามลุกขึ้นแต่เช้านำ
ถ้อไม้กราดไปกวาดวิหารลานวัดพลางระลึกถึงพระพุทธคุณ เมื่อกวาดหยากเยื่อรวมไว้เป็น
กองเรียบรื้อแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งจึงใช้ให้สามเณรนำหยากเยื่อไปทิ้ง สามเณรแกล้งทำเป็นไม่ได้
ยินเดินหนีไปเฉย แม้ภิกษุจะร้องเรียกถึง ๒-๓ ครั้ง ก็ยังแกล้งทำเป็นไม่ได้ยินอยู่เหมือนเดิม
จึงขัดเคืองใจว่าสามเณรรูปนี้ว่าหยาก ก็เอาคันกราดตีสามเณร เชนเกิดอาการกลัวจึงร้องให้พลาง
ขนหยากเยื่อไปทิ้ง แต่ก่อนจะทิ้งได้ตั้งความปรารถนาว่า ด้วยบุญกรรมที่ข้าพเจ้าทิ้งหยากเยื่อ
นี้ ขอให้ไม้สักดาเดชาภาพยิ่งใหญ่มากเหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ในสถานที่ข้าพเจ้าไป
บังเกิด จนกว่าจะบรรลุพระนิพพานเถิด เมื่อทิ้งเสร็จก็ไปอาบน้ำที่ท่าหน้า เห็นกระแสดกใน
แม่น้ำคงคาไหลเชี่ยวเสียงดังคุงคุบ จึงตั้งความปรารถนาเป็นครั้งที่สองว่า ขอให้ข้าพเจ้า
มีปัญหาว่าองไว ไม่สิ้นสุดคุงคุกระแสดกแห่งแม่น้ำคงคานี้ ในสถานที่ข้าพเจ้าไปบังเกิด
จนกว่าจะบรรลุพระนิพพานเถิด

ฝ่ายภิกษุเก็บกราดไว้ในศาลาเรียบรื้อแล้ว เมื่อจะไปอาบน้ำที่ท่าหน้า เห็นสามเณร
ตั้งความปรารถนาเข้าจึงคิดว่า สามเณรถูกเราใช้ให้กวาดลานวัดยังตั้งปรารถนาได้ถึงเพียงนี้
ถ้าเราจะตั้งความปรารถนาบ้าง เหตุไฉน ความปรารถนาของเราจักไม่สำเร็จ จึงตั้งความ
ปรารถนาว่า ขอให้ข้าพเจ้ามีปัญหาไม่สิ้นสุดคุงคุกระแสดกแห่งแม่น้ำคงคานี้ ขอให้สามารถ
แก้ไขปัญหานั้นสามเณรรูปนี้ถามแล้วได้ทั้งหมด ในสถานที่ข้าพเจ้าไปบังเกิด จนกว่าจะบรรลุ
พระนิพพานเถิด

ภิกษุและสามเณรทั้งสองรูป ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์สิ้นพุทธันดรหนึ่ง
แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทอดพระเนตรเห็นเหตุนี้ด้วยพระญาณ จึงทรงพยากรณ์ไว้ว่า เมื่อเรา
ปรินิพพานล่วงไป ๕๐๐ ปี ภิกษุสามเณรทั้งสองรูปจักเกิดขึ้นจำแนกธรรมวินัย ที่เราได้แสดง

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มลิตนปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓-๒๒.

ไว้ให้สุขุมละเอียด กระทำให้เป็นศาสนธรรมอันตนสะสมไม่ให้พ้นเผื่อด้วยอำนาจปัญหา และประกอบอุปมา

สามเณรมาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ในสาครราชธานี ในชมพูทวีป เป็นปราชญ์เฉียบแหลมมีพระปัญญาสามารถ ทราบเหตุผลทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน พระองค์ทรงศึกษาดารวิทยาเป็นอันมาก ทรงพอพระหฤทัยในการตรัสโต้เถียงในลัทธิต่าง ๆ ยากที่จะหาใครโต้เถียง หรือข่มพระองค์ให้ทรงแพ้ ทรงปรากฏเป็นยอดของเหล่าเดียรฉัตร์เป็นอันมาก ในชมพูทวีปไม่มีใครเสมอด้วยพระเจ้ามิลินท์ ทั้งด้านริ้วแรงกาย ด้านกำลังความคิด ด้านความกล้าหาญ และด้านปัญญา เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยราชสมบัติมีพระราชทรัพย์และเครื่องราชูปโภคเป็นอันมากสุดที่จะนับคณนามีพลพาหนะหาที่สุดมิได้

พระเจ้ามิลินท์ทรงพอพระทัยในการตรัสสนทนาด้วยลัทธินั้น ๆ ทรงนิยมในถ้อยคำของมหาชนที่เจรจากัน ซึ่งอ้างคัมภีร์โลกายตศาสตร์และวิถันตศาสตร์ จึงทรงเข้าไปหาครูทั้ง ๖ คน คือ ปุณณกัสสป มัคกลีโคสาล นิครนถนาฏบุตร สัญชัยเวฬุชฎบุตร อจิตเตสกะมพล ปุทธกัจจายณะ เพื่อตรัสถามปัญหาบรรเทาความสงสัยของพระองค์

พระองค์พอทรงสดับคำตอบของครูทั้ง ๖ แล้วไม่เป็นที่พระทัยยิ่งนัก จึงทรงพระราชดำริว่า ชมพูทวีปนี้ว่างเปล่าหนอ ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งสามารถจะเจรจากับเราเพื่อบรรเทาความสงสัย

สมัยนั้น สาครราชธานีว่างเปล่าจากสมณพราหมณ์ และคฤหบดีที่เป็นปราชญ์ถึง ๑๒ ปี เพราะพระเจ้ามิลินท์เมื่อทรงสดับว่าในที่ใดมีสมณพราหมณ์ หรือคฤหบดีที่เป็นปราชญ์ก็เสด็จพระราชดำเนินไปตรัสถามปัญหากับหมู่ปราชญ์ในที่นั้น หมู่ปราชญ์ไม่สามารถจะวิสัชนาปัญหาถวายให้พระองค์ทรงยินดีได้ ต่างคนต่างก็หลีกหนีไปในที่ต่าง ๆ ผู้ที่ไม่หลีกไปสู่อื่นต่างก็อยู่นิ่งเฉย ส่วนภิกษุก็หลีกไปสู่ประเทศหิมพานต์เป็นจำนวนมาก

สมัยนั้น พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ อาศัยอยู่ ณ เขาหิมพานต์ พระอัสสสุตตะเถระสดับพระวาจาของพระเจ้ามิลินท์ด้วยทิพยโสต จึงนำให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน ณ ยอดเขายุกันธรถามภิกษุถึงผู้ที่จะสามารถสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อบรรเทาความสงสัยของพระองค์ เมื่อพระเถระถามอย่างนี้แล้ว พระอรหันต์ก็นั่งนิ่งอยู่ แม้จะถูกถามถึง ๒-๓ ครั้ง ก็ยังนั่งนิ่งเฉยเหมือนเดิม

ในดาวดึงส์พิภพ มีวิมานชื่อเกตุมดีอยู่ข้างทิศตะวันออกของไพชยนต์ปราสาท มีเทพบุตรชื่อมหาเสนอาศัยอยู่ในทิพยพิมานนั้น ซึ่งสามารถจะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ พระอรหันต์จึงหายตัวจากเขายุกันธร ไปปรากฏในดาวดึงส์พิภพ ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรภิกษุมาแต่ไกลก็เสด็จเข้าไปถวายอภิวาท ตรัสถามถึงเหตุแห่งการมาในครั้งนี้

พระเถระถวายพระพรว่าในชมพูทวีป มีพระเจ้าแผ่นดินในสาครราชธานีพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นผู้ชอบตรัสซักถามด้วยข้อความในลัทธิต่าง ๆ จนใคร ๆ ไม่อาจได้ตอบให้ชนะ ได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดของเดียรถีย์เจ้าลัทธิเป็นอันมาก พระองค์เสด็จเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ตรัสถามปัญหาด้วยวาตะปรรคทฤษฎีนั้น ๆ เปียดยืนภิกษุสงฆ์ให้ได้รับความลำบาก

ท้าวสักกเทวราชตรัสบอกพระเถระว่า พระเจ้ามิลินท์เคยประทับอยู่ดาวดึงส์พิภพ เมื่อจุติจากที่นี้ก็ไปเกิดในมนุษย์โลก เทพบุตรชื่อมหาเสนอยู่ในพิมานชื่อเกตุมดี สามารถจะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ พระอรหันต์จึงไปอ้อนวอนมหาเสนเทพบุตรเพื่อให้ไปเกิดในมนุษย์โลก แต่ก็ถูกมหาเสนเทพบุตรปฏิเสธ

พระอัสสสุตเถระกล่าวว่า พวกเราตรวจดูทั่วมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลกแล้ว นอกจากท่าน ก็ยังไม่เห็นใครที่สามารถจะทำลายล้างทฤษฎีของพระเจ้ามิลินท์ และยกย่องพระศาสนาไว้ได้ เมื่อมหาเสนเทพบุตรทราบบว่า ตนผู้เดียวเท่านั้นสามารถทำลายล้างทฤษฎีของพระเจ้ามิลินท์ และสามารถยกย่องพระศาสนาไว้ได้ จึงมีใจยินดีขึ้นบานถวายปฏิญาณรับว่าจะไปเกิดในมนุษย์โลก

พวกภิกษุจัดเตรียมกิจที่จะต้องทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็อันตรายจากดาวดึงส์พิภพมาปรากฏ ณ พื้นถ้ำรักจิตคูหาที่เขาหิมพานต์ พระอัสสสุตเถระถามถึงภิกษุผู้ไม่ได้มาประชุมในครั้งนี้ว่ามีใครบ้าง ภิกษุรูปหนึ่งจึงเรียนว่า ภิกษุที่ไม่ได้มาประชุมในครั้งนี้ คือ พระโรหณะ ซึ่งเข้านิโรธสมบัติที่เขาหิมพานต์ จึงส่งทูตไปอาราธนาท่านมา

ขณะนั้น พระโรหณะออกจากนิโรธสมบัติทราบบว่า พระสงฆ์ส่งทูตตามหาท่าน ก็อันตรายจากเขาหิมพานต์มาปรากฏข้างหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ณ พื้นถ้ำรักจิตคูหา พระอัสสสุตเถระจึงถามท่านว่า เหตุไฉน เมื่อพระพุทธศาสนาตรุดโทรมลงถึงเพียงนี้ จึงไม่ช่วยดูแลกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ท่านเรียนตอบว่า เป็นเพราะข้าพเจ้าไม่ได้ใส่ใจ จึงถูกปรับโทษทัณฑ์กรรมโดยให้ทำกิจอย่างหนึ่ง พระเถระสั่งบังคับว่า มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อโสณุตระอาศัยอยู่ในบ้านพราหมณ์ ชื่อ กชังคลคาม ซึ่งตั้งอยู่ข้างเขาหิมพานต์ เขาจักได้บุตรคนหนึ่ง

ชื่อนาคเสน ท่านจงไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้นให้ครบ ๗ ปี กับ ๑๐ เดือน และนำเอาเด็กมาบวช
เมื่อนาคเสนบวชแล้ว ท่านจึงจะพ้นจากพันธกรรม

ฝ่ายมหาเสนเทพบุตรจตุจากเทวโลก ถือปฏิสนธิในครรภ์ภริยาของ
โศณุตตรพราหมณ์ ขณะถือปฏิสนธิมีเหตุอัศจรรย์ปรากฏ ๓ ประการ คือ

- (๑) เครื่องอาวุธทั้งหลายส่องแสงลุกโผลงขึ้น
- (๒) ข้าวกล้าที่ยังไม่ออกรวงก็ออกรวงสุก
- (๓) มหาเมฆบันดาลให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมา

พระโรหณะเข้าไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้นมีได้ขาด ตั้งแต่มหาเสนเทพบุตร
ถือปฏิสนธิเป็นเวลาถึง ๗ ปี กับ ๑๐ เดือน ก็ไม่เคยได้ข้าวสวยมั้สักทัพพีหนึ่ง ข้าวต้มมั้สัก
กระบายหนึ่ง การไหว้การประณมมือจากใคร ๆ หรือ ความเคารพอย่างอื่นมั้สักวันเดียว
กลับได้แต่คำด่าว่าเสียคสิไม่มีใครที่จะพูดดีด้วย แม้เพียงคำว่า นิมนต์โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด

วันหนึ่ง โศณุตตรพราหมณ์กลับจากทำงานนอกบ้าน พบพระเถระเดินสวนทางมา
จึงถามว่า วันนี้ท่านไปเรือนของเราหรือไม่ และได้อะไรบ้างหรือไม่ ท่านก็ตอบว่า วันนี้เราได้
พราหมณ์พอทราบว่าได้ ก็สำคัญว่าคงจะได้อะไรไปจากเรือนของตนเป็นแน่ ก็เกิดความเสียใจ
กลับไปถามภริยาว่าได้ให้อะไรแก่บรรพชิตหรือไม่ พอทราบว่าได้ให้อะไร วันรุ่งขึ้น
พราหมณ์นั่งคอยพระเถระอยู่ที่ประตูเรือน ด้วยหวังจะกล่าวโทษที่ท่านกล่าวเท็จ พอเห็น
พระเถระจึงกล่าวท้วงว่า เมื่อวานนี้ท่านไม่ได้อะไรในเรือนของเรา แต่กลับบอกว่าได้ การพูด
เท็จควรแก่ท่านหรือ

พระเถระตอบว่า เราไม่ได้แม้คำว่าโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด ในเรือนของท่านถึง ๗ ปี
กับ ๑๐ เดือน เพิ่งจะได้คำเช่นนั้นเมื่อวานนี้ เพราะเหตุนี้ จึงบอกท่านว่าเราได้ ซึ่งหมายเอา
การกล่าวปราศรัยด้วยวาจานั้น

พราหมณ์คิดในใจว่า บรรพชิตพวกนี้ได้รับแค่เพียงการกล่าวปราศรัยด้วยวาจา
ยังพูดสรรเสริญในท่ามกลางประชาชนถึงเพียงนี้ ถ้าได้ของเคี้ยวของฉันอะไร ๆ อย่างอื่น
เหตุไฉน จะไม่กล่าวสรรเสริญมากกว่านี้ จึงเกิดความเลื่อมใสสังคนให้แบ่งข้าวที่จัดไว้เพื่อ
ตัวเองถวายพระเถระทัพพีหนึ่ง ทั้งกับข้าวจนพอสมควร และพูดว่าท่านจักได้อาหารนี้เป็น
นิคัย์จำเดิมแต่วันรุ่งขึ้น พราหมณ์เห็นอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อยของท่าน ทำให้เลื่อมใสมาก
ยิ่งขึ้น จึงอาราธนาท่านให้ทำกตกิจในเรือนของตนเป็นนิตัย์

ครั้นล่วงไป ๑๐ เดือน นางพราหมณ์ คลอดบุตรคนหนึ่งชื่อนาคเสน บุตรนั้น เจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับกาลจนมีอายุ ๗ ขวบ บิดาส่งไปเรียนศิลปวิทยากับพราหมณ์ผู้เป็น ครูสอนมนต์ นาคเสนสามารถกำหนดจดจำได้อย่างแม่นยำ ทำในใจตรึกตรองอย่าง คล่องแคล่ว เกิดปัญญาดูจดวงตาเห็นในไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฉันทุศาสตร์และคัมภีร์ เกฏุกศาสตร์ อักษรประเภท คัมภีร์อิติहाสศาสตร์ เมื่อกล่าวบทหนึ่งขึ้นก็เข้าใจความแห่ง พากย์นั้น ๆ พร้อมทั้งไวยากรณ์ เขามีความชำนาญในคัมภีร์โลกายตศาสตร์ และ มหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ครบทุกอย่าง ถ้ามถึงข้อที่จะต้องศึกษาให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ แต่เมื่อทราบว่ามีข้อที่จะต้องศึกษายิ่งกว่านี้ จึงสอบถามความรู้กับอาจารย์ เขาพิจารณา ดู เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแห่งศิลปศาสตร์ของตน มองไม่เห็นแก่นสารแม้สักหน่อยหนึ่ง ก็มีความเคืองร้อนเสียใจว่าไตรเพทเหล่านี้เปล่าประโยชน์ ไตรเพทเหล่านี้เป็นเพียงของที่ต้อง ท่องเพื่อเปล่า ๆ ไม่มีแก่นสาร หาแก่นสารมิได้เลย

สมัยนั้น พระโรหณะอยู่ที่วัดตบิยเสนาสน์ทราบความปริวิตกของนาคเสนด้วย วารจิต จึงมาปรากฏที่หน้าบ้านกชังคลคาม นาคเสนยืนอยู่ที่ซุ้มประตูเห็นพระเถระมาแต่ไกล มีใจยินดีว่าเรื่งบันเทิงปีติโสมนัสคิดว่า บางทีบรรพชิตรูปนี้จะรู้วิชาที่เป็นแก่นสารบ้าง จึงเข้าไปถามว่า ท่านเป็นอะไร ทำไม จึงโกนศีรษะและนุ่งห่มผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดเช่นนี้ พระเถระ ตอบว่าเราเป็นบรรพชิต เราเว้นจากกิจการบ้านเรือนเพื่อจะละมลทิน นาคเสนเมื่อทราบว่า พระเถระรู้มนต์ที่สูงที่สุดในโลก จึงขอเรียนมนต์ พระเถระกล่าวว่าถ้าเธอยอมให้มารดาบิดา อนุญาตแล้วถือเพศบรรพชิต เป็นคนไม่มีกังวลได้เมื่อใด เราจึงจะให้มนต์แก่เธอ

นาคเสนเข้าไปหามารดาบิดาบอกความประสงค์ของตน มารดาบิดาสาคัญว่า ลูกของตนบวชเรียนมนต์แล้วก็จักกลับมา จึงอนุญาตให้บวชเรียน พระโรหณะพานาคเสน ไปสู่พื้นถ้ำรักจิตดูหา ให้เขาบวชในท่ามกลางพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

พอสามเณรนาคเสนบวชแล้ว ก็ถามถึงข้อตกลงกับพระเถระที่ว่าจะสอนมนต์ให้ พระเถระรู้ว่าเธอมีปัญญาสามารถจะเรียนพระอภิธรรมปิฎกได้ง่าย จึงแนะนำให้เรียนพระ อภิธรรมปิฎกก่อน เพียงสาธยายหนเดียวก็จำพระอภิธรรมปิฎกได้คล่องแคล่วทั้งหมด และได้ สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โดยพิสดารให้พระอรหันต์ฟังเป็นเวลาถึง ๗ เดือน จึงจบ มหาปฐพีบันลือเสียงลั่น เทวดาถวายสาธุการ มหาพราหมณ์คตพระหัตถ์ เทพเจ้าทั้งหลาย บันดาลจรรณจันท์และดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ให้ตกลงมาจุฬาฝน

เมื่อสามเณรนาเคนมีอายุครบ ๒๐ ปี บริบูรณ์ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุในวันรุ่งขึ้น ท่านเข้าไปบิณฑบาตกับพระอุปัชฌาย์คำริในใจว่า พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนไม่รู้จักอะไรเลยเป็นคนเขลาแท้ เพราะสอนให้เราศึกษาพระอภิธรรมปิฎกก่อนพระพุทธรวณะอื่น ๆ พระโรหณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ทราบความดำริในใจของพระนาเคนจึงกล่าวว่าเธอคำริไม่สมควรเลย ความดำริเช่นนี้ไม่สมควรแก่ท่าน

พระนาเคนนึกอัสสรวัยใจ ที่พระอุปัชฌาย์ทราบความดำริในใจของตนด้วยวารจิต จึงคิดว่าพระอุปัชฌาย์ของเรามีปัญญาแท้ ๆ ถ้าอย่างไร เราจะขอมา让您的อดโทษ พระอุปัชฌาย์ไม่ยอมอดโทษให้ด้วยเหตุเพียงการขอมา แต่กลับบอกว่ามีราชธานีหนึ่งชื่อว่าสาคลนคร พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองราชสมบัติในราชธานีนั้น ทรงพระนามว่าพระเจ้ามลิந்த พระองค์โปรดการตรัสถามปัญหาปารภทิจจุลลิตีต่าง ๆ ทำให้พระภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบากในการที่จะกล่าวแก้ปัญหา ถ้าเธอจะไปทรมานพระองค์ให้เลื่อมใส เราจึงจะยอมอดโทษให้

พระนาเคนรับคำพระอุปัชฌาย์ เดินทางไปยังวัดตนิยเสนาสน์เข้าไปหาพระอัสสกุตตะเถระ กราบเรียนท่านตามคำที่พระอุปัชฌาย์ของตนสั่งมา พระอัสสกุตตะเถระให้พระนาเคนไปเรียนพระพุทธรวณะในสำนักแห่งพระธรรมรักจิตเถระซึ่งอยู่ที่อโศการาม เมืองปาฏลิบุตร

พระนาเคนเดินทางไปยังอโศการาม เข้าไปหาพระธรรมรักจิตเถระกราบเรียนเหตุที่ตนมา และขอเล่าเรียนพระพุทธรวณะไตรปิฎก เพียงแค่สาธยายพยัญชนะคราวละหนเท่านั้นใช้เวลาเพียงแค่ ๑ เดือน ก็จบ และยังพิจารณาอรรถแห่งพระพุทธรวณะที่เรียนแล้วซ้ำอีก ๑ เดือน พระธรรมรักจิตเถระเห็นว่าพระนาเคนแม่นยำชำนาญในพระพุทธรวณะไตรปิฎก จึงกล่าวเตือนให้สติท่านเองว่า แม้ท่านจะทรงพระพุทธรวณะไตรปิฎก แต่ก็ยังไม่ได้รับผลแห่งสมณปฏิบัติ เหมือนนายโคบาลถึงเลี้ยงโคแต่ก็มิได้บริโภคโครส พระนาเคนเรียนจึงตอบว่า การที่ท่านกล่าวเตือนด้วยวาจาเพียงเท่านั้น ก็นับว่าเพียงพอแล้ว ในวันนั้น พระนาเคนบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยจุฬาสัมภิตาญาณ เหล่าเทวดาถวายสาธุการ มหาปฐพีบันลือเสียงลั่น มหาพรหมตบพระหัตถ์ เทพเจ้าทั้งหลายบันดาลจุมจันท์และดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ให้ตกลงมาจุท่าฝน นับเป็นเรื่องมหัศจรรย์

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ประชุมกันที่พื้นถ้ำรักจิตอุหา ณ เขาคิชฌิมานต์ ให้ทูตนำสาส์นไปบอกพระนาคเสนให้กลับมา จึงอันตรายจากอโศการามมาปรากฏที่เฉพาะหน้าของพระอรหันต์ พร้อมทั้งได้รับคำสั่งให้ไปทรมานพระเจ้ามิลินท์

พระนาคเสนกราบเรียนว่า ไม่เฉพาะแต่เจ้ามิลินท์พระองค์เดียวเท่านั้น แม้พระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีปทั้งหมดมาถามปัญหาข้าพเจ้า ๆ ก็จะมีวิชันนาแก้ทำลายล้างเสียให้หมด ขอท่านอย่าวิตกกังวล เมื่อพระเถระไปสู่สาครราชธานี ก็ทำพระนครให้เหลืองอร่ามด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ มีสมณบริษัทศรัทธาไปมาไม่ขาด

คราวนั้น พระอายุपालเถระอาศัยอยู่ที่สังขยขยบริเวณเมืองสาครนคร พระเจ้ามิลินท์ตรัสปริภาษราชอำมาตย์ทั้งหลายว่า คืบวันนี้เดือนหงายน่าสบายนัก เราจะไปสนทนากลุ่มปัญหาคะสมณะหรือพราหมณ์คนไหน ใครจะสามารถเจรจากับเราบรรเทาความสงสัยได้

พวกอำมาตย์กราบทูลว่า มีพระเถระรูปหนึ่งชื่ออายุपालเถระเล่าเรียนพระคัมภีร์แตกฉานเป็นพหูสูตรทรงพระไตรปิฎก ท่านอยู่ที่สังขยขยบริเวณ ขอพระองค์เสด็จไปถามปัญหาคะท่านเถิด

พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปยังสำนักพระอายุपालเถระ ทรงพระราชปฏิสันถารปราศรัยกับพระเถระพอสมควร จึงเสด็จประทับ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามปัญหาคะพระเถระ พระองค์ตรัสถามปัญหาจนพระเถระนั่งนิ่ง ไม่ทูลถวายวิชันนาแต่อย่างใด พวกอำมาตย์จึงกราบทูลว่า พระเถระเป็นคนมีปัญญา แต่ไม่มีความกล้าเท่านั้น จึงมิได้ทูลถวายวิชันนาได้ตอบ

พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรพระเถระซึ่งกำลังนั่งนิ่ง ก็ทรงตบพระหัตถ์ทรงพระสรวลตรัสกะอำมาตย์ว่า ชมพูทวีปนี้ว่างเปล่าที่เดียวหนอ ไม่มีสมณพราหมณ์คนไหนสามารถจะเจรจากับเราได้ พระองค์เหลียวทอดพระเนตรหมู่มาตย์ซึ่งมิได้หวาดหวั่นครั่นคร้าม มิได้ก่อกวน จึงทรงพระราชดำริว่า ะรอยจะมีภิกษุรูปอื่นที่ฉลาดสามารถจะเจรจากับเราอีกอย่างแน่นอน ชาวโยนกจึงไม่ก่อกวน พระองค์ตรัสถามอำมาตย์ว่า ภิกษุรูปอื่นที่ฉลาดสามารถจะเจรจากับเรายังมีอีกหรือ

ขณะนั้น พระนาคเสนอยู่ที่สังขยขยบริเวณกับภิกษุสงฆ์ ๘๐,๐๐๐รูป เทวมันตียอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ขอพระองค์ทรงรอก่อน ยังมีพระเถระอีกรูปหนึ่งชื่อนาคเสนเป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉียบแหลมว่องไวกล้าหาญ เป็นพหูสูตร พุคไพเราะมีความคิดดี บรรลุบารมีธรรม แดกฉานในจตุปฏิสัมภิตา สามารถทราบเหตุผล ฉลาดในโวหารมีปฏิภาณ

คลองแล้ว บัดนี้ ท่านอยู่ในสังฆาภิบาลแล้ว ขอพระองค์เสด็จไปถามปัญหาที่ท่านเกิด ท่านสามารถจะเจรจากับพระองค์ได้

พระเจ้ามิลินท์พอทรงสดับชื่อว่า นาคเสน เท่านั้น ทำให้พระองค์ทรงกลัว ครั้นคร้ามสยดสยอง ตรัสถามเทวมันตียอมาตย์ว่า พระนาคเสนสามารถจะเจรจากับเราได้หรือไม่ เทวมันตียอมาตย์กราบทูลว่า พระองค์ทรงสามารถจะเจรจากับเทพเจ้าซึ่งมีฤทธิ์อำนาจ มีท้าวโกสีย์เป็นต้น หรือกับท้าวมหาพรหม เหตุไฉน พระองค์จักไม่กล้าเจรจากับมนุษย์ด้วยกัน

พระเจ้ามิลินท์เสด็จไปยังสังฆาภิบาล ทอดพระเนตรบริษัของพระนาคเสน ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ก็ยังทรงหวาดหวั่นครันคร้าม แต่เกรงข้าราชบริพารจะดูหมิ่น จึงสะกดพระทัยไว้มั่น ตรัสกับเทวมันตียอมาตย์ว่าอย่าเพิ่งบอกว่าภิกษุรูปใดคือพระนาคเสน เพราะพระองค์ต้องการจะรู้จักด้วยพระองค์เอง

เทวมันตียอมาตย์กราบทูลว่า เป็นการสมควรแล้วที่พระองค์ทรงทำเช่นนั้น บรรดาพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้น พระนาคเสนอ่อนกว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ซึ่งนั่งอยู่ข้างหน้า และท่านแก่กว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ซึ่งนั่งอยู่ข้างหลัง พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรภิกษุสงฆ์ ทั้งข้างหน้า ข้างหลัง และท่ามกลาง ก็ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ปราศจากความกลัวและครันคร้าม ก็ทรงทราบโดยคาดอากรว่า ภิกษุรูปนั้นแหละ คือ พระนาคเสน จึงตรัสถามเทวมันตียอมาตย์เพื่อความแน่ใจว่า ภิกษุรูปนั้นหรือ คือ พระนาคเสน เทวมันตียอมาตย์กราบทูลรับว่า ภิกษุรูปนั้นแหละ คือ พระนาคเสน พระองค์ทรงรู้จักท่านถูกต้องแล้ว ทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงยินดีว่า พระองค์ทรงรู้จักท่านถูกต้อง พอทรงรู้จักพระนาคเสนเท่านั้น ก็ทรงกลัวครันคร้ามสยดสยองมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมอีก

ภาคผนวก ข.

คัมภีร์มิลินทปัญหา ; ประวัติความเป็นมา

คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาก เป็นที่รู้จักและได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในด้านเนื้อหาสาระที่สอดคล้องตามบาลีพระไตรปิฎก และในด้านการตรรกศาสตร์แห่งวรรณคดีบาลี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงอธิบายไว้ว่า คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ แต่งขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษประมาณ ๕๐๐ ปี พระคันถรจนางาจารย์ประสงค์จะชี้แจงข้อพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาให้แจ่มแจ้งพ้นวิมตีกังขา จึงเอาอดีตนิทานเรื่องพระนาคเสนแก้ปัญหามิลินทโยนกราช อันเป็นเรื่องมีความจริงเป็นเค้ามูล มาตั้งเป็นเค้าแล้วแต่งอธิบายพระธรรมวินัยตามอนุมัติของท่าน พระคันถรจนางาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีนามปรากฏในคำนำมัสการข้างต้นว่า พระปิฎกจุฬาทักข

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นทางอินเดียภาคเหนือ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเกิดแตกแยกกันเป็นนิกายเถรวาทฝ่ายใต้ และนิกายอักษรวาทฝ่ายเหนือ เหตุที่เกิดแตกแยกกัน เพราะมีความเห็นต่างกันในด้านการอธิบายหลักคำสอนและถือปฏิบัติต่างกัน

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์อธิบายหลักคำสอน ที่แต่งขึ้นก่อนเกิดการแตกแยกนิกายอย่างใดก็ตาม แม้คัมภีร์มิลินทปัญหาก็เป็นคัมภีร์อธิบายหลักคำสอน ที่เป็นเหตุให้เกิดการแตกแยกก็ตาม แต่ทั้ง ๒ นิกายก็ยอมรับนับถือใช้ในการอธิบายหลักคำสอน เพราะเหตุที่คัมภีร์นี้เกิดก่อนการแตกแยกเป็นนิกาย

นิกายเถรวาทฝ่ายใต้ (ลังกา พม่า ไทย เขมร ลาว) เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “มิลินทปัญหา” โดยนำชื่อพระเจ้ามิลินทที่ผู้ถามปัญหามาตั้งเป็นชื่อ มิลินทปัญหา แปลว่า “ปัญหาของพระเจ้ามิลินท” (หรือ ปัญหาที่พระเจ้ามิลินทตรัสถาม)

นิกายอักษรวาทฝ่ายเหนือ (จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม) เรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า นาเซียนปีควิน : นาเซียนภิกษุสูตร หรือ นาคเสนภิกษุสูตร ทางจีนจัดคัมภีร์นี้เป็นสูตรหนึ่งในบรรดาพระสูตรทั้งหลาย ดังนั้น จีนจึงใช้ชื่อของพระนาคเสนผู้แสดงธรรม หรือวิสัยปัญหาของ

^๒ หอสมุดแห่งชาติ, มิลินทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณศิลป์, ๒๕๕๖) คำนำ หน้า ก.

พระเจ้ามิลินท์มาตั้งเป็นชื่อสูตร นาคเสนภิกษุสูตร แปลว่า “พระสูตรที่พระนาคเสนแสดง” จีนเรียกพระนาคเสนว่า “นาเชียน” เรียกพระเจ้ามิลินท์ว่า “มิลัน”

เชื่อกันว่า ท่านคุณภัทร ชาวอินเดียได้นำมิลินทปัญหาเข้าไปในประเทศจีน โดยได้ค้นคว้าไปจากสิงหล มิลินทปัญหา แม้มิใช่พุทธพจน์โดยตรง แต่ถึงกระนั้นในบางประเทศ เช่น พม่า ก็ให้เกียรติยกย่องเสมือนเป็นพุทธพจน์ พม่าได้จัดคัมภีร์นี้เข้าในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๑๑ คัมภีร์นี้มีความสำคัญ ได้รับการยกย่องมาก ทั้งยังเป็นหนึ่งในคัมภีร์ชั้นแนวหน้า เช่น เนตติปกรณ์ เปฏโกปเทศปกรณ์ ที่เกิดขึ้นก่อนคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์ยกย่องคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ ว่าเป็นพุทธพจน์ ดังจะเห็นว่าในอรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ได้อ้างมิลินทปัญหาไว้หลายที่

สำหรับคุณค่าของคัมภีร์นี้ ไม่ว่าจะมองในแง่ของวรรณกรรม หรือในแง่ของปรัชญา ก็ย่อมเป็นคัมภีร์ที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจต่อพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะชาวพุทธนิกายเถรวาทเป็นอย่างยิ่ง นักปราชญ์ตะวันตกได้ให้ความสำคัญกับมิลินทปัญหานี้มาก และยกย่องว่ามิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์อธิบายพุทธปรัชญา ที่มีลีลาการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม เช่นเดียวกับบทสนทนาของเพลโต (Dialogues of Plato) นักปรัชญาชาวกรีกผู้โด่งดังในยุคโบราณ^๑

ท่านราหุลซังกิสจะ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับมิลินทปัญหานี้ไว้ว่า “มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่นำเอาความรู้ของฮินดูและกรีกผสมผสานเข้าด้วยกัน เป็นบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นยุคที่กำลังมีการปฏิวัติลัทธิความเชื่อในประเทศอินเดีย”

ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ (Prof. Rhys Davids) นักวิชาการชาวอังกฤษผู้แปลมิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษเป็นคนแรก (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓) ไม่ได้ระบุนามของผู้รจนา คัมภีร์ กล่าวแต่เพียงว่ามิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นทางอินเดียภาคเหนือ เมื่อเริ่มตั้งคริสต์ศักราช ในตอนนั้นพุทธศาสนายังไม่ได้แตกออกเป็นนิกายมหายานฝ่ายเหนือ และนิกายเถรวาทฝ่ายใต้ มิลินทปัญหาเดิมคงแต่งเป็นภาษาสันสกฤต หรือปรากฤตเช่นเดียวกับคัมภีร์อื่น ๆ ที่รจนาขึ้นทางอินเดียภาคเหนือ แต่ฉบับเดิมหายสาบสูญไปแล้ว

^๑ มิลินท. บทนำ หน้า ๒๑-๒๒.

ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ ยกย่องว่าคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ เป็นคัมภีร์ที่แต่งดี นับว่าเป็นยอดคัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง ในบรรดาหนังสือที่แต่งภายหลังพระไตรปิฎกด้วยกัน คัมภีร์ที่แต่งดีใกล้เคียงคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีแต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์คัมภีร์เดียว แต่คัมภีร์มิลินทปัญหาคัมภีร์เก่าก่อนวิสุทธิมรรคช้านาน ถึงแม้พระพุทธโฆษาจารย์ผู้ไปทำสังคายนาในลังกาทวีป เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕๔๕ ปี และแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้น ก็ยังอ้างคัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นหลักความวินิจฉัยในคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งหลายแห่ง จึงเห็นได้ว่าคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ นักปราชญ์นับถือกันว่าเป็นหลักฐานในข้อวินิจฉัยพระธรรมวินัยมาแต่คัมภีร์คำบริบูรณ์แล้ว^๔

ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ ยังให้ข้อสรุปเกี่ยวกับผู้รจนามิลินทปัญหาว่า เมื่อประมวลหลักฐานจากชื่อสถานที่และแม่น้ำสำคัญ ที่กล่าวถึงในคัมภีร์ สรุปได้ว่า ผู้รจนาคัมภีร์จะต้องอยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย (แคว้นปัญจาบของอินเดียในปัจจุบัน) เหตุผลที่สนับสนุนความเห็นดังกล่าว คือในที่อื่น ๆ โดยเฉพาะในประเทศศรีลังกา ซึ่งอาจคิดว่าเป็นที่อยู่ของผู้แต่งคัมภีร์นี้ ซึ่งท่านอาจจะไม่ได้ตามที่ตามทีกล่าวมาแล้วข้างต้นก็ได้ จึงไม่ปรากฏว่ามีอนุสรณ์อะไรเกี่ยวกับพระเจ้าเมณันเดอร์อยู่เลย^๕

วี. เทรังก์เนอร์ (V. Trenckner) ผู้ถ่ายทอดมิลินทปัญหามาเป็นอักษรโรมันเป็นคนแรก (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓) กล่าวว่า มิลินทปัญหานี้รจนารวบรวมขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑ และลงความเห็นว่าเป็นฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤต เพราะใช้คำเริ่มต้นว่า “ตมฺ ยถา นฺตฺยต” แทนที่จะใช้คำเริ่มต้นที่นิยมใช้กันในคัมภีร์บาลีทั่ว ๆ ไปว่า “เอวมเม สุตํ” และยังกล่าวว่าเป็นปกรณัมที่รจนารวบรวมขึ้นทางอินเดียเหนือ อันเป็นดินแดนที่อยู่ในความปกครองของพระเจ้าเมณันเดอร์ (มิลินท์) ซึ่งก็ไม่น่าจะมีอะไรเกี่ยวข้องกับลังกาทวีป^๖

ส่วนอานันท์ เกศัลยาณะเถระ (Anand Kausalyayana) ชาวอินเดีย กล่าวไว้ว่า มิลินทปัญหารวบรวมขึ้นโดยพระนาคเสนมหาเถระ และเป็นคัมภีร์ที่มีหลักฐานดีเล่มหนึ่ง คงจะรจนารวบรวมขึ้นในสมัยพระเจ้าเมณันเดอร์ (มิลินท์) หรือหลังจากนั้น แต่จะต้องรจนารวบรวมขึ้นก่อน

^๔ หอสมุดแห่งชาติ, **มิลินทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, คำนำ หน้า ข-ค.

^๕ Max Muller, F. (ed.), **Sacred Book of the East**, Vol. xxxv, p. xlv. อ้างในมิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๕๒๗.

^๖ Thich Minh Chau Bhikkhu, **Milindapanha and Nagasenbhikshusautra**, Foreword by Prof. Nalinaksha Dutt, Calcutta, 1964. อ้างใน มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๕๒๔.

สมัยพระพุทธโฆษาจารย์ เพราะพระพุทธโฆษาจารย์มักจะอ้างถึงมิลินทปัญหาเสมอ เมื่อประมาณดูแล้ว มิลินทปัญหาคงจะรจนาขึ้นประมาณ ๑๕๐ ปี ก่อนคริสต์ศักราช ถึงคริสต์ศักราช ๔๐๐ ปี^๗

ไอ.บี. ฮอนเนอร์ (I.B. Horner) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ในอรรถกถาอัฐสาลินี อ้างข้อความบางตอนจากมิลินทปัญหา ตอนที่ ๑-๓ และธัมมปทัฏฐกถา ก็อ้างข้อความจาก มิลินทปัญหา ตอนที่ ๔-๖ ด้วย หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธโฆษาจารย์มีความ ชำนิชำนาญในมิลินทปัญหาเป็นอย่างดี ดังนั้น มิลินทปัญหาอาจจะได้รจนาขึ้นในอินเดีย หรือแคชเมียร์ เมื่อประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ ปี ก่อนที่จะตกเข้ามาอยู่ในประเทศศรีลังกา เมื่อเปรียบเทียบข้อแตกต่างกันแล้ว จะเห็นว่า วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ให้ความรู้ในทางปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการทำตนให้บริสุทธิ์อย่างละเอียดลออ ส่วนพื้นฐาน การอธิบาย และการแนะนำต่าง ๆ ในมิลินทปัญหานั้นเป็นไปในทางพัฒนาปัญญามากกว่า มิใช่เป็นแบบแผนในการเจริญสมาธิภาวนา จุดมุ่งหมายตามที่แสดงไว้ คือ ต้องการจะจัด สาเหตุแห่งความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นได้เนื่องจากการมีความเห็นขัดแย้ง กันเกี่ยวกับคัมภีร์ หรืออรรถแห่งคำสอนให้หมดสิ้นไป และเพื่อจะจัดปัญหายุ่งยากต่าง ๆ เพื่ออนุชนในอนาคตจะได้รับคำตอบที่ถูกต้องเกี่ยวกับปัญหาสองแง่ อันอาจทำให้เกิด ความฉงนสนเท่ห์ และเพื่อจะทำให้การโต้เถียงกันที่จะมีได้ในอนาคตเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ หมดสิ้นไป

ฮอนเนอร์ ได้อ้างทรรศนะของนักวิชาการหลายท่านกล่าวว่า มิลินทปัญหาอาจจะ ไม่ได้แต่งขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ นอกจากนั้น เอส. บุตต์ (S. butt) ประมาณไว้ว่า อาจจะร้อยกรองขึ้นในยุคต่อ ๆ มาอีกช้านาน และ เอ. แอล บาซัม (A. L. Basham) ยังกล่าวว่า บางทีก็อาจจะรจนาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑ หรือมีฉะนั้นก็ราวแรกตั้งคริสต์ศักราช แต่อย่างน้อยก็ต้องก่อนพระพุทธโฆษาจารย์ไปลังกา แม้จะไม่ทั้งหมดก็ต้องบางส่วน หรือไม่ ก็ภายหลังที่พระไตรปิฎกได้จัดเป็นชาดก เป็นทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกายแล้ว ส่วนภณกจารย์ผู้ทำหน้าที่ในการรวบรวมนั้น ก็คงจะรวมอยู่ในจำนวน ผู้ที่พระนาคเสนกล่าวว่าเป็นผู้ที่อยู่ในธรรมนครของพระพุทธเจ้า เอ.ดี. แอดิการัม (A.D. Adikaram) ได้ให้ข้อสังเกตไว้ตามที่เขาสืบสวนได้ว่า น่าประหลาดที่ชื่อบุคคลต่าง ๆ

^๗ 2500 Year of Buddhism, p. 206-207. อ้างใน มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๕๒๔-๕๒๕.

ที่ปรากฏอยู่ในขุททกภาณกะนั้นไม่มีกล่าวถึงในอรรถกถาอื่นเลย ข้าพเจ้าเอง (หมายถึง สอนเนอร์) ก็ไม่พบเหมือนกัน แต่เกี่ยวกับพื้นฐานของข้อความต่าง ๆ ในมิลินทปัญหานี้ เขา (หมายถึง แอดิการัม) ได้สรุปไว้ว่า เกิดขึ้นในอินเดีย มิใช่เกิดขึ้นในลังกา^๕

มาลาลาเสการา (Malalasekara) นักวิชาการชาวศรีลังกาบอกว่า มิลินทปัญหา เป็นบทสนทนาของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน เชื่อว่าคัมภีร์นี้เกิดขึ้นในยุคหลัง ข้อความ ในมิลินทปัญหาไม่ใช่ของเดิมทั้งหมด ส่วนใหญ่มีผู้เขียนเพิ่มเติม มิลินทปัญหาลบับสิงหล คือ สัทธัมมาทัศยะ (Saddharmadasaya) พระศุมังคละเขียนขึ้นในศตวรรษที่ ๘^๖

เสถียร โพธิ์นันทะ ได้สันนิษฐานว่า มิลินทปัญหาจะเป็นรจนาของคันถรจนาจารย์ ในสมัยเดียวกับพระนาคเสนแน่นอน แต่ฉบับที่เก่าที่สุดเห็นจะได้แก่ฉบับสันสกฤต ฉบับภาษาบาลีเข้าใจว่าจะเป็นของใหม่กว่า แต่อย่างไรก็ดี สารัตถะเนื้อธรรมะและวิธีดำเนิน เรื่องทั้ง ๒ ฉบับ ไม่สู้จะแตกต่างกันเท่าไรนัก ฉบับบาลีคู่มือเรื่องราวปัญหาวิจิตรพิสดารกว่า ฉบับสันสกฤต เข้าใจว่าจะเป็นของเพิ่มเติมต่อมาภายหลัง^๗

คัมภีร์มิลินทปัญหามีลักษณะแตกต่างจากพระไตรปิฎก คือแทนที่จะเป็นการ รวบรวมพระวาทะของพระพุทธเจ้า หรือคำสอนของพระสาวก กลับเป็นงานเขียนซึ่งมี ลักษณะการจัดรูปเล่มและเนื้อหาที่มีรูปแบบของหนังสือที่สมบูรณ์ ทั้งนี้อาจจัดแบ่งเนื้อหาได้ เป็น ๓ ตอน ใหญ่ ๆ คือ

(๑) บทปณามคาถา เริ่มต้นด้วยบทประพันธ์ นมัสการพระรัตนตรัยอย่างไพเราะ ๕ บท ตอนท้ายของบทได้กล่าวเชิญชวนคนทั้งหลายให้ฟังปัญหาที่จะได้วินิจฉัยอย่างละเอียด ในคัมภีร์เพื่อความผาสุก

(๒) พาหิรกถา หมายถึง ส่วนที่เล่าเรื่องทีนอกเรื่องไปจากเนื้อหาจริง มีลักษณะ เป็นบทนำ หรืออย่างที่เรียกว่า นิทาน ในสมัยพุทธกาล ในที่นั้นเริ่มเรื่องแต่ครั้งที่พระพุทธเจ้า ไกลจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา พระองค์ทรงทำนายว่า ภายหลังพุทธ

^๕ Milinda's Question Vol. 1, by I.B. Horner, p. xxi-xxii. อ้างใน มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหา มกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๕๒๖.

^๖ G.P. Malalasekara, dictionary of pali Proper Names, Vol. II (Delhi : Mushiram Manohrlol Publisher P.T., Ltd, 1995, p. 637.

^๗ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรง พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๒๑๕.

ปรีณิพพานได้ ๕๐๐ ปี จะมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นผู้มีความฉลาดอย่างมาก มีความเข้าใจเรื่องธรรมะอย่างลึกซึ้ง พระองค์จักได้สนทนาโต้ตอบปัญหาธรรมกับพระนาคเสนเถระผู้เป็นพระอรหันต์ เรื่องที่สนทนาโต้ตอบกันนั้นจะช่วยผดุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงสืบต่อไปอีกถึง ๕,๐๐๐ ปี ต่อจากนั้นเป็นเรื่องเล่าแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระในอดีตจนถึงปัจจุบัน

(๑) บทสนทนาโต้ตอบปัญหาระหว่างพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน เนื้อความในส่วนนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน แต่ละตอนแบ่งเป็น ๘ วรรค ตอนแรกเป็นบทสนทนาโต้ตอบเรื่องปัญหาธรรมทั่ว ๆ ไป เช่น ลักษณะของศีล สมาธิ ปัญญา นิพพาน เป็นต้น ตอนที่สองเน้นที่ปัญหาการวิเคราะห์ความหมายหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ปัญหาการให้ทานของพระเวสสันดร ปัญหาที่พระองค์ตรัสสอนให้มีสัมมาวาจา เป็นต้น

ในทางวรรณคดี มิลินทปัญหาคัมภีร์ที่แสดงถึงความรู้ความสามารถทางด้านการใช้สำนวนภาษาของผู้แต่งอย่างมาก เพราะคำอธิบายแต่ละตอนคมคาย ลักษณะการแต่งที่เด่นที่สุดในคัมภีร์นี้ คือ การใช้อุปมาอุปไมยกล่าวเปรียบเทียบลักษณะธรรมกับสิ่งต่าง ๆ ที่เห็นได้ง่าย เช่น การเปรียบเทียบลักษณะร่างกายกับส่วนต่าง ๆ ของรถ ที่นำมาประกอบกันเข้าเป็นรถ โดยเมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันแล้วก็ไม่มีส่วนใดเรียกว่ารถ ร่างกายของคนก็เช่นกัน ถ้าพิจารณาทีละส่วนแล้วก็ไม่มีส่วนใดที่เรียกว่าตัวตนได้

เนื่องจากมิลินทปัญหาคัมภีร์ที่มีคุณค่ามาก ทั้งในด้านธรรมะและในด้านวรรณคดี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงได้มีผู้จัดพิมพ์และแปลคัมภีร์เล่มนี้ออกเป็นภาษาต่าง ๆ จำนวนมาก ที่พอรวบรวมได้ มีดังนี้^{๑๑}

- (๑) มิลินทปัญหาคัมภีร์ฉบับพิมพ์เป็นตัวโรมัน ชำระโดย V. Trenkner จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกโดย Williams and Norgate ในปี ค.ศ. ๑๘๘๐
- (๒) บริษัท James G. Forlang Fund ได้จัดพิมพ์ต้นฉบับที่ชำระโดย V. Trenkner อีกครั้งใน Journal Royal Asiatic Society เมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๘ โดยเพิ่มเติมรายชื่อคำ และรายชื่อคาถาที่รวบรวมโดย C.J. Rylands และ Mrs. Rhys Davids

^{๑๑} สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔๐-๒๔๒.

- (๓) มิลินทปัญหา ฉบับชำระโดย Hsaya Hbe ที่เมืองย่างกุ้ง ค.ศ. ๑๙๑๕
- (๔) อทิจจวงศ์ แห่งเมืองย่างกุ้งประเทศพม่า ได้เขียนอธิบายความหมายของคำในมิลินทปัญหาทุกคำ T.W. Rhys Davids ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษตีพิมพ์ใน Sacred Book of the East, เล่มที่ ๓๕ และ ๓๖
- (๕) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาสิงหล ชื่อ Milinda Prashnaya โดย Hinati Kumbure พิมพ์ที่กรุงโคลัมโบ ค.ศ. ๑๙๐๐
- (๖) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาจีนมีทั้งหมด ๑๑ ส่วน
- (๗) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาเยอรมันโดย F. Otto Schrader
- (๘) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาเยอรมันโดย พระญาณติโลกะ
- (๙) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสโดย Louis Finot
- (๑๐) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสจากต้นฉบับภาษาจีนโดย Paul de Miwill
- (๑๑) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย T.W. Rhys Davids
- (๑๒) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย I.B. Horner
- (๑๓) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษารัสเซียจากต้นฉบับภาษาจีนโดย Evanofski
- (๑๔) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นจากต้นฉบับภาษาจีนโดย โซเงนยามากามิ
- (๑๕) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นจากต้นฉบับภาษาจีนโดย เซอิสยากานาโมลิ
- (๑๖) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Takakusu พิมพ์อยู่ใน Journal Royal Asiatic Society ฉบับพิมพ์ ค.ศ. ๑๘๙๖
- (๑๗) มิลินทปัญหา ฉบับเบงกาลีชำระโดย Bangiya Sahitya Parishat
- (๑๘) มิลินทปัญหา ฉบับแปลเป็นภาษาอิตาลีโดย G. Cagnola
- (๑๙) Le Bonheur de Niravana extrait du Milindapaprashnaya, ou Miroir des doctrines sacrées จากต้นฉบับภาษาบาลีโดย Lewis de Sylva Pandit พิมพ์ใน Révue de l'histoire des religions, Paris, ปี ค.ศ. ๑๘๘๕
- (๒๐) Deux Traductions chinoises du Milinda panha โดย E. Specht พร้อมทั้งคำนำโดย S. Levi

- (๒๑) Historical bas for the questions of King Menander จากต้นฉบับของชิเบต
โดย L.A. Waddel พิมพ์อยู่ใน J.R.A.S. ปี ค.ศ. ๑๘๕๓
- (๒๒) Nagasena โดย T.W. Rhys Davids, ใน J.R.A.S. ปี ค.ศ. ๑๘๕๑
- (๒๓) Critical and philological notes to the first chapter of the Milinda Parha
โดย V. Trenkner พิมพ์ใน J.P.T.S. ปี ค.ศ. ๑๘๘๐
- (๒๔) Les noms propres dans les traditions chinoises du Milinda Panha โดย Paul
Pelliot พิมพ์อยู่ใน Journal Asiatique Paris, ปี ค.ศ. ๑๘๑๔
- (๒๕) Die Fragen des König Menandras โดย F. Otto Schrader ปี ค.ศ. ๑๘๐๓
- (๒๖) Geschichte der Indischen Litteratur โดย M. Winternitz ปี ค.ศ. ๑๘๒๐

คนไทยรู้จักคัมภีร์มิลินทปัญหามาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยมีการอ้างถึงชื่อคัมภีร์ใน
บานแพนทหนังสือไตรภูมิพระร่วง ของพระมหาธรรมราชาลิไท มิลินทปัญหานับแปลภาษา
ไทยที่มีต้นฉบับในปัจจุบันมี ๕ ส่วน คือ

(๑) ฉบับแปลสมัยกรุงศรีอยุธยา มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติแต่ไม่ครบถ้วน

(๒) ฉบับแปลสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ถือว่าเป็น
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เข้าใจว่าเป็นผลงานในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะในสมัยรัตนโกสินทร์
มีการแปลคัมภีร์ภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทยที่สำคัญ ๒ ครั้ง คือ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ครั้งหนึ่ง
และในสมัยรัชกาลที่ ๓ อีกครั้งหนึ่ง ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้โปรดให้แปลคัมภีร์ที่แต่งไว้เป็นภาษามคธออกเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่
ปรากฏอยู่ คือ คัมภีร์มหาวงศ์พงสาวดารลังกา ว่าด้วยพุทธศาสนประวัติในลังกาทวีป ๑
จินกาลมาลี ว่าด้วยพุทธศาสนประวัติ ตั้งแต่พุทธกาลถึงนครเข็ญใหม่ในสยามประเทศนี้ ๑
ไตรโลกวิชัย ๑ เป็นต้น โดยปกติหนังสือที่แปลในสมัยรัชกาลที่ ๑ จะระบุชื่อผู้แปลอย่าง
ชัดเจน เนื่องจากคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ไม่ปรากฏรายละเอียดเรื่องการแปลและชื่อผู้แปลในคำนำ
ของหนังสือ จึงควรจะเป็นผลงานในรัชกาลที่ ๓ เพราะในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสดับพระธรรมเทศนาทุกวันเป็นนิตย์ ตามราชประเพณี โปรด ฯ
ให้อาราธนาพระผู้ถวายเทศน์แปลพระไตรปิฎกทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

และปรกณ์ต่าง ๆ ถวาย เมื่อเทศน์แล้วก็โปรด ฯ ให้เขียนเก็บรักษาไว้ในหอหลวง
มิลินทปัญหาก็เห็นจะแปลถวายเทศน์ในครั้งนั้น^{๑๒}

(๓) ฉบับแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย สมัยรัชกาลที่ ๕ ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๖ ทรงออกหนังสือธรรมจักษุเป็นรายเดือน สมณาคณแก่ผู้บริจาคบำรุงมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทรงแปลคัมภีร์มิลินทปัญหาลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุนี้เป็นตอน ๆ แต่ไม่ได้ทรงแปลโดยตลอด เมื่อไม่มีเวลาได้ให้พระกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยบ้าง พระภิกษุสามเณรบ้างช่วยกันแปลเป็นตอน ๆ แล้วทยอยพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุ ส่วนวนแปลนี้เรียกว่า ส่วนวนสนาม คือ มีลักษณะการแปลเหมือนอย่างในการแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวง มุ่งแสดงความรู้ทางไวยากรณ์บาลีเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงความไพเราะและความถูกต้องของภาษาไทย เหตุนี้ เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงเลือกต้นฉบับแปลมิลินทปัญหา สำหรับจัดพิมพ์เป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ จึงไม่ทรงเลือกฉบับนี้ด้วยเห็นว่าส่วนวนไม่สม่ำเสมอ เนื่องด้วยแปลกันหลายคนและลีลาภาษาไทยไม่กลมกลืนได้ทรงเลือกฉบับแปลสมัยรัชกาลที่ ๓

(๔) ฉบับแปลของสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยารามพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของพระองค์ท่านเอง

(๕) ฉบับเรียบเรียงใหม่ เรียกว่า “ปัญหาพระยามิลินท์” ของ ยิ้ม ปันทยางกูร เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นการเรียบเรียงเอาเฉพาะใจความของแต่ละปัญหา ตัดส่วนข้อความที่ซ้ำออก เพื่อให้อ่านเข้าใจง่ายและอ่านได้เร็ว กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ฉบับนี้ออกเผยแพร่ถือเป็นฉบับแปลของหอสมุดแห่งชาติอีกฉบับหนึ่ง

^{๑๒} หอสมุดแห่งชาติ, มิลินทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, กำนนำ หน้า ๗-๘.

ภาคผนวก ก.

มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ^{๑๓}

๑. สุปติภูจิตปาโท มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน
๒. เหนือราพาตเลสุ จกุกานี ชาดानी พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกมมิดุมและมี ส่วนประกอบครบทุกอย่าง
๓. อายตปณฺหิ มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป
๔. ทิมงฺกุลี มีพระองคฺลียาว
๕. มุทุตฺถนฺหตุถปาโท มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม
๖. ชาลหตุถปาโท ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคฺลี จดกันเป็นรูปดาบ้าย
๗. อุตฺตฺสงฺขปาโท มีข้อพระบาทสูง
๘. เอนิขงฺโฆ มีพระขงมฺ์เรียวยาวแข่งเนื้อทราย
๙. จิตโกว อโนนมนฺโต อุโกหิ ปาณิตเลหิ ชนฺณกานี ปริมสฺติ ปริมชฺชติ เมื่อประทับยืน ไม่ค้องน้อมพระองคฺลึงก็ทรงดูบ คล้าถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง
๑๐. โกโสหิตวตฺถคฺยุโห มีพระคฺยหฐานเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. สุวณฺณวณฺโณ กาญจนสนฺนิภตฺโจ มีพระฉวีสีทอง คือคล้ายทองค้ำ
๑๒. สุขุมจฺฉวี มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระ วรกายได้
๑๓. เอเกกโลโม มีพระโลมชาติเดี่ยว คือในแต่ละขุมขนมีเพียง เส้นเดียว
๑๔. อุทฺธกฺคโลโม มีพระโลมชาติปลายอนขึ้น คือพระโลมชาติ ขอดเป็นวงเวียนขวาดึงกฺณทลสีคราม เข้มดัง ดอกอัญชัน
๑๕. พฺรหฺมชฺชคฺคโต มีพระวรกายตั้งตรงคฺยกายพรหม

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐-๑๖๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๐/๑๒๓-๑๒๔. (บทที่ ๒ หน้า ๓๒)

๑๖. สดุดุสสุโท	มีพระมั่งสะไนที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์
๑๗. สีหปุปพพุทกาโย	มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้า ของราชสีห์
๑๘. ปิตนุตรโธ	มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน
๑๙. นิโครฐปริมณฑโล	มีพระวรกายเป็นปริมณฑลคุดปริมณฑลแห่งต้น ไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของพระองค์ ๑ วา ของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย
๒๐. สมวฏฏุกุขนุโธ	มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
๒๑. รสกุคสกุคิ	มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี
๒๒. สีหหนุ	มีพระหนุดุจคางราชสีห์
๒๓. จตุตาฬีสทนุโต	มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. สมทนุโต	มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. อวิรพทนุโต	มีพระทนต์ไม่ห่างกัน
๒๖. สุตสุกุกทาโจ	มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม
๒๗. ปนุตชิวโห	มีพระชิวหาใหญ่ยาว
๒๘. พุรหมุสสุโร กรวิกภาณิ	มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้อง ของนกกการเวก
๒๙. อภินิลเนตฺโต	มีดวงพระเนตรดำสนิท
๓๐. โคปจุโม	มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด
๓๑. อุณฺณา ภูมิณฺตเร ชาตา	มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อน เหมือนนุ่น
๓๒. อุณฺหิสีสิโส	มีพระเศียรคุดประดับด้วยกรอบพระพักตร์

อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ^{๑๔}

๑. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทสี่เหลื่องงาม
๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย
๓. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดูจนายช่างได้กลึงเป็นอันดี
๔. พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีแดง
๕. พระนขาทั้ง ๒๐ งอนงามซ้อยขึ้นเบื้องบน มิได้ค้อมลงในเบื้องต่ำ
ดูเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง
๖. พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิทมิได้มีริ้วรอย
๗. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะ มิได้สูงขึ้นปรากฏออกมา
ภายนอก
๘. พระบาททั้งสองเสมอกัน มิได้ย้อมหรือใหญ่กว่ากันแม้เพียงเท่าเมล็ดงา
๙. พระดำเนินงามดูอาการดำเนินแห่งกุญชรชาติ
๑๐. พระดำเนินงามดูดำเนินแห่งสีหราช
๑๑. พระดำเนินงามดูดำเนินแห่งหงส์
๑๒. พระดำเนินงามดูอุสุภราชดำเนิน
๑๓. เมื่อยืนจะย่างพระดำเนินนั้น ทรงยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อน พระกาย
เอียงไปข้างเบื้องขวาก่อน
๑๔. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์มิได้เห็นอัฐิสะบ้าปรากฏออกมา
ภายนอก
๑๕. มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือ มิได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี
๑๖. พระนาภิมิได้บกพร่องกลมงาม มิได้วิกลในที่ใดที่หนึ่ง
๑๗. พระอุทรมีสัดส่วนอันดี
๑๘. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ
๑๙. ถ้าพระเพลาทั้งสองกลมงามดูล้ำสุวรรณกัทลี
๒๐. ถ้าพระกรทั้งสองงามดูจงวงแห่งเอราวัณเทพหัตถิ

^{๑๔} สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลื่องเชียง
จงเจริญ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๘-๑๑๐. (บทที่ ๒ หน้า ๓๒)

๒๑. พระอังคาศพพะใหญ่่น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คืองามพร้อมทุกสิ่งหาที่ติมิได้
๒๒. พระมังสะที่ควรจะหนากัณฑ์ที่ควรจะบางก็บางตามที่พร้อมทั่วทั้งพระสรีรกาย
๒๓. พระมังสะมิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง
๒๔. พระสรีรกายทั้งปวงปราศจากต่อม ฝิ่ป่านหรือมูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง
๒๕. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกัน โดยลำดับทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง
๒๖. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง
๒๗. มีกำลังมากเสมอด้วยกำลังแห่งกฤษณชาติ ประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ
๒๘. มีพระนาสิกอันสูง
๒๙. สันฐานพระนาสิกงามแนบ
๓๐. พระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องต่ำมิได้เข้าหรือออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดีมีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก
๓๑. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน
๓๒. พระทนต์ขาวดุจสีสังข์
๓๓. พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย
๓๔. พระอินทรีย์ทั้งห้ามีจักขุนทรีย์เป็นต้น งามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น
๓๕. พระเขี้ยวทั้งสี่กลมบริบูรณ์
๓๖. ดวงพระพักตร์มีสันฐานยาวสวย
๓๗. พระปรางทั้งสองคู่เปล่งงามเสมอกัน
๓๘. ลายพระหัตถ์มีรอยลึก
๓๙. ลายพระหัตถ์มีรอยยาว
๔๐. ลายพระหัตถ์มีรอยตรงมิได้ค้อมคด
๔๑. ลายพระหัตถ์มีรอยสีแดงรุ่งเรือง
๔๒. รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ
๔๓. กระพุ่มพระปรางทั้งสองเคร่งครัดบริบูรณ์

๔๔. กระบอกพระเนตรกว้างและยาวงามพอสมกัน
๔๕. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้งห้า มีขาวเป็นต้นฟ่องใสบริสุทธิ์
๔๖. ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้คดงอ
๔๗. พระชีวหามีสัณฐานอันงาม
๔๘. พระชีวหาอ่อนมิได้กระด้างมีสีแดงเข้ม
๔๙. พระกรรมทั้งสองมีสัณฐานยาวคูกกลีบปทุมชาติ
๕๐. ช่องพระกรรมมีสัณฐานกลมงาม
๕๑. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงสละสลวย มิได้เห่หู่ในที่อันใดอันหนึ่ง
๕๒. แกวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น มิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง
๕๓. พระเศียรสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
๕๔. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน
๕๕. พระนลาฏมีสัณฐานงาม
๕๖. พระขนงมีสัณฐานงามดุจคันธนูโค้ง
๕๗. พระโลมาที่พระขนงมีเส้นละเอียด
๕๘. เส้นพระโลมาที่พระขนงอกขึ้นแล้วล้มราบไปโดยลำดับ
๕๙. พระขนงนั้นใหญ่
๖๐. พระขนงนั้นยาวไปจนสุดหางพระเนตร
๖๑. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระสรีระ
๖๒. พระสรีระรุ่งเรืองไปด้วยสิริ
๖๓. พระสรีระฟ่องใสอยู่เป็นนิตย์
๖๔. พระสรีระสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ
๖๕. พระสรีระสัมผัสอ่อนนุ่มสนิท มิได้กระด้างทั่วทั้งพระวรกาย
๖๖. พระสรีระมีกลิ่นหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธฤศณา
๖๗. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น
๖๘. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระสรีระ
๖๙. ลมอัสสาสะปัสสาสะที่เข้าและออกก็เดินละเอียด
๗๐. พระโอษฐ์มีสัณฐานงามดุจแยมพระสรวล

๗๑. พระโอรสผู้มีกลิ่นหอมดุจดอกอูบล
๗๒. พระเกศาดำสนิทเป็นแสง
๗๓. พระเศ้ามักกลิ่นหอมฟุ้งจรไป
๗๔. พระเศ้ามักกลิ่นหอมดุจโกมลบุปผชาติ
๗๕. พระเศ้ามักเส้นกลมสลวยทุกเส้น
๗๖. เส้นพระเกศาดำสนิททั้งสิ้น
๗๗. พระเศ้ามักเส้นละเอียด
๗๘. เส้นพระเศ้ามักได้ยู่เหียงพันกัน
๗๙. เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ ทุก ๆ เส้นวิจิตรไปด้วยระเบียบ
๘๐. พระเกตุมาลากล่าวคือถ้องแถวแห่งรัศมี เปล่งประกายโชติช่วงขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตมังกสิโรดม

พุทธคุณ ๑๐๐ บท^{๑๕}

๑.	ธีโร	ผู้เป็นปราชญ์
๒.	วิคตโมโห	ผู้ปราศจากโมหะ
๓.	ปภินุญชีโล	ผู้ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิต
๔.	วิจิตวิชัย	ผู้ทรงชนะมาร
๕.	อนิโฆ	ผู้ไม่มีทุกข์
๖.	สุสมจิตโต	ผู้มีจิตเสมอด้วยดี
๗.	วุฑฺฐสีโล	ผู้มีมารยาทเจริญ
๘.	สารูปญฺโณ	ผู้มีพระปัญญาดี
๙.	เวสมนุตโร	ผู้ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ
๑๐.	วิมโล	ผู้ปราศจากมลทิน
๑๑.	อกถักถิ	ผู้ไม่มีความสงสัย
๑๒.	ตุสฺสิตโต	ผู้มีพระทัยดี
๑๓.	วนุตโลกามิสฺสโต	ผู้ทรงกายโลกามิส
๑๔.	มุทิตโต	ผู้ทรงบันเทิง

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๕๖/๓๗. (บทที่ ๓ หน้า ๑๔๘)

๑๕. กตสมโน	ผู้ทรงเจริญสมณธรรมสำเร็จแล้ว
๑๖. มนุโฆ	ผู้ทรงเกิดเป็นมนุษย์
๑๗. อนุดิมสรีโร	ผู้มีพระสรีระเป็นชาติสุดท้าย
๑๘. นโร	ผู้ทรงเป็นนระ
๑๙. อโนปโม	ไม่มีผู้เปรียบได้
๒๐. วิโร	ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดังฐลิ
๒๑. อสัสโย	ผู้ไม่มีความสงสัย
๒๒. กุสโล	ผู้ทรงเลียบแหลม
๒๓. เวณยโก	ผู้ทรงแนะนำสัตว์
๒๔. สารถิโร	ผู้เป็นสารถิผู้ประเสริฐ
๒๕. อนุตฺตโร	ผู้ยอดเยี่ยม
๒๖. รุจิรมุโม	ผู้ทรงมีธรรมงาม
๒๗. นิกกงฺโข	ผู้หมดความเคลือบแคลง
๒๘. ปภาสกโร	ผู้ทรงให้แสงสว่าง
๒๙. มานจฺฉิโท	ผู้ทรงตัดมานะเสียได้
๓๐. วิโร	ผู้ทรงมีวิริยะ
๓๑. นิสโก	ผู้องอาจ
๓๒. อปฺปเมยฺโย	ผู้ไม่มีใครประมาณได้
๓๓. คมฺภีโร	ผู้มีพระคุณลึกซึ้ง
๓๔. โมนปฺปตฺโต	ผู้บรรลุถึงพระญาณ
๓๕. เขมจฺกโร	ผู้ทรงทำความเกษม
๓๖. เวโท	ผู้ทรงมีพระญาณ
๓๗. ฐมฺมญฺโฐ	ผู้ดำรงอยู่ในธรรม
๓๘. สํวตฺตฺโต	ผู้ทรงสำรวจพระองค์ดีแล้ว
๓๙. สงฺกาคิโก	ผู้ทรงล่วงกิเลสเครื่องข้อง
๔๐. มุตฺโต	ผู้ทรงรอดพ้นจากบ่วงทั้งปวง
๔๑. นาโค	ผู้ประเสริฐ
๔๒. ปนฺตเสโน	ผู้ทรงมีเสนาสนะอันสงัด

๔๓. จินตสญโชนโน	ผู้สิ้นสังโยชน์
๔๔. มุตโต	ผู้ทรงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง
๔๕. ปฏิมนุดโก	ผู้มีพระปัญญาได้ตอบ
๔๖. โชนโน	ผู้มีพระปัญญาหยั่งรู้
๔๗. ปนฺนชโช	ผู้ลดธงคือมานะ
๔๘. วิตรากโค	ผู้ปราศจากราคะ
๔๙. ทนฺโต	ผู้ทรงฝึกแล้ว
๕๐. นิปปปญโจ	ผู้ปราศจากกรรมเครื่องยึดหน่วง
๕๑. อัสติตฺตโม	ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๗
๕๒. อกุโ	ผู้ไม่หลงโลก
๕๓. เติวิชโช	ผู้ทรงมีวิชา ๓
๕๔. พุรหฺมปฺตฺโต	ผู้ทรงบรรลุความประเสริฐ
๕๕. นฺหาตโก	ผู้ทรงชำระกิเลสแล้ว
๕๖. ปทโก	ผู้ทรงประสมอักษรให้เป็นบทคาถา
๕๗. ปสฺสทฺทฺโ	ผู้ทรงสงบระงับ
๕๘. วิทิตเวโท	ผู้มีพระญาณแจ่มแจ้ง
๕๙. ปุรินฺทโท	ผู้ทรงให้ธรรมทานก่อนผู้อื่นทั้งหมด
๖๐. สกฺโก	ผู้ทรงสามารถ
๖๑. อริโย	ผู้ทรงเป็นพระอริยะ
๖๒. ภาวิตตฺโต	ผู้ทรงอบรมพระองค์แล้ว
๖๓. ปตฺติปตฺโต	ผู้ทรงบรรลุคุณที่ควรบรรลุ
๖๔. เวยฺยากรโณ	ผู้ทรงแสดงอรรถให้พิสดาร
๖๕. สติมา	ผู้ทรงมีพระสติ
๖๖. วิปสฺสี	ผู้ทรงเห็นแจ้ง
๖๗. อนภินฺโต	ผู้ไม่ทรงยุบลง
๖๘. โน อปนฺโต	ผู้ไม่ทรงพุงขึ้น
๖๙. อาเนชโ	ผู้ไม่ทรงหวั่นไหว
๗๐. วสฺปิปตฺโต	ผู้ทรงมีความชำนาญ

๓๑. สมมุคฺคโต	ผู้เสด็จไปดีแล้ว
๓๒. ฌายี	ผู้ทรงมีฌาน
๓๓. อนนฺคตฺนฺโตโร	ผู้ไม่ทรงปล่อยพระทัยไปตามกระแส
๓๔. สุทฺโธ	ผู้ทรงหมดจด
๓๕. อสฺสิตฺโต	ผู้ไม่ทรงสะดุ้ง
๓๖. อปฺปทีโต	ผู้ทรงปราศจากความกลัว
๓๗. ปวีวฺตฺโต	ผู้ทรงสงบแล้ว
๓๘. อกฺคปฺปตฺโต	ผู้ทรงบรรลุธรรมอันเลิศ
๓๙. ตินฺนุโณ	ผู้ทรงข้ามพ้นแล้ว
๔๐. ตารณฺโต	ผู้ทรงยังสัตว์อื่นให้ข้ามพ้น
๔๑. สนฺโต	ผู้ทรงสงบแล้ว
๔๒. ฐวฺปณฺโณ	ผู้มีพระปัญญากว้างใหญ่เสมอด้วยแผ่นดิน
๔๓. มหาปณฺโณ	ผู้มีพระปัญญาใหญ่หลวง
๔๔. วิตฺถโลโก	ผู้ทรงปราศจากความโลภ
๔๕. ตถาคโต	ผู้ทรงดำเนินปฏิบัติเหมือนพระพุทธเจ้า ในปางก่อน
๔๖. สุกฺโต	ผู้เสด็จไปดีแล้ว
๔๗. อปฺปฏฺฐคฺคโล	ผู้ไม่มีบุคคลเปรียบ
๔๘. อสโม	ผู้ไม่มีบุคคลเสมอเหมือน
๔๙. วิสารโท	ผู้ทรงแก้แล้วกล้า
๕๐. นิปฺโน	ผู้ละเอียด
๕๑. ตณฺหจฺฉิโท	ผู้ทรงตัดค้นหาได้เด็ดขาด
๕๒. พุทฺโธ	ผู้ทรงตื่นแล้ว
๕๓. วิตฺฐโม	ผู้ทรงปราศจากวันไฟคือกิเลส
๕๔. อนฺุปลิตฺโต	ผู้ไม่ทรงถูกค้นหาและทักท้วง
๕๕. อาหุเนยฺโย	ผู้ควรบูชา
๕๖. ยกฺโข	ผู้ทรงได้รับพระนามว่าอัศจรรย์
๕๗. อุตฺตมปฺคฺคโล	ผู้เป็นบุคคลสูงสุด

๘๘. อตุโล ผู้มีพระคุณซึ่งไม่ได้
 ๘๙. มหฺนุโต ผู้ยิ่งใหญ่
 ๑๐๐. ชสฺสกุปฺปตุโต ผู้ทรงบรรลุษศอย่างยอดเยี่ยม

ศิลปศาสตร์ ๑๘ แขนง^{๑๖}

- (๑) สุตติ ศัพท์ศาสตร์ ว่าด้วยหลักภาษาต่าง ๆ
 (๒) สมมุติ ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยหลักเกณฑ์การวินิจฉัยอรรถคดี
 (๓) สังขยา สังขยาศาสตร์ ว่าเกี่ยวกับหลักการนับจำนวน
 (๔) โยคะ โยคศาสตร์ ว่าด้วยการใช้ของขลัง
 (๕) นิติ นิติศาสตร์ ว่าด้วยข้อที่พระราชาและชาวโลกพึงประพฤติ
 (๖) วิเสสิก วิสสุกาศาสตร์ ว่าด้วยวิชาก่อสร้าง
 (๗) คณิกา คณิตศาสตร์ ว่าด้วยการคิดคำนวณ
 (๘) คัมภีพพา คัมภีพศาสตร์ ว่าด้วยวิชาฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลง
 (๙) ติกิจนา แพทยศาสตร์ ว่าด้วยการรักษาเยียวยาโรค
 (๑๐) จาตุพเพทา เวทศาสตร์ ว่าด้วยเวท ๔ อย่าง คือ อิรุเวท สามเวท
 ยชฺรเวท อาถรรพเวท
 (๑๑) ปุราณะ โบราณคดี ว่าด้วยวรรณคดีเก่าแก่
 (๑๒) อิติหาสะ ประวัติศาสตร์ ว่าด้วยการศึกษาความเป็นมาในอดีต
 (๑๓) โชติสา พยากรณ์ศาสตร์ว่าด้วยการแก้ปัญหา
 (๑๔) มายา มายาศาสตร์ ว่าด้วยการแสดงมายา
 (๑๕) เหตุ นิमितศาสตร์ ว่าด้วยนิมิตลางร้ายและดี
 (๑๖) มันทนา มนตราศาสตร์ ว่าด้วยวิชาทำนายสิ่งที่ต้องการรู้
 (๑๗) ยุทธะ ยุทธศาสตร์ ว่าด้วยการจัดกระบวนการทัพ
 (๑๘) ฉันทสะ ฉันทศาสตร์ ว่าด้วยกิจที่พึงทำสำหรับหญิงมีการปั้นด้าย
 กิจที่พึงทำสำหรับชายมีการไถนา เป็นต้น

^{๑๖} หอสมุดแห่งชาติ, มิลินทปัญหา ฉบับพิสดาร, หน้า ๑๗ (บทที่ ๒ หน้า ๑๐๐)

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ^{๑๗}
(ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้)

สติปัฏฐาน ๔^{๑๘}

(๑) กายานุปัสสนา	พิจารณาเห็นกายในกาย
(๒) เวทนานุปัสสนา	พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
(๓) จิตตานุปัสสนา	พิจารณาเห็นจิตในจิต
(๔) ธัมมานุปัสสนา	พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

สัมมัปปธาน ๔^{๑๙}

(๑) สัมวรปธาน	เพียรระวังบาปอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น
(๒) ปหานปธาน	เพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
(๓) ภาวนาปธาน	เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
(๔) อนุรักขนาปธาน	เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

อิทธิบาท ๔^{๒๐}

(๑) ฉันทะ	ความพอใจ
(๒) วิริยะ	ความเพียร
(๓) จิตตะ	ความฝักใฝ่
(๔) วิมังสา	ความไตร่ตรอง

^{๑๗} (บทที่ ๒ หน้า ๕๑)

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๓๖, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๕๗. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑-๓๐๒, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๓/๒๔๘.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๐/๒๑๐. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓-๒๔, อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๓-๑๔.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๓๗, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๕๘. (บทที่ ๒ หน้า ๔๒)

อินทรีย์ ๕^{๒๑}

(๑) สัทธินทรีย์	อินทรีย์คือศรัทธา
(๒) วิริยอินทรีย์	อินทรีย์คือวิริยะ
(๓) สตินทรีย์	อินทรีย์คือสติ
(๔) สมาธินทรีย์	อินทรีย์คือสมาธิ
(๕) ปัญญินทรีย์	อินทรีย์คือปัญญา

พละ ๕^{๒๒}

(๑) สัทธา	ความเชื่อ
(๒) วิริยะ	ความเพียร
(๓) สติ	ความระลึกได้
(๔) สมาธิ	ความตั้งจิตมั่น
(๕) ปัญญา	ความรู้ชัด

โพชฌงค์ ๗^{๒๓}

(๑) สติ	ความระลึกได้
(๒) สัมมวิจยะ	ความเล็งเห็นธรรม
(๓) วิริยะ	ความเพียร
(๔) ปีติ	ความอิ่มใจ
(๕) ปัสสัทธิ	ความสงบกายสงบใจ
(๖) สมาธิ	ความตั้งจิตมั่น
(๗) อุเบกขา	ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๐/๒๑๒. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗, อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๔/๑๐.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๐/๒๑๒. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗, อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๔/๑๐.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๑.

อริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๔}

(๑) สัมมาทิฐิ	เห็นชอบ
(๒) สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ
(๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
(๔) สัมมากัมมันตะ	กระทำชอบ
(๕) สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ
(๖) สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
(๗) สัมมาสติ	ระลึกชอบ
(๘) สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตมั่นชอบ

จตุเวสารัชชญาณ^{๒๕}

(พระญาณแห่งความเป็นผู้แก้สล้า ๔ ประการ)

(๑) สัมมาสัมพุทฺธปญฺญา	ปญฺญาว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า
(๒) จินาสวปญฺญา	ปญฺญาว่าเป็นพระอรหันตจินาสพ
(๓) อันตรายิกขรรมวาทะ	มีวาทธรรมที่อาจก่ออันตรายแก่ผู้สองเสพ
(๔) นิยยานิกขรรมเทศนา	ธรรมเทศนาเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์

ฉพาสาธารณญาณ^{๒๖}

(พระญาณเฉพาะพระพุทฺธเจ้า ๖ ประการ)

(๑) อินทริยปโรปริยัตตญาณ	พระญาณอันหยั่งรู้อินทริยอันยิ่งหย่อนของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้กิเลส รู้อินทริยของสัตว์ทั้งหลาย
(๒) อาสยานุสยญาณ	พระญาณหยั่งรู้อัธยาศัย คือ ความโน้มใจไปทั้งทางดีและทางชั่ว และอนุสัย คือ กิเลสนอนเนื่อง

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๕,๔๐๒/๒๕๘,๓๓๕, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๕,๔๐๒/๒๑๔,๒๖๖.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘-๑๔๙, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๐/๑๑๐-๑๑๑. (บทที่ ๒ หน้า ๓๗, ๕๔)

^{๒๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๑,๒๐๘/๑๘๕,๓๔๐, พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๒๑,๒๐๘/๑๓๗,๒๔๖. (บทที่ ๒ หน้า

	ในสันดาน มีกามราคะเป็นต้น มีวิชาเป็นที่สุด
(๓) ยมกปาฏิหาริยญาณ	พระญาณอันทำให้สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้ คือ ธาตุน้ำและธาตุไฟออกพร้อมกัน
(๔) มหากรุณาสมาปัตติญาณ	พระญาณในการเข้าสมาบัติ มีมหากรุณาเป็น อารมณ์
(๕) สัพพัญญุตญาณ	พระญาณ คือ ความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง
(๖) อนาวรณญาณ	พระญาณอันไม่มีความข้องขัดไม่มีเครื่องกั้น

ทศพลญาณ^{๒๖}

(พระญาณที่เป็นกำลัง ๑๐ ประการ)

(๑) ฐานาฐานญาณ	ทรงรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดย เป็นอฐานะ
(๒) กัมมวิปากญาณ	ทรงรู้ชัดวิปากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ
(๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ	ทรงรู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง
(๔) นานาธาตุโลกขานนญาณ	ทรงรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่ต่างกัน
(๕) นานาธิมุตติกญาณ	ทรงรู้ชัดว่าหมู่มสัตว์เป็นผู้มีอริยาศัยแตกต่างกัน
(๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ	ทรงรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่น และบุคคลเหล่าอื่นมี อินทริย์แก่กล้าและอินทริย์อ่อน
(๗) ฌานาภิสังกเลสาทิญาณ	ทรงรู้ชัดความเศร้าหมอง ความพองแผ่วแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ
(๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ทรงระลึกถึงชาติก่อนได้หลายพระชาติ
(๙) จุตูปปาตญาณ	ทรงเห็นหมู่มสัตว์ผู้กำลังจุติ (เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้ง ชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิด ไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗-๑๑๐. อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗, อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑/๒๓-๒๕. (บทที่ ๒ หน้า ๓๗, ๕๔, บทที่ ๓ หน้า ๑๒๖)

- (๑๐) อาสวักขยญาณ   ทรงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติคั่นไม่มี
อาสวะ เพราะสิ้นอาสวะไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง

พุทธญาณ ๑๔ ประการ^{๒๘}

- (๑) ญาณในทุกข์
- (๒) ญาณในทุกขสมุทัย
- (๓) ญาณในทุกขนิโรธ
- (๔) ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๕) ญาณในอรรถปฏิสัมภทา
- (๖) ญาณในธรรมปฏิสัมภทา
- (๗) ญาณในนิรุตติปฏิสัมภทา
- (๘) ญาณในปฏิภาณปฏิสัมภทา
- (๙) ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์
- (๑๐) ญาณในอาสยะและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย
- (๑๑) ญาณในยมกปาฏิหาริย์
- (๑๒) ญาณในมหากุณาสมาบัติ
- (๑๓) สัพพัญญุตญาณ
- (๑๔) อนาวรณญาณ

บรรดาพระพุทธานุญาณ ๑๔ ประการนี้ พระญาณ ๘ ประการ ข้างต้น เป็นญาณทั่วไป
สำหรับพระสาวก ส่วนพระญาณ ๖ ประการไม่ทั่วไปสำหรับพระสาวก

^{๒๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๑, ๒๐๘/๑๘๕, ๓๔๐, พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๒๑, ๒๐๘/๑๓๓, ๒๔๖. (บทที่ ๒ หน้า

อัฐารสพุทธธรรม^{๒๕}

(พุทธธรรมที่เป็นส่วนเฉพาะพระพุทธเจ้า ๑๘ ประการ)

- (๑) ตถาคตไม่มีกายทุจริต
- (๒) ไม่มีวจีทุจริต
- (๓) ไม่มีมโนทุจริต
- (๔) พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในอดีต
- (๕) พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในอนาคต
- (๖) พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในปัจจุบัน
- (๗) กายกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คล้อยตามพระญาณ
- (๘) วจีกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คล้อยตามพระญาณ
- (๙) มโนกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คล้อยตามพระญาณ
- (๑๐) ไม่มีความเสื่อมฉันทะ
- (๑๑) ไม่มีความเสื่อมวิริยะ
- (๑๒) ไม่มีความเสื่อมสติ
- (๑๓) ไม่มีการเล่น
- (๑๔) ไม่มีการวิ่ง
- (๑๕) ไม่มีความพลาดพลั้ง
- (๑๖) ไม่มีความผลุนผลัน
- (๑๗) ไม่มีพระทัยที่ไม่ชวนชวย
- (๑๘) ไม่มีอกุศลจิต

^{๒๕} ที.ปา.อ. ๖/๑๘๘-๑๘๙. (บทที่ ๒ หน้า ๓๗)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาสายเพชร วชิรเวที (หงษ์แพ่งจิตร)
เกิด	๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔
สถานที่เกิด	๘/๕ บ้านเข้ ต. พันนา อ. สว่างแดนดิน จ. สกลนคร
การศึกษา	ป.ธ. ๘, ร.บ. (มสธ.)
เข้าศึกษาเมื่อ	๔ มิถุนายน ๒๕๔๕
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะสัทัก ๓ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ โทร. ๐๒-๒๒๓-๓๘๘๕
ตำแหน่ง	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, เจ้าคณะสัทัก ๓, ครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดมหาธาตุ